

Eva Mally
SLOVENSKI ODPOR

14

Cena: 30,00 EUR

Inštitut za novejšo zgodovino

Inštitut za novejšo zgodovino

14 ZBIRKA
RAZPOZNAVANJA
RECOGNITIONES

Eva Mally

SLOVENSKI
ODPOR:

Osvobodilna fronta
slovenskega naroda
od 1941 do 1945

27 APRILA 1941
V BILAVTEJ HIŠI USTANOVljena
OSVOBODILNA FRONTA
SLOVENSKEGA NARODA

Inštitut za novejšo zgodovino
Ljubljana 2011

Inštitut za novejšo zgodovino

Eva Mally

SLOVENSKI ODPOR

OSVOBODILNA
FRONTA
SLOVENSKEGA
NARODA OD
1941 DO 1945

ZBIRKA

RAZPOZNAVANJA/RECOGNITIONES 14

Eva Mally

SLOVENSKI ODPOR: OSVOBODILNA FRONTA SLOVENSKEGA
NARODA OD 1941 DO 1945

Urednik:

dr. Aleš Gabrič

Izdal in založil:

Inštitut za novejšo zgodovino

Za založnika:

dr. Damijan Guštin

Recenzenta:

dr. Boris Mlakar

dr. Božo Repe

Oblikovalka naslovnice:

Barbara Kokalj Bogataj

Jezikovni pregled:

Polona Kekec

Prevod povzetka:

Borut Praper

Računalniški prelom:

Uroš Čuden, MEDIT d.o.o.

Tisk:

Fotolito Dolenc d.o.o.

Naklada: 500 izvodov

Izid knjige sta podprla:

Zveza združenj borcev za vrednote narodnoosvobodilnega boja Slovenije

Mestna občina Ljubljana

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)''1941/1945''

329.71(497.4)(091)

MALLY, Eva

Slovenski odpor : Osvobodilna fronta slovenskega naroda od 1941-1945 /
Eva Mally ; [prevod povzetka Borut Praper]. - Ljubljana : Inštitut za novejšo
zgodovino, 2011. - (Zbirka Razpoznavanja = Recognitiones ; 14)

ISBN 978-961-6386-32-6

258493184

Pregled vsebine

PREDGOVOR	11
LJUDSKOFRONTNO POVEZOVANJE	17
<i>Nastajanje ljudskih front v Evropi</i>	19
<i>Sedmi kongres Kominterne</i>	21
<i>Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji</i>	25
<i>Zveza delovnega ljudstva Slovenije</i>	33
<i>Pakt Hitler-Stalin</i>	39
<i>Društvo prijateljev Sovjetske Zveze</i>	42
USTANOVITEV OSVOBODILNE FRONTE SLOVENSKEGA NARODA	49
<i>Začetek vojne na Slovenskem</i>	51
<i>Ustanovni sestanek</i>	53
<i>Datum ustanovnega sestanka</i>	59
<i>Protiimperialistična ali Osvobodilna fronta?</i>	61
<i>Vprašanje oboroženega odpora</i>	68

SKUPINE V OSVOBODILNI FRONTI	73
<i>Pritegovanje skupin k Osvobodilni fronti</i>	75
<i>Komunistična partija Slovenije</i>	79
<i>Krščanski socialisti</i>	83
<i>Levo krilo Sokolov</i>	90
<i>Skupina kulturnih delavcev</i>	96
<i>Ostale skupine v Osvobodilni fronti</i>	99
PROGRAM IN RAZVOJ ORGANIZACIJSKE STRUKTURE OSVOBODILNE FRONTE DO KAPITULACIJE ITALIJE	111
<i>Prvo zasedanje Vrhovnega plenuma Protiimperialistične fronte</i>	116
<i>Drugo zasedanje Vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte</i>	118
<i>Tretje zasedanje Vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte oziroma prvo zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora (SNOO)</i>	119
<i>Četrto zasedanje Vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte</i>	126
<i>Peto zasedanje Vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte</i>	130
ODNOSI MED TEMELJNIMI SKUPINAMI DO DOLOMITSKE IZJAVE	133
<i>Odnosi med Komunistično partijo Slovenije in krščanskimi socialisti</i>	142

<i>Odnosi med Komunistično partijo Slovenije in sokoli</i>	153
<i>Značaj Osvobodilne fronte – koalicija, enotno vseljudskogibanje ali avantgardna vloga KPS</i>	159
MNOŽIČNE ORGANIZACIJE V OKVIRU OSVOBODILNE FRONTE	165
<i>Delavska enotnost</i>	169
<i>Varnostnoobveščevalna služba</i>	175
<i>Narodna zaščita</i>	182
<i>Zveza slovenske mladine</i>	185
<i>Slovenska protifašistična ženska zveza</i>	188
<i>Slovenska narodna pomoč</i>	192
ŠIRITEV OSVOBODILNE FRONTE PO POKRAJINAH	195
<i>Struktura Osvobodilne fronte ter ločitev političnih in oblastvenih organov z vzpostavitvijo ljudske oblasti na partizanskem ozemlju</i>	197
<i>Terenski odbori Osvobodilne fronte</i>	205
<i>Pokrajinski, okrožni in okrajni odbori Osvobodilne fronte</i>	210
<i>Razvoj Osvobodilne fronte po pokrajinah</i>	216
AKTIVISTI OSVOBODILNE FRONTE	247
<i>Prvi zbor aktivistov Osvobodilne fronte</i>	260
<i>Drugi zbor aktivistov Osvobodilne fronte</i>	265

ODNOS OSVOBODILNE FRONTE DO NACIONALNEGA VPRAŠANJA	269
<i>Nacionalno vprašanje od zloma Kraljevine Jugoslavije do jeseni 1941</i>	275
<i>Nacionalno vprašanje kot odgovor na očitke protirevolucije</i>	281
<i>Od ustanovitve Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije do kapitulacije Italije</i>	284
<i>Drugo zasedanje AVNOJ-a</i>	288
<i>Ustanovitev nove države in proces centralizacije</i>	294
ODNOS OSVOBODILNE FRONTE DO PROTIREVOLUCIONARNEGA TABORA, SREDINE, VERE IN DUHOVNIKOV	299
<i>Odnos Osvobodilne fronte do protirevolucionarnega tabora do kapitulacije Italije</i>	301
<i>Odnos Osvobodilne fronte do sredine</i>	316
<i>Odnos Osvobodilne fronte do duhovnikov, Cerkve in vere</i>	321
<i>Protirevolucionarni tabor po kapitulaciji Italije oziroma organizacija slovenskega domobranstva</i>	328
DOLOMITSKA IZJAVA	335
<i>Odnosi med ustanovnimi skupinami Osvobodilne fronte po italijanski ofenzivi do podpisa Dolomitske izjave</i>	337
<i>Pogajanja in podpis Dolomitske izjave</i>	344

<i>Izvajanje Dolomitske izjave in odmevi nanjo</i>	349
GRADITEV LJUDSKE OBLASTI	363
<i>Kočevski Zbor odposlancev slovenskega naroda</i>	367
<i>Črnomaljsko zasedanje</i>	381
IZ OSVOBODILNE FRONTE SLOVENSKEGA NARODA V SOCIALISTIČNO ZVEZO DELOVNEGA LJUDSTVA SLOVENIJE	393
<i>Narodna vlada Slovenije</i>	395
<i>“Homogenost” slovenskega političnega prostora po drugi svetovni vojni</i>	397
<i>Konec tovarišije</i>	403
<i>Preraščanje Ljudske fronte v Socialistično zvezo delovnega ljudstva</i>	408
<i>Preimenovanje Ljudske fronte v Socialistično zvezo delovnega ljudstva in kongres socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije</i>	412
ZAKLJUČEK – ODNOS DO OSVOBODILNE FRONTE V SLOVENSKEM ZGODOVINOPISJU, JAVNOSTI IN POLITIKI PO PADCU KOMUNIZMA	421
POVZETEK	431
SUMMARY	443
SEZNAM KRATIC	457
VIRI IN LITERATURA	459
IMENSKO KAZALO	485

Predgovor

Fašistična in nacistična okupacija Evrope v drugi svetovni vojni je s svojim nasiljem, raznarodovalnimi ukrepi ter rasno diskriminacijo ne samo potlačila demokratične vrednote (človekove pravice in svoboščine), ampak tudi ogrožala nacionalno ter fizično eksistenco prebivalstva. V takšnih okoliščinah so se na zasedenih ozemljih začela oblikovati odporniška gibanja. Skoraj vsi narodi so se namreč v želji po življenju v svobodi in demokraciji upirali fašistični in nacistični okupaciji, le da so bile oblike odpora raznolike tako po vsebini kot tudi po uspešnosti. Medtem ko so nekatere države (Luksemburg, Belgija, Danska, Češkoslovaška, Finska, Nemčija ter večina Avstrije) vodile manj silovit odpor ali celo njegovo pasivno obliko, so druge (Norveška, Grčija, Poljska, Italija in Francija) organizirale oborožen odpor večjega obsega. A pri tem npr. Matthew Cobb, ki v knjigi "The Resistance" raziskuje francoski odpor, sicer priznava hrabrost ljudi, ki so se borili za svojo svobodo, vendar pa zagovarja mnenje, da so bili dosežki francoskih upornikov povsem obrobni in zahodna Evropa ne bi bila osvobojena niti dan kasneje, če upora ne bi bilo. Nemškemu okupatorju se je bila namreč pripravljena upreti le manjšina francoskega prebivalstva – v upor sta bila vpletena manj kot 2 odstotka populacije oziroma manj kot 500.000 ljudi. Odpor pa tudi, razen leta 1942–43, ko ga je vodil Jean Moulin, ni imel enotne organizacije. Razcepljene skupine so delovale na lastno pobudo, ločene od drugih zaradi političnih nesoglasij in

ambicij posameznikov, zaradi česar je bil odpor neučinkovit. Sčasoma je zato junaštvo odporniškega gibanja zbledelo, v 50. letih prejšnjega stoletja, ko so bili kolaboracionisti (t. i. vichyska vlada z maršalom Henri-Philipom Petainom na čelu) pomiloščeni, pa je bil pomen odporniškega gibanja skoraj pozabljen.¹

Najmočnejši odporniški vojski sta nastali v okupiranem delu Sovjetske zveze in v Jugoslaviji. Pri tem je bila Osvobodilna fronta slovenskega naroda (OF SN) v primerjavi z drugimi narodnoosvobodilnimi gibanji v marsičem edinstvena, ne samo zaradi obsega odpora, ampak tudi zaradi svojega (vsaj na začetku) delno koalicijskega značaja. Zaradi komunističnega vodstva v osvobodilnem gibanju pa je bil hkrati z bojem za osvoboditev domovine od vsega začetka opazen tudi cilj o izvedbi socialistične revolucije, ki se je po vojni prevesil v prevzem oblasti ter obračunavanje s političnimi nasprotniki in t. i. narodnimi sovražniki.

V nasprotju z nekaterimi drugimi evropskimi odporniškimi gibanji, katerih pomen se je v zavesti prebivalstva sčasoma zmanjšal, je v Sloveniji (kot sestavnem delu jugoslovanskega odpora) boleč državljanski spopad, ki je pri tem divjal, obarval pogled na preteklost, po skoraj petih desetletjih komunistične vladavine pa je bilo potrebno nato tudi na novo vzpostaviti odnos do preteklosti. Osvobodilna fronta je (tudi zaradi tega) ostala še vse do danes pomembna politična tema. Vsakdo ima namreč svojo resnico o motivih, zakaj se je kdo postavil na katero stran in kako je kdo iskal in utemeljeval svoj osebni odgovor na dileme, ki so se takrat postavile pred Slovence. To bi lahko povzeli z izjavo Toneta Ferencna na posvetu ob 60. obletnici ustanovitve Osvobodilne fronte leta 2001, ko je dejal, da je prepričan, da bo prej umrl, preden bo prišlo do soglasja o značaju Dolomitske izjave, saj ga ni niti med takrat enako-mislečimi, kaj šele med drugimi. Dolomitska izjava pa tudi nekatere druge tematike Osvobodilne fronte tako ostajajo ena izmed stalnic zanimanja poznavalcev in raziskovalcev novejše zgodovine in s tem diskusije o njenem značaju. Kljub še vedno obstoječim različnim interpretacijam vsebine in

¹ Mally, Matthew Cobb, *The Resistance*, str. 254–257.

pomena Osvobodilne fronte pa je dan spomina na njeno ustanovitev državni praznik tudi v samostojni Republiki Sloveniji.

Odpor proti okupatorju, simbolno združen pod okriljem Osvobodilne fronte slovenskega naroda, je torej pomembno in že temeljito preučevano poglavje v slovenski zgodovini, vendar je bilo potrebno glede na pridobljeno časovno distanco in pojav nekaterih novih virov vidike in kontekst Osvobodilne fronte preučiti na novo. Za objektivno presojo pomena Osvobodilne fronte je bilo tako potrebno poleg raziskave virov opraviti tudi ustrezno primerjalno analizo že obstoječe literature, saj sem le tako lahko opravila sintetičen in celovit pregled tega odporniškega gibanja s konotacijo politične organizacije.

Raziskovalno delo je potekalo po ustaljenih metodah zgodovinopisne stroke, se pravi, da sem na podlagi podrobnega proučevanja razpoložljivih virov, predvsem pa ob njihovi kritični analizi, skušala ugotoviti in potrditi čim več materialnih dejstev zadevnega procesa. V prvi fazi sem se seznanila z relevantno strokovno literaturo, s katero sem si ustvarila teoretično podlago ter dobila pregled nad tem, kaj je o Osvobodilni fronti že preučenega in kje so v dosedanjih raziskavah glavne pomanjkljivosti. Preučila sem tako dela Toneta Ferencca, Metoda Mikuža in razprave Franceta Škerla, se pravi študije raziskovalcev, ki so pisali še v času obstoja Jugoslavije, kot tudi raziskave, ki so nastajale po ideološki sprostitvi in padcu komunizma od konca osemdesetih ter začetka devetdesetih let prejšnjega stoletja in ponujajo temu primerno drugačne interpretacije oziroma prikazujejo dogajanja med drugo svetovno vojno v drugačni luči. Med takšnimi raziskovalci "mlajše generacije" zgodovinarjev, ki se ukvarjajo s posameznimi vidiki delovanja Osvobodilne fronte in njenih protagonistov, je potrebno omeniti predvsem Bojana Godešo ter Vido Deželak-Barič, ki delujeta na Inštitutu za novejšo zgodovino. Pri navajanju študij, ki se nanašajo na raziskovalno področje, pa je potrebno izpostaviti tudi zbornike razprav in obravnnav znanstvenih posvetovanj, ki so izšli ob nekaterih obletnicah Osvobodilne fronte, kot npr. ob 25. obletnici njene ustanovitve leta 1966, pa tudi ka-

sneje ob 50. obletnici leta 1991 in ob 60. obletnici leta 2001.

Poznavanje literature mi je tudi omogočilo postavljanje hipotez in sintetiziranje zbranih podatkov pri nadaljevanju raziskovanja oziroma pri pregledovanju arhivskega gradiva, ki se nahaja v Arhivu Republike Slovenije. Iz začetnega obdobja Osvobodilne fronte je ohranjenega dokaj malo arhivskega gradiva, ki pa se je množilo vzporedno z rastjo in vedno popolnejšo organizacijo odporniškega gibanja. Ker raziskava ne zajame samo celotnega slovenskega narodnostnega ozemlja, temveč rekonstruira tudi organizacijsko podobo Osvobodilne fronte od njenega vrhovnega vodstva, tj. izvršnega odbora in vrhovnega plenuma, pa vse do delovanja terenskih odborov, ki so predstavljali množično bazo organizacije, sem raziskavi primerno pregledovala tudi arhivsko gradivo, se pravi od fondov Izvršnega odbora Osvobodilne fronte slovenskega naroda (AS 1670), Predsedstva Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (AS 1476) itd., pa tudi fonde pokrajinskih in okrožnih odborov. Od pokrajinskih odborov (POOF) ima največ gradiva POOF za Slovensko Primorje (AS 1734), tudi POOF za Gorenjsko ga ima nekaj (AS 1736), POOF za Štajersko ima nekaj gradiva iz let 1944 in 1945 (AS 1735), medtem ko je za Koroško le fond Oblastnega komiteja KPS za Koroško. V osrednji Sloveniji teh pokrajinskih organov ni bilo. Okrožja so bila vezana na CK KPS in IOOF prek poverjeništev ali neposredno. Največ gradiva je ohranjeno za okrožja, za katera so v pričujočem delu navedeni in obdelani posamezni primeri. Glede na vodilno vlogo komunistične partije v Osvobodilni fronti sem pregledala tudi nekaj gradiva fonda Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije (AS 1487). Posebne vrste vir predstavlja t. i. narodnoosvobodilni tisk, kjer bi poleg številnih brošur, listov, letakov in podobnega drobnega tiska izpostavila predvsem časnik Slovenski poročevalec, glasilo Osvobodilne fronte, in Delo ter Ljudsko pravico, glasili Komunistične partije Slovenije. Nekateri dokumenti so bili tudi že objavljeni v posebnih zbirkah, pri čemer gre omeniti obsežno zbirko Dokumentov Ljudske revolucije v Sloveniji oziroma Dokumentov organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji,

ki so nadaljevanje zbirke. Za dobo, ko ni objektivnih virov ali pa jih je zelo malo in so pomanjkljivi, so zelo pomemben vir za raziskovalno delo tudi spominski viri, dnevniki oziroma kasnejši zapisi nekaterih akterjev in ustanoviteljev Osvobodilne fronte.

Pričujoča knjiga je predelava doktorske disertacije z naslovom Osvobodilna fronta slovenskega naroda od 1941 do 1945, ki sem jo leta 2011 zagovarjala na ljubljanski Filozofski fakulteti pred komisijo, ki sta jo poleg mentorja prof. dr. Boža Repeta in somentorja viš. znan. sod. dr. Borisa Mlakarja sestavljala še prof. dr. Dušan Nečak ter izr. prof. dr. Mitja Ferenc. Na tem mestu bi se rada zahvalila dr. Božu Repetu in dr. Borisu Mlakarju, ne samo ker sta mi kot mentorja pomagala pri nastajanju disertacije, temveč sta tudi recenzenta knjige. Zahvaljujem pa se tudi uredniku znan. svet. dr. Alešu Gabriču, ki je pričujoče delo uvrstil v knjižno zbirko Inštituta za novejšo zgodovino Razpoznavanja / Recognitiones, ter Zvezi združenj borcev za vrednote NOB Slovenije in Mestni občini Ljubljana, ki sta z dodeljeno subvencijo omogočili izid knjige.

V Ljubljani, november 2011

Eva Mally

Ljudskofrontno povezovanje

Nastajanje ljudskih front v Evropi

Čeprav je bil fašizem v Italiji že celo desetletje na oblasti, je nastajanje ljudske fronte spodbudila šele zmaga nacizma v Nemčiji leta 1933. Delavsko gibanje se namreč dolgo časa ni zavedalo resnične nevarnosti in bistva fašizma in nacizma. Mislili so, da gre le za začasen pojav oziroma političen izraz velike gospodarske krize leta 1929, ki bo izginil hkrati, ko bo kriza končana. V takšnem duhu je tudi nemška komunistična partija, ki je bila v začetku tridesetih let ena največjih nemških parlamentarnih strank, ko je Hitler že prisegel kot novi nemški kancler, napovedala, da bo vladal le nekaj tednov, nato pa bodo prišli na oblast komunisti in bodo Nemčijo končno preoblikovali v sovjetsko republiko.²

Na VI. kongresu Kominterne (KI) leta 1928 je njevo vodstvo celo enoglasno sprejelo stališče, da predstavljajo "desni revizionistični in reformistični" odkloni največjo nevarnost za mednarodno delavsko gibanje, in razglasilo socialiste in socialdemokrate za nesprejemljive komunistične sovražnike, fašizem pa je podcenjujoče izenačilo z (zahodnimi) meščanskimi demokracijami. Gospodarska kriza, ki naj bi po pričakovanjih in napovedih komunističnih in kominternskih voditeljev pomenila začetek razpadanja kapitalističnega sistema, pa ni okrepila delavskih strank in komunistične levice, temveč je, ravno nasprotno, še povečala in utrdi-

² Komunistička internacionala, knjiga 8, str. 64, 65; Vodopivec, Moč in nemoč ideje in politike ljudske fronte, str. 33.

la avtoriteto meščanskih strankarskih grupacij. Toda komunisti so – zaposleni z odstranjevanjem “oportunistov” in “desničarjev” v lastnih vrstah in osredotočeni na spopade z nekomunističnimi delavskimi strankami (posebno socialisti) – vztrajali pri stališču, da prihaja resnična nevarnost z “leve” in ne z “desne”, edina prava komunistična politika pa je revolucioniranje delavstva, oblikovanje “enotne (delavske) fronte” od spodaj in pripravljanje revolucije.³ Ta skrajno leva politika je močno oslabil delavski razred, ki se ni pravočasno odzval na čedalje bolj agresivno prodiranje fašističnih sil. Komunistična internacionala se je prvič odzvala šele na dogodke v Nemčiji 30. januarja 1933. Takrat je pozvala k ustvarjanju enotne delavske fronte, to je k združevanju socialistov in komunistov v obrambo pred nevarnostjo vojne, ki bi jo izzval fašizem.⁴

Ideja ljudske fronte, ideja sodelovanja komunistov ne le z drugimi delavskimi, temveč tudi z meščanskimi strankami v boju zoper fašizem, pa je iz realnih razmer zrasla na francoskih tleh. Ideja je bila odločilna tudi za preobrat v politiki Kominterne, saj je dobila podporo v delu Izvršnega komiteja Kominterne, v katerem se je že sredi leta 1934 uveljavila skupina, ki je terjala uporabo nove taktike (Georgi Dimitrov, Dimitri Manuilski, Otto Wille Kuusinen). Dimitrov je začel oblikovati osnovne misli za VII. kongres Kominterne, ki pa so ga vedno znova odlagali.⁵

³ Vodopivec, Moč in nemoč ideje in politike ljudske fronte, str. 32, 33.

⁴ Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji, str. 14, 15.

⁵ Prav tam, str. 21.

Sedmi kongres Kominterne

Sedmi kongres Kominterne je bil v Moskvi od 25. julija do 21. avgusta 1935. Od skupno 76 komunističnih partij in grup, vključenih v Kominterno, je na kongresu sodelovalo 65 partij in deset mednarodnih organizacij, ki jih je predstavljalo 510 delegatov.

Dnevni red kongresa je bil naslednji: poročilo o delu Izvršnega komiteja Komunistične internacionale, poročilo o delu internacionalne kontrolne komisije, ofenziva fašizma in naloge Komunistične internacionale v boju za enotnost delavskega razreda proti fašizmu, priprave na imperialistično vojno in naloge KI, rezultati socialistične graditve v Sovjetski zvezi ter volitve vodilnih organov KI.⁶

Sedmi kongres je s svojimi sklepi pomenil velik dogodek v takratnem razvoju mednarodnega delavskega gibanja, najpomembnejše vprašanje, ki ga je obravnaval kongres, pa je bilo, kot že rečeno, vprašanje boja proti fašizmu. Georgi Dimitrov je v svojem referatu z naslovom "Ofenziva fašizma in naloge KI v boju za enotnost delavskega razreda" poudaril, da je najhujša nevarnost, proti kateri se mora bojevati proletariat, fašizem, najnevarnejši pa je nemški fašizem, ki neti imperialistično vojno in je smrtni sovražnik proletariata in Sovjetske zveze. Fašizem je po njegovem mnenju v Nemčiji zmagal zaradi šibkosti proletariata, katerega udarna moč se je zaradi razcepljenosti zmanjšala, hkrati pa tudi zaradi

⁶ Komunistična internacionala, knjiga 11, str. 11, 12.

nemoči buržoazije, ki je morala, da bi obdržala vodilno vlogo, spremeniti metode vladanja.⁷

Dimitrov je analiziral tudi vzroke delavskega poraza v Nemčiji. Temeljni vzrok poloma je pripisal razkolu v delavskem gibanju, ki ga je zakrivila socialna demokracija, ker je izvajala politiko razrednega sodelovanja z buržoazijo. Veliko napako pa so po njegovih ocenah naredili tudi komunisti, ker so prezrli, da se položaj spreminja, in še naprej ponavljali stare sektaške napa-ke oziroma politično in taktično linijo, sprejeto na VI. kongresu. Ostra kritika Dimitrova vsekakor ni zadevala samo nemških komunistov, temveč predvsem tudi Kominternu, katere vodstvo se je vmešavalo v vse podrobnosti politike KP Nemčije. Dimitrov je v bistvu kritiziral “generalno linijo” Kominterne – “razred proti razredu” –, uperjeno proti socialni demokraciji. Komunistične partije, ki so sledile takšni sektaški liniji KI, tako niso videle glavnega sovražnika v fašizmu, temveč v socialni demokraciji, socialne demokrate pa so imenovali “socialfašiste”. Po porazu delavskega gibanja v Nemčiji so si socialdemokrati drug drugemu očitali krivdo, toda že po prvih Hitlerjevih nastopih proti delavstvu je postalo jasno, da so bile stare ocene Kominterne o fašizmu nepravilne, prav tako kot njena taktika “glavnega strateškega udarca” proti socialni demokraciji. Poraz delavskega razreda v Nemčiji je tako pomenil streznitev tudi v Kominterni ter usmeritev k politiki skupne fronte vseh naprednih sil proti fašistični nevarnosti.⁸

Kongres je obravnaval tudi stališče komunistov do vojne, ki ga je obrazložil Palmiro Togliatti v svojem referatu z naslovom “Pripravljanje imperialistične vojne in naloge KI”. Komunisti so se, po njegovih besedah, dolžni boriti za mir, ki je temeljni pogoj za napredek človeštva. V primeru fašističnega napada na državo bi bili tako komunisti dolžni sodelovati z vsemi domoljubnimi silami, tudi z buržoazijo, če se ta bojuje zoper fašistične napadalce oziroma sodelovati v organizacijah, ki bi se pripravljale za obrambo domovine.⁹

⁷ Lešnik, Tretja internacionala, str. 41.

⁸ Vodopivec, Moč in nemoč ideje in politike ljudske fronte, str. 41.

⁹ Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji, str. 29.

Toda glavni ton Togliattijevega referata je bil, da je dolžnost Kominterne in njenih sekcij braniti Sovjetsko zvezo pred morebitno agresijo. Strnil ga je v geslo "Boj za mir in obrambo Sovjetske zveze". Sovjetska zveza se je namreč zavedala nevarnosti nacizma, zato je začela iskati oporo v mednarodnih stikih.¹⁰ Že leta 1934 je stopila v Društvo narodov, naslednje leto pa je sklenila pakt o nenapadanju in medsebojni pomoči s Francijo in Češkoslovaško. Želela si je ustvariti bolj krepko oporo, kar se je pokazalo tudi na VII. kongresu, ko so nekateri predstavniki izvršnega komiteja izjavili, da je prva dolžnost sleherne partije in slehernega komunista zavzemati se za obrambo Sovjetske zveze.¹¹

Sklepi sedmega, zadnjega kongresa Kominterne v Moskvi so imeli ugodne posledice na razvoj in vpliv komunističnih partij po vsem svetu. Vzpodbudili so k hitrejšemu razmahu ljudskofrontnega združevanja v drugih državah in omogočili dotlej največji vzpon komunističnega gibanja. Ljudskofrontno gibanje, sprejeto na VII. kongresu, pa je doživelo upad po sovjetsko-nemškem paktu leta 1939, ki je povzročil novo politično linijo Kominterne. V skladu s paktom je Kominternina namreč sprejela oceno značaja nove svetovne vojne kot vojne dveh imperializmov. Zahodne države je razglasila za glavno nevarnost, njihove vladajoče kroge pa za glavne krivce vojne. Politika Kominterne se je celo tako spremenila, da je svetovala svojim sekcijam, naj iz programov odstranijo protifašistično orientacijo.¹²

Po takšnem posredovanju Kominterne je večina njenih sekcij korenito spremenila dotedanjo protifašistično politiko. S tem, da so sprejele njeno oceno vojne in glavnega krivca zanjo, se je začela naloga obrambe neodvsnosti pred fašistično agresijo zamegljevati. Komunisti so začeli sprejemati stališče, da države ni treba braniti, kar je marsikje vodilo v anacionalnost. Takšna politika pa je pomenila osamitev komunističnega gibanja, saj so ravno protifašistične akcije v letih ljudske fronte omogočile komunistom, da so prodrli v široke plasti družbe. S

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Lešnik, Tretja internacionala, str. 42.

¹² Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji, str. 42.

sprejetjem nove politike Kominterne se je tako v praksi končala tudi politika ljudske fronte, ki ji je bil boj zoper fašizem bistvena programska usmeritev.¹³

Tako imenovana kriza zavezništva, ki je pospešila razpadanje ljudske fronte, pa je po mnenju Nedogove nastala zlasti tam, kjer je ljudska fronta ostala na stopnji koalicije strank in organizacij. Za bolj trdne in trajne so se v tem času izkazale tiste ljudske fronte, ki so temeljile na ustvarjanju enotnosti v množicah spodaj. V drugačnem položaju pa so bile tudi komunistične stranke v tistih državah, ki so bile med prvimi plen nacizma, kakor tiste, med katerimi je bila tudi Jugoslavija, ki so prišle na vrsto pozneje, ko je bilo že očitno, da se Nemčija pripravlja na vojno s Sovjetsko zvezo. Politika Kominterne tukaj ni imela tako težkih posledic, ker se je vprašanje obrambe narodne neodvisnosti lažje vključilo v novo usmeritev in v oceno vojne kot vojne dveh imperializmov.¹⁴

¹³ Prav tam, str. 44–46.

¹⁴ Prav tam, str. 46.

Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji

Ljudskofrontno gibanje, ki se je na Slovenskem začelo sredi leta 1935, je spodbudila in organizirala takrat ilegalna komunistična stranka, njena nelegalnost pa je povzročila zavore pri pridobivanju predstavnikov delavskih in meščanskih skupin in gibanj. Poleg predsodkov, ki so jih imele legalne stranke pred sodelovanjem s komunisti že zaradi ideoloških vzgibov, so se namreč še bale, da se bodo s tem kompromitirale pred oblastjo, ki jih bo zato preganjala. Tako na Slovenskem sprva ni bilo objektivnih možnosti, da bi ljudska fronta nastala v klasičnem smislu, kot dogovor med vodstvi meščanskih in delavskih strank za skupen nastop proti fašizmu in za demokracijo. Zato se je spočetka uveljavljala bolj kot množično gibanje v različnih oblikah in z različnimi imeni: Slovensko ljudsko gibanje, Slovenska ljudska fronta, Kmečko delavsko gibanje.¹⁵

Med zgodovinarji se o slovenskem ljudskofrontnem gibanju pojavljata predvsem dve mnenji: medtem ko večina zgodovinarjev zastopa stališče, da je slovensko ljudskofrontno gibanje teklo neprekinjeno pod različnimi imeni, z vzponi in upadi ter z izstopanjem enih in vključevanjem drugih skupin vse do druge svetovne vojne, Godeša zagovarja mnenje, da je slovensko ljudskofrontno gibanje teklo do leta 1939, ko so komunisti po sklenitvi sovjetsko-nemškega sporazuma

¹⁵ Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji, str. 54, 55.

opustili dotedanje protihitlerjansko in protifašistično stališče.¹⁶

Vsekakor pa je potrebno poudariti svojevrstnost našega ljudskofrontnega gibanja, ki je imelo nekoliko drugačno izhodišče in zato tudi druge oblike ter uspehe kakor klasične ljudske fronte, kot so bile npr. v Franciji in Španiji. Poleg boja proti fašizmu so se zavezniške politične skupine sklicevale tudi na nacionalna in socialna gesla, usmerjena proti centralizmu, kompromisarski politiki slovenskih in jugoslovanskih strank ter proti socialnim neenakostim in krivicam. To je ponujalo velike možnosti za zbiranje množic in političnih skupin, ki so izražale enake težnje, saj je prav ob nacionalnem vprašanju potekala diferenciacija v slovenskem strankarskem in političnem življenju.¹⁷ Pri tem so se slovenske politične stranke razdelile na dva tabora: na avtonomistično-federalistični ter unitarno-centralistični narodnopolitični blok.

V času ljudske fronte so bili med najpomembnejšimi zavezniki komunistov krščanski socialisti, ki so bili že vse leto 1934 v močnem sporu z vodstvom Slovenske ljudske stranke (SLS), od začetka leta 1935 pa je postalo vidno, da se bo dotlej enotna Jugoslovanska strokovna zveza (JSZ) začela cepiti. Istega leta so začeli krščanski socialisti navezovati stike s komunisti in sodelovati z njimi pri ljudskofrontnih poizkusih.¹⁸ Zaradi svojih nacionalnih in demokratičnih stališč namreč niso želeli sodelovati z unitarističnim režimom, avgusta 1935 pa je v Delavski pravici, glasilu krščanskosocialističnega sindikata JSZ, izšel tudi članek, v katerem je vodstvo uradno zavrnilo sodelovanje z režimom Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ), četudi je SLS postala eden od stebrov unitarističnega režima.¹⁹

SLS pa je po drugi strani 15. novembra 1935 ustanovila "novi" sindikat katoliške stranke, Zvezo združenih delavcev (ZZD), kar je bil v bistvu njen odgovor emancipiranim krščanskosocialističnim sindikatom.

¹⁶ Godeša, Priprave na revolucijo ali NOB?, str. 69–85.

¹⁷ Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji, str. 54.

¹⁸ Kresal, Nedog, Prunk, Stiplovšek, Proučevanje delavskega gibanja v Sloveniji 1918–1941, str. 27, 40.

¹⁹ Pelikan, JSZ:ZZD, str. 400.

ZZD je bil kasneje tudi formalno vključen v JUGORAS – avtoritarno režimsko organizacijo, ki je nastala po vzorcu podobnih organizacij v fašistični Italiji in nacistični Nemčiji in je kot izrazito komunistično formacijo zavračala Ljudsko fronto.²⁰ Že ob njeni ustanovitvi je bilo namreč rečeno, da jo je poklicalo v življenje “slovensko katoliško delovno ljudstvo, da ga rešimo iz objema kapitalizma in marksizma in pripravimo pot za obnovo družbenega reda po evangelijskih naukih Quadragesimo anno”.²¹

Kljub takšnim preprekam pa je v prvem obdobju ljudskofrontnega gibanja 1935/1936 partiji v Sloveniji s politiko akcijske enotnosti uspelo organizirati velik stavkovni val, ki je bil, če gledamo po množičnem odzivu v delavstvu in po odmevu v politični javnosti, najmočnejši v Jugoslaviji. Te stavke so okrepile borbena volja slovenskega delavstva, na drugi strani pa so tudi močno odmevale v slovenski javnosti.²²

Težnje po skupnem nastopanju so postajale vse močnejše, zato je morala komunistična stranka napraviti taktičen načrt, po katerem bi se lahko delavski razred uveljavil kot glavna združevalna sila protifašističnega ljudskofrontnega gibanja. Tak načrt je obrazložen v pismu centralnega komiteja pokrajinskemu z dne 1. novembra 1935, katerega avtorstvo se pripisuje Borisu Kidriču. Iz pisma je med drugim tudi razvidno, katere skupine in gibanja je komunistična stranka takrat videla kot možne zaveznike v protifašistični ljudski fronti: od delavskih organizacij Jugoslovanske strokovne zveze in socialistov do meščanskih opozicijskih skupin in tistega dela Slovenske ljudske stranke, ki ni soglašal z vstopom SLS v JRZ, pri čemer naj bi bilo najpomembnejše pridobivanje prav teh množic, kajti brez njih ni bilo mogoče govoriti o množičnosti slovenske fronte. Zaradi tega je bil pomemben tudi sklep komunistov, da se opusti boj proti religioznosti, ki je bila v slovenskem narodu močno zakoreninjena, in se prepriča ljudi, da niti komunisti niti ljudska fronta nimajo ničesar proti

²⁰ Vidovič-Miklavčič, Nekatere politične in idejne značilnosti na Slovenskem, str. 81.

²¹ Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941, str. 479.

²² Prunk, Boj za enotnost delavskega razreda, str. 492.

verskim občutkom, kar je bil glavni argument vodstva meščanskih strank proti ljudski fronti.

Sistematično delo za ustanovitev ljudskofrontnega gibanja v Sloveniji se je začelo 1. novembra 1935, sredi julija 1936 pa je prišlo do združitve skupin Slovenska zemlja, Stara pravda, Bojevniki in Delavski obzornik v Slovensko kmečko-delavsko gibanje (KDG), katerega predsednik je 4. oktobra na delegatskem zborovanju v Zagrebu postal dr. Vekoslav Kukovec, glavni tajnik pa Dragotin Lončar. 20. julija so sklenili sporazum s KDG še socialisti, čeprav so zamisel o ljudski fronti ves čas odklanjali, saj so menili, da je naloga in dolžnost razredno zavednega delavstva nastopiti povsem samostojno povsod, kjer je to mogoče. V vodstvu Kmečko-delavskega gibanja, ki je bilo povezano z Mačkovim gibanjem na Hrvaškem, so v začetku leta 1937 nastala večja neso- glasja tako ob vprašanju odnosa do komunistov, ki so se v gibanju vse bolj uveljavljali, kot tudi ob stališču do Hrvaške kmečke stranke.²³ Mačkovo vodstvo je namreč začelo pošiljati v Slovenijo svoje ljudi, da bi ustanovilo svoje organizacije, vendar se je KDG temu uprlo. Želelo je sicer najti sodelovanje s hrvaškim gibanjem, toda na enakopravni osnovi. Da odnosi med vodstvom hrvaškega gibanja in komunisti niso bili najboljši, pa se vidi tudi iz Titovega poročila z dne 9. aprila 1937, v katerem piše: "Reakcionarni voditelji okrog Mačka, morda tudi Maček sam, si v Sloveniji ne žele neke samostojne Ljudske fronte, temveč gibanje, ki bi bilo del njihovega gibanja. Zato so proti Ljudski fronti, v kateri sodeluje delavski razred kot enakopraven politični faktor."²⁴

Zaradi različnih stališč je slovensko opozicijsko gibanje spomladi leta 1937 zajela kriza, saj naj bi, kakor je bilo razvidno iz kasnejšega Kardeljevega poročila, vse skupine v KDG vleklo na svojo stran. Lončar in radičevci so hoteli, naj bi bilo KDG Mačkova podružnica, socialisti pa so sabotirali slovensko ljudsko fronto. Iz KDG je tako 21. marca izstopila najprej skupina slovenskih privržencev dr. Vladka Mačka pod vodstvom dr. Drago-

²³ Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji, str. 59–69.

²⁴ Broz Tito, Nastanek in razvoj Ljudske fronte in Socialistične zveze delovnega ljudstva, str. 58, 59.

tina Lončarja in Rudolfa Doboviška, 6. junija pa so jo zapustili še socialisti.²⁵

Ob krizi pri razvoju slovenskega ljudskofrontnega gibanja, ki je nastopila že po dobrem letu, so izkušnje dotedanjšega dela pokazale, da se je komunistična stranka preveč usmerjala samo k sodelovanju z bolj ali manj obrobniimi skupinami v slovenskem demokratičnem opozicijskem gibanju, ki so, nekatere izmed njih, sodelovale zgolj iz špekulativnih razlogov. Zaradi tega tudi ni moglo priti do trdnejše in stalnejše skupnosti, in ko je Edvard Kardelj razčlenjeval dveletno obdobje ljudskofrontnega gibanja, je Kmečko-delavsko gibanje označil za "še močno nebogljen klico širokega ljudskega gibanja".²⁶

Centralni komite Komunistične partije Jugoslavije (CK KPJ) je slovenskemu partijskemu vodstvu poslal obširno pismo, v katerem je natančneje razčlenil slabosti slovenskega ljudskofrontnega gibanja in nakazal pota in perspektive njegovega nadaljnjega razvoja. V pismu je centralni komite tako ugotavljal, da so katoliške množice tiste temeljne slovenske množice, brez katerih ne more biti Slovenske ljudske fronte, do njih pa naj bi prišli zlasti prek tistih članov bivše SLS, ki niso soglašali z vstopom v JRZ.²⁷ Vstop Koroščeve SLS poleti 1935 v vsedrjavno vladno stranko JRZ je namreč poleg krščanskosocialističnih sindikatov zavrnila tudi skupina, ki sta jo vodila dr. Anton Breclj in dr. Ivan Stanovnik. Skupina je zahtevala, naj se stranka vrne k avtonomičnemu programu iz leta 1932 in opusti sodelovanje z režimom. Ko je konec novembra 1937 prišlo do razcepa, se je tako imenovana "stara SLS" (dosledni avtonomisti) začela povezovati s krščanskimi socialisti.²⁸

Druga velika pomanjkljivost ljudskofrontnega gibanja na Slovenskem, ki jo ugotavlja omenjeno pismo, pa je bila v tem, da je imel delavski razred v njem le neznačno vlogo. V poročilu CK KPJ predstavniku Kominterne junija 1937 je bila ponovno naglašena že omenjena

²⁵ Saje, Nastajanje enotnosti demokratičnih sil slovenskega naroda pred vojno, str. 38.

²⁶ Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji, str. 75.

²⁷ Prav tam, str. 75, 76.

²⁸ Pelikan, JSZ:ZZD, str. 400.

osnovna pomanjkljivost ljudskofrontnega gibanja v Sloveniji. Iz tega pa je izhajal tudi sklep, da ljudska fronta v Sloveniji še ni politični faktor in tudi ne bo, dokler delavski razred ne bo imel v njej odločilne vloge in dokler se ljudska fronta ne bo znala povezati s katoliškimi množicami.²⁹

Slovensko “pokrajinsko” komunistično partijo pa je v letih 1935–37 pretresla še ena notranja kriza. Raznovrstni problemi, ki so nastajali ob preusmerjanju ilegalne partijske dejavnosti v javno delovanje, so sredi leta 1936 povzročili dokaj ostro nesoglasje med Pokrajinskim komitejem KPJ za Slovenijo in osrednjim vodstvom v tujini. Centralno vodstvo so obtožili teoretične in politične nesposobnosti ter lahkomiselnosti pri vzdrževanju stikov z organizacijami v domovini.³⁰ Nezaupanje v osrednje vodstvo so še poglobila nasprotujoča si navodila o načinu izvajanja smernic VII. kongresa Kominterne, ki so vnašala zmedo v partijski aktiv. Zato je skupina okrog sekretarja Mirka Koširja sredi leta 1936 poslala Izvršnemu komiteju Kominterne v Moskvo pismo, v katerem so izrekli vse omenjene obtožbe in hkrati nezaupnico centralnemu komiteju.³¹ Predlagali so ustanovitev samostojnih nacionalnih komunističnih strank, ki bi bile neposredno povezane s Kominterno, medtem ko bi CK KPJ ostal le koordinator med njimi. Vendar so njihove pobude naleteli na ostro reakcijo, CK KPJ pa je Koširja in člane slovenskega pokrajinskega komiteja razglasil za nacionaliste in separatiste.³²

Spor med slovensko partijsko organizacijo in jugoslovanskim komunističnim vodstvom naj bi dokončno rešil Edvard Kardelj, ki je spomladi leta 1937 skupaj s CK KPJ pripravil vse potrebno za ustanovni kongres KPS. V noči s 17. na 18. aprila 1937 je bila na Čebinah nad Zagorjem tako ustanovljena nova stranka – Komunistična partija Slovenije (KPS), Kardelj pa je v čebinskem manifestu med drugim tudi pozval k enotnosti KPJ ter obsodil “separatistične” in “nacionalistične” težnje v

²⁹ Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji, str. 76.

³⁰ Prav tam, str. 88, 89.

³¹ Nedog, Nekatera vprašanja iz ljudskofrontnega gibanja na Slovenskem v letih 1935–1937, str. 84.

³² Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji, str. 88, 89.

slovenskih komunističnih in delavskih vrstah, ki naj bi bile rezultat delovanja "malomeščanskih elementov".³³

Čeprav je dr. Vodopivec mnenja, da so opisana notranja nasprotja in nesoglasja ovirala komuniste pri njihovem vključevanju v narodnoobrambno ("ljudskofrontno") gibanje, kar dokazuje s tem, da je število "organiziranih" slovenskih pripadnikov KPJ v letih 1935–1937 padlo s 480 na 198 in se je šele aprila 1937, v času čebinskega kongresa, znova povzpelo na 250 ter nato začelo tudi ponovno rasti, pa France Filipič po drugi strani upada števila članov ne pripisuje notranjim nasprotjem, temveč obširnim aretacijam komunistov, ter trdi, da se je kljub težavam, ki so ga ovirale, proces organizacijskega urejanja in krepitve partije nadaljeval.³⁴ Četudi se je partija v Sloveniji v pripravah na ustanovni kongres KPS torej povsem konsolidirala, je ljudska fronta zaradi krize v KDG, ravno v času čebinskega ustanavljanja KPS, skoraj razpadla.³⁵

Do novih vzpodbud pri povezovanju slovenskih demokratičnih skupin je prišlo ob sklenitvi srbsko-hrvaškega opozicijskega sporazuma 8. oktobra 1937. Dejstvo, da Slovenci niso bili povabljeni k sporazumu, ker je bila SLS vladna stranka, opozicijske sile pa so bile preveč razdrobljene, je dalo nove pobude za združevanje. Član Izvršnega odbora KDG, ing. Anton Štebi, ki je tesno sodeloval s komunisti, je takrat objavil obširen načrt za združitev slovenskih demokratičnih sil. Po tem načrtu bi za ustanovitev enotne slovenske fronte prišlo v pošteved deset skupin, ki so bile pravzaprav skoraj v celoti, že vse od leta 1935 dalje, potencialni zavezniki za slovensko demokratično združevanje oziroma za slovensko ljudskofrontno gibanje. Vendar pa razmere tudi takrat še niso bile dovolj zrele, da bi posamezne skupine podredile svoje cilje skupnim interesom.³⁶

Slovensko narodnoobrambno gibanje je znova zaživelo šele po "anšlusu" marca leta 1938, ko se je, zaradi zaostrene fašistične nevarnosti, pri vseh političnih

³³ Vodopivec, Moč in nemoč ideje in politike ljudske fronte, str. 39.

³⁴ Vodopivec, Moč in nemoč ideje in politike ljudske fronte, str. 39; Filipič, Poglavlja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939, knjiga 2, str. 190.

³⁵ Vodopivec, Moč in nemoč ideje in politike ljudske fronte, str. 40.

³⁶ Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji, str. 95–99.

skupinah povečal občutek narodne ogroženosti. Narodnoobrambno gibanje je bilo zelo pomembna sestavina slovenskega ljudskofrontnega gibanja, in sicer kot množično gibanje ljudstva. Zaradi obrambe pred zunanjo nevarnostjo fašističnih držav ter močne hitlerjevske propagande, ki je imela namen narod na znotraj razkrajati, pa tudi v boju zoper profašistično zunanjo politiko režima Jugoslovanske radikalne zajednice je narodnoobrambno gibanje vzpodbudilo povezovanje ljudi, društev, organizacij, ne glede na politično pripadnost. Vendar do združitve ali stvarnejše povezave v vrhovih slovenskih demokratičnih skupin in strank, in to kljub številnim pozivom in izražanju te nujne potrebe, še vedno ni prišlo.³⁷

Jeseni 1938 je češkoslovaška kriza sicer sprožila val množičnih demonstracij proti Nemčiji in hkrati manifestacij za Češkoslovaško, vendar je do nove povezave slovenskih demokratičnih skupin prišlo šele pred decembrskimi volitvami v narodno skupščino, za katere so se v opozicijski blok slovenske demokratske skupnosti v bolj ali manj popolnem sporazumu povezali KDG, Lončarjeva Slovenska kmečka stranka oziroma gibanje slovenskih mačkovcev, stara SLS in krščanski socialisti.³⁸ Slovenska demokratična opozicija je dobila precej glasov, vendar je bil uspeh vseeno manjši od pričakovanj, saj za skupno demokratsko listo niso mogli pridobiti socialistov, ki so se povezali z JNS v drugem bloku Mačkove liste. V boju za volivce med delavci pa so socialisti razvili tudi ostro kampanjo zoper komuniste.³⁹

³⁷ Prav tam, str. 110.

³⁸ Prav tam, str. 110, 111.

³⁹ Prunk, Boj za enotnost delavskega razreda, str. 494.

Zveza delovnega ljudstva Slovenije

Na temelju izkušenj iz decembrskih volitev so se začele priprave za ustanovitev nove ljudskofrontne formacije, ki naj bi bila višja oblika enotnosti, kakor so bile dotakratne oblike ljudskofrontnega gibanja na Slovenskem. Ta formacija naj bi bila Zveza delovnega ljudstva Slovenije (ZDLS),⁴⁰ ki se v zgodovinski literaturi ocenjuje bodisi kot posebna oblika ljudske fronte, kot neposreden predhodnik Osvobodilne fronte (OF), kot množično gibanje pod vodstvom KPS, kot slovenska levica, politično predstavljena v ZDLS, ali kot blok delavcev, kmetov in srednjih slojev, ustanovljen zaradi boja za skupne cilje in zahteve. Različni odtenki v oceni značaja ZDLS verjetno izhajajo iz dejstva, da se je oblikovala drugače kakor klasične ljudske fronte v Evropi in tudi drugače kakor v drugih jugoslovanskih pokrajinah, pa tudi v primerjavi s slovenskim ljudskofrontnim gibanjem iz prejšnjih let, ko je bilo težišče združevanja vendarle tudi na sporazumevanju in pritegovanju različnih demokratičnih in opozicijskih skupin in gibanj ob skupnem minimalnem programu.⁴¹

Sredi priprav na ustanovitev Zveze delovnega ljudstva pa sta avgusta 1939 na njeno oblikovanje bistveno vplivala dva dogodka. To sta bila sporazum Cvetković-

⁴⁰ Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji, str. 121.

⁴¹ Prav tam, str. 201–202.

Maček na notranjepolitičnem in nemško-sovjetski sporazum na zunanjepolitičnem področju.⁴²

Vodstvo slovenskega dela JRZ je sporazum Cvetkovič-Maček pozdravilo z obljubo, da bo JRZ kot vladna stranka storila vse, da se bo notranja preureditev države razširila na vse njene dele. Z organizacijo Banovine Hrvaške je namreč v ospredje prišlo tudi vprašanje slovenske banovine, ki je v vseh političnih grupacijah na Slovenskem sprožilo vrsto stališč, pobud, načrtov, resolucijskih zahtev pa tudi prestižnih spopadov za monopolno vlogo pri rešitvi tega vprašanja. Kljub vsem pozivom k narodni enotnosti in strnitvi slovenskih političnih sil, ki bi združene uspešneje dosegle uresničitev slovenske banovine, se to spricho nepremostljive razklanosti v slovenskem političnem življenju ni moglo zgoditi, in ko slovenski JRZ kljub obljubam ni uspelo zagotoviti Slovincem samouprave, je njen vpliv začel naglo upadati, zato pa so bile okoliščine, v katerih je KPS začela ustanavljati Zvezo delovnega ljudstva, z vidika notranjepolitičnih razmer dokaj ugodne.⁴³

Razgovori organizatorjev ZDLS s predstavniki skupin, ki bi prišle v poštev za vključitev, so potekali vse leto 1939, vendar je bila med skupinami večja pripravljenost za politično sodelovanje v obliki koalicije, manj pa za združitev v enotno gibanje, za katerim so stali komunisti. 3. septembra 1939 je bil v Celju ustanovni sestanek Zveze delovnega ljudstva Slovenije, v katero pa se ni vključila nobena demokratična opozicijska skupina. Tako se je v ZDLS le preimenovalo že močno okrnjeno Kmečko-delavsko gibanje, a so kljub temu še vedno računali s tem, da bodo med pripravami za dokončno konstituiranje v ZDLS pridobili nove skupine.⁴⁴

V novembru leta 1939 ustanovljena Slovenska kmečko-delavska stranka (SKDS), v katero so vstopili privrženci dr. Lončarjeve skupine in mladokmetijci, je obstala na obrobju slovenskega političnega življenja in ni imela širše opore niti med kmečkim ljudstvom. Vod-

⁴² Prav tam, str. 121, 129.

⁴³ Prav tam, str. 129–139.

⁴⁴ Prunk, Pot krščanskih socialistov v osvobodilno fronto slovenskega naroda, str. 187.

stvo KPS je v njej videlo možnega zaveznika v okviru ZDLS, vendar se je SKDS vse bolj zapirala in zavračala sodelovanje. Šele med okupacijo je SKDS stopila v enotno gibanje OF, del vodstva pa se je pasiviziral oziroma odšel na "sredinske" pozicije.⁴⁵

Druga skupina, na katero so pri ustanavljanju ZDLS sprva računali, so bili levi socialisti, ki pa so odklonili vstop v to novo ljudskofrontno formacijo. Kasneje so sicer začeli navezovati stike s komunisti, a ko so se maja 1940 želeli vključiti v ZDLS, jim je CK KPS brez obrazložitve sporočil, da sodelovanje z njimi ni zaželeno.⁴⁶

Drugače je bilo s skupino krščanskih socialistov, ki so se povabili na sestanek v Celju odzvali in na njem tudi sodelovali. Vendar se potem ZDLS niso pridružili, čeprav so do nje obdržali toleranten odnos. Na takšno opredelitev obeh smeri krščanskosocialističnega gibanja, tako delavske kot intelektualne, sta bistveno vplivala predvsem dva dejavnika. To je bil na eni strani odnos vodstva legalne katoliške stranke do krščanskosocialističnega gibanja, na drugi strani pa odnos krščanskih socialistov do politike komunistov oziroma točneje do Sovjetske zveze po njenem paktu z Nemčijo.⁴⁷

Čeprav so bili krščanski socialisti, kot že rečeno, že od leta 1934 v sporu z vodstvom SLS, je njihovo diferenciacijo še zlasti poglobila španska državljanska vojna, ki je odmevala po vsem svetu. Različni slovenski politični tabori so namreč do dogajanja v Španiji in do španskih političnih strank zavzemali popolnoma različne ocene, odvisno od svojih idejno-političnih stališč. Ocenjevanje španskega političnega dogajanja pa so izkoriščali za ostro medsebojno polemiko in idejno politično obračunavanje.⁴⁸

Medtem ko so slovenski komunisti podpirali boj španskih republikancev, kar so izražali tako v svojem tisku kot tudi z dejanji – odhajali so v Španijo, se vključevali v mednarodne brigade in branili špansko

⁴⁵ Nedog, *Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji*, str. 148, 170.

⁴⁶ Prav tam, str. 170, 171.

⁴⁷ Prav tam, str. 172.

⁴⁸ Prunk in Vidovič-Miklavčič, *Španska državljanska vojna kot dejavnik diferenciacije političnega življenja v Sloveniji*, str. 67, 68.

demokracijo,⁴⁹ je Slovenska ljudska stranka v svojih poročilih o španski državljanski vojni poskušala pokazati politični boj v Španiji kot versko vojno, njeno glasilo Slovenec pa je bilo še posebej kritično do političnega razvoja v španski republiki pod vlado ljudske fronte.

Toda spomladi 1937 je katoliško in vso slovensko javnost močno vznemiril članek znanega krščanskega socialista, pesnika in publicista Edvarda Kocbeka z naslovom "Premišljevanje o Španiji", ki je bil objavljen v ugledni katoliški reviji Dom in svet. V članku je zapisal, da ima španska državljanska vojna družbeno gospodarske in ne verske vzroke. Ostro je napadel duhovščino, kateri je pripisal veliko krivdo v tem spopadu, saj naj bi si španska cerkev nakopičila ogromna bogastva in tako postala "eden najstrašnejših tlačiteljev delavstva".⁵⁰

Španija je po njegovih besedah od volitev 16. februarja 1936 dalje drvela naravnost v prepad: "Nasprotja so se divje zaostрила. Levica, gnana od množic, je začela razvijati socialno revolucijo, desnica pa je skokoma napredovala v fašizem." Po njegovem mnenju pa bi morali kristjani, ki so obsojali levičarsko brezobzirnost, grajati tudi desničarsko silovitost: "Če kot kristjani nikakor ne moremo odobravati rdečega nasilja, tako in še bolj ne smemo molčati ob belem terorju."⁵¹

Fašizem je Kocbek ocenil, da je "celo nevarnejši od komunizma, kajti če komunizem jasno in odprto gradi svoj napačni nazor, potem fašizem gradi svojega v navideznem skladju z vsemi duhovnimi načeli in ustanovami, v resnici pa razkraja sveti hierarhični duh svobode z brezpogojno brambo dosedanjega reda. (...) Fašizmu se je v veliki meri posrečilo vzbuditi videz, da je branilec duhovnega in osebnega življenja, zakonitosti, reda, pravilnosti, celo univerzalnosti. Zato mu ni bilo težko pridobiti si naklonjenost meščanskih kristjanov, to je kristjanov, ki so svojo vero zgolj podedovali."⁵²

Kocbekove trditve so v katoliškem taboru povzročile

⁴⁹ Prunk, Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda, str. 159, 160.

⁵⁰ Kocbek, Premišljevanje o Španiji, str. 94; glej tudi Kriza revije "Dom in svet" leta 1937.

⁵¹ Kocbek, Premišljevanje o Španiji, str. 97.

⁵² Prav tam, str. 91;

velik vihar. Najprej in najostreje so Kocbeka in katoliške levičarje napadli Stražarji, v štirih nadaljevanjih dolgem članku v dneh od 16. do 20. junija 1937 pa je Kocbeka v Slovencu ostro napadel sam ideolog avtoritarne korporativistične smeri, univerzitetni profesor dr. Lambert Ehrlich. V članku je zapisal, da je fašizem zgolj reakcija na marksizem in boljševizem, za "fašista" pa komunisti označijo vsakogar, ki ni z ljudsko fronto oziroma s komunizmom.⁵³

Kljub tem ostrim napadom na fašizem in spopadom s katoliškim taborom pa se krščanski socialisti vseeno niso pridružili ZDLS in Nedogova piše, da so v tistem času mislili celo na ustanovitev svoje politične stranke. Novembra 1939 naj bi namreč izdali letak, v katerem to stranko napovedujejo. Letak sicer ni ohranjen, ga je pa takoj po izidu napadel Slovenec in iz njega citiral nekaj odstavkov: "Mi hočemo politično organizirati in vzgajati slovensko delovno ljudstvo na podlagi slovenskega načela, demokratične in socialne ideje."⁵⁴ Vendar se Janez Stanovnik s tem ne strinja, saj meni, da bi ustanovitev lastne politične stranke pomenila fragmentacijo namesto združevanja narodnih sil, kar je bil imperativ takratnega časa. Predlog za "novo politično formacijo slovenskih avtonomistov" zato razume kot poziv k splošnonarodnem gibanju, ne pa k ustanovitvi nove politične stranke.⁵⁵

Drugi vzrok za takšno, če že ne odklonilno, pa vsaj rezervirano stališče do ZDLS, pa je bilo po mnenju Nedogove povezano z vprašanjem odnosa do komunistov. In ker je bila ZDLS formacija, za katero je bilo povsem jasno, da so jo vzpodbudili in organizirali komunisti, se krščanski socialisti niso vključili vanjo, kakor se niso neposredno vključili tudi v ljudskofrontno gibanje v prejšnjem razdobju, so pa z njim sodelovali. Še posebej zaradi preobrata v sovjetski zunanji politiki (pakt Hitler-Stalin) in zaradi staliniističnih procesov so krščanski socialisti komunistom očitali spreminjanje načel po navo-

⁵³ Prunk, Vidovič-Miklavčič, Španska državljanska vojna kot dejavnik diferenciacije političnega življenja v Sloveniji, str. 69, 70.

⁵⁴ Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji, str. 175.

⁵⁵ Stanovnik, Aleš Stanovnik in njegov čas, str. 43, 45.

dilih od zunaj, dvoličnost in nedoslednost, ZDLS pa se zaradi tega ni razvila povsem tako, kakor je bila zamišljena, oziroma v dobrem letu in pol do začetka vojne v Jugoslaviji ni imela odločilnega vpliva v slovenskem političnem življenju ter pri povezovanju demokratičnih opozicijskih skupin in gibanj.⁵⁶

⁵⁶ Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji, str. 199-202.

Pakt Hitler-Stalin

Sklenitev sovjetsko-nemškega sporazuma je bil torej, kot že rečeno, pomemben dejavnik, ki je vplival, da se "komunistična" ZDLS ni razvila v pomembnejši dejavnik. Načela ljudskofrontne usmeritve je KPS namreč razglašala do sklenitve pakta Hitler-Stalin 23. avgusta 1939, ko sta se jasno potrdila Stalinovo podrejanje Kominterne njegovim oziroma državnim interesom Sovjetske zveze ter nesamostojnost njenih sekcij. Takrat je Kominternina opustila protifašistično ljudskofrontno usmeritev in od komunističnih strank zahtevala, da delujejo v duhu pakta. To zahtevo je sprejela tudi KPJ, zato je prenehala sodelovati z ljudskofrontnimi zavezniki. Znova so izbruhnili spori med komunističnim in socialdemokratskim gibanjem.⁵⁷ Kriza pa se je še poglobila ob napadu Sovjetske zveze na Finsko konec leta 1939 in v naslednjih mesecih, ko je bil velik del slovenskega javnega mnenja naklonjen Finski, medtem ko so komunisti vojno označevali kot imperialistično in odgovornost zanjo pripisovali britansko-francoskim imperialistom ter "izdajalski" drugi, to je socialistični internacionali.⁵⁸

V kolikšni meri ter na kakšen način se je nova preusmeritev Kominterne odrazila v delu KPJ oziroma KPS, so med zgodovinarji mnenja različna. Medtem ko Prunk piše, da je KPS sicer ostro zavračala napade na Sovjetsko zvezo kot edino varuhinjo prave ljudske demokracije

⁵⁷ Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije, str. 144, 145.

⁵⁸ Filipič, Politična usmeritev KPS od sredine 1940 do aprila 1941, str. 51.

in delavskega razreda, vendar je še naprej opozarjala na fašistično nevarnost in pozivala demokratične sile v boj zoper njo,⁵⁹ Vodopivec po drugi strani piše, da je partija takrat opustila protinacistična in protifašistična gesla.⁶⁰ Nedogova pa na temelju partijskih dokumentov in tiska iz tega obdobja trdi, da je KPJ v osnovi sicer sprejela novo politično linijo Kominterne, vendar se sprašuje, ali je to storila zgolj iz discipline.⁶¹ Kljub vsemu se vsi strinjajo, da je pakt močno vplival na ljudskofrontno linijo sodelovanja z demokratičnimi silami, ki naj bi bila sredi leta 1940 na svoji najnižji točki.⁶² Socialisti so marca 1940 javno napovedali popoln prelom s komunisti, glavni odbor socialistične stranke pa je objavil okrožnico, v kateri je med drugim zapisal, da je s sklenitvijo sporazuma med Sovjetsko zvezo in nemško vlado prenehalo vsako sodelovanje med socialisti in komunisti ter da je politika ljudskih front stvar preteklosti.⁶³ KPS pa je po drugi strani 29. in 30. junija 1940 na tretji konferenci na Vinjah socialdemokrate in druge demokratične stranke oziroma skupine (Lončarjevo skupino, krščanske socialiste in še posebej Svetkovo "levo" krilo socialdemokratov) uvrstila med "agente" in "hlapce" zahodnega imperializma ter "vojne hujskače", ki da so sabotirali enotnost proletariata in delovnega ljudstva že takrat, ko je bila "borba proti fašizmu še glavna naloga". Poleg tega so jim očitali tudi "ogabno" propagando proti Sovjetski zvezi. Konferenca je izrekla nezaupanje do vseh meščanskih in malomeščanskih strank, zahtevala dosledno naslonitev na Sovjetsko zvezo ter izrazila prepričanje o hitrem revolucionarnem poletu.⁶⁴ Letak, ki ga je partija izdala po konferenci, so dobili v roke tudi krščanski socialisti, ki so v tistem času zaradi bližajoče se vojne tudi že navezali stike s komunisti. Njihov predstavnik Tone Fajfar se spominja, da so najprej mislili, da je to provokacija policije ali "klerofašistov" proti tistim, ki so se približevali partiji, saj bi s tem lahko vzbudili nezau-

⁵⁹ Prunk, *Boj za enotnost delavskega razreda*, str. 495.

⁶⁰ Vodopivec, *Moč in nemoč ideje in politike ljudske fronte*, str. 40.

⁶¹ Nedog, *Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji*, str. 203.

⁶² Prav tam, str. 205.

⁶³ Prav tam, str. 215.

⁶⁴ Deželak Barič, *Komunisti od ustanovitve KPS do vojne*, str. 388.

panje do partije pri potencialnih zaveznikih. Resolucija je namreč z zelo ostrimi besedami napadla vse, ki so se kakorkoli približevali partiji ali z njo sodelovali, zaradi česar je postalo sodelovanje krščanskih socialistov s KPS negotovo. Vsekakor je po Fajfarjevih besedah doba pakta in finske vojne napravila veliko zmedo v njihovem gibanju nasploh in še posebej med komunisti. "Če bi tako ozračje trajalo, najbrž ne bi prišlo do Osvobodilne fronte in osvobodilnega boja", je dodal Fajfar, vendar je pri tem poudaril, da je bilo to obdobje "zelo kratko in so se stvari prav kmalu (...) vrnile na pravi tir", saj jih je "hitlerizem, nacizem neposredno in življenjsko ogrožal" in so vedeli, da bo "prišlo do vojne in da se je treba pripraviti za obrambo proti grozeči nevarnosti".⁶⁵

Po drugi strani so komunisti gledali na pakt kot na sovjetsko taktično potezo, s katero so bili prepričani, da bi francoske in angleške reakcije, da bi Hitler napadel najprej Sovjetsko zvezo, vendar so viri za razumevanje delovanja slovenskih komunistov in za njihov način političnega razmišljanja za to obdobje redki, zato nekatere razlage dobimo šele iz kasnejših let. Tako je Kardelj aprila 1944 povedal, da so s paktom Hitler-Stalin le propadli načrti "chamberlainovske reakcije, da bi vrgli Hitlerja proti SZ", in da je imela vojna med Anglijo in Nemčijo izključno imperialistični značaj. Kljub temu pa je bilo že v začetku leta 1941 po njegovih besedah jasno, da je nemško-sovjetski spopad neizbežen, zato je bila naloga Komunistične partije Slovenije, da oslabi Hitlerjev udarec proti Sovjetski zvezi. Tako je med ljudstvom začela zavestno krepiti odpor pod parolo: "Bolje rat nego pakt."⁶⁶

⁶⁵ Fajfar, *Obravnave*, str. 260, 261.

⁶⁶ ARS, AS 1487, t.e. 8, *Strategija in taktika Osvobodilne fronte* (po predavanju tov. Edvarda Kardelja), april 1944.

Društvo prijateljev Sovjetske Zveze

V zadnjem letu pred začetkom vojne v Jugoslaviji je bilo gibanje za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze (DP SZ) najbolj učinkovita oblika povezovanja slovenskih protifašističnih sil. Po oceni položaja CK KPS v letaku, tik po padcu Francije, je bilo namreč poudarjeno, da je prišel čas, ko so bili jugoslovanski narodi in z njimi Slovenci postavljeni pred odločitev: "Ali odvisnost od italijanske oziroma nemške fašistične države ali pa neodvisnost s pomočjo naslonitve na Sovjetsko zvezo."⁶⁷ Prav zaradi tega pa je imelo društvo, ki je bilo ustanovljeno po sklenitvi trgovskega sporazuma med Kraljevino Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo 11. maja 1940 oziroma po vzpostavitvi diplomatskih stikov med obema državama 24. junija 1940, v svoji zasnovi in nadaljnji izpeljavi tudi močnejše elemente zbiranja političnih zaveznikov kakor Zveza delovnega ljudstva, ki je bila ustanovljena septembra 1939 v manj ugodnih zunanjepolitičnih okoliščinah.⁶⁸

Med člani društva, ki je imelo sestanke pri Sokolu, v Zvezdi, v hotelu Štrukelj, v uredništvu Sodobnosti, pri Blazniku in drugod, so bili znani kulturni in znanstveni delavci zlasti iz kroga Sodobnosti, med drugimi tudi Josip Vidmar, dr. France Šturm, dr. Ferdo Kozak in dr. France Kidrič. K društvu so pristopili tudi nekateri krščanski socialisti – Tone Fajfar je pristopil s Tonetom

⁶⁷ Vidovič-Miklavčič, Slovenska politika v letih pred aprilskim zlomom, str. 37.

⁶⁸ Repe, Društvo prijateljev Sovjetske zveze, str. 900.

Marinčkom, kasneje pa sta se pridružila tudi Edvard Kocbek in Jože Zemljak –, predstavniki leve skupine v Sokolu z Josipom Rusom in Franjem Lubejem ter nekateri predstavniki liberalnega tabora, kakor na primer Ivan Hribar, Vladimir Levstik in ing. Črtomir Nagode.⁶⁹ Predsednik društva je bil sprva Ivan Hribar, nekdanji ljubljanski župan in pokrajinski namestnik, vendar je kot predsednik društva odstopil, ker ni dosegel preime-novanja društva v Društvo prijateljev Rusije, kakor so zahtevali njegovi strankarski kolegi iz vrst JNS. Nasledil ga je prof. dr. Franc Šturm, tajnik društva pa je bil Črtomir Nagode.⁷⁰

Ker so bila društvena pravila uradno zavrnjena, je iniciativni odbor sprožil akcijo zbiranja protestnih podpisov. O številu zbranih podpisov se navajajo zelo različni podatki – po Žebotovi “Neminljivi Sloveniji” naj bi bilo zbranih 18.000 podpisov, po Mikuževem “Pregledu” 30.000, po nekaterih podatkih pa celo 50.000, od katerih jih je 25.000 Josip Vidmar izročil takratnemu sovjetskemu poslaniku v Beogradu, ostale pa naj bi zaplenila in uničila “Natlačénova policija”.⁷¹ V vsakem primeru je po mnenju Drage Ahačić to presenetljivo število, ki priča, da je kljub vztrajni in srditi protikomunistični propagandi leta 1940 pri ljudeh obstajalo veliko zaupanje v Sovjetsko zvezo kot edino silo, ki se lahko postavi v bran nacizmu.⁷² Komunistična partija, okrog katere so se v društvu začele zbirati razne demokratične struje, pa je po besedah Toneta Fajfarja postala “naravna vodnica in je povezovala vse napredno slovensko življenje”.⁷³ Po drugi strani Peter Vodopivec ugotavlja, da si razmeroma široke podpore, ki je je bilo društvo deležno, ne gre razlagati ne s simpatijami podpisnikov (med katerimi je bilo tudi precej uglednih oseb) do sovjetskega režima ne do slovenskih komunistov, temveč predvsem z grozečo vojno nevarnostjo in prepričanjem o vojaški moči Rdeče armade.⁷⁴

⁶⁹ Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji, str. 235-246.

⁷⁰ Lubej, Odločitve, str. 171.

⁷¹ ARS, AS 1643, t.e. 68, Tone Fajfar: Osvobodilna fronta slovenskega naroda; Kidrič, 1. knjiga, str. 369.

⁷² Ahačić, Osvobodilna ali državljanska vojna?, str. 27.

⁷³ Fajfar, Odločitve, str. 23.

⁷⁴ Vodopivec, Moč in nemoč ideje in politike ljudske fronte, str. 40, 41.

Na zadnji seji Društva prijateljev Sovjetske zveze, ki je potekala 23. marca 1941 v dvorani Glasbene matice, v prvem nadstropju gostilne Pri sokolu poleg mestnega magistrata, je Aleš Bebler poročal o tajni seji vlade, s katere je KPJ prejela zaupno poročilo. Na seji vlade je predsednik Cvetković poročal, da stoji država pred usodno odločitvijo, saj je Hitler zahteval, da pristopi k osi Rim-Berlin, Sovjetska zveza pa jim je ponujala pakt o medsebojni pomoči. Vlada je bila proti sovjetski ponudbi, češ da je manjše zlo nemška invazija na Balkan kakor povečanje sovjetskega vpliva. S tem bi sicer morali odstopiti znaten del teritorija v južni Srbiji, Vojvodini in Prekmurju, vendar bi tako ohranili mir in zadržali red v preostali državi.

Po prebranjem poročilu se je razvila ostra diskusija, saj Nagode temu ni verjel in je trdil, da je to nesramno klevetanje vlade, vendar je Bebler z okrožnico prosvetnega ministrstva, ki je nalagala kot službeno dolžnost, da se uslužbenci v svojem delovnem okolju borijo proti rastočemu vplivu Sovjetske zveze, dokazal avtentičnost svoje izjave. Nagode je zaradi tega odstopil s tajniškega mesta,⁷⁵ Josip Rus pa je že takrat opozoril Kidriča, da z Nagodetom ne želi imeti tesnejših stikov.⁷⁶

O vlogi Društva prijateljev Sovjetske zveze so mnenja različna. Leta 1944 je Boris Kidrič v Moskvo poslal poročilo, ki ga je začel prav s poglavjem "Akcijska enotnost in Društvo prijateljev Sovjetske zveze". V njem je zapisal, da je KPS v drugi polovici leta 1940 vzpostavila akcijsko enotnost s krščanskosocialistično skupino, demokratičnim krilom v Sokolu in s skupino vidnih slovenskih kulturnih delavcev. Kidrič je pri tem podal naslednjo oceno akcijskega sporazuma: "Akcijski sporazum KP s krščanskosocialistično, demokratično sokolsko in kulturniško skupino v letu 1940, pred nemško-italijansko okupacijo, je torej v mnogočem predstavljal izhodišče za druge globlje izpremembe v slovenskem političnem in javnem življenju."⁷⁷

⁷⁵ Lubej, *Odločitve*, str. 171–173.

⁷⁶ Rus, *Zapiski iz življenja Josipa Rusa*, str. 132.

⁷⁷ Kidrič, *Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji*, str. 11.

Po drugi strani je bil Boris Kraigher mnenja, da bi bilo pretirano dati "društvu prijateljev s SZ centralno vlogo, ker je bilo to Društvo vseslovenska zadeva. Važnejšo vlogo je igralo KDG in Zveza delovnega ljudstva, ki je bila obnovljena v jeseni leta 1939."⁷⁸

Tudi v strokovnih interpretacijah so mnenja različna. Nekateri zgodovinarji dajejo Društvu prijateljev SZ velik pomen in ga zaradi tega, ker so se vanj vključile predvsem tiste skupine, ki so pozneje sestavljale temeljne skupine OF, ocenjujejo za predhodnika Osvobodilne fronte, medtem ko drugi poudarjajo, da med temelji OF in tradicijo ljudskofrontnega gibanja zaradi komunistične politike po letu 1939 ni niti idejne niti organizacijske kontinuitete. Godeša na primer zagovarja mnenje, da Društvo prijateljev SZ ni bil nikakršen vezni člen, ki bi dokazoval kontinuiteto ljudskofrontne politike iz časov pred paktom ter OF, saj med ustanavljanjem DP SZ ni mogoče govoriti o kakršnikoli ljudskofrontni politiki, k ustanovitvi DP SZ pa tudi ni bila pritegnjena nobena politična skupina, temveč le nekateri ugledni posamezniki. V tem času so se komunisti celo otepal povezav z drugimi političnimi skupinami, pri čemer je znan primer s krščanskimi socialisti. Godeša je zato prepričan, da če bi komunisti še dolgo nadaljevali s politiko, ki so jo zagovarjali v času ustanavljanja DP SZ, ne le da ne bi nikoli bila ustanovljena OF, temveč bi slovenski komunisti doživeli podobno usodo, kot so jo ob nemški zasedbi in po njej doživele zahodnoevropske KP.⁷⁹

Odločitev komunistov za sodelovanje s krščanskimi socialisti in sokoli, ki je kasneje privedla do ustanovitve OF, pa je bila povezana s spremenjeno politično linijo KPJ, sprejeto jeseni 1940 na peti državni konferenci. Sklepi konference so namreč pomembno vplivali na nadaljnje delovanje KPJ, zlasti odločitev, da je potrebno Jugoslavijo braniti ob morebitnem napadu nanjo (sicer s Kardeljevim poudarkom, če bo ta boj napreden, torej v interesu revolucije in Sovjetske zveze, hkrati pa je izrazil stališče, da bodo napadli buržoazijo, če ta ne bo

⁷⁸ Repe, Društvo prijateljev Sovjetske zveze, str. 918.

⁷⁹ Godeša, Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno, str. 31, 32.

dovolj napredna⁸⁰). S tem je KPJ v svojo politično linijo posredno zopet vključila tudi protifašistično stališče, ki je bilo zaradi še vedno veljavnega pakta Hitler-Stalin sicer zavito v bolj nedoločen izraz “nevarnost totalitarnih držav”, in šele na podlagi teh ocen je KPS stopila v stik s Tonetom Fajfarjem kot predstavnikom krščanskih socialistov ter Josipom Rusom kot predstavnikom Sokola. S skupinama so nato sklenili akcijski sporazum, ki je obsegal naslednje točke:⁸¹

- “1. Jugoslavija naj se ne oslanja na nobenega izmed obeh vojskujočih se taborov, temveč naj se zunanjepolitično krepko nasloni na Sovjetsko zvezo, kar je tudi za ogroženi slovenski narod edina rešitev.
2. Notranja demokratizacija Jugoslavije
3. Vzpostavitev narodne, demokratične vlade.”⁸²

V akcijski sporazum je bilo sicer vključeno tudi sodelovanje v DP SZ, tako da je pri nastajanju OF društvo odigralo svojo vlogo, predvsem pri pritegnitvi nekaterih kulturnikov ter kot neke vrste medij, kjer so se na skupnih pogovorih pobliže spoznavali in s tem zblíževali, toda zato po Godeševem mnenju v njegovi ustanovitvi še ne moremo videti iztočnice OF.⁸³

Po drugi strani je Vodopivec kljub komunistični politiki po letu 1939 mnenja, da je med ljudskofrontnim gibanjem in temelji OF vendarle zveza med narodnoobrambnim in protifašističnim gibanjem ter idejo upora proti okupatorju. Prav na tej kontinuiteti in narodnoodporniški volji, ki ju obe veliki slovenski stranki očitno nista razumeli in nista znali obrniti Slovincem in sebi v prid, so lahko komunisti leta 1941 utemeljili Osvobodilno fronto.⁸⁴ Komunistična partija Slovenije je nasprotno od t. i. meščanskega tabora po aprilskem zlomu jugoslovanske države namreč imela jasno opredeljene cilje. Že kmalu po zasedbi in razkosanju Jugoslavije je pozvala svoje člane k obrambi domovine ter se začela pripravljati na obdobje okupacije. Razmere, kakršne

⁸⁰ Izvori za istoriju SKJ, knjiga 10, Peta zemaljska konferencija KPJ, str. 204.

⁸¹ Godeša, Priprave na revolucijo ali NOB?, str. 76, 77.

⁸² Kidrič, Kratak obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji, str. 7–11.

⁸³ Godeša, Priprave na revolucijo ali NOB?, str. 76.

⁸⁴ Vodopivec, Moč in nemoč ideje in politike ljudske fronte, str. 41.

so nastale po hitri kapitulaciji Jugoslavije, ko je ta kot državna tvorba pravzaprav prenehala obstajati, njeno vodstvo pa je emigriralo, pa so bile za KPJ tudi zgodovinska priložnost za zamenjavo nosilcev oblasti.⁸⁵

Medtem ko se je Komunistični partiji Slovenije ob začetku druge svetovne vojne na Slovenskem precej povečal vpliv, sta ga torej katoliški in liberalni politični tabor začela izgubljati. Slovenski liberalci so že po odstopu Jevtičeve vlade (JNS) leta 1935 izgubili poglavitno oporo svoje politične moči v Sloveniji in ko je druga svetovna vojna segla tudi k nam, je od slovenskega liberalizma ostalo samo še ime, saj se je razcepil na množico različnih strank in skupin, ki so imele sicer skupen izvor, vendar so jih ločila različna stališča do vprašanj, ki so stopala v ospredje v dvajsetih in tridesetih letih.⁸⁶ Nekdaj najmočnejša slovenska politična stranka SLS pa je ob začetku druge svetovne vojne zaradi neustrezne politike začela izgubljati svojo moč. Korošec, ki je 29. junija 1940 kot prosvetni minister vstopil v vlado Dragiša Cvetkovića, je začel voditi fašistično-nacističnim silam naklonjeno politiko ter pozivati k odločnemu boju proti komunistom, saj je boj proti komunizmu oziroma "proti največji sramoti naše dobe", kakor jih je označil, razumel kot osrednje vprašanje tedanjega političnega in družbenega življenja.⁸⁷ Po nenadni Koroščevi smrti 14. decembra 1940 pa je SLS izgubila močno, avtoritativno in vplivno osebo. V stranki, ki je bila vedno bolj neenotna, so se tako še pogosteje pojavljali različni spori in trenja. Pri tem sta izstopali zlasti skupina, zbrana okoli novega predsednika Frana Kulovca, in skupina, zbrana okoli bana Dravske banovine dr. Marka Natlačena.⁸⁸

⁸⁵ Deželak Barič, *Komunistična partija Slovenije v začetnem obdobju okupacije*, str. 615.

⁸⁶ Perovšek, *Jugoslovanska nacionalna stranka in narodno vprašanje v letih 1935–1936*, str. 2.

⁸⁷ Perovšek, *Korošec in temeljna vprašanja jugoslovanske države*, str. 97–98.

⁸⁸ Gašparič, *SLS ob začetku druge svetovne vojne*, str. 412.

Ustanovitev
Osvobodilne fronte
slovenskega naroda

Začetek vojne na Slovenskem

Že 25. marca 1941 zvečer, torej na dan, ko je vlada Cvetković-Maček podpisala pristop Jugoslavije k trojnemu paktu, se je med ljudstvom razširil val nezadovoljstva. V Ljubljani so se začele množične demonstracije, v katerih se je angažirala tudi študentska komunistična mladina skupaj s krščanskosocialistično skupino Zarja in drugimi študenti.⁸⁹ 27. marca 1941 je bil z vojaškim udarom izsiljen odstop vlade Cvetković-Maček, odstranjen je bil regentski svet, prestolonaslednik Peter II. Karađorđević pa razglašen za kralja. Razjarjeni vodja nemškega rajha Adolf Hitler je še isti dan sklenil z vojno razbiti Jugoslavijo kot vojaško silo in državo, za kar je določil nedeljsko jutro 6. aprila 1941.

Centralni komite KPJ je ob napadu ukazal mobilizacijo precejšnjega dela komunistov in zahteval, da se kot prostovoljci vključijo v jugoslovansko vojsko. Med prostovoljce je 10. aprila odšel s kolesi proti Novem mestu tudi del članov CK KPS iz Ljubljane, v Ljubljani pa je ostalo začasno vodstvo, ki so ga sestavljali Tone Tomšič, Vida Tomšič, Zdenka Kidrič in dr. Aleš Bebler. Ko so na poti proti Novem mestu naleteli na vidne znake razsula jugoslovanske vojske in zvedeli za razglasitev Neodvisne države Hrvaške, so se 12. aprila zbrali v bližini Trebnjega na krajši seji pod vodstvom sekretarja centralnega komiteja Franca Leskoška, na kateri so sprejeli naslednje sklepe: nemudoma je treba pričeti zbirati orožje in

⁸⁹ Lešnik in Tomc, Rdeče in črno, str. 18

strelivo, ki ga je odmetavala razpadajoča vojska; takoj je treba začeti “razkrinkavati” politike in generale, ki da so izdali domovino; vsi člani centralnega komiteja se morajo vrniti na svoja mesta in se prek političnega delovanja spopasti z okupatorjem, ljudem pa utrjevati vero v lastne sile; vsi kompromitirani komunisti morajo v ilegalo in se tako izogniti morebitnim aretacijam.⁹⁰

V tem času so se vezi med komunisti in ostalimi člani DPSZ pretrgale, saj se Tone Fajfar spominja, da je na veliki četrtek (10. aprila) pred Višnjo Goro srečal Josipa Rusa, ki ga je poznal s sestankov Društva prijateljev Sovjetske zveze, v katerem je Rus skupaj z Lubejem zastopal Sokol, on pa krščanske socialiste, niso pa vedeli, kje so komunisti. Šele čez nekaj dni, ko so se spet zbrali, so zvedeli, da so odšli kot prostovoljci v Novo mesto, in to kljub temu, da komandantu divizije ni “nič kaj dišalo sprejeti komuniste v vojsko”.⁹¹

⁹⁰ Deželak Barič, Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje, str. 38; Mikuž, Pregled zgodovine NOB, str. 46–48.

⁹¹ Fajfar, Odločitev, str. 9.

Ustanovni sestanek

Šele čez nekaj dni se je zgodaj dopoldne pri Josipu Vidmarju oglasil Boris Kidrič. Vidmar zapiše, da je takrat stanoval v očetovi hiši na Večni poti št. 3. "Z nekoliko nervoznim smehljajem in z zamišljenimi očmi mi je podal roko in mi dejal, da bi imeli ta dan sestanek v mojem stanovanju, seveda če se strinjam. Strinjal sem se.

*Vidmarjeva vila ob vznožju Rožnika, na Cesti 27. aprila, kjer je bila 26. aprila 1941 ustanovljena Osvobodilna fronta
(Foto: Eva Mally)*

Spominska plošča pred Vidmarjevo hišo (Foto: Eva Mally)

Celo razveselil sem se, kajti družba, ki se je jela snovati v zvezi z delovanjem Društva prijateljev Sovjetske zveze in ki je obstajala že leto dni, mi je bila v tistih politično tako dramatičnih časih prava potreba. Ob fašističnem napadu na Jugoslavijo pa se je razgubila, zakaj naši tovariši komunisti, ki so poprej vzdrževali z nami stike, so odšli kot prostovoljci k vojaškim enotam.⁹²

Kakor veliko sestankov kasneje je bil tudi ta organiziran konspirativno. Povabljeni so prihajali posamič, in sicer v presledkih najmanj pol ure. Tako je trajalo precej časa, preden so se vsi zbrali: trije komunisti (Boris Kidrič, Aleš Bebler in Boris Zihelr), trije kulturni delavci (profesor Franc Šturm, Ferdo Kozak in Josip Vidmar), kot predstavnik Sokola je bil navzoč Josip Rus, kot predstavnik krščanskih socialistov pa Tone Fajfar.

⁹² Vidmar, Ustanovitev OF.

Čeprav se je večina poznala še iz časov Društva prijateljev Sovjetske zveze, so se nekateri na sestanku srečali prvič.⁹³

V imenu komunistov, ki so sestanek sklicali, je na začetku spregovoril Boris Kidrič ter jim sporočil, da jih želi komunistična partija informirati o svojih pogledih na položaj in o svojih načrtih za bodoče delovanje. Analiziral je najprej zunanjepolitični položaj, prešel nato na situacijo v Jugoslaviji kot celoti, naposled pa še na politični položaj v Sloveniji. V zvezi s to analizo je razvil pred njimi akcijski načrt partije: treba je ustanoviti osvobodilno gibanje, v katerem naj bi se pod vodstvom KP strnile vse pozitivne slovenske ljudske sile ter osebnosti in v katero bi bile povabljene vse nekompromitirane slovenske stranke ali frakcije strank oziroma skupine in vsi njihovi nekompromitirani člani. Okrog tega jedra naj bi se potem zbralo vse ljudstvo, osnova organizacije pa bi bilo delavstvo, ki je dotlej pokazalo veliko borbenost in je bilo nosilec naprednih družbenih idej, ki so bile v spopadu s fašizmom. Sredstva fronte bi bila široka masovna ilegalna organizacija, propaganda v tisku in besedi, medtem ko bi program tega gibanja vseboval nepriznavanje razkosanja Slovenije in Jugoslavije ter organiziranje takojšnjega oboroženega odpora zoper okupatorja.⁹⁴

Vse udeležence sestanka naj bi pri tem, po besedah Toneta Fajfarja, navdajala misel na Sovjetsko zvezo, saj so bili prepričani, da ni daleč dan, ko bo tudi ona stopila na bojno prizorišče, in verjeli, da je edina sila na svetu, ki lahko "napravi konec fašizmu in reši človeštvo".⁹⁵ Pri tem ni šlo zgolj za interes vodstva komunistične partije, ki naj bi s tem legaliziralo svoje partijske vezi s Sovjetsko zvezo, ampak tudi za interes drugih treh ustanovnih skupin, ki so sicer vedele marsikaj kočljivega o razmerah v Sovjetski zvezi, vendar so zaradi slovanofilstva in zaradi nove sovjetske ustave iz leta 1936, v kateri se je zagotavljala nacionalna suverenost narodov v okviru Sovjetske zveze, videle potencialno podporo za uresni-

⁹³ Prav tam.

⁹⁴ Vidmar, Ustanovitev OF.

⁹⁵ Fajfar, Odločitev, str. 24.

čevanje načela samoodločbe narodov tudi v okviru nove Jugoslavije.⁹⁶

Številne zadeve so ostale nerešne, pa tudi sklepov sestanka si takrat ni pisal nihče. Tako so bili prvi stavki o tem sestanku napisani šele sredi novembra 1941 v članku "Pol leta Osvobodilne fronte" v listu Osvobodilna fronta, v katerem je Kidrič zapisal, da je naslednjih pet ugotovitev ustanovnega sestanka postalo temelj vsega nadaljnjega dela Osvobodilne fronte:

1. Uspehi tujčeve demagogije so zgolj trenutni, na obzorju je vsenarodno množično gibanje.
2. Slovenski narod bodo osvobodile njegove ljudske sile.
3. Ljudje in krogi, ki so odgovorni za poraz in zaslužnje, bodo postali opora tujim zatiralcem.
4. Sovjetska zveza je up in nada slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja.
5. Z delom je treba pričeti takoj.⁹⁷

Drugič pa je o sestanku spregovoril Boris Kidrič v brošuri "Dve leti Osvobodilne fronte", v kateri je zapisal, da je ustanovni sestanek OF potekal "v najmračnejših dneh slovenske zgodovine", ko je po deželi uspevala hitlerjevska demagogija, v Ljubljani so "visele italijanske in hitlerjevske zastave", in bilo je videti, "kakor da je naš narod izgubil vso perspektivo". V tem članku je Kidrič prejšnjih pet točk predstavil v štirih točkah, ki naj bi jih na predlog Komunistične partije Slovenije sprejeli na ustanovnem sestanku Osvobodilne fronte in so predstavljale zametke programa razvijajoče se organizacije:

1. da je uspehe hitlerjevske demagogije med slovenskimi ljudskimi množicami zakrivila protiljudska politika nekdanjih oblastnikov in da so ti uspehi le prehodnega značaja, da pa je na vidiku množično gibanje za osvoboditev in združitvev zaslužnjene in razkosanega slovenskega naroda;
2. da se bodo nosilci protiljudske politike v predaprilski Jugoslaviji razkrili tudi v osvobodilnem boju kot protinarodni in petokolonski elementi;
3. da sta usoda in bodočnost slovenskega naroda kar

⁹⁶ Rus, Pomen temeljnih točk Osvobodilne fronte, str. 105.

⁹⁷ Kidrič, Zbrano delo, 1. knjiga, str. 178, 179.

najtesneje povezani z usodo in bodočnostjo velikega ruskega naroda ter Sovjetske zveze;

4. da je treba takoj pričeti zbirati slovenske množice na temelju boja za osvoboditev in združitev slovenskega naroda.⁹⁸

O ustanovnem sestanku so pisali udeleženci tudi v svojih spominih. Tako je Tone Fajfar zapisal, da so na sestanku soglasno sklenili, da se ustanovi protiimperalistična fronta, da vanjo stopijo kot skupine komunistična partija, krščanski socialisti, sokoli in kulturni delavci, da je potrebno pritegniti tudi vse druge skupine, ki so sodelovale v Društvu prijateljev Sovjetske zveze, obenem pa začeti širiti organizacijo med ljudskimi množicami v mestu, po tovarnah in na podeželju. Začasno vodstvo je bilo zaupano Kidriču, Rusu in Fajfarju, čeprav na sestanku še niso razpravljali o notranji organizaciji in je bil Izvršni odbor OF oblikovan šele pozneje. Na tem sestanku naj bi po Fajfarjevih besedah tudi že sklenili izdajati glasilo fronte Slovenski poročevalec, ki je pod tem imenom izšel prvič med Stojadinovičevimi volitvami leta 1938 kot glasilo kmečko-delavske koalicije. Partija pa se je obvezala, da bo dala fronti na razpolago ves svoj tehnični aparat.⁹⁹

Edvard Kocbek, ki ga na "ustanovnem" sestanku sicer ni bilo, pa je v svojem dnevniškem zapisu z dne 27. aprila 1971 začetek Osvobodilne fronte predstavil v nekoliko drugačni luči: "Prvič: zgodovina NOB ne pozna nobene oficialne ustanovitve OF. Tudi Antifašistična fronta ni bila takrat ustanovljena, kajti ta je obstajala že pred razpadom Jugoslavije, sam sem bil na enem njenih sestankov [v gostilni] pri Kolovratu (ali pri Sokolu). Ta datum je nastal manipulativno, Kidrič je potreboval datum ustanovitve in zato so pač neki debaterski sestanek pri Vidmarju proglasili za zgodovinski datum ustanovitve OF". Drugič pa me na tistem debaterskem sestanku zato ni bilo, ker so mi bili komunisti tisti čas Hitlerjevega pakta s Stalinom upravičeno sumljivi, zato sem pogovor z njimi odklanjal vse do Hitlerjevega napada na ZSSR, prava OF se je začenjala z njimi oblikovati

⁹⁸ DLRS, knjiga 6, dok. 122.

⁹⁹ Fajfar, Odločitev, str. 24.

šele po tem datumu, poletje 1941 je izoblikovalo OF, posebno ko se je začela širiti novica, da v njej sodelujejo krščanski socialisti.”¹⁰⁰

¹⁰⁰ Inkret, In stoletje bo zardelo, str. 132, op. 95.

Datum ustanovnega sestanka

O ustanovnem sestanku, kot je razvidno, ni prav dosti znanega. Kot da se udeleženci sestanka tisti trenutek, ko so se sestali, niso povsem zavedali dolgoročnega, zgodovinskega pomena tega sestanka. Tako se tudi v zgodovinopisju v ospredje še vedno postavljata predvsem dve vprašanji: o datumu ustanovnega sestanka in pa imenu, s katerim so fronto takrat poimenovali.

Že Kidrič je večkrat podvomil, ali je 27. april res ustanovni datum.¹⁰¹ V poročilu z naslovom "Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija" pa je zapisal, da je na temelju splošno jugoslovanske narodnoosvobodilne platforme, ki jo je izdal CK KPJ zadnje dneve aprila 1941, sklical Centralni komite KPS ustanovni sestanek Osvobodilne fronte slovenskega naroda in da se ustanovitelji ne spominjajo več točnega datuma, kdaj je bila ustanovljena Osvobodilna fronta: "Kot oficialni datum ustanovitve je proglašen 27. april. Točen datum to najbrž ni, vsekakor pa se je ustanovni sestanek vršil zadnje dni aprila 1941, kakih 14 dni po kapitulaciji Jugoslavije."¹⁰² Do napačnega datuma so po besedah Toneta Fajfarja prišli na podlagi nepopolnih ugotovitev, preden so praznovali drugo obletnico OF.¹⁰³

Dr. France Škerl je že sredi 50. let prejšnjega sto-

¹⁰¹ Mikuž, Pregled zgodovine NOB, 1. knjiga, str. 96.

¹⁰² Kidrič, Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija, str. 12.

¹⁰³ Fajfar, Odločitev, str. 23.

letja na podlagi pričevanj udeležencev dokazal, da je bila Osvobodilna fronta ustanovljena 26. in ne 27. aprila 1941.¹⁰⁴ Živa Vidmar pojasni, da je do pomote prišlo, ker sta Vidmar in Kidrič čez nekaj mesecev, ko je bilo treba zapisati uradni datum, popolnoma pozabila, kateri dan je bil – sobota ali nedelja. Šele ko je leta 1943 prišel na Bazo 20 njen polbrat Tit, sta izvedela, da sta se zmotila v dnevju. Tit ju je namreč opozoril, da sestanek ni bil v nedeljo, temveč je bil že v soboto, saj njegove mame, ki je bila tajnica generalnega direktorja Trboveljske premogokopne družbe, takrat ni bilo doma, ker je bila v službi. Torej je bila to sobota, 26. april 1941.¹⁰⁵ Da je bila sobota, je bil prepričan tudi Josip Rus, saj je v svojih spominih zapisal, da se je začudil, ker je Boris Kidrič nosil nedeljsko obleko, čeprav ni bila nedelja.¹⁰⁶

Osvobodilna fronta je bila torej ustanovljena ravno na dan, ko je bil Hitler v Mariboru, a ker so se njene ustanovitve od začetka spominjali 27. aprila, je postal ta dan tradicionalen in ga, po besedah Josipa Vidmarja, “ne kaže prestavljati”.¹⁰⁷

23. februarja 1948 je Ljudska skupščina Slovenije namreč sprejela zakon, s katerim je 27. april, kot dan ustanovitve Osvobodilne fronte, razglasila za državni praznik. 20. aprila 1951 je slovenski državni praznik predstavila na 22. julij, na dan začetka vstaje v Sloveniji, vendar do leta 1952 ni sprejela zakona, ki bi dan OF (27. april) črtal kot državni praznik oziroma kot dela prost dan. Septembra 1968 pa je 27. april zopet postal državni praznik.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Škerl, Kdaj je bila ustanovljena Osvobodilna fronta?, str. 185–186.

¹⁰⁵ Vidmar, Razprava, str. 296.

¹⁰⁶ Rus, Zapiski iz življenja Josipa Rusa, str. 137.

¹⁰⁷ Vidmar, Ustanovitev OF (opomba).

¹⁰⁸ ARS, AS 537, t.e. 25, Seja Izvršnega odbora Osvobodilne fronte Slovenije, 20. april 1951.

Protiimperialistična ali Osvobodilna fronta?

V slovenskem zgodovinopisju se tudi še vedno pojavljajo občasne diskusije o pravem imenu fronte v začetnem obdobju. Tako Janko Prunk piše, da je konformna komunistična historiografija – Metod Mikuž in njegova šola – enostavno sprejemala Kidrič-Kardeljevo oceno, da se je Osvobodilna fronta v začetku, dva meseca do nemškega napada na Sovjetsko zvezo, imenovala Protiimperialistična fronta (PIF), ne da bi se zavedala vsebinske konotacije. Po letu 1985 pa protikomunistično usmerjeni pisci s samim imenom Protiimperialistična fronta dokazujejo, da sploh ni šlo za narodnoosvobodilno organizacijo, ampak za transmisijo komunistične organizacije z razrednimi revolucionarnimi nameni. Resnica pa je po njegovem mnenju verjetno ta, da je komunistom res šlo za Protiimperialistično fronto, drugi zavezniki, krščanski socialisti, sokoli in kulturni delavci, pa so od vsega začetka mislili Osvobodilno fronto, tako vsaj pričata v svojih spominskih izjavah Jože Zemljak in Josip Rus.¹⁰⁹

V skladu s to oceno je leta 1966 France Škerl res zapisal, da čeprav so o osvobodilni fronti govorili že na ustanovnem sestanku, je imelo v dneh svojega nastanka ime Protiimperialistična fronta “globok smisel”. Predstavniki navzočih skupin so soglasno priznali, da je za slovenski narod, kar se tiče zunanjepolitičnih zvez, edino realna naslonitev na Sovjetsko zvezo, da je “Sovjetska zveza up in nada slovenskega narodnoo-

¹⁰⁹ Prunk, Slovenski narodni vzpon, str. 306, op. 20.

svobodilnega gibanja”, da sta torej usoda in bodočnost slovenskega naroda kar najtesneje povezani z usodo in bodočnostjo velikega ruskega naroda in vse Sovjetske zveze. Nastajajoča organizacija ni bila naperjena samo proti nemško-italijanskemu fašističnemu imperializmu, temveč po izjavi Borisa Kidriča prav tako tudi proti angleško-ameriškemu. Ustanovitelji so izbrali to ime zato, ker so se hoteli zavarovati pred izkoriščanjem angleškega imperializma, s Kidričevo formulacijo protiimperialističnega stališča nove organizacije pa so se, po Škerlovih besedah, strinjale vse ustanovne skupine.¹¹⁰

Tudi Vida Deželak Barič je mnenja, da je umestnost poimenovanja fronte v začetnem obdobju kot Protiimperialistične fronte vsekakor utemeljena v njeni idejnopolitični vsebini. To prvo obdobje namreč predstavlja kontinuiteto z obdobjem od V. državne konference KPJ dalje, ko je bila sprejeta ocena o imperialističnem značaju druge svetovne vojne in ekvidistančni odgovornosti vseh imperializmov zanj – se pravi nemškega, italijanskega in pa tudi angleškega ter francoskega imperializma.¹¹¹

V komunističnem gibanju pa je vladalo upanje, da bo vojna oslabil imperializem ter pospešila svetovno revolucijo, ki naj bi se začela prav v nacistični Nemčiji. Takšna usmeritev Kominterne je določala tudi usmeritev Komunistične partije Jugoslavije in obenem Komunistične partije Slovenije kot sestavnega dela centralizirane KPJ, in sicer vse do napada Nemčije na Sovjetsko zvezo, 22. junija 1941, in še nekoliko pozneje. Prepoznavna je na primer na prvomajskem letaku Centralnega komiteja KPS ali v prvih številkah Slovenskega poročevalca, ki ga je dejansko izdajal Centralni komitej KPS in je šele jeseni 1941 dobil pojasnilo, da je to informacijski vestnik Osvobodilne fronte.¹¹²

Tudi ob samem napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo je še vedno obstajalo opisano stališče. Tako lahko v proglasu CK KPS beremo: “ne gre le za obrambo Sovjetske zveze, temveč za dokončno socialno in nacionalno

¹¹⁰ Škerl, Vloga in pomen Osvobodilne fronte slovenskega naroda, str. 153, 154.

¹¹¹ Deželak Barič, Vloga in značaj Osvobodilne fronte slovenskega naroda, str. 161.

¹¹² Deželak Barič, Protiimperialistična in Osvobodilna fronta slovenskega naroda, str. 107.

osvoboditev človeštva (...)”. Imperializem je bil še vedno glavni nasprotnik. Sprememba v usmeritvi slovenskih oziroma jugoslovanskih komunistov se je zgodila šele po intervenciji Kominterne in znanem Stalinovem radijskem nastopu 3. julija 1941, ko je Sovjetska zveza razglasila vojno, in sicer kot vojno za obrambo domovine, ter pozvala v boj proti fašizmu. Že naslednji dan se je sestal CK KPJ in sprejel sklepe, objavljene 12. julija 1941, v katerih se ne omenja več imperialistov, temveč le še fašiste.¹¹³ S spremembo značaja vojne se je tudi Protiimperialistična fronta, ki je po besedah Edvarda Kocbeka zaradi nemško-sovjetskega pakta životarila, brez posebnega akta spremenila v Osvobodilno fronto slovenskega naroda (OF SN), kar so sklenili predstavniki vseh treh temeljnih skupin.¹¹⁴ Ta sprememba pa je tudi spodbudila širši razmah fronte.¹¹⁵

Janez Stanovnik po drugi strani trdi, da imperializma nikoli niso razumeli v Leninovem smislu “zadnje etape kapitalizma”, ampak kot ideologijo in politiko narodnega zatiranja in kot negacijo pravice narodov do samoodločbe. Sam naziv Protiimperialistična fronta pa po njegovih besedah ni pomenil ne protizahodnega razpoloženja ne prosovjetske formacije.¹¹⁶

Godeša v svojih najnovejših raziskavah prav tako opozarja, da so se v zvezi z imenom pojavile nekatere nedoslednosti, ki so nastale zlasti po ideološki sprostitvi in padcu komunizma konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja in so se globoko zakoreninile v širši javnosti, pa tudi v strokovni literaturi. Godeša zapiše, da se “osvobodilna fronta slovenskega naroda” prvič omenja v letaku Centralnega komiteja KPS konec aprila, se pravi tik po ustanovnem sestanku, medtem ko se “protiimperialistična fronta slovenskega naroda” v sočasnih virih edinkrat pojavi v “Geslih našega osvobodilnega boja”, objavljenih 22. junija 1941 v Slovenskem poročevalcu. V obeh omembah je ime pisano z malo začetnico. Prvič se organizacija pod imenom

¹¹³ Godeša, Priprave na revolucijo ali NOB?, str. 73.

¹¹⁴ Kocbek, Svoboda in nujnost, str. 304.

¹¹⁵ Deželak Barič, Protiimperialistična in Osvobodilna fronta slovenskega naroda, str. 107, 108.

¹¹⁶ Stanovnik, Razprava, str. 74, 75.

“osvobodilna fronta slovenskega naroda” eksplicitno pojavi 28. junija 1941 v članku “Gigantski boj za svobodo narodov”, objavljenem v Slovenskem poročevalcu,¹¹⁷ z veliko začetnico pa je “Osvobodilna fronta slovenskega naroda” prvič pisana 11. julija 1941 v Kidričevem članku “K dejanjem” v Slovenskem poročevalcu.¹¹⁸ Dejstvo, da se osvobodila fronta omenja pred protiimperialistično fronto, pa tudi nekateri udeleženci ustanovnega sestanka so vedno trdili, da je bilo tam govora le o osvobodilni fronti, si Godeša razlaga, da so imeli organizacijo sprva namen imenovati “osvobodilna fronta”, a so jo po kasnejšem posegu preimenovali v “protiimperialistično fronto”. Ker Edvarda Kardelja ni bilo na ustanovnem sestanku, saj je bil ravno takrat v Zagrebu, pa Godeša sklepa, da je bil morda ravno on ali pa celo Tito tisti, ki se je na podlagi idejno-teoretskih postavk v skladu s tedanjimi ocenami mednarodnega položaja zavzel za spremembo imena v protiimperialistična fronta. Konec aprila sta namreč člana CK KPS Miha Marinko in Tone Tomšič odpotovala v Zagreb, da bi jugoslovansko vodstvo odobrilo sklepe ustanovnega sestanka. V kasnejših, sicer še vedno medvojnih razlagah sta Kardelj in Kidrič omenjala le še ustanovitev “protiimperialistične fronte”, tako da se je tako nepravilno poimenovanje ustalilo, saj so organizacijo na ustanovnem sestanku poimenovali “osvobodilna fronta slovenskega naroda”, kar pa ne spreminja dejstva, da je bil tedaj protiimperializem, ki je bil usmerjen tako proti fašizmu kot zahodnim demokracijam, temeljna usmeritev slovenskih komunistov.¹¹⁹

Tudi med samimi ustanovitelji so spomini o začetnem imenu fronte različni. Josip Vidmar je tako zapisal, da se je organizacija sprva imenovala “Protiimperialistična fronta narodne osvoboditve Slovenije oziroma Jugoslavije”,¹²⁰ v nekem drugem svojem delu pa celo “Antifašistična fronta slovenskega naroda”.¹²¹

¹¹⁷ Deželak Barič, Vloga in značaj Osvobodilne fronte slovenskega naroda, str. 163–164; Tršan, OF v Ljubljani, str. 10.

¹¹⁸ Godeša, Dileme glede državnopravnega položaja Slovenije med drugo svetovno vojno, str. 142, 143.

¹¹⁹ Godeša, Dileme glede državnopravnega položaja Slovenije med drugo svetovno vojno, str. 142–143.

¹²⁰ Vidmar, Obrazi, str. 366, 367.

¹²¹ Vidmar, Srečanje z zgodovino, Predgovor.

Tone Fajfar se sicer spominja, da se je organizacija na začetku imenovala Protiimperialistična fronta, saj je bil naziv pogojen s takratnim odnosom jugoslovan-skih komunistov do Sovjetske zveze, vendar pa je bilo za Slovence dejstvo fašistične in nacistične okupacije neposredna grožnja za narodni obstoj, zato je KPS po njegovih besedah že v časih pred vojno razvila močno protifašistično in protinacistično delovanje s publikacijami in akcijami in se pri tem ni ozirala na kominternsko disciplino, ki se je podrejela sicer razumljivi, toda kratkovidni in naivni Stalinovi državni politiki. Fajfar je tako v svojih spominih zapisal, da je bila njihova "protiimperialistična fronta" že od začetka ustanovljena za boj proti fašizmu in nacizmu, ki sta jih življenjsko ogrožala.¹²²

Eden redkih, ki je po vojni vztrajal, da so že na ustanovnem sestanku govorili o Osvobodilni fronti in ne o Protiimperialistični fronti, kakor so kasneje zatrjevali Edvard Kardelj, Boris Zihlerl, Tone Fajfar, Metod Mikuž in morda še kdo, je bil Josip Rus,¹²³ a je v intervjuju ob svoji devetdesetletnici tudi sam omenil, da je šel "na ustanovni sestanek Protiimperialistične fronte" in da je KPS dala "pobudo za ustanovitev Protiimperialistične fronte".¹²⁴ Pa tudi v vojnem času mu naziv Protiimperialistična fronta najbrž ni bil povsem neznan, saj je na prvem zasedanju Vrhovnega plenuma OF, ki naj bi bilo okoli 15. junija 1941,¹²⁵ Edvard Kardelj obrazložil pomen skorajšnjega vstopa Sovjetske zveze v vojno ter predlagal spremembo imena osvobodilnega gibanja iz Protiimperialistične fronte v Osvobodilno fronto.¹²⁶

O Protiimperialistični fronti verjetno nikoli niso govorili le tisti nekomunisti, ki niso bili v samem vrhu fronte. Tako se član Sokola Lado Ambrožič spominja, da o Protiimperialistični fronti niso nikoli govorili ali razmišljali, in pravi, da je morebiti s tem pojmom iz taktičnih

¹²² Fajfar, *Odločitev*, str. 25.

¹²³ Rus, *Zapiski iz življenja Josipa Rusa*, str. 137.

¹²⁴ Rus, *Pričevanja in spomini*, str. 350.

¹²⁵ Po Škerlovih raziskavah naj bi bilo prvo zasedanje Vrhovnega plenuma OF v nedeljo, 15. junija 1941, medtem ko je Tone Fajfar v svojih spominih zapisal, da je potekal 16. junija.

¹²⁶ Fajfar, *Odločitev*, str. 35.

razlogov ali pa iz naivnosti zaradi nenačelne povezave med Stalinom in Hitlerjem v prvi fazi vojne operiral kdo v samem vrhu Osvobodilne fronte, bolj verjetno v vrhu Komunistične partije Slovenije, v krogu, ki je sestavljal organizacijo, pa nihče. Tudi ko sta se s Kidričem sestala pri Josipu Rusu, noben od njiju ni govoril o Proti-imperialistični fronti: "Predstavljajte si: okoli nas sami okupatorji z nedvoumno namero, da uničijo slovenski narod, mi pa bi se šli protiimperialistično fronto proti narodom, ki so bili v tej strašni vojni naši naravni zavezniki, mi pa njihovi. Ko sem o tem nekoč po vojni govoril z Rusom, je zadevo ocenil natanko tako: dežela je bila okupirana, sovražnik vsepovsod, mi pa naj bi vodili neko politiko organizacije narodov proti zahodnim zaveznikom. Jasno je, da je stvar napihnila kolaboracija, ki je v manipuliranju z imenom osvobodilne organizacije videla priložnost in korist zase."¹²⁷

Na podlagi pričevanj udeležencev frontne organizacije lahko torej sklepamo, da so zlasti komunisti iz navedenih razlogov organizacijo v začetnem obdobju res imenovali Protiimperialistična fronta, a med nekaterimi nekomunističnimi člani to ime ni bilo nikdar omenjeno. Do odhoda na osvobojeno ozemlje spomladi 1942 so se namreč ustanovne skupine med seboj povezovale v glavnem prek Kidriča, IOOF in plenuma, sicer pa so delovale samostojno, zaradi česar so prav malo vedeli, kaj se dogaja v organizacijah drugih dveh ustanovnih skupin. Ko se je poleg konspirativnega dela v organizaciji začel postopen prehod v ilegalno življenje, je bilo usklajevanje med seboj še težje. Tako je med skupinami prihajalo do mnogih razhajanj, to pa še danes vodi do zelo različnih razlag dogodkov. Treba pa je tudi omeniti, da pri poudarjanju protiimperialističnega značaja OF vendarle ni šlo za golo sprenevedanje komunistov, saj so bile vse temeljne skupine naravnane proti italijanskemu in nemškemu imperializmu, posredno pa tudi proti zahodnemu imperializmu nasploh. To razmerje jasno ponazarja naslednji stavek Josipa Rusa: "Rim in Berlin besnita v prvi vrsti proti Slovanom. Vemo, zakaj! Slovani se že stoletja bore proti nasilni gospodovalnosti

¹²⁷ Ambrožič, *Novljanovo stoletje*, str. 162.

Zahodne Evrope.”¹²⁸ A po mnenju Zorana Poliča ni pomembno, ali se je organizacija takoj imenovala Osvobodilna fronta ali šele čez nekaj dni: “V začetku se je res govorilo le o takojšnji organizaciji odpora – odločilen je bil vsekakor namen ustanoviteljev.”¹²⁹

¹²⁸ Rus, Pomen temeljnih točk Osvobodilne fronte, str. 104.

¹²⁹ Polič, Rešena je bila čast slovenskega naroda, str. 11.

Vprašanje oboroženega odpora

Glavno vprašanje na tem sestanku je bila odločitev za oboroženi odpor, ki je bila v takratnih okupacijskih razmerah v Sloveniji zelo težavna. Celo številni komunisti so dvomili o njej, med drugimi tudi člana najozžjega vodstva, Miha Marinko in Franc Leskošek,¹³⁰ ki sta bila proti partizanskim akcijam. V njihov uspeh nista verjela, zato sta zagovarjala predvsem sabotaže.¹³¹

Tudi Vidmar zapiše, da ga je misel o takojšnjem oboroženem odporu presenetila in tudi prestrašila. Spominja se, da je poslušal in gledal skozi okno: "Zunaj je padal hladen pomladanski dež. Gverila? In zime? In prehrana? In strahotni vojaški in policijski stroj obeh okupatorjev? Ali ne bi bilo brezumno početje, ali smemo prevzeti odgovornost za vse žrtve in vse, kar bo temu sledilo? Bilo mi je tesno pri duši. Toda ali sploh obstaja drugačna častna pot? Ali tih pasiven odpor ne bi našel svojega konca v malodušnosti in poniglavi ponižnosti? Ne, rajši vse prej kot to. Naši tovariši komunisti so imeli prav. Tvegano? Nedvoumno, toda kako drugače rešiti čast naroda in njegovo bodočnost ali celo njegov obstoj? Drugega izhoda res ni bilo."¹³²

Po drugi strani sta Tone Fajfar kot predstavnik krščanskih socialistov in Josip Rus kot predstavnik Sokola brez pomisleka privolila v oboroženi odpor. Na tem

¹³⁰ Godeša, Kdor ni z nami, je proti nam, str. 129.

¹³¹ Tršan, OF v Ljubljani, str. 12.

¹³² Vidmar, Ustanovitev OF.

sestanku sicer še ni bilo podrobnejših razprav o načinu organiziranja oboroženega odpora, zato je mogoče, da so si udeleženci do neke mere različno tolmačili uredništev teh sklepov, vendar pa naj bi Boris Kidrič in Josip Rus celo že razpravljala, kakšno naj bi bilo ime prihodnje oborožene sile. Kidrič se je zavzemal za ime partizani, medtem ko je bil Rus mnenja, da je to ime Slovencem preveč tuje.¹³³

Da je bilo v tistih dneh potrebno še veliko usklajevanja, priča tudi dejstvo, da je Kardelj kasneje menil, da na ustanovnem sestanku OF nikakor ni moglo priti do sklepa o oboroženem uporu, saj OF v tistem času ni imela ne orožja ne oboroženih enot. Josip Rus je bil zato prepričan, da so dogodki leta 1941 prehiteli Kardelja, ki je čakal na napad Nemčije na Sovjetsko zvezo.¹³⁴ Zaradi tega je bilo po njegovem mnenju odločilno, da se je Kidrič dogodkom odzval hitreje kot Kardelj, saj če se ne bi izkoristili tisti dnevi, ko so bile vse možnosti popolnoma odprte, je veliko vprašanje, ali bi bila OF sploh ustanovljena, in tudi če bi prišlo do ustanovitve OF, ne pa hkrati do jasne opredelitve temeljnih ciljev, je vprašanje, ali bi se OF lahko obdržala. S tega vidika je bila po besedah Josipa Rusa prav napoved oboroženega odpora ključna za ohranitev enotnosti OF v prvih mesecih leta 1941.¹³⁵

Vendar pa je tudi Kidrič zastopal podobno stališče kot Kardelj, saj je v svojem "zagovoru pred Kominternom" leta 1944 pisal: "Na temelju analize Centralnega komiteja KPJ je KPS pravilno slutila, da bo fašistična Nemčija v kratkem napadla Sovjetsko zvezo. Zato je bilo tudi jasno, da bo skoraj napočil čas, ko bo oborožena akcija proti okupatorjem moralno in stvarno mogoča. KPS je zaradi tega že v prvem razdobju Osvobodilne fronte pripravljala osnovne tehnične, organizacijske in kadrovske pogoje za nastop slovenskega partizanstva."¹³⁶

V zvezi s tem je namreč potrebno razumeti dejstvo, da je bila KPS predvsem revolucionarna stranka, ki ni

¹³³ Rus, Zapiski iz življenja Josipa Rusa, str. 138.

¹³⁴ Rus, Pomen temeljnih točk Osvobodilne fronte, str. 103.

¹³⁵ Rus, Zapiski iz življenja Josipa Rusa, str. 139.

¹³⁶ Kidrič, Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji, str. 15.

bila samostojna, temveč le sestavni del KPJ, le-ta pa sekcija Kominterne. Tako je tudi Kidrič, ko mu je bilo postavljeno vprašanje, kako bi se odločil, če bi moral izbirati med slovenstvom in socializmom, po dolgem razmisleku dejal, da bi se odločil za socializem, čeprav upa, da do take alternative nikdar ne bo prišlo.¹³⁷

Tudi postopen razvoj Osvobodilne fronte, ki je bila organizacijsko in programsko zaokrožena šele s sprejetjem Temeljnih točk OF novembra 1941, kaže na to, da verjetno ni bilo nobenega izrecnega navodila iz Moskve. Sicer sklep sekretariata Izvršnega komiteja Komunistične internacionale z dne 15. septembra 1940 ne samo, da presega politične razmere jeseni leta 1940 in napoveduje način partijskega delovanja po napadu na Jugoslavijo, temveč je v njem že mogoče videti tako osnutek Protiimperialistične (oziroma Osvobodilne) fronte kot tudi odločitev KPJ za oboroženo vstajo proti nacističnim okupatorjem,¹³⁸ a čeprav je organizacija nastala v okviru splošnih navodil Kominterne in tudi ob upoštevanju napotkov osrednjega jugoslovanskega vodstva, je bila pravzaprav posebnost, saj česa podobnega ni bilo nikjer drugje. Zato lahko sklepamo, da je bilo kljub tedanji togosti in brezpogojni podrejenosti tudi nekaj manevrskega prostora za upoštevanje nekaterih posebnosti okolja, kar je prišlo v poštev zgolj za tistega, ki ga je bil sposoben spoznati in dojeti – to je bil pri nas predvsem Boris Kidrič, idejni tvorec organizacije.¹³⁹ Vendar pa so partijska vodstva enotno podprla OF šele septembra 1941. Takrat je namreč Kidrič omenil Josipu Rusu, da je “vodstvo KP končno prejelo zasnovo OF”. Ali je pri tem šlo za jugoslovansko vodstvo komunistične partije ali za vodstvo Kominterne, ni bilo povsem jasno, zelo verjetno pa je, da je šlo za privolitev vseh merodajnih partijskih organov.¹⁴⁰

Čeprav je, kot že rečeno, Kardelj čakal na napad Nemčije na Sovjetsko zvezo in šele tisti dan, 22. junija, kar mino vodstva OF imenoval Vrhovno poveljstvo slo-

¹³⁷ Stanovnik, Aleš Stanovnik in njegov čas, str. 98.

¹³⁸ Pirjevec, Sklep sekretariata Izvršnega komiteja Komunistične internacionale št. 688, str. 121, 122.

¹³⁹ Godeša, Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno, str. 42.

¹⁴⁰ Rus, Pomen temeljnih točk osvobodilne fronte, str. 103, 104.

Boris Kidrič, idejni tvorec in organizator osvobodilne organizacije (Foto: Božidar Jakac, MNZS).

venskih partizanskih čet (VP SPČ), se je intenzivnejša priprava za oboroženo vstajo v Sloveniji, po zagrebškem posvetovanju maja 1941, začela prav po Kardeljevem prihodu v Slovenijo. Kardelj je namreč prinesel s seboj direktive CK KPJ in jih razvil najprej na partijski konferenci v Ljubljani v začetku junija 1941, nato pa tudi na prvem Vrhovnem plenumu Osvobodilne fronte sredi junija 1941.¹⁴¹

Za pripravo oboroženega upora, ki se je razvijala predvsem po partijski liniji, je bila tako pomembna partijska konferenca, ki je potekala verjetno 1. junija 1941 v Trnovem, v Mencingerjevi ulici 29, pri prof. glasbe Ivančiču. Na konferenci je bilo navzočih veliko partijskih delavcev iz različnih slovenskih pokrajin. Edvard Kardelj je referiral o mednarodnem položaju, Tone Tom-

¹⁴¹ Škerl, *Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja*, str. 38.

šič o organizacijskih vprašanjih, Aleš Bebler, vodja vojaške komisije, ki je bila ustanovljena pri CK KPS, pa bi moral poročati o nalogah na področju priprav na oboroženi upor, a zaradi konspiracije – zdelo se jim je namreč preveč ljudi navzočih – niso dali referata na dnevni red, temveč samo v diskusijo na koncu, da izrečene misli ne bi imele značaja direktiv CK. Kljub vsemu pa so bile misli izrečene z zadostnim poudarkom, tako da je bilo na tej konferenci dejansko sklenjeno, da se upor začne, čeprav konkretnega datuma še niso določili. Direktive za upor so prenašali samo osebno, njihova vsebina pa je bila: treba je razviti najširše politično delovanje, ljudsko vstajo organizirati na široki osnovi; pritegniti vse poštene in zavedne slovenske ljudi; ustanoviti vojne komiteje; organizirati zbiranje orožja, ki ga je potrebno skriti na dobro zakonspiriranih mestih; napraviti načrt strateških točk, iz katerih bo mogoče okupatorja z malimi silami uspešno napadati; posvetiti največjo skrb organizaciji obveščevalne službe; zbirati pri zanesljivih ljudeh hrano, obleko in obutev za partizanske borce; kaznovati izdajalce itd.¹⁴²

¹⁴² Prav tam.

Skupine v Osvobodilni fronti

Pritegovanje skupin k Osvobodilni fronti

Med skupinami Osvobodilne fronte moramo razlikovati tiste, ki so aprila 1941 ustanovile fronto, in te, ki so se Osvobodilni fronti priključile kasneje. Prve, med katerimi so bile Komunistična partija Slovenije, levo krilo Sokola, skupina krščanskih socialistov in skupina levo usmerjenih kulturnih delavcev, so se na prvem plenumu fronte, ki je bil, kot rečeno, najverjetneje v nedeljo, 15. junija 1941, razglasile za temeljne, ustanovne ali osnovne skupine osvobodilnega gibanja, medtem ko so predstavniki drugih sestavljali Vrhovni plenum novega gibanja.¹⁴³

Fronta je takoj začela pritegovati v svoje vrste vse organizirane skupine, ki so bile pripravljene sprejeti njen program. Koliko naj bi jih k fronti pristopilo v času do prvega vrhovnega plenuma, 15. junija, ni povsem znano, saj je Josip Rus v svojih spominih na primer zapisal, da so se do takrat povezali še z osmimi skupinami, tako da naj bi bilo na prvem plenumu zastopanih že dvanajst skupin,¹⁴⁴ medtem ko je Kidrič navedel le tri skupine: Zvezo kmečkih fantov in deklet (Ivan Nemeč), Kmečko-delavsko stranko (Lado Vavpetič) ter skupino "Stara pravda" (Črtomir Nagode),¹⁴⁵ čeprav naj bi ta skupina po navedbah Sirca pristopila šele avgusta, je pa po

¹⁴³ Škerl, Vloga in pomen Osvobodilne fronte slovenskega naroda, str. 159.

¹⁴⁴ Rus, Zapiski iz življenja Josipa Rusa, str. 146.

¹⁴⁵ Kidrič, Kratak obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji, str. 13, 14.

drugi strani znano, da je na prvem plenumu sodeloval predstavnik skupine aktivnih oficirjev bivše jugoslovanske vojske, kapetan Socerb Božič.

Vsekakor je malo zatem, 22. junija, takoj po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo, CK KP Slovenije izdal proglas, v katerem je bilo zapisano, da je treba doseči največjo širino, še zlasti pa je bilo potrebno "ustvariti čim tesnejši kontakt z anglofilskimi elementi in na ta način doseči tisto potrebno množično osnovo, tisto potrebno vsenarodno pomoč, brez katere si partizanstva ni mogoče misliti".¹⁴⁶ V tem smislu je bila razširjena tudi osnova Osvobodilne fronte, partija pa je "stopila v razgovore in pogajanja s celo vrsto buržoaznih in maloburžoaznih strank in grup za ustanovitev enotnega osvobodilnega gibanja",¹⁴⁷ za katerega sta bili osnova samo dve točki:

1. nepomirljiv boj z okupatorji, boj proti vsakršnemu sodelovanju z okupatorji, podpora in vojaško in politično sodelovanje s Sovjetsko zvezo, Anglijo in z vsemi zavezniškimi silami, ki so v boju proti okupatorjem;
2. takojšnja oborožena akcija v vsej Sloveniji, formiranje partizanskih oddelkov, organizacija sabotaže, diverzije itd."¹⁴⁸

Ob odsotnosti predvojnih meščanskih strank v aktivnem odporu je Osvobodilni fronti uspelo izrabiti praznino v političnem prostoru, ki je nastala po zasedbi, tako da je kmalu postala upoštevanja vreden politični dejavnik. Številne skupine, združene v Osvobodilni fronti, so namreč ustvarjale podobo množičnosti organizacije. Njen hiter razvoj pa je presenetil celo komuniste. Že julija 1941 je Boris Kidrič pisal o globokem bojvnem preporodu slovenskega naroda. Zatrjeval je, da se je Osvobodilna fronta tako okrepila, da jo "smemo po vsej pravici imenovati za edinega slovenskega predstavitelja", in odrekal takšno vlogo "fašistovskemu sosvetu". Obenem je zagotavljal, da so vrata Osvobodilne fronte odprta za

¹⁴⁶ ARS, AS 1643, t.e. 55, CK KPS: Referat o političnem položaju in nalogah Komunistične partije Slovenije.

¹⁴⁷ ARS, AS 1643, t.e. 55; CK KPS: Referat o političnem položaju in nalogah Komunistične partije Slovenije.

¹⁴⁸ Prav tam.

vsakega "zavednega Slovenca, za vsako skupino, ki se želi udeleževati osvobodilnega boja proti fašističnim zatiralcem", in opozarjal, da kdorkoli stoji ob strani, "ta izloča sam sebe iz najbolj življenjske manifestacije slovenske narodne in osvobodilne zavesti ter skupnosti", kdor bi "kakorkoli želel razrušiti sveto in nedotakljivo OF slovenskega naroda", pa bi se s tem "uvrstil med izdajalske pomočnike fašistovskih zločincev".¹⁴⁹

Kljub temu presenečenje za slovenske komuniste ni bila le nagla rast osvobodilnega gibanja, temveč tudi njena socialna sestava, ki ni ustrezala njihovim predvojnimi idejnimi predpostavkam in je bila pogojena s tem, da se je najprej in najbolj razširila prav v Ljubljani, ne pa tam, kjer so vstajo sprva načrtovali, to je na nemškem zasedbenem ozemlju, kjer je bila večina delavskih središč. V Osvobodilno fronto so bile zajete vse plasti slovenskega prebivalstva, zlasti pa je bil velik delež tistih slojev, ki so jih komunisti označevali za malomeščanske. Tako je npr. Boris Kraigher celo nekoliko opravičujoče pojasnjeval to dejstvo v poročilu Centralnemu komiteju KPJ decembra 1942. Na podlagi slovenskih razmer je tako zrasla koalicijsko sestavljena Osvobodilna fronta, za katero je Edvard Kardelj poleti 1942 dejal, da "je v njej vsa naša moč", in šele preko nje je partizanska vojska dobivala množične temelje. To je bila slovenska posebnost v razvoju odporništvu, ki jo ne srečamo v nobeni drugi jugoslovanski pokrajini, saj je bilo tam ravno obratno in je skoraj izključno prevladoval zgolj tradicionalni vojaški vidik.¹⁵⁰

Do jeseni leta 1941 je bilo v Osvobodilni fronti zbranih že okoli 18 oziroma po nekaterih podatkih celo prek 20 skupin in frakcij. Koliko skupin natančno se je vključilo v Osvobodilno fronto, ni ugotovil še nihče, saj so bile nekatere precej maloštevilne in obrobne, a poleg že omenjenih so bile znane še naslednje skupine: socialdemokratski strokovni (amsterdamski) sindikati (Franc Svetek), socialisti (lokalne organizacije brez eno-

¹⁴⁹ Deželak Barič, *Protiimperialistična in Osvobodilna fronta slovenskega naroda*, str. 111.

¹⁵⁰ Godeša, *Osvobodilna fronta slovenskega naroda med posebnostjo in jugoslovanskim razvojem*, str. 321.

tnega vodstva), ministrska skupina (ing. Dušan Sernek, dr. Drago Marušič, dr. Fran Novak), "Stara Slovenska ljudska stranka" (dr. Anton Breclj, dr. Ivan Stanovnik), skupina aktivnih oficirjev bivše jugoslovanske vojske (kapetan Socerb Božič in nato Jaka Avšič), skupina štaferskih beguncev (dr. Makso Šnuderl), skupina prostovoljcev ob aprilskem fašističnem napadu na Jugoslavijo ali t. i. "Čoževa" skupina (Čož - Boris Trampuž, Marjan Jenko, Ciril Rus), skupina slovenskih dobrovoljcev na strani antante iz prve svetovne vojne (Josip Jeras), Samostojna demokratska stranka (dr. Darko Černe), Jugoslovanska ženska zveza - sekcija Ljubljana (Angela Vode), učiteljska skupina (Vlado Majhen) ter še vrsta drugih kulturnih, športnih in poklicnih organizacij in društev.¹⁵¹ Med skupinami ni bilo nobene predvojne stranke. V OF so vstopali predvsem politični disidenti in frakcije dotedanjih strank obeh političnih taborov, ki se z uradno strankarsko politiko niso strinjali.¹⁵²

Obenem z zbiranjem skupin se je začelo tudi organiziranje prebivalstva v mestu in na deželi. Začeli so se snovati odbori OF po vseh mestih in podeželskih področjih. OF je prodrla s svojo organizacijo v vse stanove, zavode, delavnice, tovarne. Začelo se je povezovanje posameznih odborov po stanovih, poklicih, ulicah, rajonih in okrožjih. Ustanavljali so se tako imenovani matični odbori, ki so povezovali vse odbore posameznih poklicev. Mreža odborov je v nekaj mesecih prepredla vso Ljubljano. Njihova naloga je bila v prvi vrsti vključevanje najširših slojev prebivalstva v osvobodilno gibanje, vzbujanje njihovega aktivnega sodelovanja, širjenje tiska, oblikovanje javnega mnenja, končno pa tudi zbiranje materialnih sredstev za potrebe osvobodilnega gibanja. V kasnejših mesecih so postali odbori OF mobilizacijska središča za nabiranje prostovoljcev v partizansko vojsko.¹⁵³

¹⁵¹ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 167; Breclj, Pomen razširitve izvršnega odbora Osvobodilne fronte v septembru 1944, str. 431; ARS, AS 1887, t.e. 84, Slovenskemu narodu!; Rus, Zapiski iz življenja Josipa Rusa, str. 142.

¹⁵² Čepič, Guštin, Ivanič, Podobe iz življenja Slovencev v drugi svetovni vojni, str. 63.

¹⁵³ ARS, AS 1643, t.e. 68, Tone Fajfar: Osvobodilna fronta slovenskega naroda.

Komunistična partija Slovenije

Komunistična partija Slovenije ni bila najštevilčnejša skupina v OF in je ob začetku vojne štela okoli 1280 članov, ki so živeli povečini v delavskih središčih, mestih in industrijskih območjih.¹⁵⁴

Kljub temu da ni bila najštevilčnejša, pa je KPS predstavljala najbolj trdno organizirano, disciplinirano, v ilegalnem delu preizkušeno, s tehnično infrastrukturo oskrbljeno in s tem najbolj učinkovito skupino. Tako je France Lubej, član Sokola, ki je bila ena najštevilčnejših skupin v OF, zapisal, da je pri komunistih manjše število odtehtala zgrajenost, monolitnost organizacije, disciplina, prekaljenost, revolucionarnost – skratka, kvaliteta. Tako sokoli kot komunisti so se po njegovih besedah zavedali, da bo težišče sodelovanja sprva bolj na združitvi kvalitete s kvantiteto, v razvoju pa bo ob pravilnem odigranju vlog mnogo odvisno od množičnosti: čim kvalitetnejši bo prispevek kvantitete, tem uspešnejše bo delo celote.¹⁵⁵

Te značilnosti komunistične organizacije so pri ostalih skupinah povzročale nekakšno samoumevno priznavanje vodilne vloge komunistom in sprva, vsaj pri nekaterih, kar precej občudovanja. Takšen odnos prepričljivo izpoveduje Kocbekov govor na sestanku pred-

¹⁵⁴ Lešnik in Tomc, Rdeče in črno, str. 18; Deželak Barič, Vloga, metode in mesto Komunistične partije Slovenije v organiziranju oboroženega upora leta 1941, str. 94.

¹⁵⁵ Lubej, Odločitve, str. 167.

stavnikov krščanskosocialistične in komunistične skupine 14. novembra 1941, kjer je izjavil: "Komunistični partiji Slovenije je v Osvobodilni fronti pripadla velika vloga materializacije vprašanj, dajanja pravilne zgodovinske, družbene in politične orientacije, pripadla ji je premoč v izkušnji ilegalnega dela. Posamezni komunisti ste nam postali vzor nesebičnega dela, neutrudne požrtvovalnosti, zgled znanja in živa vest. Do vas smo dobili občudujoče razmerje, tako do vas kot oseb kakor do vas kot predstavnikov revolucionarne volje."¹⁵⁶

Tudi Josip Vidmar je v članku "Klevete in dejstva" zapisal, da je "Komunistična partija vodilna moč Osvobodilne fronte in vsega slovenskega osvobodilnega gibanja. Toda njeno vodstvo ni diktatorsko, marveč samo pobudno. Svojih političnih razborov in predlogov partija nikakor ne vsiljuje in ne vztraja nasilno pri njih, marveč jih daje sodelavcem v osvobodilni fronti v premislek in v popolnoma svobodno odločitev. Zgodilo se je že, da je umaknila svoj predlog, ne ker ne bi mogla dobiti zanj večine glasov v tem ali drugem forumu Osvobodilne fronte, temveč ker ne bi bil sprejet soglasno. Kolikor se spominjam, je na primer Izvršni odbor vse svoje odločitve sklenil soglasno."¹⁵⁷

Čeprav so skupine v OF komunistom priznavale dejansko vodilno vlogo od samega začetka, je bilo realno pričakovati, da se bodo različni pogledi, interesi, nesoglasja in trenja v precej raznovrstni organizaciji slej ko prej pojavili in ogrozili partijsko avantgardno vlogo. Partija se je zato že na začetku zavarovala, tako da si je najvitalnejše sektorje bolj ali manj prisvojila. Tu je šlo predvsem za tehniko, s katero je partija razpolagala že pred vojno, jo dala med vojno na voljo osvobodilnemu gibanju, si s tem zagotovila agitacijsko-propagandni primat, ostale skupine pa spravila v položaj odvisnosti, ker le-te niso vzpostavljale lastnih – od partije neodvisnih zmogljivosti. Dalje je šlo za vojsko, pri organiziranju katere je imela partija odločilno vlogo. Delež komunistov je med partizanskimi borci sicer znašal 40 odstotkov,

¹⁵⁶ Deželak Barič, Vloga in značaj Osvobodilne fronte slovenskega naroda, str. 164; Kocbek, Pred viharjem, str. 151.

¹⁵⁷ ARS, AS 1643, t.e. 55, Josip Vidmar: Klevete in dejstva.

vendar je bil delež nesorazmerno večji pri zasedanju vodstvenih položajev. Vodilno vlogo pa si je partija zagotovila tudi z Varnostnoobveščevalno službo (VOS), ki jo je CK KPS ustanovil avgusta 1941 mimo IOOF. Čeprav je uradno nosila naziv VOS OF, je bila VOS po politični pripadnosti njenih vodstvenih članov ter z vidika razpoložljive pravice večinsko partijska organizacija.¹⁵⁸

Osvobodilna fronta tako nikoli ni bila združenje enakovrednih in enakopravnih skupin, vsaj kar zadeva razpolaganje s politično močjo,¹⁵⁹ Kidrič pa je decembra leta 1942 v poročilu Titu zagotavljal, da je hegemonija partije v OF popolnoma zagotovljena: "Vojska, tehnika in Varnostna služba so v naših rokah. Terenski odbori so v glavnem v naših rokah, zaradi tega ker je partija najbolj aktivna in vzdržljiva. Politične in organizacijske zveze Izvršnega odbora OF s terenom so tudi v naših rokah (Peter (Boris Kidrič – op. avt.) je sekretar IO, uradne zveze z okrožnimi odbori OF vzdržujejo partizanske patrulje ali partijska tehnika). Linijo CK smo doslej v Izvršnem odboru še vedno v celoti izvedli. Seveda se v zvezi z novimi težavami našega dela in z bližnjim koncem množe tudi težave z zavezniki, vendar je stvar še vedno trdna. CK KPS misli, da je na sedanji stopnji našega boja od partije odvisno, ali bo znala zadržati svoje zaveznike in istočasno utrditi svoje pozicije."¹⁶⁰

Pobudniška vloga partije se torej ni omejevala na idejno-deklarativno raven, temveč je bila konkretno akcijska, organizatorična. Tako si je KPS avtomatično ustvarila določene predpravice, katerim so ostali težko oporekali ali, kakor je takšno stanje v prisposobi predstavil Kidrič na partijski konferenci na Cinku julija 1942, je to nujno vključevalo moralno načelo, da tisti, ki seje, tudi žanje.¹⁶¹

KPS je bila ob zlomu Jugoslavije namreč edina stranka, ki je ohranila organizacijsko mrežo po vsej Sloveniji in je imela izkušnje v ilegalnem delu, prav te izkušnje pa so ji pomagale, da je ohranila organizacijski

¹⁵⁸ Deželak Barič, Vloga in značaj Komunistične partije Slovenije med drugo svetovno vojno, str. 98, 99.

¹⁵⁹ Deželak Barič, Vloga in značaj Osvobodilne fronte slovenskega naroda, str. 167.

¹⁶⁰ Jesen 1942, dok. 208.

¹⁶¹ Deželak Barič, Vloga in značaj Osvobodilne fronte slovenskega naroda, str. 167.

aparatus OF pred ogromnim sovražnim policijskim in vojaškim aparatom.¹⁶² S tem so si, kot je razvidno iz referata "O političnem položaju in nalogah Komunistične partije Slovenije", komunisti zagotovili vodstvo množičnega gibanja OF, vodstvo in razvoj partizanskega gibanja, pri pojavu osvobojenega ozemlja pa je bila tudi partija tista, ki je bila prvič postavljena pred neposredno vprašanje prevzema vodstva oblasti.¹⁶³

Kardelj je decembra 1942 vlogo komunistične partije oziroma splošno linijo v razvoju OF v poročilu Titu okarakteriziral takole: "Partija vedno bolj postaja edini voditelj celotnega osvobodilnega boja, ko vse bolj 'likvidira' skupine zaveznikov kot posebne razredne formacije in ustvarja okrog sebe zvezo delavcev, kmetov, srednjih slojev itd. S tem se ustvarjajo predpogoji, da bo partija lahko uspešno vse te množice zadržala okrog sebe tudi na vseh prihodnjih stopnjah sedanjega boja. Ta proces je zelo zanimiv tudi z vidika marksistično-leninistične teorije in bilo bi zelo dobro, če bi se lahko enkrat o tem ustno porazgovorili. Seveda se poleg tega jedra danes okrog partije zbirajo tudi drugi elementi, povezani z nami samo s tem, da mi danes vodimo narodnoosvobodilno vojno. Toda ti elementi ne dajejo bistvenega pečata našemu sedanjemu celotnemu boju. Partija je dobila poseben ugled. Ko zavezniki govorijo o njej, govorijo o 'partiji', kadar o sebi, tedaj o 'skupinah'. Tudi naši kadri dobivajo pri njih velik ugled, posebno pa vodstvo partije."¹⁶⁴

¹⁶² ARS, AS 1643, t.e. 70, Postanek, razvoj in struktura OF, NOV in POJ.

¹⁶³ ARS, AS 1643, t.e. 55, CK KPS: Referat o političnem položaju in nalogah Komunistične partije Slovenije.

¹⁶⁴ Jesen 1942, dok. 207.

Krščanski socialisti

Krščansko socialistična skupina v Osvobodilni fronti je bila po svoji sestavi heterogena. Sestavljali so jo trije deli: delavsko krilo iz vrst krščanskosocialističnega sindikata JSZ, ki ga je v Izvršnem odboru OF predstavljal Tone Fajfar, intelektualni krog Edvarda Kocbeka in njegovih sodelavcev pri reviji Dejanje, ki so jo ustanovili po "ločitvi duhov" v Domu in svetu ob španski državljanski vojni in so se OF priključili šele po nemškem napadu na SZ, ter nekateri člani študentskega društva Zarja. Med temi je imela pred vojno svojo organizacijsko mrežo samo JSZ, ki se je tudi prva odločila za sodelovanje s komunisti.¹⁶⁵

Ta korak so napravili v začetku junija leta 1940 na sestanku v Laškem, ki so se ga udeležili najvidnejši predstavniki krščanskosocialističnega delavstva iz vse Slovenije ter nekateri izobraženci, ki so imeli podobne poglede. Na konferenci so krščanski socialisti, po besedah Toneta Fajfarja, zavrgli dotedanje uradne cerkvene direktive o delavskem vprašanju, kompromisarstvo v ciljnih delavskega boja, odklonili vsakršno sodelovanje z meščanskimi kapitalističnimi silami, ki bi v resnici bilo le podpora za nadaljevanje "protiljudske oblasti", ter postavili za cilj brezrazredno družbo, do katere je lahko prišlo le skozi socialno revolucijo in diktaturo proletariata. Tako so ugotovili, da je njihovo mesto ob "Komunistični partiji kot edini resnično avantgardni sili revo-

¹⁶⁵ Fajfar, Odločitev, str. 259, 260.

lucionarnega proletariata”, krščanstvo pa jim ne sme predstavljati ovire pri doseganju navedenih stremeljenj, pač pa bodo kot “krščanski verniki iz svojega nazora črpali tiste moralne sile, ki so navdihovale socialno dejavnost prvih kristjanov”.¹⁶⁶

Kmalu zatem, ko je prišlo do stika z zastopniki Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, sta kot predstavnika JSZ pristopila k Društvu prijateljev Sovjetske zveze Tone Fajfar in Tone Marinček in nekoliko za njima še predstavnik iz kroga revije Dejanje Edvard Kocbek in Jože Zemljak, vendar se je tudi pozivu KPS k ustanovitvi osvobodilne organizacije prvo odzvalo krščanskosocialistično delavstvo,¹⁶⁷ zato so po mnenju Toneta Fajfarja takratne krščanske socialiste predstavljali predvsem delavci, organizirani v Jugoslovanski strokovni zvezi, ter nekateri izobraženci, ki so po svojem prepričanju pripadali krščanskemu socializmu (Aleš Stanovnik, dr. Jože Pokorn, dr. Tomaž Furlan, dr. Marijan Breclj in drugi). Šele ko se je po ustanovitvi Osvobodilne fronte začelo veliko zbiranje vseh demokratičnih narodnih sil, skupin in ljudi, ki naj bi se vključili v OF, so se krščanski socialisti in komunisti namreč obrnili tudi na Kocbeka, pogovori z njim pa so potekali od maja do julija 1941, ko se je odločil za OF. KP je menila, da je s pridobitvijo Kocbeka dosegla velik uspeh, saj si je Kocbek s svojimi stališči do španske državljanske vojne in z revijo Dejanje med katoliškimi intelektualci pridobil velik ugled. Partijski voditelji so se zavedali velike vloge in pomena vere v slovenskem javnem življenju, zato so sprva podpirali Kocbekovo ambicijo, da bi postal duhovni zastopnik vernih Slovencev v vodstvu odporiške organizacije, ker bi jim to olajšalo mobilizacijo “terena”. Tako so komunisti Kocbeku priznali položaj idejnega voditelja, zanemarili pa razredno usmerjenost krščanskosocialističnega delavstva, ki se je v celoti vključilo v OF in predstavljalo veliko večino med krščanskimi socialisti.¹⁶⁸

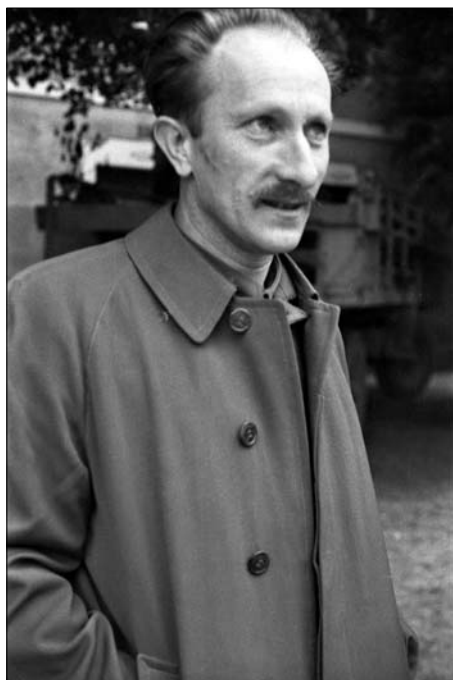
¹⁶⁶ Prav tam, str. 258.

¹⁶⁷ Prunk, Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda, 201–203.

¹⁶⁸ Fajfar, Odločitev, str. 187, 188; Grdina, Kocbek med ptolemajskimi in galilejevskimi krogi, str. 486.

A Kocbek, po mnenju Fajfarja, ni nikdar spadal ideološko v ožji krog krščanskih socialistov. Po svoji ideologiji je bil pravzaprav katoliški reformist, ki je težil k preoblikovanju katolicizma, zaradi česar je prišel tudi v spopad z nekdanjim vodstvom. Nasprotno pa je krščanskosocialistično delavstvo sprejelo revolucionarni program delavskega razrednega boja in socialne revolucije kot poti k osvoboditvi delavskega razreda in s tem tudi rešitvi slovenskega narodnega vprašanja.¹⁶⁹

Po drugi strani se je po Kocbekovem mnenju takrat, ko so se združile tri prvine (delavski sindikat, revija Dejanje in akademsko društvo Zarja) v enoten organizem in kot krščanska skupina postale ena izmed

*Edvard Kocbek, predstavnik t. i. intelektualnega kroga
krščanskosocialistične skupine v Osvobodilni fronti
(Foto: Črtomir Škodlar, MNZS)*

¹⁶⁹ Fajfar, Odločitev, str. 187.

treh temeljnih skupin Osvobodilne fronte, začela nova razvojna doba za slovensko katoliško levico. Vse njihove težnje, da bi se razvili v novo politično formacijo, ki jim jih je centralistična Jugoslavija preprečevala, so se po Kocbekovih besedah zdaj usmerile v skupno uporniško dejavnost in skupno graditev prihodnosti. V Listini je zapisal, da "s tem levo usmerjeni del slovenskih katoličanov ni izrazil le elementarno potrebo po organiziranem in takojšnjem odporu zoper okupatorja, temveč tudi svojo zavest, da je sestavina naprednega družbenega in političnega gibanja, in zavest, da bo mogla v novem redu izoblikovati slovensko krščanstvo na vzpodbudnejših in človeško vrednejših temeljih".¹⁷⁰

Vloga krščanskih socialistov v OF se je torej v pogledih Toneta Fajfarja in Edvarda Kocbeka razlikovala. Medtem ko je Tone Fajfar menil, da je njihova vloga pridobiti slovenske krščanske množice za osvobodilno gibanje, krščansko ljudstvo rešiti vezi t. i. klerikalizma ter vlti krščanskim množicam nova revolucionarna družbena spoznanja, ki so postala gibalna sila osvobodilnega gibanja,¹⁷¹ je osvobodilni boj za Kocbeka predstavljal edinstveno priložnost za to, da bi kristjani v OF "iniciativno vplivali na reformo slovenske Cerkve in izoblikovali nov tip slovenskega kristjana".¹⁷² Iz te njegove "zagledanosti v svoje ideološko reformatorsko poslanstvo" so med osvobodilnim bojem, po mnenju Fajfarja, nastajale razne napetosti tako znotraj krščanske skupine kot tudi navzven zlasti s komunisti,¹⁷³ saj je Kocbekova ideja, da razširi področje skupine od krščanskih socialistov na vse slovensko krščansko ljudstvo, da prepelje slovenske katoličane na napredne pozicije in navsezadnje obdrži to idejno vodstvo tudi v porevolucionarnem razdobju, ves čas osvobodilnega boja povzročala mnoga trenja s komunisti, ki so se bali, da bo postala krščanska skupina nova katoliška stranka, ker bi v njej lahko prevladala stremljenja "politično zaostale množične baze".

¹⁷⁰ Kocbek, Listina, str. 364.

¹⁷¹ DLRS, knjiga 6, dok. 118.

¹⁷² Kocbek, Pred viharjem, str. 140.

¹⁷³ Fajfar, Odločitev, str. 187.

Medtem ko se je delavsko krilo krščanskih socialistov že pred vojno odločilo za enoten nastop delavskega razreda in zaradi tega brez pomisleka stopilo v OF, ki je enotno združevala zlasti revolucionarne napore proletariata, je bila Kocbekova zamisel zlasti katoliška nazorska skupnost, ki naj bi v nekem smislu nadomestila nekdanjo "klerikalno stranko", seveda s pridobitvami in spoznanji narodne in socialne revolucije. Kocbek je hotel reševati slovensko krščanstvo v prihajajočem obdobju, krščanskosocialistično delavstvo pa je hotelo socialno revolucijo in enotnost delavskega razreda. V teh hoteljih je tudi dvojnost tako imenovane krščanske skupine v OF. Delavsko krilo je šlo brez pridržka v ustvarjanje enotnosti tako OF kakor delavstva kot razreda in baze frontne enotnosti, Kocbek pa je po Fajfarjevem mnenju stalno vzdrževal napetost na nazorskih in moralnih vprašanjih ter hotel ustvarjati protiutež partiji in dialektičnemu materializmu.¹⁷⁴

V skladu s svojo vizijo je tudi ustanovno skupino OF krščanske socialiste Kocbek leta 1943 začel imenovati katoliška skupina, češ da je ime krščanski socialisti preozko za vlogo, ki si jo je zamislil. Temu je še zlasti nasprotoval Janez Stanovnik, ki je krščansko-socialistično ime želel ohraniti, ker je bil to simbol njihove diferenciacije od katoliške akcije in "fašizacije" katolištva, kakršnega je uvedla enciklika "Quadragesimo anno". Za Kocbeka pa je bilo to prvenstveno filozofsko vprašanje, ker je s tem hotel dokazati, da je sodelovanje med krščansko civilizacijo in "komunizmom" možno, ker imata oba nazora iste etične korenine.¹⁷⁵ Obveljala je Kocbekova zamisel, ker po mnenju Stanovnika Fajfar kot najbolj avtentičen predstavnik krščanskosocialističnega sindikata ni pokazal nikakršnega zanimanja za to, da se ime njegove skupine ohrani, čeprav je le-ta v svojih spominskih zapisal, da se mu je zdelo preimenovanje krščanskih socialistov, ki so imeli jasno razredno in socialistično osnovo, v tako imenovano krščansko ali katoliško skupino v OF zgodovinsko nepotrebno in perspektivno

¹⁷⁴ Fajfar, Odločitev, str. 104–105 (opomba).

¹⁷⁵ Stanovnik, Edvard Kocbek in Dolomitska izjava, str. 101–102.

tvegano za uspeh revolucije kakor tudi za porevolucionarno obdobje.¹⁷⁶

Kljub tem nasprotjem so krščanske socialiste družili predvsem skupen katoliški izvor, zahteva po suverenosti slovenskega naroda, naslonitev na Sovjetsko zvezo in odpor do predvojne politike SLS oziroma JRZ, ki so jo označevali za klerikalno. Zaradi pogostih napadov "klerikalnega" vodstva na Osvobodilno fronto, češ da zasleduje "brezbožne cilje" ter da je nevarna veri in krščanski kulturi, je morala krščanska skupina v OF pojasnjevati razloge za svoje sodelovanje v fronti. Naloga se je lotila najprej v prvi številki "Osvobodilne fronte" leta 1941, nato pa še v "Novoletni poslanici katoličanov v Osvobodilni fronti" leta 1942. Zavzela je stališče, da sta narod in vera dve stvari različne narave, zato med njima ne more priti do načelnega nasprotja, saj delo za narodno osvoboditev ne nasprotuje krščanstvu.

Drugo vprašanje, ki ga je skupina morala pojasniti, je bilo sodelovanje s komunisti. Skupina je opozorila na napako, da mnogi kristjani vidijo v komunizmu samo materialistično filozofijo, ne vidijo pa zgodovinske pogojenosti njegovih družbenih sil. To napako izrabljajo reakcionarni politiki in kristjanom vsiljujejo svoje družbene in politične koncepte. Kristjani pa morajo v komunizmu razlikovati med materialistično filozofijo in socialnim mesijanizmom. Upoštevajoč to razliko so dolžni podpirati pravične in napredne človeške težnje v zgodovinskem razvoju. Tretje vprašanje je bil odnos do kapitalističnega reda, za katerega je bila skupina prepričana, da so mu ure štete. Četrto vprašanje pa je bilo razmerje do fašizma, ki ga je krščanskosocialistična skupina označevala kot socialno politični in duhovni imperializem, ki po svoji naravi želi uničiti slovenski narod. Za Slovence je mogoče le dvoje: ali se pustiti uničiti od fašizma ali pa se z njim boriti na življenje in smrt. Slovenec se je kot Slovenec dolžan upreti fašizmu kot političnemu zlu. Fašizmu pa se je dolžan upreti tudi kot kristjan, ker fašizem ne pomeni samo fizično, temveč tudi duhovno smrt. "Kdor rešuje narod, rešuje njegovo krščanstvo," je pisal Slovenski poročevalec

¹⁷⁶ Fajfar, Odločitev, str. 104–105 (opomba).

v članku “Slovenski katoličani in nov val fašističnega nasilja”, “kdor pa nasprotno rešuje le krščanstvo brez skrbi za narod – tisti brezpogojno uničuje narod, to se pravi plodna tla, iz katerih raste sleherno zdravo duhovno in versko življenje.” Slovenski kristjani se morajo zato bojevati proti fašizmu, ker fašizem enako ogroža slovenstvo kakor krščanstvo.¹⁷⁷

¹⁷⁷ Škerl, Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja, str. 78, 79.

Levo krilo Sokolov

Sokolsko skupino v Osvobodilni fronti so sestavljali tisti predvojni člani, ki so se uprli centralistični in unitaristični usmeritvi državne organizacije Sokol Kraljevine Jugoslavije.¹⁷⁸ Spor med JRZ in Sokolom se je začel, ko je društvo Krščanska šola 3. maja 1936 med drugim zahtevalo, da mora biti verouk v vseh šolah osrednja sila pri vzgoji značajev, ne pa Sokol, ker ta še vedno vztraja pri Tyrševih vzgojnih principih, ki jih je obsojal že jugoslovanski episkopat. Na to obtožbo ni reagiralo vodstvo Sokola (Pavel Pestotnik ali Ladislav Bevc), temveč uporniki, in to zelo ostro. Napadli so Vatikan in njegove podružnice v Sloveniji (cerkev, duhovniki, JRZ), kar je bilo takrat prav tako drzno in revolucionarno dejanje kot na primer Kocbekov nastop v Domu in svetu.

Razmere so se še zaostrovale in leta 1939 je "levica" prešla v odkrito borbo z JNS; 15. aprila 1939 je zahtevala zbor ljubljanskih sokolskih vaditeljev, nadalje je zahtevala, naj vodstvo župe prevzame izvoljena uprava, ali pa bodo vaditelji odstopili, kar bi praktično pomenilo zapreti telovadnice. Odgovor na to je bil, da so dobili uporniki Franc Lubej, Zoran Polič, Dušan Podgornik, Janez Porenta, Lojze Lubej, Viktor Repič in Miloš Brelih 24. aprila 1939 obtožnico, v kateri je bilo rečeno, da so "uporniki in eksponenti tajnih sil". Disciplinska preiskava proti njim se je začela 25. maja, tej so sledile še druge in so se vlekle vse do zime, rezultat pa je bil veliko

¹⁷⁸ Lešnik in Tomc, Rdeče in črno, str. 18.

število izključenih upornikov. Vse te izključitve so bile pravzaprav priprave za nov občni zbor, kjer so hoteli eksponenti JNS v Sokolu zmagati. Tako je 22. januarja 1940 na občnem zboru na Taboru zmagala lista JNS, saj demokratično članstvo zaradi tolikih izključitev ni moglo zmagati. Vendar pri "Taborski revoluciji" po besedah Metoda Mikuža ni šlo samo za borbo za odborniška mesta v ljubljanski župni sokolski organizaciji, temveč je bil to svojevrsten in "zelo zanimiv revolucionarni proces svobodoumnih, pa tudi močno socialno usmerjenih demokratičnih članov Sokola, izoblikovanih predvsem po Tyrševih idejah". Ta proces je moral po Mikuževem mnenju tudi nujno zadeti ob režimsko JNS in se je zato spremenil v "načelno borbo med demokracijo in reakcijo v sokolu". To pa je vodilo tudi do prvih stikov s partijo.¹⁷⁹

Prvi stik Komunistične partije Slovenije s sokoli je bil na dan pogreba dr. Antona Korošca, 18. decembra 1940. Tega dne je Franceta Lubeja srečal Maks Nahlik, član KPS in vodnik moškega naraščaja pri Sokolu I – Tabor. Zaupal mu je, da je komunist, in ga seznanil, da KPS pozitivno ocenjuje boj in poglede skupine, ki je preoblikovala značaj slovenskega sokolstva, zato je njen "stik s partijo ne samo mogoč, temveč tudi potreben in zaželen".¹⁸⁰

Tako je 13. januarja 1941 v kavarni Majcen za Bežigradom prišlo do prvega sestanka predstavnikov Sokola (Franc Lubej, Zoran Polič in Josip Rus) in KPS (Marjan Dermastja, Aleš Bebler in Jože Ravnikar). Na tem sestanku so komunisti in sokoli ugotovili, da gledajo podobno, če ne kar enako na takratna temeljna vprašanja – o boju proti fašizmu, svobodi in neodvisnosti Jugoslavije, notranji demokratizaciji Jugoslavije ter njeni naslonitvi na Sovjetsko zvezo.¹⁸¹

Na četrtem sestanku, ki je bil konec januarja 1941 v gostilni Kovač v Tomačevem, na katerem sta bila s sokolske strani poleg Rusa, Poliča in Lubeja prisotna še Dušan Podgornik in Lojze Lubej, od članov partije pa

¹⁷⁹ Mikuž, Pregled zgodovine NOB, 1. knjiga, str. 138–146; Benc, Spomini, str. 138–146.

¹⁸⁰ Perovšek, Oris življenja in dela Josipa Rusa, str. 15.

¹⁸¹ Lubej, Odločitve, str. 165, 166.

sta z Beblerjem prišla Miha Marinko in Franc Leskošek, so šli v razgovorih še globlje k nalogam, ki čakajo napredne sile v spopadu s fašizmom. Poleg tega so se komunisti zanimali za število sokolov v Sloveniji. Po uradnih podatkih je bilo takrat 268 društev v petih župah, 19 okrožij s 40.000 pripadniki, od teh dve tretjini odraslih. Od tega jih je bilo po Lubejevi oceni na njihovi strani med starejšimi člani polovica, med telovadci in starejšo mladino tri četrtine, v vojni pa bi sledile njihovemu zgledu najmanj štiri petine odraslih sokolov.¹⁸² Čeprav se v Tomačevem niso pogovarjali o oblikah medsebojnega sodelovanja med komunisti in sokoli, je ta sestanek vendarle pomenil prehod na obveznejša in trajnejša razmerja med skupinama, in čeprav ni bilo govora o trajnih stikih in dolgoročnih skupnih ciljih, je bilo jasno, da se bodo zaradi takratnih dogodkov oblikovale skupne akcije in sodelovanje.¹⁸³

Peto, hkrati pa zadnje srečanje predstavnikov Sokola in partije pred vojno je bilo prve dni marca 1941 v Dravljah. S sokolske strani je bilo prisotnih devet oseb, poleg peterice s sestanka v Tomačevem še Janez Porenta, Viktor Repič, inž. Miloš Brelih in Rado Prelovec, iz partije pa sta bila poleg Marinka, Leskoška in Beblerja prisotna tudi Edvard Kardelj in Boris Kidrič, ki sta se s sokoli srečala prvič.

Na tem sestanku je sokolska skupina podrobno poročala o dogodkih v Sokolu, o konfliktih s stranko JNS in z režimom ter o tem, kakor je bilo domenjeno na prejšnjem sestanku, predložila dokazno gradivo. Sledila je široka razprava z vprašanji in pojasnili. Ugotovljena je bila velika bližina ali tudi enakost stališč, pogledov, gotovo pa cilja. Izražena je bila možnost in potreba po ožjem sodelovanju s partijo, kar je še podkrepila izjava Sokolov, da sokolstvo tako med vojno kakor tudi po njej ne bo imelo nikakršnih lastnih strankarsko-političnih ambicij ali ciljev, ker jih kot nepolitična, telesno-narodna in moralnovzgojna organizacija tudi imeti ne more.¹⁸⁴

¹⁸² Prav tam, str. 167.

¹⁸³ Rus, Zapiski iz življenja Josipa Rusa, str. 132.

¹⁸⁴ Lubej, Odločitve, str. 171.

V času teh srečanj je ožje vodstvo slovenskega sokolstva poverilo Josipu Rusu zvezo s CK KPS, samo pa je skupaj z njim marca 1941, na predlog Edvarda Kardelja, vstopilo v odbor Društva prijateljev Sovjetske zveze, saj so v Sovjetski zvezi videli "tisto oporo, na katero se bo v bodočem svetovnem obračunu naslonil slovenski narod".¹⁸⁵

*Josip Rus, predstavnik Sokola v Izvršnem odboru
Osvobodilne fronte.*

V Osvobodilni fronti je imela sokolska skupina na začetku dvojno organizacijo. Povezana je bila po lastni in frontni liniji. Namen lastne povezave je bil, da je po njej pridobivala kadre za Osvobodilno fronto, to je tiste, ki so simpatizirali z OF, niso se pa še mogli odločiti za njo. Lastno organizacijo je sokolstvo razpredlo po prej obstoječih društvih pod vodstvom starih ali ponovno iz-

¹⁸⁵ Perovšek, Oris življenja in dela Josipa Rusa, str. 15.

voljenih načelnikov. Po tej liniji je imelo svojo socialno pomoč, svojo obveščevalno službo, na vrhu pa se je ta linija tesno naslonila na frontno organizacijo.¹⁸⁶

Josip Rus je leta 1941 postal prvi predsednik Izvršnega odbora OF (IOOF) ne zgolj zaradi tega, ker je bil poleg Kidriča najbolj pripravljen na dogodke, ki so sledili kapitulaciji Kraljevine Jugoslavije, in je bil velik del sokolskega članstva pripravljen na oboroženi odpor, ampak tudi zaradi velikega števila članov, ki so se udeleževali v Osvobodilni fronti.¹⁸⁷ Po ustanovitvi Osvobodilne fronte je vodstvo slovenskega sokolstva v njej namreč organizirano vključilo članstvo ljubljanske in novomeške župe, to je sokolstva na območju "Ljubljanske pokrajine", ki so jo okupirali Italijani. Vodilni člani obeh žup so na svojem območju izvedli vključitev tako, da je članstvo društev neposredno pričelo sodelovati v Osvobodilni fronti. Ljubljanska župa je izvedla vključitev po privolitvi posameznih članov župne uprave, novomeška župa pa še posebej na svoji upravni seji.¹⁸⁸

Jeseni 1941 so bile v Osvobodilni fronti že povsem jasno razdeljene vloge. Od sokolov je Rus delal v IOOF, Polič je delal v okrožju, se pravi v ljubljanskem vodstvu, Franjo Lubej je delal z mladino, Lojze Lubej in Viktor Repič sta se ukvarjala s finančnimi zadevami, Miloš Brelih je imel radiooddajno postajo, Dušan Podgornik pa je delal v glavnem štabu.¹⁸⁹

V tem času je sokolska skupina v Osvobodilni fronti tudi napisala in nato spomladi 1942 izdala brošuro "Sokol v borbi za svobodo" ter v njej razložila svoje poglede na sodelovanje v osvobodilnem gibanju. V brošuri je ponovno poudarila, da Sokol ni niti razredna niti strankarska ustanova, temveč le vzgojna in narodna organizacija, s tem pa ni sokolstvo s sodelovanjem v Osvobodilni fronti "prevzelo nobene podrejene vloge, ampak je kot popolnoma enakopraven sodelavec pokazalo, kakšna je danes dolžnost vseh posameznikov in skupin, ki

¹⁸⁶ Škerl, Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja, str. 55.

¹⁸⁷ Rus, Prispevek Josipa Rusa in slovenskega Sokola k nastanku Osvobodilne fronte, str. 233.

¹⁸⁸ Rus, Prispevek k obravnavi na znanstvenem posvetovanju o Osvobodilni fronti slovenskega naroda ob njeni 25-letnici, str. 274–275.

¹⁸⁹ Rus, Zapiski iz življenja Josipa Rusa, str. 152.

jim je korist naroda pred osebnimi interesi in osebnim ugodjem". Poleg tega je sokolska skupina v brošuri izjavila, da je vstopila v fronto v zavesti, da je program OF istoveten s programom sokolstva, da program OF predstavlja za sokolstvo samo nadaljevanje dela, ki izvira iz namena, za katerega je bilo ustanovljeno. Prav zato, ker so bili smotri Osvobodilne fronte v popolnem soglasju z dolžnostmi sokolstva v boju za narodno osvoboditev, pa skupina ni videla potrebe za izdajanje lastnega lista, saj je vsa politična navodila vsak član lahko dobival v glasilih Osvobodilne fronte.¹⁹⁰

Do podpisa Dolomitske izjave je vodstvo Sokola svojim aktivistom poslalo štiri okrožnice. V tretji so obravnavali "odnose do ostalih skupin (boj sektaštvu, konspiracija)" in sokolske oddaje na radiu Svobodna Jugoslavija. V sokolski okrožnici številka 4, v kateri je razvidna tudi notranja organiziranost sokolstva v OF, pa so poudarili, da morajo načelniki njihovih društev, ki so bila obnovljena in ilegalna, ponuditi vso pomoč sokolskim zastopnikom v rajonskih odborih OF, medtem ko so morali ti na sestankih sokolskih rajonskih zastopnikov iz celotne Ljubljanske pokrajine poročati o vsem, ne samo o sokolskem delu v rajonu, tako da bi bili sokolski zastopniki v okrožju neprestano na tekočem o dejavnosti v vseh rajonih.¹⁹¹

¹⁹⁰ Škerl, Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja, str. 55; ARS, AS 1643, t.e. 69, Poličevi zapiski o sokolstvu.

¹⁹¹ ARS, AS 1643, t.e. 57, Sokolska okrožnica št. 4, Vsem načelnikom in sokolskim rajonskim zastopnikom; Tršan, OF in Dolomitska izjava.

Skupina kulturnih delavcev

Na ustanovnem sestanku Osvobodilne fronte so prisostvovali tudi takratni dramaturg Narodnega gledališča in kritik Josip Vidmar, profesor dr. France Šturm ter pisatelj in urednik Sodobnosti dr. Ferdo Kozak, vendar niso zastopali organizirane skupine kot predstavniki drugih treh.¹⁹² Za kulturnike je bilo značilno, da pred vojno niso bili politično in kulturno samostojno organizirani – za vključevanje v skupino ni bila potrebna svetovnonazorska opredelitev, zato njeni člani niso nastopali kot ideološko enotna skupina. Zanje so bili izhodiščni aktualni eksistenčni vidik in napredni pogledi na celotno reševanje slovenskega narodnega vprašanja.¹⁹³

Organizacijo kulturnikov v OF pa je bilo potrebno šele ustvariti, zato sta se avgusta 1941 Josip Vidmar in Edvard Kocbek dogovorila o sklicu kulturnega plenuma.¹⁹⁴ Tako je nastala skupina kulturnih delavcev oziroma kulturniška skupina, ki je bila, kot je zapisal Kardelj v poročilu Titu, stoprocentno v OF.¹⁹⁵

Vendar je marsikdo opazil pomanjkljivo politično držo pri kulturnikih. Če je že Edvard Kocbek ugotovil, da kulturni delavci nimajo živega razmerja do politike,

¹⁹² Fajfar, Odločitev, str. 50.

¹⁹³ Cesar, Kulturni molk, str. 83; glej tudi Cesar, Slovenska kultura v obdobju okupacije in narodnoosvobodilnega boja (od aprila 1941 do 8. septembra 1943) in Cesar, Slovenska kultura v obdobju okupacije in narodnoosvobodilnega boja (od 8. septembra 1943 do 9. maja 1945).

¹⁹⁴ Tršan, OF v Ljubljani, str. 54.

¹⁹⁵ Jesen 1942, dok. 207.

saj nekateri "razvijajo neprijetno napetost mesijanskih zanesenjakov", in je pri njih le tu in tam opazil trezno prepričanje,¹⁹⁶ sta se po Rusovem mnenju tudi Kocbek in Vidmar preveč zanašala na instinkt in intuicijo, kar je sestanke IOOF vse pogosteje vodilo v slepo ulico, saj niso mogli priti od ohlapnih stališč do natančnejših sklepov.¹⁹⁷

Problematiko slovenskega položaja s stališča kulturnih delavcev so v prvem letu Osvobodilne fronte obravnavali na dveh plenemih. Prvi je bil 11. septembra 1941 v prostorih Slovenske matice v Ljubljani. Iz tega plenuma se je formiral akcijski odbor, ki ga je sprva vodil Prežihov Voranc, organizator foruma, za njim Ignac Koprivec in nato Filip Kumbatovič. Zajemal je najrazličnejše panoge kulturne dejavnosti, njegovi člani pa so hodili tudi na sestanke matičnih odborov likovnikov, glasbenikov, pedagogov in drugih.¹⁹⁸

Drugi plenum je potekal pozimi 1942. Njegov rezultat je bila resolucija, ki jo je objavil Slovenski poročevalec 6. aprila 1942. V njej so kulturni delavci izrazili svoje soglasje z načeli Osvobodilne fronte, obsodili vsako drobljenje narodovih sil ter ustvarjanje posebnih skupin izven Osvobodilne fronte. Izrekli so se proti sodelovanju z okupatorji tudi na kulturnem polju in sprejeli resolucijo o kulturnem molku. Resolucija kulturnih delavcev v 5. točki namreč pravi: "Načelo, da se z okupatorji ne sodeluje, velja tudi na kulturnem polju. Zato pozivamo slovenske pesnike in pisatelje, upodabljaljoče umetnike in glasbenike, časnikarje, publiciste in znanstvenike, naj ne sodelujejo pri kulturnih prireditvah okupatorjev, naj ne bodo sotrudniki pri njihovih časopisih in revijah, naj ne poročajo o njihovih prireditvah in tudi ne o njihovem tisku, knjigah itd."¹⁹⁹

Kulturni molk je imel po mnenju Toneta Fajfarja svoje posebno obeležje. V nemški okupacijski coni zapoved molka ni bila potrebna, saj Nemci ne le da niso dovolili nikakršnega izražanja slovenske kulture, ampak

¹⁹⁶ Kocbek, *Pred viharjem*, str. 114, 115.

¹⁹⁷ Rus, *Zapiski iz življenja Josipa Rusa*, str. 178.

¹⁹⁸ Arnič, *Delo med kulturniki*, str. 263.

¹⁹⁹ Fischer, *Organizacijske oblike in delovne metode slovenskih kulturnih delavcev v Osvobodilni fronti v okupirani Ljubljani*, str. 356–358.

so celo hoteli do kraja izbrisati vsak njen znak. Drugače je bilo z Italijani, ki so skušali pridobiti zlasti predstavnike kulturnega življenja, da bi s svojimi deli in nastopi prikazovali ljudstvu in svetu, kako blagodejno vpliva pokroviteljstvo "dvatisočletne rimske kulture" na kulturno rast okupiranega ljudstva. Zaradi tega je bil sklep o kulturnem molku nujna narodnoobrambna zadeva, nekaj, kar je bilo nedeljivo z osvobodilnim bojem slovenskega naroda. Kulturni molk je bil znak protesta proti fašističnemu nasilju in del boja slovenskega naroda.²⁰⁰

Resolucija pa je imela bolj manifestativen značaj, saj kulturni molk ni predvideval popolne prekinitve dela kulturnih institucij, ker bi to pomenilo prepustiti institucije brez boja fašističnemu vplivu. Veliko slabše za slovensko kulturo bi namreč bilo, če bi naši kulturni delavci te ustanove zapustili, saj bi okupator najverjetneje zapolnil prazna mesta s svojimi ljudmi. Tako so s svojo akcijo bojkotirali vse, kar je dajalo videz sožitja z okupatorji, podpirali pa kulturne demonstracije ter tiste kulturne prireditve, ki so imele značaj odpornosti, enotnosti in borbenosti naroda.²⁰¹

Vendar kulturniška skupina v Osvobodilni fronti nikoli ni imela tolikšne veljave kot ostale tri ustanovne skupine. Njena vloga je bila večja predvsem v obdobju nastajanja OF, pozneje pa se manjšala, tako da so v začetku leta 1942 omenjali samo še tri temeljne skupine in tudi pri Dolomitski izjavi osnovnih skupin je Josip Vidmar kot predstavnik kulturnih delavcev sicer sodeloval pri pogajanjih, ni pa bil med podpisniki izjave.

²⁰⁰ Fajfar, *Odločitev*, str. 51.

²⁰¹ Gabrič, *Kulturni molk*, str. 386.

Ostale skupine v Osvobodilni fronti

Zveza kmečkih fantov in deklet

Zveza kmečkih fantov in deklet, ki je bila od vseh ostalih skupin v OF najštevilčnejša, je bila organizacija kmečke mladine, katere najvidnejša predstavnik sta bila agronom Ivan Nemeč (kasneje član pokrajinskega odbora OF za Štajersko, član SNOS in KP) in Ferdo Godina (kasneje politični delavec OF in KP na Štajerskem). Sprva je bila podmladek Pucljeve Samostojne kmečke stranke, kasneje pa je prešla v sklop JNS, toda že od leta 1934 dalje je v njej delovala Zveza komunistične mladine, kar je pospešilo proces osamosvajanja organizacije od političnega vodstva stranke. Med osvobodilnim bojem je večina članstva (do 25 leta starosti) iz Zveze kmečkih fantov in deklet prešla v Zvezo komunistične mladine, čeprav je leta v začetku odklanjala njen prestop glede na splošno linijo KP, ki je odstranjevala vse, kar bi se lahko očitalo za nelojalnost v sodelovanju z drugimi skupinami.²⁰² Zadnjič se je akcijski glavni odbor Zveze kmečkih fantov in deklet (Ivan Nemeč, Ivan Bratko, Ivan Dovč, Milan Majcen, Rezika Horvatič in Andrej Verbič) sestal 29. januarja 1942, ko je izročil Borisu Kidriču spomenico, v kateri so člani odbora poudarili, da “v teh težkih dneh Zveza priznava Komunistično partijo za edino predstavnico slovenskega naroda

²⁰² Kidrič, Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji, str. 13, 14.

in edino poklicano, da popelje vse ljudstvo v boj za osvoboditev". Kasneje je celoten akcijski odbor odšel na delo na terenu in v partizanske odrede.²⁰³

Kmečko-delavska stranka

Kmečko-delavska stranka je v svojem vodstvu predstavljala zbor raznih opozicionalnih drobcev. Na deželi se je poskušala naslanjati predvsem na veleposestnike, imela pa je tudi nekaj svojih organizatorjev iz vrst majhnih in srednjih kmetov, ki so kasneje prešli pod izrazit vpliv KP, v kolikor niso bili že prej njeni člani. Vodstvo te stranke se je po Kidričevi oceni "v stari Jugoslaviji poskušalo v glavnem vezati na Mačkovo HSS, v slovenskem političnem življenju pa je predstavljalo nesoliden in špekulantski element, ki je sem in tja sodeloval v predaprilski Jugoslaviji tudi s KP, zlasti v časih Slovenske ljudske fronte in Delavko-kmečke zveze, praviloma pa puščal KP na cedilu."²⁰⁴ Po okupaciji je Kmečko-delavska stranka stopila v gibanje Osvobodilne fronte, del njenega vodstva pa se je pasiviziral oziroma prešel na "sredinske" pozicije. Za njenega glavnega predstavnika, advokata dr. Lada Vavpetiča, je Kidrič leta 1944 povedal, da "lojalno sodeluje, ne da bi poskušal znova snovati kako separatno lastno stranko",²⁰⁵ medtem ko je Kardelj v poročilu Titu leta 1942 pisal, da je Slovenska kmečko delavska stranka "likvidirana" kot samostojna politična formacija: "Njeni kadri so danes povečini bodisi v partiji ali so simpatizerji, ki brez pridržka sprejemajo odloke partije."²⁰⁶

Lado Vavpetič je bil od julija 1941 član Vrhovnega plenuma OF, na kočevskem Zboru odposlancev slovenskega naroda je bil izvoljen v Slovenski narodnoosvobodilni odbor, kot predstavnik štiridesetčlanske delegacije za Avnoj se je udeležil tudi II. zasedanja Avnoja od sep-

²⁰³ Košmrlj, Pot v Osvobodilno fronto, str. 148.

²⁰⁴ Kidrič, Kratak obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji, str. 14.

²⁰⁵ Prav tam.

²⁰⁶ Jesen 1942, dok. 207.

tembra 1944 pa je bil član Izvršnega odbora Osvobodilne fronte.²⁰⁷

Stara pravda

Staro pravdo, ki je nastala maja 1941 in je obsojala “kvislinško” politiko slovenskih strankarskih vrhov, je vodil ing. Črtomir Nagode, eden izmed ustanovnih podpisnikov Društva prijateljev Sovjetske zveze.

Nagodetova skupina je bila po Fajfarjevih besedah povabljena v Osvobodilno fronto zlasti za to, da bi k frontnemu delu pritegnili ljudi, ki so bili povezani z Nagodetom, saj naj bi bilo v organizaciji nad 3000 ljudi, med njimi tudi nekaj takih, ki so “pošteno” sprejeli program fronte in mu v “dobri veri sledili”.²⁰⁸ Med vodstvom Pravde in Osvobodilne fronte so namreč že od začetka nastajale težave okoli programa Osvobodilne fronte, ki je bil po besedah Ljuba Sirca, člana Stare pravde, zelo meglen. Jugoslavije sploh ni omenjal in nič ni bilo rečeno o tem, kakšni so pogledi fronte na bodočo gospodarsko in družbeno ureditev. Voditelji Osvobodilne fronte so to razlagali s tem, da mora biti odločitev o tem, kakšna naj bo bodoča država, prepuščena slovenskemu ljudstvu. Program je vseboval le točke o samoodločbi in bratstvu z drugimi jugoslovanskimi narodi, kar je večini članov Pravde po besedah Ljuba Sirca vzbujalo sume, saj niso mogli razumeti, zakaj vse to govorjenje o samoodločbi in odcepitvi med samo okupacijo, če se za tem ni skrival namen ločiti Slovenijo od Jugoslavije. Zaradi tega člani Pravde niso bili tako navdušeni za Osvobodilno fronto, kot bi mogli biti za resnično vsenarodno organizacijo v boju proti sovražniku. Kljub temu je Pravda v fronto vstopila. Čeprav je po navedbah Borisa Kidriča Stara pravda vstopila v Osvobodilno fronto še pred napadom na Sovjetsko zvezo, torej pred 22. junijem, sta po Sirčevih besedah Nagode in Kidrič šele 16. avgusta 1941 podpisala listino, s katero je Prav-

²⁰⁷ Kidrič, Kratak obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji, str. 14.

²⁰⁸ Fajfar, Odločitev, str. 48.

da sprejela program Osvobodilne fronte, Osvobodilna fronta pa je vzela na znanje Pravdin program. 25. avgusta je Pravda sklenila vstopiti v OF in 26. avgusta sta v prisotnosti Josipa Rusa Kidrič in Nagode podpisala pristopno izjavo.²⁰⁹

Težave so nastale takoj, saj so se pogledi skupine Stara pravda in voditelji Osvobodilne fronte razlikovali tako glede gospodarskega vprašanja kot vprašanja o bodočih mejah. Poleg tega je neodobranje voditeljev Osvobodilne fronte poželo Nagodetovo nasprotovanje podrejeni vlogi skupin komunistični partiji, zaradi česar je Nagode predlagal reformo, naj se izvršni odbor, v katerem so bile zastopane samo ustanovne skupine, menja vsaka dva meseca, vanj pa naj pošiljajo svoje zastopnike vse v fronti sodelujoče skupine.²¹⁰

Nasprotovanja pa so se razvila v spor, ko je v ospredje stopilo vprašanje okoli odnosa do Mihailovičevega gibanja, ki ga je londonska vlada v izgnanstvu priznavala kot legitimnega predstavnika oblasti v Jugoslaviji. Nagode ali Dihur, kakor ga je krstil Kidrič, je soglašal s stališči vlade v izgnanstvu, kar pa je bilo v jasnem nasprotju z vizijo razvoja dogodkov, kakršno je imela komunistična partija.²¹¹ Pravda je bila tako zaradi svojih stališč do Mihailoviča, zato ker je protestirala proti novi točki programa OF, da se nihče ne sme boriti proti okupatorju izven Osvobodilne fronte,²¹² in zaradi različnih pogledov na način borbe (ocena nekaterih "sredincev", da ozemlje v Sloveniji ni prikladno za partizansko bojevanje, in iz nje izvirajoča zahteva po taktiziranju – čakanju zaveznikov)²¹³ izključena iz OF, Slovenski poročevalec pa je 31. januarja 1942 zapisal: "Izvršni odbor OF ugotavlja, da pripadniki OF pod nazivom 'Stara in nova pravda' nimajo skupinskega organizacijskega reda, niso organizirana skupina in jim zato ne gre značaj samostojne skupine."²¹⁴

²⁰⁹ Sirc, Med Hitlerjem in Titom, str. 25–32.

²¹⁰ Fajfar, Odločitev, str. 48, 49.

²¹¹ Sirc, Med Hitlerjem in Titom, str. 25.

²¹² Sirc, Boris Furlan – moj profesor in soobsojenec, str. 101.

²¹³ Repe, "Liberalizem" v Sloveniji, str. 690.

²¹⁴ DLRS, knjiga 1, dok. 130; ARS, AS 1547, t.e. 69, Slovenski poročevalec, leto III, št. 5, 31. januar 1942, *Ugotovitev; Kdo vse je – peta kolona?*

Le Kocbek se je v nasprotju z večino v Izvršnem odboru OF zavzemal za "stvaren politični boj" in ni odklanjal sodelovanja z Nagodetom kljub razlikam v političnih pogledih, saj je menil, da vsakršna ekskluzivnost škodi skupnim uporniškim interesom, še zlasti pa je nesprijemljiva, če so v ozadju bolj kot ne prestižni računi in celo osebna nestrpnost (npr. med Kidričem in Nagodetom).²¹⁵

Tako imenovana "ministrska skupina"

Najmanjša skupina je bila t. i. ministrska skupina, ki je vsega skupaj štela tri člane, predvojne ministre: dr. Dušana Serneca, dr. Draga Marušiča in dr. Frana Novaka.²¹⁶ Ta skupina ni imela organizacije, so pa omenjeni trije ministri imeli precejšen vpliv in ugled med ljubljanskim meščanstvom kakor tudi drugod po Sloveniji. Na pobudo te skupine je k Osvobodilni fronti pristopilo oziroma jo z denarnimi prispevki in materialnimi sredstvi podprlo večje število industrijalcev, finančnikov, gospodarstvenikov in večjih trgovcev.

Kidrič je o skupini zapisal, da je pristop te skupine "Osvobodilni fronti omogočil odnosno ji olajšal, da je poleg drugih slovenskih družbenih razredov in plasti predstavljala tudi tisto slovensko buržoazijo, ki se ni že takoj po aprilskem zlomu sama od sebe spečala z okupatorjem".²¹⁷

Tako imenovana "Stara Slovenska ljudska stranka (SLS)"

V času šestojanuarske diktature so bili nekateri privrženci SLS, pa tudi del njenih funkcionarjev, v ostri opoziciji s stranko zaradi slovenskega nacionalnega vprašanja v stari Jugoslaviji. Ko je dr. Anton Korošec

²¹⁵ Inkret, In stoletje bo zardelo, str. 150.

²¹⁶ Deželak Barič, Odnos Komunistične partije Slovenije do narodnorevolucionarne organizacije TIGR med drugo svetovno vojno, str. 185.

²¹⁷ Kidrič, Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji, str. 17.

vklučil SLS v JRZ (Jugoslovanska radikalna zajednica), se je del starejših javnih delavcev SLS z dr. Antonom Brecljem na čelu temu uprl in se proglasil za "staro", za "pravo" SLS z avtonomističnim in demokratičnim programom. Skupina, kateri so pripadali še dr. Ivan Stanovnik, baron Ivan Krizostom Svegel z Bleda, publicist Fran Erjavec, nekaj časa dr. Jaka Mohorič in še nekateri manj znani, je pri Stojadinovičevih volitvah nastopila v opoziciji, toda dobila je le nekaj sto glasov. V stari Jugoslaviji "stara" SLS sicer ni odigrala posebne vloge, je pa pridobila politično težo po aprilskem zlomu Jugoslavije, čeprav ni imela organizacije.²¹⁸

Skupina se je vključila v Osvobodilno fronto, Kar delj pa je o njej pisal Titu, da "popolnoma sprejema politiko partije in njeno vodilno vlogo, zahteva samo, da partija čim pogosteje izjavlja svoje načelno stališče nasproti cerkvi ne samo za danes, ampak tudi za jutri, t.j. če pride do ‚sovjetizacije‘. Zato smo nekajkrat ‚oficialno‘ dali izjave o svojem načelnem stališču, kar se cerkve tiče, namreč o stališču, ki je izraženo tudi v sovjetski ustavi. Sedaj, ko smo videli vaše ‚verske referente‘ po brigadah, mislimo nekaj podobnega storiti tudi mi, da to svoje stališče tudi praktično potrdimo."²¹⁹

Skupina prostovoljcev ob aprilskem nemško-italijanskem napadu na Jugoslavijo ali t. i. "Čoževa skupina"

V OF se je vključila tudi tako imenovana Čoževa skupina (Čož - Boris Trampuž), ki naj bi štela okoli 600 ljudi in so jo predstavljali predvsem tisti študentje ljubljanske univerze, ki so jih ob aprilskem napadu na Jugoslavijo kot prostovoljce organizirali razni nacionalistični krogi. Bili so brez posebne strankarske opredeljenosti, med razvojem pa naj bi po Kidričevih besedah v glavnem prešli pod vpliv Zveze komunistične mladine.²²⁰

²¹⁸ Prav tam, str. 18.

²¹⁹ Jesen 1942, dok. 207.

²²⁰ Kidrič, Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji, str. 21.

Vendar je Rus v svojih spominih zapisal, da se je s Čoževo skupino pogovarjal predvsem on, saj se Boris Trampuž in Ciril Rus zaradi prejšnjih sporov na univerzi nista želela pogovarjati s Kidričem in z drugimi komunisti. Tudi kasneje naj bi imeli pomisleke zaradi premočnega vpliva posameznih partijcev, pri čemer jih ni toliko motil vpliv KP kot organizacije, ampak vedenje posameznih vodilnih ljudi. Predvsem naj bi se bali vpliva Kraigherjev, zlasti Uroša, ker je napovedoval izrazito radikalne revolucionarne ukrepe. Rus jih je prepričeval, da je takšno sektaštvo tem manj verjetno, čim širša bo OF, zato so kasneje privolili v sodelovanje, vendar niso hoteli imeti neposrednega stika s Kidričem, temveč so z IOOF vzdrževali stike prek Rusa. Tudi v vrhovnem plenumu skupina ni imela svojega predstavnika, bila pa je zelo aktivna in je že v začetku med drugim opravila vrsto obveščevalnih akcij. Kasneje je večji del skupine šel v partizane.²²¹

Skupina aktivnih oficirjev bivše jugoslovanske vojske

Aktivni oficirji nekdanje jugoslovanske vojske so imeli svojo skupino, ki jo je vodil poročnik Socerb Božič. Junija se je Božič celo udeležil prvega plenuma OF, kjer je zagotovil enotnost in neuklonljivost svoje skupine ter sodelovanje z OF, vendar naj bi iskal tudi druge zveze, zato je celotna zadeva z njimi postala "nevarna", stike z njim pa je vodstvo OF opustilo.

Poleti 1941 sta vodstvo skupine prevzela generalštabni polkovnik Jakob Avšič in major Karel Novak, ki sta imela neposredno zvezo z že omenjeno ministrsko skupino, namreč s Sernecem in Marušičem.²²²

V drugi polovici leta 1941 je skupina štela že 84 članov in v septembru so imeli širši plenum oficirske organizacije OF, na katerem je bil potrjen odbor, ki naj bi vodil delo celotne oficirske organizacije OF: Jaka Avšič

²²¹ Rus, Zapiski iz življenja Josipa Rusa, str. 142.

²²² Kidrič, Kratak obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji, str. 20.

(predsednik), Jernej Pavlič (namestnik), Stanislav Jelačin (načelnik štaba) in Franc Avsenek (blagajnik).²²³

16. novembra 1941, dan po tem, ko je bila po londonskem radiu objavljena novica, da je jugoslovanska londonska vlada povišala Mihailoviča v generala in mu poverila vrhovno komando vseh jugoslovanskih oboroženih sil, je dr. Marušič stopil v stik s predstavniki CK KPS in predlagal, naj Osvobodilna fronta k Mihailoviču pošlje polkovnika Avšiča in majorja Novaka. Izvršni odbor je predlog zavrnil, a hkrati izjavil, da nima ničesar proti, če ministrska skupina pošlje k Mihailoviču oba oficirja z nalogo poizvedb in informacij, vendar brez kakršnihkoli obveznosti za Osvobodilno fronto.²²⁴ Pri tem je še poudaril, da je OF podrejena vrhovnemu štabu in da se mora Mihailović sporazumeti z njim, če hoče imeti kaj z OF.²²⁵ Jeseni 1941, ko sta se oficirja vračala od Mihailoviča, pa je izvršni odbor prejel pismo vrhovnega štaba, da je Mihailović kljub dogovoru o sodelovanju napadel partizane na nemški strani, in takoj nato organiziral množično politično kampanjo proti Mihailoviču.²²⁶ Aleksander Bajt v svoji knjigi "Bermanov dosje" sicer dokazuje, da je bil novembrski četniški napad na Užice, ki ga je Tito uporabil za javno obtožbo Mihailoviča, da je narodni izdajalec in začetnik državljanske vojne v Jugoslaviji, le protiukrep na Titove napade, saj je KP, ki je že od leta 1920 imela namen "boljševizirati" celo deželo, želela likvidirati Mihailoviča, ki je bil eksponent stare buržoazne meščanske ureditve,²²⁷ a vsekakor je zaradi tega dogodka prišlo do razdora tudi v skupini aktivnih oficirjev bivše jugoslovanske vojske – medtem ko so se tako ministrska skupina kot Avšič odločili za sodelovanje z Osvobodilno fronto, je major Novak prešel na Mihailovičevo stran. Kljub Avšičevi odločitvi za OF pa je izvršni odbor januarja 1942 z njim preventivno napravil sporazum, ki je obsegal naslednje točke:

²²³ Avšič, Organizacija Osvobodilne fronte med oficirji, str. 229.

²²⁴ Kidrič, Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji, str. 20.

²²⁵ DLRS, knjiga 1, dok. 85.

²²⁶ Kidrič, Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji, str. 20–21; Mikuž, Pregled zgodovine NOB, knjiga 1, str. 152, 153.

²²⁷ Bajt, Bermanov dosje, str. 339–343.

- “1. Osvobodilna fronta poverja Avšiča, da zbira zanjo bivše aktivne oficirje jugoslovanske vojske. Koga od oficirjev, ki jih zbere Avšič, sprejme v partizanske oddelke, odloča Izvršni odbor Osvobodilne fronte.
2. Polkovnik Avšič prizna, da predstavljajo na slovenskem ozemlju edino narodno vojsko partizanski oddelki in Narodna zaščita Osvobodilne fronte ter da bi bilo organiziranje kakršnekoli druge vojske pod kakršnokoli drugo firmo zločin nad slovensko narodno enotnostjo in uvod v bratomorno klanje.
3. Vsa oficirska skupina se podvrže kratkim političnim tečajem, ki bodo obravnavali vojaške in politične vzroke aprilske katastrofe in vojaške nesposobnosti bivše jugoslovanske vojske.”

Mihailovičevci so polkovnika Avšiča zaradi tega sporazuma, pri katerem je sodelovala tudi “ministrska skupina”, obsodili na smrt. Avšič se je nato umaknil v ilegalnost, kasneje odšel na partizanski teren, postal član glavnega štaba za Slovenijo in namestnik komandanta, pozimi 1942 pa je postal član partije.²²⁸

Skupina štajerskih emigrantov

Na ozemlje, ki so ga okupirali Italijani, je pred nemškimi preganjanjem pribežala množica Štajercev, ki se je v veliki meri vključila v Osvobodilno fronto. Skupino je predstavljal mariborski odvetnik in pisatelj dr. Makso Šnuderl (član SNOS, od septembra 1944 član Izvršnega odbora OF ter predsednik Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri predsedstvu SNOS).

Za Osvobodilno fronto so štajerski begunci prvič zvedeli, ko so se junija 1941 na vrtu restavracije hotela Union dr. Miloš Vauhnik, dr. Krsto Kazafura in dr. Makso Šnuderl sestali s Prežihovim Vorancem. Voranc jim je priporočil, naj se njihova skupina pridruži Osvobodilni fronti, ki zbira ljudi za odpor in boj proti okupatorju, njen program pa združuje vse tisto, za kar se

²²⁸ Kidrič, Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji, str. 21.

zbirajo tudi štajerski begunci. Nato je Voranc poskrbel za sestanek med njimi in predstavniki OF (Zoran Polič in Boris Zihlerl), ki je bil 5. julija 1941 v gostilni Pri prijatelju v Zeleni jami. Na sestanku so jim delegati vodstva OF obrazložili cilje Osvobodilne fronte in njen pomen ter zatrdili, da lahko vsaka pridružena organizacija obdrži svoj svetovni in politični nazor ter svojo organizacijo. Predstavniki štajerskih beguncev so privolili, da postanejo organizacijski del OF, sklep pa so zatem potrdili še na sestanku z večjim številom beguncev (okoli 50), ki je bil v dvorani Delavske zbornice na Miklošičevi cesti.²²⁹

Tudi kasneje je imela skupina štajerskih beguncev, razen redkih sestankov vrhovnega plenuma, katerega član je bil Šnuderl, stike z vodstvom OF le prek Prežihovega Voranca. Od začetka leta 1943, ko je bil Voranc aretiran, do jeseni 1943, ko so morali vsi člani plenuma na osvobojeno partizansko ozemlje, pa je bila prekinjena tudi ta zveza z vodstvom OF.²³⁰

Društvo slovenskih dobrovoljcev (na strani antante) iz prve svetovne vojne

Njihov predstavnik v Osvobodilni fronti je bil ves čas predsednik društva, profesor Josip Jeras, ki je bil član SNOS in predsedstva Avnoja ter od septembra 1944 član Izvršnega odbora OF. Oktobra 1944 je postal član partije.²³¹

Učiteljska skupina

Skupino učiteljev, ki se niso hoteli pridružiti predsedniku društva Metodu Kumelju, ker je sodeloval z Nagodetom (po vojni je bil obsojen na Nagodetovem procesu in v zaporu napravil samomor), je predstavljal Vlado

²²⁹ Šnuderl, Dnevnik 1941–1945, knjiga 1, str. 113–114.

²³⁰ Šnuderl, Štajerski begunci v Ljubljani, str. 38–40.

²³¹ Kidrič, Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji, str. 22.

Majhen. Skupina je bila dokaj številna in je štela okoli 1000 ljudi.²³²

Socialdemokratski strokovni (amsterdamski) sindikati

Sicer šibki slovenski socialisti se že pred vojno niso nikoli dobro ujemali s komunisti, med okupacijo pa se je ta trend z redkimi izjemami (Rudolf Golouh, France Svetek) nadaljeval in del vodstva (Josip Petejan, Celestin Jelenc) se je tudi vključil v protirevolucionarne organizacije (Narodni svet, Slovenska zaveza, Narodni odbor).²³³ Boris Kidrič je v informativnem poročilu "za Moskvo" oktobra 1944 opisal odnos do socialistov z naslednjimi besedami: "od socialističnih predstavnikov amsterdamskih strokovnih organizacij je vstopil kmalu po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo v glavni odbor Delavske enotnosti Slovenije France Svetek (...) Predstavniki vodstva socialistične politične stranke niso hoteli niti v glavni odbor Delavske enotnosti niti v vodstvo Osvobodilne fronte, češ da celotno njihovo vodstvo ni zbrano, ker so Nemci nekatere člane izgnali v Srbijo. Dali so pristanek na vse delovanje Delavske enotnosti Slovenije in Osvobodilne fronte ter tudi stopili v njune lokalne organizacije. S tem pa so dejansko likvidirali politično vlogo socialne demokracije, kajti Delavska enotnost se je kmalu razvila (...) v popolnoma enotno gibanje."²³⁴ V nasprotju s Kidričem, ki je pogovore s socialisti postavil na začetek okupacije, pa je Kardelj v pismu Titu decembra 1942 pisal, da so socialisti "odkrito priznali polom socialdemokratske politike in zmago partije ter izjavili, da brez diskusije sprejemajo linijo partije in da bodo v njej odkrito sodelovali",²³⁵ vendar naj bi se to zgodilo jeseni 1942. O tej kronološki nejasnosti in tudi o domnevnem pristanku vodstva socialistov "na linijo partije" jeseni 1942 ni dejansko nič znanega, tako da je

²³² Rus, Zapiski iz življenja Josipa Rusa, str. 144.

²³³ Godeša, Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno, str. 36.

²³⁴ Kidrič, Kratak obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji, str. 15.

²³⁵ Jesen 1942, dok. 207.

verodostojnost teh izjav močno vprašljiva. Dejansko so se komunisti tedaj pogovarjali le s Francem Svetkom, ki so ga, da bi pridobili socialiste za OF, konec leta 1942 želeli vključiti celo v Izvršni odbor OF, čeprav je bil pričran protikomunist, ki svojega odklonilnega stališča do KP ni skrival niti v času, ko je bil kot član Vrhovnega plenuma OF na osvobojenem ozemlju od jeseni 1943 pa do konca vojne. Vendar predlog o njegovi vključitvi v IOOF nikoli ni bil uresničen.²³⁶

Jugoslovanska ženska zveza

Med skupinami, ki so pristopile v fronto, je bila tudi Jugoslovanska ženska zveza, ki je v stari Jugoslaviji povezovala razna ženska društva nacionalne in feministične smeri. Njena vrhovna pokroviteljica je bila Franja Tavčar, vdova po pisatelju Ivanu Tavčarju, dejansko pa sta zvezo vodili Angela Vode in Franja Hočevar. V imenu zveze sta privolili v osnovni program fronte, nakar je bila Vodetova vključena v Vrhovni plenum OF.

Konec leta 1941 (ali v začetku leta 1942) pa se je Ženska zveza umaknila iz Osvobodilne fronte. Glavni razlog za spor je bila, podobno kot pri Nagodetu, odločitev Vrhovnega plenuma OF jeseni 1941, da napove vojno ne le okupatorjem, temveč tudi domačim nasprotnikom in "izdajalcem". Vodetova je odšla iz OF sočasno z Nagodetom in njegovo Staro pravdo, kar je nedvomno vplivalo tudi na povojno komunistično povezovanje Vodetove z Nagodetom.²³⁷ Nagode in Vodetova sta tako postala prvi žrtvi komunističnega poenotenja odporiškega gibanja v Sloveniji.²³⁸

V fronti so za tem začeli organizirati posebno žensko linijo, iz te prvotne ženske organizacije pa se je kasneje razvila Slovenska protifašistična ženska zveza (SPŽZ).²³⁹

²³⁶ Godeša, Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno, str. 36, 37.

²³⁷ Vodopivec, Angela Vode, str. 13.

²³⁸ Deželak Barič, Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje, str. 55.

²³⁹ Fajfar, Odločitev, str. 47.

Program in razvoj
organizacijske
strukture
Osvobodilne fronte
do kapitulacije Italije

Program in organizacijska struktura Osvobodilne fronte sta se oblikovala postopoma in dozorela šele decembra 1941. Več mesecev trajajoči proces organizacijske gradnje je potekal tako v vrhu organizacije kot tudi na terenu. Ustanovnim skupinam, torej komunistični, krščanskosocialistični, sokolski in kulturniški, so se postopoma pridruževale številne druge skupine, ki so delegirale svoje predstavnike v Vrhovni plenum Osvobodilne fronte. Ta je začel delovati kot vrhovno vodstvo gibanja, njegov izvršni organ pa je bil Izvršni odbor Osvobodilne fronte (IOOF), v katerem so bile prek svojih predstavnikov zastopane temeljne skupine. Izvršni odbor (sprva imenovan tudi Delovni odbor oziroma Delovni komite) je bil po besedah Josipa Rusa, ki je do januarja 1943, ko ga je zamenjal Josip Vidmar, opravljal predsedniške posle, ustanovljen maja 1941.²⁴⁰ Sprva je imel štiri člane: Toneta Fajfarja, Borisa Kidriča, Josipa Rusa in Josipa Vidmarja, julija pa se je razširil še za dva člana – Edvarda Kardelja in Edvarda Kocbeka.²⁴¹ Iz poročila, ki ga je 2. avgusta Kardelj pisal Titu, pa je razvidno, da je bil izvršni odbor izvoljen šele na drugem plenumu Osvobodilne fronte, 28. julija, in je imel naslednje člane: Edvarda Kardelja, Borisa Kidriča, Toneta Fajfarja,

²⁴⁰ Rus, Prispevek Josipa Rusa in slovenskega Sokola k nastanku Osvobodilne fronte, str. 233.

²⁴¹ Lubej, Odločitve, str. 179–185.

Josipa Rusa in Josipa Vidmarja.²⁴² Kocbek torej po teh podatkih še ni bil izvoljen v izvršni odbor, čeprav je na drugem plenumu že prisostvoval, kar je razvidno iz njegovih dnevniških zapiskov, v katerih je zapisal, da je bil "povabljen kot stalni delegat v Vrhovni svet OF",²⁴³ po pričevanjih Toneta Fajfarja pa naj bi bil na II. plenumu že celo vključen v IOOF.²⁴⁴ Neusklajeni so tudi Rusovi zapiski, saj je najprej zapisal, da je bil Kocbek imenovan na Kidričev predlog po prvem plenumu,²⁴⁵ in nato, da je bil na Fajfarjev predlog vključen šele po drugem plenumu.²⁴⁶ Najbolj verodostojne so verjetno še vedno Ferencève ugotovitve, ki je zapisal, da je bil izvršni odbor ustanovljen 28. julija kot delovni odbor s petimi člani (Kidrič, Kardelj, Fajfar, Rus, Vidmar), 17. avgusta, ko sta bila vključena še Kocbek in Lubej, pa je odbor dobil končno ime. Prvega oktobra je bil vanj sprejet še Leskošek, 12. januarja 1943 pa Breclj in Polič. Do aprila 1943 je imel IOOF tudi sekretariat treh članov (Rus, ki je bil predsednik, ter Kidrič in Fajfar).²⁴⁷ Do leta 1943 je bil torej predsednik IOOF Rus, vendar je sestanke le vodil. Programe za vse plenumne je pripravljala Kidrič, ki je bil sekretar, saj je bila vloga tajnika precej samostojna.²⁴⁸ Na seji 23. aprila 1943 so si člani IOOF razdelili delovna področja, in to za propagando (Kocbek), kader (Rus), mladino (Lubej), ženske (Fajfar), vojsko (Leskošek), aktiviste (Polič) in odnose z jugoslovanskimi narodi (Kardelj). Vidmar je ostal predsednik, Kidrič sekretar in dr. Breclj organizacijski tajnik IOOF.²⁴⁹

Medtem ko se je vrhovni plenum leta 1941 sestel v Ljubljani štirikrat in nato še enkrat v letu 1942, so bile seje IOOF zelo pogoste in so se jih, kljub težavnim razmeram, redno udeleževali vsi člani, s čimer sta po besedah Josipa Rusa rasla medsebojno zaupanje in občutek, da organizacija zanesljivo deluje. Na sejah IOOF so obravnavali denarne zadeve, članke, ki naj bi bili ob-

²⁴² DLRS, knjiga 1, dok. 17.

²⁴³ Kocbek, Pred viharjem, str. 85; Kocbek: Zbrano delo, knjiga 6, str. 639.

²⁴⁴ Fajfar, Odločitev, str. 187.

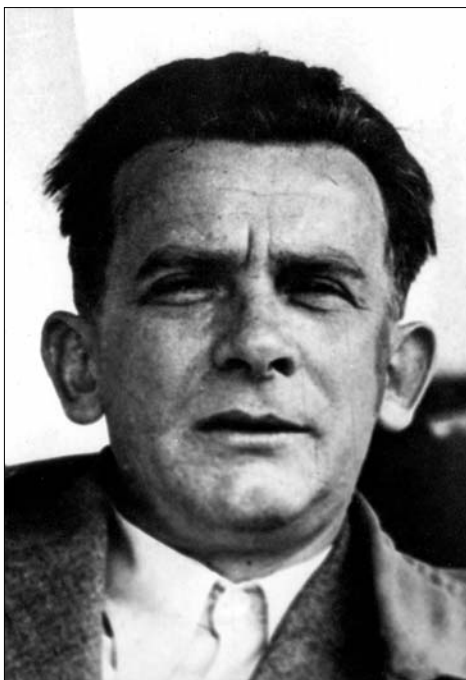
²⁴⁵ Rus, Zapiski iz življenja Josipa Rusa, str. 141.

²⁴⁶ Prav tam, str. 150.

²⁴⁷ Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem, knjiga 1, str. 14.

²⁴⁸ Tršan, OF v Ljubljani, str. 16.

²⁴⁹ Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem, knjiga 1, str. 596.

*Josip Vidmar, predsednik Izvršnega odbora
Osvobodilne fronte (MNZS)*

javljeni v Slovenskem poročevalcu, poročila posameznih ustanovnih skupin o povezovanju njihovega članstva in razpravljali o navezovanju novih skupin na OF.²⁵⁰ S širjenjem organizacije so temeljne skupine postale njeno jedro, medtem ko pomena vseh ostalih skupin predvsem v začetnem obdobju sicer ne gre prezreti, a te tako imenovane plenumske skupine nikoli niso imele ključne vloge v razvoju organizacije, še posebej po odhodu vodstva OF (IOOF) na partizansko ozemlje, ko se je vrhovni plenum, dokler je bival v Ljubljani, sestel samo še enkrat. Godeša pa zapiše, da so se slovenski komunisti v času prehoda v drugo fazo revolucije v prvi polovici leta 1942 celo začeli izogibati stikom s predstavniki plenumskih skupin.²⁵¹

²⁵⁰ Rus, Zapiski iz življenja Josipa Rusa, str. 141, 142.

²⁵¹ Godeša, Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno, str. 38.

Prvo zasedanje Vrhovnega plenuma Protiimperialistične fronte

Prvo zasedanje plenuma je bilo 15. junija 1941, torej še v času Protiimperialistične fronte. Udeležili so se ga zastopniki KPS, krščanskih socialistov, Sokola in kulturnih delavcev, ki so se razglasili za temeljne skupine, navzoči pa so bili tudi predstavniki nekaterih plebumskih skupin, ki so že vstopile v osvobodilno gibanje. Sestanek je bil v stanovanju Mira Jeršiča, krščanskega socialista in uradnika okrožnega urada, v Dermetovi ulici za Bežigradom v Ljubljani.²⁵² O vsebini tega zasedanja ni dosti znanega, verjetno pa so bila na tej seji sprejeta tako imenovana “Gesla našega osvobodilnega boja”, ki jih je sestavil Boris Kidrič in so bila objavljena v Slovenskem poročevalcu 22. junija 1941, se pravi na dan nemškega napada na Sovjetsko zvezo, ko naj bi se Protiimperialistična fronta preimenovala v Osvobodilno fronto. Gesla, ki izražajo drugi program razvijajoče se nove organizacije, so bila naslednja:

- “1. Pravica slovenskega naroda do samoodločbe, všteti vsi pravico do odcepitve in združitve z drugimi narodi. Kdor izrecno ne priznava slovenskemu in slehernemu drugemu narodu te pravice v njeni celoti, se potvarja, če pravi, da je bojevnik proti imperializmu. Ostaja na takih ali drugačnih postojankah imperializma, pa naj se še tako peni v “osvobodilnih” frazah;

²⁵² Fajfar, Odločitev, str. 35.

2. Osvoboditev in združitev razkosanega slovenskega naroda, v številni koroške in primorske Slovence;
3. Sloga in enotnost zaslužjenih narodov Jugoslavije in vsega Balkana v njihovem boju za osvoboditev;
4. Sovjetska zveza je vodilna sila in glavna opora slovenskega naroda in vseh zatiranih narodov, SZ nam je vzor enakopravnega sožitja med narodi;
5. Osvoboditev slovenskega naroda je mogoča samo na ruševinah imperializma. Kdor je za osvoboditev slovenskega naroda, se mora boriti tako proti nemško-italijanskemu imperializmu, ki je konkretna forma imperializma na naših tleh, kakor tudi proti propagandi angleško-ameriških imperialistov, ki se trudijo ohraniti kapitalizem, to se pravi, izvor in pogoje za nacionalno zatiranje, in ki ne smejo proglašati gesla nacionalne samoodločbe, v številni pravico do odcepitve, kajti oni sami zatirajo stomilijonske množice kolonialnih narodov;
6. Brez boja proti izdajalski "lastni" kapitalistični gospodi se zatirani narod ne more osvoboditi;
7. Bratstvo in mir med narodi."²⁵³

²⁵³ DLRS, knjiga 1, dok. 10.

Drugo zasedanje Vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte

Tudi druga seja, ki je bila 28. julija, je potekala v stanovanju Mira Jeršiča v Dermotovi ulici. Kot že rečeno, naj bi na tej seji izvolili Izvršni odbor Osvobodilne fronte (IOOF), zasedanje pa je bilo najbolj posvečeno oboroženemu upor, ki se je že začel, zato je 2. avgusta Slovenski poročevalec objavil razglas tega plenuma, ki je pozival Slovence na oborožen boj proti okupatorju pod geslom “ne koščka železa, ne mrvice kakršne koli snovi, ne drobtine kruha za okupatorje”.²⁵⁴ V proglastorej ni bilo več splošnih organizacijskih in združevalnih gesel, temveč poziv na oboroženo borbo: “Osvobodilna fronta slovenskega naroda, v kateri sodelujejo vse svobodoljubne borbene skupine, ne glede na politične in svetovnonazorske vidike in ki je danes upravičeni predstavnik slovenskega naroda, poziva k borbi, poziva Slovence na oborožen odpor.”²⁵⁵

Vrhovni plenum je poslal še dve brzojavki – prvo Stalinu, v kateri so izrazili občudovanje do sovjetske armade, in drugo britanski vladi, v kateri so pozdravili sklenitev sovjetsko-britanskega vojaškega pakta.²⁵⁶

²⁵⁴ Pleterski, Osvobodilna fronta slovenskega naroda in program Zedinjene Slovenije, str. 236.

²⁵⁵ Mikuš, Pregled zgodovine NOB, knjiga 1, str. 247.

²⁵⁶ Prav tam, str. 245, 246.

Tretje zasedanje Vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte oziroma prvo zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora (SNOO)

Do 16. septembra 1941, ko je vrhovni plenum ponovno zasedal, tokrat v stanovanju slovenskega pisatelja Josipa Ribičiča v Dobrilovi ulici 22 na Mirju v Ljubljani, je bilo v Osvobodilni fronti zbranih že 15 skupin.²⁵⁷ Organizacija Osvobodilne fronte se je začela hitro širiti tudi na terenu, saj so se ljudje zaradi svoje protifašistične usmerjenosti množično odzvali na odporiško gibanje. Tako je prebivalstvo začelo slediti navodilom vodstva političnega gibanja, izvajati sabotažna dejanja proti okupatorju ter sodelovati v oboroženem odporu. Pri tem ni šlo več samo za politično prepričanje, ampak se je tudi že izvajala politična ideja v vsakdanjem življenju.²⁵⁸ Na ozemlju Ljubljanske pokrajine je nastal položaj, ko je kljub okupatorski oblasti in paralelno z njo tudi OF izvajala svojo oblast. Tako je nastal edinstven primer, ki ga je Kidrič poimenoval “država v državi”.²⁵⁹

V skladu s tem je Boris Kidrič na tretjem zasedanju plenuma poudaril, da je OF že dobila elemente oblasti, vrhovni plenum pa je sprejel sklep, da se konstituira v Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO). Tako je isti vodilni organ dobil dvojno funkcijo: vrhovni plenum je bil politični vrhovni organ OF in kot SNOO organ obla-

²⁵⁷ DLRS, knjiga 1, str. 116, op. 1.

²⁵⁸ ARS, AS 1643, t.e. 49, dr. Božo Kobe: Izgradnja narodne oblasti in slovenske državnosti v okviru demokratične federativne Jugoslavije.

²⁵⁹ ARS, AS 1643, t.e. 51, Makso Šnuderl: Graditev slovenske narodne oblasti.

sti slovenskega naroda.²⁶⁰ Takrat se je sicer po besedah Kidriča razvila debata, saj so bili nekateri mnenja, da bi se plenum moral imenovati "Slovenski Narodno Osvobodilni Svet" in tako še bolj poudariti svoj značaj najvišje slovenske narodne oblasti, a so se zedinili, da bi bilo vendarle še prezgodaj že toliko upoštevati elemente nove narodne oblasti, zato so se odločili za "skromnejše" ime, za "Slovenski Narodno Osvobodilni Odbor".²⁶¹ Vendar pa je to jeseni 1941 dejansko predstavljalo ljudsko voljo, saj Osvobodilna fronta, kot je Kidrič zapisal maja 1942, brez razmaha ljudske pobude ne bi predstavljala elementov oblasti, četudi bi njeno vodstvo izdalo še toliko odlokov.²⁶² K temu pa je potrebno tudi dodati, da bi takšni sklepi ostali brezpredmetni, če bi se v tistem času zunaj OF pojavila ustrezno močna vojaško-politična pobuda.²⁶³

Ko je Boris Kidrič nato v članku "Pomen osnovanja SNOO in njegovih ukrepov", ki je izšel v Slovenskem poročevalcu 20. septembra, vrednotil pomen ustanovitve SNOO in njegovih prvih štirih odlokov, je zapisal, da so ukrepi prvi korak na poti k slovenski suverenosti, katero "smo izgubili in ki jo z lastnim osvobodilnim bojem hočemo obnoviti še v večji moči in sijaju kakor kdaj koli popreje", ter so "prvi znaki nove slovenske oblasti, ki se z naraščajočo avtoriteto javlja v Osv. fronti".²⁶⁴

Vendar je bil glavni namen ustanovitve SNOO predvsem omajati legitimnost predvojne politične elite in hkrati predstaviti OF kot novo silo, ki lahko predstavlja prave slovenske interese. V drugem členu sklepa, ki je bil objavljen 20. septembra v Slovenskem poročevalcu, je bilo namreč zapisano, da SNOO za časa osvobodilne borbe edini predstavlja, zastopa, organizira in vodi slovenski narod na vsem njegovem ozemlju. Vsako organiziranje izven okvira OF SN v času tujčeve okupacije pa definira kot škodljivo borbi za narodno svobodo. S

²⁶⁰ Prav tam.

²⁶¹ ARS, AS 1643, t.e. 1, Prvo zasedanje slovenskega narodnega osvobodilnega sveta, Boris Kidrič: O graditvi narodne oblasti in slovenske državnosti v okviru federativne Jugoslavije, 1944; Kidrič, Zbrano delo, knjiga 2, str. 17–40.

²⁶² Šnuderl, Osvobodilna fronta slovenskega naroda – država v državi, str. 383.

²⁶³ Deželak Barič, Protiimperialistična in Osvobodilna fronta slovenskega naroda, str. 111.

²⁶⁴ DLRS, knjiga 1, dok. 46.

tem se je začelo vse večje obračunavanje s političnimi nasprotniki in jeseni 1941 je začela Varnostnoobveščevalna služba (VOS) obračunavati z vsemi, ki so jih šteli za narodne izdajalce in nasprotnike OF. To je še zlasti potrdil eden izmed štirih odlokov, ki so jih poleg ustavnega proglasa sprejeli na zasedanju in so bili objavljeni v Slovenskem poročevalcu, namreč odlok o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitvev, v katerem so bile določene smrtnne kazni za narodno izdajo, denunciantstvo in aktivno podporo okupatorju. S tem odlokom si je torej vodstvo Osvobodilne fronte kot edino predstavništvo slovenskega naroda privzelo tudi sodno oblast.

Poleg tega je SNOO v proglasu tudi sporočil, da vstopa v stalno zvezo z enakimi predstavniki drugih narodov Jugoslavije, in sprejel odlok o vključitvi slovenskih partizanskih čet (SPČ) v narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije (NOPOJ), medtem ko sta odloka o narodnem davku ter posojilu svobode urejala ekonomsko bazo narodnoosvobodilne vojne.²⁶⁵

Narodni davek so bili dolžni prispevati vsi Slovenci po svojem premoženjskem stanju. Stopnja davka sicer ni bila podrobno določena, vendar ga je moral plačevati vsak Slovenec v mesečnem znesku od 1 lire do 10 odstotkov plače. Samo Ljubljana je s tem nabrala mesečno po štiristo tisoč lir davka. Ta denar se je stekal iz vseh številnih terenskih odborov v rajone in okrožja. Ta pa so vsote, kolikor jih niso porabila za odobrene potrebe, oddajala v glavno blagajno izvršnega odbora.²⁶⁶ Blagajniške posle Osvobodilne fronte je formalno vse do leta 1943 opravljal Josip Rus, dejansko pa je zgubil pregled nad finančnim poslovanjem kmalu zatem, ko so odšli iz Ljubljane. V Ljubljani je imel blagajno vse do leta 1945 Franc Gorjanc, ki jo je prevzel od Rusa že leta 1941, zunaj pa jo je na Kardeljev predlog aprila 1943 prevzel Brecelj. Glavni razlog za to, da je Rus zgubil pregled nad finančnim poslovanjem, pa po njegovem mnenju ni bil v tem, ker so odšli na osvobojeno ozemlje, ampak ker je prišel v konflikt s Kardeljem, Mačkom in Leskoškom, ki

²⁶⁵ Mikuz, Pregled zgodovine NOB, knjiga 1, str. 248, 249.

²⁶⁶ Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem, str. 35.

so zahtevali večjo vsoto denarja, ne da bi pojasnili, za kaj naj bi denar porabili.²⁶⁷

Sočasno z odlokom o plačevanju narodnega davka je bilo uvedeno posojilo svobode z namenom, da bi posamezni premožnejši pripadniki fronte izvršnemu odboru posodili večje vsote denarja, za katere so dobili od fronte obveznice v vrednosti 100, 1000 ali 10.000 lir. Posojilo naj bi se obrestovalo po 5 odstotkov letno, vrnilo pa naj bi se tri mesece po osvoboditvi v takrat veljavni valuti, vendar to, ali so ga vrnili in koliko, do zdaj še ni ugotovljeno. Za zbiranje tega posojila je bil osnovan poseben organ, Gospodarski odbor Osvobodilne fronte, v katerega so se vključili razni gospodarstveniki in ljudje, ki so imeli zveze z gospodarskimi krogi. Gospodarski odbor je vodil ing. Štebi, v njem pa so sodelovali Vinko Möderndorfer, Viktor Repič, Ciril Vidmar, Stane Vidmar in drugi.²⁶⁸

Smisel teh štirih odlokov pa "ne leži le v pokorščini, kolikor se tiče organizacijskega obsega Osvobodilne fronte", kakor je zapisal Kidrič v že omenjenem članku "Pomen osnovanja SNOO in njegovih ukrepov", temveč "v popolnoma novem, premišljenem in discipliniranem načinu celotnega življenja in to pri slehernem Slovencu".²⁶⁹ A čeprav je zapisal tudi, da so bili ukrepi SNOO "logična posledica moči Osvobodilne fronte", ta trditev v tistem času po mnenju Godeše vendarle ni še povsem ustrezala dejanskemu stanju, saj se je Osvobodilna fronta organizirala postopoma več mesecev, tako da lahko za zaključek njenega delovanja štejemo sprejete njenega programa, tj. Temeljnih točk OF, novembra in decembra 1941. Prvi poziv za ustanavljanje odborov OF na terenu je izšel 2. avgusta 1941 v Kardeljevem članku "Za Osvobodilno fronto slovenskega naroda" v glasilu Centralnega komiteja KPS Delo, tako da je osvobodilna organizacija šele tedaj začela dobivati množične temelje. Širši razmah je torej organizacija doživela šele jeseni 1941, hitenje vodstva OF s konstituiranjem v oblastno telo pa Godeša razume kot posledico napačnih

²⁶⁷ Rus, Zapiski iz življenja Josipa Rusa, str. 150.

²⁶⁸ Fajfar, Odločitev, str. 62.

²⁶⁹ DLRS, knjiga 1, dok. 46.

predvidevanj o hitrem koncu vojne ter predvsem s tem povezane bojazni pred pojavom tekmeča, ki bi nastajajoči OF lahko prekrizal zastavljene načrte. Sprejetje omenjenih sklepov je namreč sovpadalo z informacijami iz začetka septembra 1941, češ da nameravata nekdanji ban Marko Natlaččen in Ivan Pucelj izstopiti iz konzulte, to pa je bilo mogoče razumeti kot napoved spremembe v politiki predvojnih legalnih strank.²⁷⁰

Po drugi stani pa je med ljudmi v času ustanovitve SNOO vladala močna odporiška volja in je bila slovenska javnost pripravljena sprejeti odločne protiokupatorske ukrepe, kar se je zlasti pokazalo s štirimi plebiscitnimi akcijami, ki jih je Osvobodilna fronta organizirala sicer po ustanovitvi SNOO, kot da bi nekako poskušala dokazati svojo moč in upravičenost prevzema oblasti oziroma, kot se je izrazil Mikuž, je s prirejanjem “množičnih plebiscitov” Kidrič želel “dokazati vsemu slovenskemu narodu, okupatorju, prvim začetkom slovenske revolucije in sredincem vseh vrst, da je le OF resnični in brezprizivni gospodar na slovenski zemlji”.²⁷¹ Meščanske stranke so namreč še pred Osvobodilno fronto poskušale, vsaj po načinu izvedbe, z dvema podobnima akcijama, in sicer 6. septembra 1941 v počastitev rojstnega dneva kralja Petra II ter 9. oktobra istega leta ob obletnici atentata na kralja Aleksandra v Marseilleu, ki ga je razglasila za dan žrtev. Italijanski okupator je sicer za ta dva dneva izdal varnostne ukrepe, toda prebivalstvo, kolikor je sploh vedelo za akcijo, pozivom t. i. protirevolucionarnega tabora ni sledilo.²⁷²

Prvo plebiscitno akcijo je vodstvo OF organiziralo 29. oktobra 1941, na dan, ko so bile pred 23 leti pretrgane državnopravne vezi med slovenskimi deželami in avstro-ogrsko monarhijo, in ga razglasilo za narodni praznik, “slovenski dan našega borbenega protesta proti naši sužnosti”. Na ta dan se med 7. in 8. uro zvečer noben Slovenec ni smel pokazati v javnosti, kdor bi ta odlok prekršil, pa bi ga “slovenski narod smatral za iz-

²⁷⁰ Godeša, Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno, str. 48–50.

²⁷¹ Mikuž, Pregled zgodovine NOB, knjiga 1, str. 250, 251.

²⁷² Jeršek, Plebiscitne akcije Osvobodilne fronte v Ljubljani v letih 1941–1942, str. 67.

dajalca”. Manifestacija pa ni bila omejena samo na “uro molka”, temveč jo je spremljalo tudi trosenje letakov, pisanje gesel in znakov ter sabotažna dejanja. Slovenski poročevalec je 1. novembra o poteku praznika pisal takole: “Ulice so bile polne slovenskih zastav s peterokrako antifašistično zvezdo kakor tudi pozivov IOOF, ki jih je bilo raztrošenih 6000. Na zidovih je mrgolelo znakov OF. (...) Ob sedmih sta povsod zavladata praznata in molk, vsi javni lokali so ostali prazni... Ob osmih so se ulice napolnile. OF je pokazala svojo moč.”²⁷³

Simbol Osvobodilne fronte na transformatorski postaji v Trnovem (MNZS)

Ponovno plebiscitarno akcijo je IOOF izvedel 1. decembra 1941 na dan bivšega državnega praznika (ustanovitev prve Jugoslavije), a je pri tem poudaril, da je vsebina tega praznovanja 1. decembra popolnoma drugačna, kot je bila včasih, saj je bila nova vsebina praznovanja v tem, da se v “naši svobodni bodočnosti ne sme nikoli ponoviti stanje, ki je prejšnja leta narodom Jugoslavije in delovnim slojem preprečevalo, da bi mogli z vso iskrenostjo sodelovati v proslavi 1. decembra.” IOOF je tudi tokrat določil iste pogoje in obliko praznovanja kot za prvo manifestacijo. O praznovanju je IO-

²⁷³ Mikuž, Pregled zgodovine NOB, knjiga 1, str. 251, 252.

OF 2. decembra poročal: "Na dan 1. decembra je zajel italijanske okupatorje paničen strah, ki se je stopnjeval do izbruhov, sličnih blaznosti, čim so se ob sedmi uri zvečer po odloku IOOF ljubljanske ulice do kraja izpraznile. Uspela proslava 1. decembra in plebiscitarna praznота med sedmo in osmo uro zvečer pomeni novo zmago slovenske narodne zavesti, novo zmago slovenske narodne discipline, novo zmago OF (...) Slovenski narod je manifestiral, da so odredbe OF edine odredbe, ki jih slovenske narodne množice izpolnjujejo zavestno in brez odlašanja in premišljeno."²⁷⁴

Enako akcijo je IOOF odredil še 3. januarja 1942, za spominski dan na žrtve, padle v letu 1941, izvesti pa jo je nameraval še enkrat, februarja 1942, toda italijanski okupator je policijsko uro premaknil za tri ure nazaj (ob 17.30) in s tem preprečil izvedbo plebiscitnega dela akcije.²⁷⁵

²⁷⁴ Prav tam, str. 254, 255.

²⁷⁵ DLRS, knjiga 1, dok. 284.

Četrto zasedanje Vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte

Dne 1. novembra 1941 se je v Ribičičevem stanovanju v Ljubljani sestal Vrhovni plenum OF (SNOO) na svojem četrtem (drugem) zasedanju, kjer so po daljših debatah formulirali tretji in dokončni program Osvobodilne fronte, tako imenovane Temeljne točke OF. Program je bil izražen v sedmih točkah, katerim so na razširjeni seji IOOF 21. decembra 1941, po kampanji proti Mihailoviću, dodali še osmo in deveto.²⁷⁶

Temeljne točke Osvobodilne fronte so bile naslednje:

1. Proti okupatorju je treba pričeti neizprosno akcijo.
2. Ta akcija je izhodišče za združitev vseh Slovencev.
3. Stoječ na stališču naravne in usodne skupnosti jugoslovanskih narodov, OF ne priznava razkosanja Jugoslavije in deluje z vsemi silami za slogo in enotnost narodov Jugoslavije. Hkrati stremi k povezanosti slovanskih narodov pod vodstvom velikega ruskega naroda na temelju pravice slehernega naroda do samoodločbe.
4. Z osvobodilno akcijo in aktivizacijo slovenskih množic preoblikuje OF slovenski narodni značaj. Slovenske ljudske množice, ki se borijo za svoje narodne in človeške pravice, ustvarjajo nov lik aktivnega slovenstva.
5. Vse skupine, ki sodelujejo v OF, so se obvezale, da bodo lojalne v medsebojnih odnosih.

²⁷⁶ DLRS, knjiga 1, dok. 120.

6. Po narodni osvoboditvi prevzame na slovenskem ozemlju oblast OF slovenskega naroda v celoti.
7. Po narodni osvoboditvi uvede OF dosledno ljudsko demokracijo. Vsa vprašanja, ki presegajo okvir narodne osvoboditve, se bodo reševala na dosleden ljudskodemokratski način.
8. V skladu s slovesnimi izjavami Churchilla, Roosevelta in Stalina bo po svoji narodni osvoboditvi o notranji ureditvi Združene Slovenije in o svojih zunanjih odnosih odločal slovenski narod sam. OF bo to elementarno pravico slovenskega naroda uveljavila in branila z vsemi sredstvi.
9. Narodna vojska na slovenskem ozemlju raste iz slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet in NZ, kamor so poklicani vsi zavedni Slovenci.²⁷⁷

Rus se spominja, da se je sestanek končal popolne, ko sta v hišo prišla dva italijanska karabinjerja in pozvonila na vratih Ribičičevega stanovanja. "Nastal je nevaren položaj: dva od udeležencev sta v trenutku skočila skozi okno v sneg, nekaj se jih je umaknilo v kuhinjo, Aleš Stanovnik, Marušič in jaz pa smo ostali v sobi, zmetali dokumente v peč in zaigrali tarok'. Karabinjerji niso vstopili v stanovanje, ker jih je Ribičičeva mati preusmerila v zgornje nadstropje. Seveda smo se po tem obisku karabinjerjev takoj razšli."²⁷⁸

Temeljne točke je v govoru na zborovanju Slovencev v Beogradu, ki je potekalo novembra 1944, analiziral Edvard Kocbek. V govoru je dejal, da osvobodilni boj ne pomeni le osvobajanja od sovražnika, ampak tudi začetek ustvarjanja prave in popolne človeške in narodne svobode na Slovenskem, zato je oborožena akcija nujno povezana z narodnim programom. Druga točka, ki se sklada z drugo točko prejšnjega programa, Gesli našega osvobodilnega boja, in govori o osvoboditvi in združitvi slovenskega ozemlja, vključno s Primorsko in Koroško, pa pravi, da ta akcija predstavlja izhodišče za osvoboditev in združitev vseh Slovencev.²⁷⁹

²⁷⁷ DLRS, knjiga 1, dok. 111.

²⁷⁸ Rus, Zapiski iz življenja Josipa Rusa, str. 147.

²⁷⁹ ARS, AS 1643, t.e. 13, Edvard Kocbek: Devet temeljnih točk Osvobodilne fronte slovenskega naroda.

Okrog sprejemanja osnutka tretje temeljne točke, ki govori o jugoslovanski kontinuiteti, se je na plenumu razvila skoraj tri ure dolga debata. Še na tem plenumu je namreč kazalo, da bo v OF vstopila tako imenovana Mlada JNS, ki je zagovarjala jugoslovansko kontinuiteto, se pravi ohranitev Jugoslavije, kakršna je bila pred aprilsko vojno,²⁸⁰ zato je vodstvo OF šele po razkolu z unitarnimi liberalci in Staro pravdo sprejelo še osmo točko, ki je v delnem protislovju s tretjo in poudarja slovensko narodno individualnost ter zahtevo, da se ne sme več vrniti stara Jugoslavija. Tudi deveta točka je bila sprejeta naknadno, po poročilih o sporu med partizani in četniki v Srbiji, sklep pa so še dodatno potrdili v posebnem komunikeju IOOF ob novici o imenovanju Mihailoviča za vojnega ministra v londonski begunski vladi. Obe ti dve točki Kidrič v pismu, ki ga je pisal CK KPJ sredi decembra 1941, napoveduje kot magno char-to slovenskih pravic, v katerih bo poudarjeno, da bo slovenski narod sam odločal o svoji usodi, o zunanjih odnosih in notranji ureditvi na podlagi pravice do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve, ter da nova slovenska vojska raste iz slovenskih partizanskih oddelkov in Narodne zaščite.²⁸¹

Avtor četrte točke je bil Kocbek, ki je dejal, da se je pri pisanju te točke zavedal zgodovinske prilike, ki jim je bila dana, da preoblikujejo svojo usodo. Slovenci so se namreč kljub dotedanji politični in nazorski razdeljenosti enotno odzvali takojšnjemu odporu proti okupatorju ter ustvarili enotno osvobodilno organizacijo, peta temeljna točka pa je dala izraz temu novemu razmerju v političnem prostoru. Tudi šesta temeljna točka naj bi po njegovem mnenju dokazovala, da je demokracija, ki jo snujejo, mogoča brez strank, ne da bi pri tem nastala kakršna koli totalitarna oblika političnega življenja. V skladu s tistim časom, se pravi po sprejetju Dolomitske izjave, je Kocbek poudaril, da naj bi vsi v osvobodilnem gibanju Komunistični partiji Slovenije priznavali nesporno prvenstvo, kar pa naj ne bilo v nasprotju niti z opuščanjem značaja koalicije in strank niti s trditvijo,

²⁸⁰ Mikuz, Pregled zgodovine NOB, knjiga 1, str. 252.

²⁸¹ Prav tam, str. 253.

da bo politično oblast prevzela OF kot enotno gibanje. Prvenstvo komunistične partije je bilo namreč po njegovih besedah v tem, da je v najtežjem položaju slovenskega naroda nastopila kot "prva in najjasnejša pobudnica in da je ves čas osvobodilnega boja ostala neumorna vodnica in varna usmerjevalka".

Sedmo temeljno točko pa naj bi po Kocbekovih besedah Osvobodilna fronta začela izvajati že pred dokončno osvoboditvijo, saj je z nekaterimi izjavami, kot je bila npr. izjava, "da bo novi politični red na Slovenskem čuval svobodo človekove osebe, vere in nazorov", dopolnjevala in krepila podobo o novi demokraciji.²⁸²

S četrtem plenumom in sprejetjem temeljnih točk je bila torej OF organizacijsko in programsko zaokrožena. OF je bila v poletu, in ko je novembra 1941 začelo izhajati osrednje glasilo OF, "Osvobodilna fronta", je bilo v članku "Pol leta Osvobodilne fronte" kot bilanca šestmesečnega razvoja in oblikovanja osvobodilne organizacije poudarjenih pet velikih uspehov: 1. Slovenski narod je dobil svojo množično priznано narodno vodstvo, ki temelji na množičnem narodnem gibanju in na narodni enotnosti. 2. OF je ustvarila nov tip slovenskega borca in politika in oblikovala nov tip slovenske množične borbe. Postala je izraz novega aktivnega slovenstva, ki je živo nasprotje tradicionalnega hlapčevstva in živo jamstvo bodoče svobode. 3. Iz oborožene borbe jugoslovanskih narodov poganja nova, ljudska, s skupnimi žrtvami, s skupno bratsko krvjo povezana koncepcija narodne skupnosti jugoslovanskih narodov. 4. Ideja vseslovanske enotnosti je postala množična slovenska ideja. 5. Kdor kakor koli deluje proti OF, ki je množično zasidrana, se je znašel oziroma se bo znašel prej ali slej na nedvoumnih postojankah naših narodnih sovražnikov.²⁸³

²⁸² Kocbek: Osvobodilni spisi II, str. 122–125.

²⁸³ Mikuž, Pregled zgodovine NOB, knjiga 1, str. 254.

Peto zasedanje Vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte

Od pomladi leta 1942, ko je izvršni odbor odšel na partizansko ozemlje, se plenum ni več sestajal. Izvršni odbor je ostal le v pisni zvezi s posameznimi njegovimi člani, tesneje pa je bilo s člani plenuma povezano vodstvo frontne organizacije v Ljubljani. Vendar je bila organizacija OF zaradi okupatorjeve ofenzive močno oslABLJENA, zato sta se v Ljubljano 13. oktobra (na dan, ko je bil likvidiran bivši ban dr. Marko Natlačen) vrnila Kardelj in 19. oktobra Kidrič ter še zadnjikrat v Ljubljani sklicala plenum.²⁸⁴

Peto zasedanje Vrhovnega plenuma OF je bilo 6. novembra 1942 v stanovanju dr. Iva Majcna v Parmovi ulici 38. Udeležili so se ga Boris Kidrič, Mira Tomšič, dr. Fran Šturm, Zoran Polič, dr. Makso Šnuderl, dr. Anton Breclj, ing. Dušan Sernec, Josip Jeras in drugi. Boris Kidrič, ki je vodil zasedanje, je poročal o delu na partizanskem ozemlju spomladi 1942 in o italijanski ofenzivi. Plenum je v poslanici, katere osnutek je sestavil Edvard Kardelj, potrdil dotedanjo politiko Izvršnega odbora OF in Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet ter hkrati ugotovil, da so v Osvobodilni fronti ostale združene prav vse skupine (pri tem pa nekako "pozabil" na Staro pravdo in Jugoslovansko žensko zvezo), ki so vanjo stopile med poldrugim letom boja, in tako OF tudi formalno predstavlja edino zakonito oblast na Sloven-

²⁸⁴ Mikuž, Pregled zgodovine NOB, knjiga 2, str. 159.

skem.²⁸⁵ Na koncu spomenice je vrhovni plenum poudaril še zunanjepolitične uspehe slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja in to utemeljil s tem, da je odbor vseslovenskega kongresa v Moskvi, v katerem je bil tudi Slovenec Ivan Regent, "priznal OF za edino zakonito slovensko narodno oblast". Omenjeni proglas, v katerem je priznal OF kot edino zakonito oblast na Slovenskem in pozval Slovence, naj se uprejo nemški mobilizaciji za vzhodno fronto, je odbor vseslovenskega kongresa prejel 14. oktobra 1942. Slovenski poročevalec ga je objavil 24. oktobra 1942, Boris Kidrič pa je ob tej priložnosti objavil svoj članek "Ob proglasu Vseslovenskega odbora v Moskvi slovenskemu narodu". To je bilo tedaj edino zunanjepolitično priznanje narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji.²⁸⁶

Pomen petega zasedanja Vrhovnega plenuma OF je bil predvsem v tem, da je utrdil notranjo enotnost Osvobodilne fronte in sprejel sklep o nadaljnjem odločnem boju proti okupatorju in protirevoluciji. V proglasu, ki ga je izdal slovenskemu narodu, je Vrhovni plenum OF namreč ugotovil, da sovražnikova ofenziva ni mogla uničiti Osvobodilne fronte in njene partizanske vojske, zato je okupator segel po novem sredstvu, po državljanski vojni med samimi Slovenci. Vrhovni plenum je v proglasu pozval še sredino, naj se priključi osvobodilnemu gibanju, ter poudaril potrebno enotnost vsega slovenskega naroda v boju za osvoboditev.²⁸⁷

²⁸⁵ Šnuderl, Dnevnik, str. 369.

²⁸⁶ ARS, AS 1547, t.e. 69, Slovenski poročevalec, leto III, št. 41, 24. oktober 1942 – *Novo mednarodno priznanje Osvobodilne fronte kot edinega organa oblasti*; Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem, 1. knjiga, str. 569.

²⁸⁷ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 353.

Odnosi med
temeljnimi skupinami
do Dolomitske izjave

V Osvobodilni fronti so se združile različne skupine, ki niso imele strankarske organizacije, pa tudi ne jasne predstave o tem, kakšna bo povojna družba. Izjema je bila KPS, ki je poleg narodne osvoboditve imela za cilj tudi izvedbo revolucije in uvedbo sovjetskega tipa družbe. Iz tega razloga so se po mnenju Godeše komunisti že za časa Društva prijateljev Sovjetske zveze povezali s krščanskimi socialisti in sokoli z jasnim namenom, da ob pomoči teh dveh skupin izpeljejo revolucijo. V njih so komunisti namreč videli opozicijski skupini dveh tradicionalnih taborov oziroma sredstvo za pridobivanje množic teh taborov ter za sočasno osamitev vodstev tedanjih političnih strank.²⁸⁸

V prvem obdobju (do odhoda na partizansko ozemlje spomladi 1942) so bili odnosi v vrhu OF dobri, saj je bila lojalnost med skupinami v tem času pogoj za trdno enotnost OF in kot taka nujna. Kljub temu so bili komunisti že od začetka nekoliko nezaupljivi do svojih političnih zaveznikov, o čemer konec koncev pričajo tudi lojalnostne izjave, ki jih ne bi bilo treba sprejemati, če bi obstajalo pristno medsebojno zaupanje.²⁸⁹ Tako je bilo načelo lojalnosti sprejeto celo med Temeljne točke OF, na novo leto 1942 pa so skupine podpisale tudi posebno izjavo o medsebojni lojalnosti in neomajni pri-

²⁸⁸ Godeša, Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno, str. 34.

²⁸⁹ Deželak Barič, Vloga in značaj Osvobodilne fronte slovenskega naroda, str. 167.

padnosti OF, ki jo je objavil Slovenski poročevalec 6. januarja 1942.²⁹⁰

A v začetni fazi so bili tako komunisti kot nekomunisti v OF precej enako potrebni drug drugemu, zato so bili tudi odnosi med njimi mnogo bolj strpni ali vsaj odkriti. V tem času so komunisti zagotavljali ostalim skupinam lojalnost, in ne obratno, kot se je dogajalo kasneje.²⁹¹ Tako je Kidrič na drugem plenumu Osvobodilne fronte dejal: "To povezanost različnih skupin smatramo za naravno in potrebno, da z njo izvedemo narodno in družbeno osvoboditev izpod največjih imperializmov v zgodovini. V ta namen smo pripravljene izvajati absolutno enakopravnost in lojalnost do vseh skupin, ki se z nami povezujejo v Osvobodilno fronto in ki se od njih razlikujemo bodisi po svetovnem nazoru ali po zamisli bodočega reda."²⁹² V prvem obdobju je torej obstajala precej visoka stopnja medsebojnega zaupanja, kljub temu pa je že prihajalo tudi do občasnih napetosti, kakor na primer 22. junija 1941, ko je CK KPS brez vednosti ostalih skupin imenoval Vrhovno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, s čimer se je že v samem začetku jasno pokazala praksa t. i. pobudniške vloge oziroma komunističnega prehitovanja ostalih skupin.²⁹³

Čeprav so se sokoli in krščanski socialisti vedno znova znašli bolj na obrobju akcij, saj so imeli komunisti zaradi dolge ilegale med sabo veliko tesnejše vezi in so bili zato v kritičnih primerih predvsem oni akcijsko jedro, vse do odhoda na partizansko ozemlje Kidrič ni kazal nobene želje po prevladi nad drugimi člani IOOF. V Ljubljani je bil prizadeven, discipliniran in resnično zavzet za sodelovanje, spomladi 1942 pa je postal povsem drug človek, je zapisal Rus ter dodal, da če bi se Kidrič že v Ljubljani obnašal tako, kot se je na partizanskem ozemlju, ko se je vse bolj obnašal kot hegemon, bi gotovo prišlo do prekinitve sodelovanja, kar bi bilo nevarno tudi za Kidriča osebno.²⁹⁴

²⁹⁰ DLRS, knjiga 1, dok. 112.

²⁹¹ Deželak Barič, Vloga in značaj Osvobodilne fronte slovenskega naroda, str. 166.

²⁹² Kocbek, Pred viharjem, str. 85.

²⁹³ Deželak Barič, Vloga in značaj Osvobodilne fronte slovenskega naroda, 166.

²⁹⁴ Rus, Zapiski iz življenja Josipa Rusa, str. 189–190.

Nova faza v medskupinskih odnosih se je torej začela spomladi 1942, ko so se z intenzifikacijo partizanskih bojev, rastjo partizanske vojske, likvidacijami kolaboracionistov in drugih nasprotnikov OF ter z nastankom osvobojenega ozemlja odnosi med temeljnimi skupinami začeli krhati.²⁹⁵ V tem času pa je tudi jugoslovansko partijsko vodstvo priporočalo slovenskemu t. i. drugo etapo revolucije, kar je med drugim pomenilo tudi napotilo za vzpostavitev vodilnega, če ne kar monopolnega položaja partije v osvobodilnem gibanju. To pa je bilo povezano z vprašanjem političnega odločanja v njem in z vprašanjem oblike oblasti, za katero se je osvobodilno gibanje borilo. Druga etapa revolucije je bila dejansko tudi napotilo za "revolucijo" v OF, za osvojitve "oblasti" komunistov v OF nasproti drugim skupinam. Začel se je "notranji boj" v Osvobodilni fronti, ki je potekal v letu 1942, pri čemer so bili že spomladi najbolj na preizkušnji odnosi med partijo in krščanskimi socialisti.²⁹⁶ Tako je spomladi leta 1942 Kardelj v pismu Titu pisal: "Ugled Partije je tu ogromen in njena vodilna vloga popolna. Zanimivo je, da so se glavni zavezniki (kršč. in sok.) odrekli ustvarjanju svoje stranke, ker priznavajo vodilno vlogo KP, sami pa imajo le 'skupine'. Seveda so tudi pri njih drugačne tendence, toda sodelovanje je v glavnem, zelo tesno in iskreno. Mislim, da so to ljudje, ki bodo v glavnem postali naši. Kar se pa tiče množic, je značilno to, da prihajajo množice s svojim pristopom v OF dejansko h KP. Značilno je, da n. pr. zavezniki nimajo množic, še celo kršč. soc. ne. Pričakovali smo, da bodo včerajšnje klerikalne množice prešle k njim, dejansko pa ni niti govora o tem. Klerikalni kmetje so pri nas v ogromni večini odločno za KP. Tako je OF dejansko likvidirala vse buržoazne stranke v Sloveniji."²⁹⁷ S tem, ko je Kardelj zapisal, da "so to ljudje, ki bodo v glavnem postali naši", pa ni mislil le na soglasje s političnim in socialnim programom partije, temveč na članstvo v partiji, in ker so se krščanski socialisti za ta korak odločali

²⁹⁵ Prunk, Medskupinsko razmerje v OF v odnosu na strategijo in taktiko, str. 250, 251.

²⁹⁶ Čepič, Revolucijsko v letu 1941, str. 188.

²⁹⁷ DLRS, knjiga 1, dok. 151.

veliko redkeje kot sokolski aktivisti, je to pri partiji zbu-
jalo nezaupanje.²⁹⁸

Medtem so zunanji izraz druge etape revolucije predstavljali predvsem pojavi, kot je bilo npr. sektaštvo, tj. zapiranje v majhne elitne vodilne skupine, poudarjanje pomena KP in podcenjevanje prispevka drugih ter uvajanje simbolov srpa in kladiva v zvezde na kapah partizanov. Tovrstne oznake je za politične komisarje partizanskih enot uvedel Vrhovni štab NOPOJ v začetku leta 1942, vendar jih je za slovensko partizansko vojsko njen politični komisar Ivan Maček odklonil, Kardelj pa je uvajanje teh značilnih komunističnih simbolov ocenil kot vzrok za težave med KPS in krščanskimi socialisti, “ker so mislili, da spreminjamo partizane v partijsko vojsko”.²⁹⁹ Prosil je Tita, da dovoli političnim komisarjem slovenskih partizanskih enot, “čeprav so vsi politkomisarji brez razlike člani Partije”,³⁰⁰ imeti v zvezdi namesto srpa in kladiva znak OF in obris Triglava, saj je to v interesu enotnosti OF, ki jo morajo absolutno obdržati, ker je v njej vsa njihova moč in bi bilo nesmiselno uničiti tako pomembno formacijo – zaradi znakov.³⁰¹

Sektašenje v partizanski vojski so pomenile tudi proletarske enote v partizanski vojski, predvsem poimenovanje prve slovenske partizanske brigade v proletarsko. To je sicer CK KPS v začetku avgusta po navetu Kominterne preimenoval v udarno brigado, da so preprečili, “da bi se sovražniki naše osvobodilne borbe sklicevali na ime in na značke brigade ter s tem špekulirali in intrigirali med ljudstvom, češ da ta naša brigada predstavlja komunistično vojsko”. V pojasnilu povelja o preimenovanju pa je bilo povedano, da se s tem preimenovanjem nič ne menja,³⁰² saj gre le za začasno taktiko, ki jo je potrebno upoštevati, da ne bi z “rdečo zastavo dražili bika”, vendar to ne pomeni, da odstopajo od programa za socialno in proletarsko revolucijo.³⁰³

²⁹⁸ Škerl, *Osvobodilna fronta in socialna preobrazba slovenskega naroda*, str. 23.

²⁹⁹ Čepič, *Nekaj stopinj revolucije v pluralni dobi Osvobodilne fronte*, str. 100–101.

³⁰⁰ ARS, AS 1487, t.e. 3, Depeša Birka (Edvarda Kardelja), člana politbiroja CK KPJ Dedu (Kominterni /Dimitrovu/) obveščevalni podatki, 8. avgust 1942.

³⁰¹ Mikuz, *Pregled zgodovine NOB*, knjiga 1, str. 65, 66.

³⁰² Čepič, *Nekaj stopinj revolucije v pluralni dobi Osvobodilne fronte*, str. 101.

³⁰³ Strle, *Tomšičeva brigada*, str. 85.

Čeprav sokoli po besedah Franca Lubeja tako ustanovitve Proletarskega bataljona kot zamenjave peterokrake zvezde s srpom in kladivom na kapah enote Toneta Tomšiča niso pojmovali za kršitev načela enotnosti OF, temveč za naravno in nujno napoved opuščanja starega strankarskega življenja, za prehod v novo, revolucionarno gibanje, pa naj bi po drugi strani posamezni vodje tudi v IOOF po roški ofenzivi in s pojavom t. i. bele garde na to dejanje naknadno reagirali “nervozno” kot na nekaj, kar tudi njih odvezuje od skupnih sklepov o enotnosti OF.³⁰⁴ Prav tako je Franci Strle v svoji knjigi z naslovom “Tomšičeva brigada” zapisal, da odprava častnega imena proletarska iz slovenske partizanske ureditve ni prispevala k zgladitvi nasprotij v vrhu Osvobodilne fronte, saj naj bi krščanske socialiste motila ugled in vodilna vloga komunistov, se pravi “resnični in odločilni vpliv komunistov na razvoj slovenske partizanske vojske”, zato se s preimenovanjem Tomšičeve brigade niso zadovoljili, temveč so želeli “enakopravno odločati” o dogajanju v vojski, kar pa naj po njegovem mnenju ne bi bilo nevarno samo za notranjo enotnost partizanstva, ampak naj bi s tem postalo tudi očitno, da se spopadu znotraj OF ne bo mogoče izogniti.³⁰⁵

Nasprotovanja so se zaradi sektašenja komunistov torej stopnjevala, zato je Kardeljevo pismo, poslano 20. junija 1942 iz Ljubljane na osvobojeno ozemlje, nakazovalo ponovno spremembo v politiki KPS. V njem je opozoril, “da se na osvobojenem ozemlju čim prej likvidirajo vsa ultra-leva nagibanja in da se celotno gibanje vzdrži na nacionalno osvobodilni platformi” ter da je na vsak način treba obvarovati širino OF, saj bo le tako “zadržala srednjega kmeta in tiste plasti, ki bi v drugih okolnostih mogle postati sestaven del meščanskega tabora”.³⁰⁶ Kardelj je tako sektaštvo, ki je pomenilo dejansko nepravilen odnos do drugih skupin v OF oziroma do njihovih aktivistov na terenu,³⁰⁷ ocenil za “pri nas najbolj boleče vprašanje”, ki je imelo zaradi organizacijskega in

³⁰⁴ Lubej, *Odločitve*, str. 275.

³⁰⁵ Strle, *Tomšičeva brigada*, str. 85, 86.

³⁰⁶ Godeša, *Osvobodila fronta v prvi polovici leta 1942*, str. 637.

³⁰⁷ ARS, AS 1755, t.e. 5, *Položaj Osvobodilne fronte in naloga partije*.

političnega značaja OF posledice za narodnoosvobodilno gibanje. Po oceni Kidriča, ki je julija 1942 nastopil proti tem pojavom s člankom "Položaj osvobodilne borbe in naloga Partije", so partijci namreč prezgodaj začeli razredno diferenciacijo. "Naš pogled mora biti hkrati uprt v širino in perspektivo," je opozarjal Kidrič glede razmer, ki so nastale s preskakovanjem revolucionarne etape v praksi, in pojasnil, da je širina potrebna zaradi zunanje politične situacije, "ki je merilo za tisti okvir, do katerega že sme seči razvojna stopnja našega domačega dogajanja". Pri tem je imel v mislih odnose med zavezniki v protihitlerjevski koaliciji, kajti prav razumevanje teh odnosov v vodstvu KPJ je decembra 1941 sprožilo pojave "druge faze". Glede pogleda v perspektivo osvobodilnega boja pa je zapisal, "da se jasno zavedamo, kam vodijo neki objektivni procesi". V isti številki Dela je tudi Kardelj nastopil proti sektaštvu in od slehernega komunista zahteval, da širi, utrjuje in vzdržuje enotnost OF in ne "prehiteva".³⁰⁸

Problem sektašenja pa se je kljub stalnim opozorilom pojavljal do konca vojne. Tako so nekateri "najbolj zagreti komunistični sektaši" likvidirali celo krščanske socialiste in Kardelj je v poročilu z dne 14. julija 1943 Ivu Ribarju zapisal, da imajo težave s sektaši, saj je več primerov, "da so zaprli ali celo postrelili tudi naše zaveznike, da o drugih tovarnarjih in bogataših ne govorim. Preskočili so že na drugo etapo, kar seveda močno škoduje širini naše akcije."³⁰⁹

Ob vse večjem uveljavljanju KPS je sokole in krščanske socialiste začel skrbeti tudi njihov odnos po vojni, zato so se bili komunisti po Kardeljevih besedah "prisiljeni" pogajati z njimi o vprašanih prevzema oblasti po vojni. V poročilu Titu decembra 1942 je Kardelj o vprašanju perspektive OF zapisal: "Naši zavezniki zelo odločno postavljajo, t.j. hočejo vedeti, kaj bo z njimi potem", t.j. v času socialistične revolucije, za katero so vsi naši zavezniki prepričani, da bo nastopila. Zaradi tega smo do neke mere prisiljeni, da stopamo z njimi tudi v pogajanja o sodelovanju na poznejši stopnji našega bo-

³⁰⁸ Čepič, Nekaj stopinj revolucije v pluralni dobi Osvobodilne fronte, str. 101, 102.

³⁰⁹ Ude, Moje mnenje o položaju, str. 93, op. 6.

ja. (...) Nam je jasno, da takšni poskusi ‚sporazuma‘ za jutri v nekem pogledu predstavljajo tudi poizkuse, da bi se naša partija izolirala.” Po drugi strani pa je po njegovem mnenju pri večini obstajal “iskren poizkus, da se najde osnova za sodelovanje v prihodnosti, ker se malo bojijo, da se ne bi znašli v nekakšni vlogi Kerenskega (to jim belogardistični časopisi stalno tudi servirajo)”. Kardelj je sicer dopuščal možnost, da bi se prav krščanska skupina pozneje spremenila v glavnega nosilca “reakcije”, vendar je bil mnenja, da bi jo ob “pravilni politiki” lahko obdržali ob sebi. In ker je njihova revolucija dobivala posebno obliko, bi bilo “nepravilno, če bi takšne možnosti izključili”. Zaradi tega so na njihovo vprašanje komunisti odgovorjali takole: “Partija je avantgarda, toda bodoča oblast ni oblast partije, ampak delavcev in kmetov ter delovnih množic.” Na ta način lahko v socialistični državi, pod pogoji “diktature proletariata”, sodelujejo tudi nekomunisti v upravljanju države, tj. v sovjetskem aparatu. Za primer pa so jim “postavili baltiške države, kjer so v sovjetski parlament bili izvoljeni poslanci iz najrazličnejših političnih skupin”.³¹⁰

³¹⁰ Jesen 1942, dok. 207.

Odnosi med Komunistično partijo Slovenije in krščanskimi socialisti

Med skupinami, zlasti med komunisti in krščanskimi socialisti, so se torej v letu 1942 začeli pojavljati spori glede vodstva partizanske vojske, glede VOS in glede likvidacij. Ti skupini sta namreč najbolj jasno kazali ves dialektični splet programske enotnosti in taktično strateškega razhajanja, saj sta si bili po svojem socialnem izvoru in cilju najbolj sorodni, po svoji politični ideologiji in kulturnoantropološkem pogledu ter etiki pa najbolj različni.³¹¹

Ko so obenem z vodstvom OF odhajali na osvobojeno ozemlje na Dolenjsko tudi aktivisti vseh skupin ter se vključevali v politično delo v rajonskih in okrožnih odborih OF, pri čemer so se krščanski politični aktivisti razumljivo začeli obračati predvsem na verne ljudi in jih pridobivati za OF, so se začela pojavljati trenja in nezaupanja. V poročilu iz leta 1942 se je tako okrožni komite Novo mesto CK KPS pritožil, da se krščanski socialisti držijo skupaj, ločeno od ostalih aktivistov, in dodal, da "dobro živijo v eni zidanci in ne delajo prav nič, edino če gredo v vas, delajo po svoji liniji. Mi vsi smo z njimi v dobrih odnošajih in ne prihaja med nami in njimi do nobenih trenj. Samo pri delu se ne moremo na njih prav nič opirati in moramo vse sami delati."³¹²

Nezaupanje je vladalo na obeh straneh in tako se

³¹¹ Prunk, Medskupinsko razmerje v OF v odnosu na strategijo in taktiko, str. 251, 252.

³¹² DLRS, knjiga 2, dok. 98.

je, po drugi strani, tudi Edvard Kocbek v začetku leta 1943 v pismu Borisu Kidriču potožil nad Ivanom Novakom in omenil, da "mož postaja iz dneva v dan večji demagog in absolutist. Nepotrebno se mu zdi, da se z menoj kaj pomeni, dasiravno sem mu predložil potrebo po skupnem političnem delu s partiji. Imam občutek, da smo mu vsi štirje krščanski socialisti v Beli krajini odveč, nepotrebni in celo nevarni."³¹³

Čeprav so krščanski socialisti dobili nalogo, da v OF organizirajo čim več katolikov, posebno kar največ duhovnikov, in je Kidrič Jožetu Javoršku naročil, naj obiše vsakega duhovnika, pa tudi, če gre "do samega hudiča", je bilo po njegovi agitaciji kar naenkrat krščanskih socialistov še preveč in komunistična partija se je zgrozila, ko so krščanski socialisti postali tako močni, da so dobili premoč, še posebej na kmetih, kar je bilo nasprotno bistvu marksizma; kako se more revolucija izvesti na osnovi kmečkega gibanja?³¹⁴

Komunisti naj bi se, po besedah Fajfarja, začeli bati, da se ne bi začela OF notranje majati, če bi bili ljudje tudi na terenu skupinsko opredeljeni. Včasih upravičeno, dostikrat pa tudi neupravičeno je nastajalo politično nezaupanje do krščanskih aktivistov, češ da ustvarjajo osnovo za posebno stranko, ki naj bi v OF tekmovala s komunisti za pridobivanje privržencev. Ko se je izvršni odbor v začetku junija 1942 selil iz prvega bivališča na Tisovcu nad Strugami v Kočevski Rog, je Kidrič zato poklical Kocbeka in Fajfarja na stran ter ju opozoril na krščanske aktiviste na terenu, ki naj bi vodili "lastno skupinsko dejavnost", zbirali "klerikalne ljudi, ki se izogibajo komunistov", s tem pa naj bi sili v veliko nevarnost razcepljanja Osvobodilne fronte. Centralni komite KPS je kmalu zatem poslal svojim organizacijam posebno okrožnico, kjer je opozarjal na budnost glede delovanja "zavezniških" aktivistov.³¹⁵

Partija je sicer Kocbeka in krščanske socialiste med vojno krvavo potrebovala (predvsem v obdobju, ko je bila zmaga še negotova), da je na njihovo ime pri-

³¹³ ARS, AS 1502, t.e. 2, Pismo Edvarda Kocbeka Borisu Kidriču.

³¹⁴ Hribar, Dolomitska izjava, str. 56.

³¹⁵ Fajfar, Odločitev, str. 189, 190.

dobivala predvsem verne ljudi, jih vključevala v partizanske enote in se legitimirala. Kidrič je v študiji "Dve leti Osvobodilne fronte s historiatom nastanka, razvoja in delovanja Osvobodilne fronte slovenskega naroda v letih 1941 do 1943" ugotavljal, da je krščansko socialistična skupina, ki so jo "družbeno progresivne pobude slovenskega krščanskega delavstva vodile v vse ostrejšo opozicijo proti reakcionarni klerikalni politiki", s svojim razvojem že v predaprilski Jugoslaviji dokazala, da izraža prehajanje slovenskih katoliških množic na "napredne narodne in družbene postojanke". Dejstvo, da je "krščansko socialistična skupina od vsega začetka sodelovala v Osvobodilni fronti, je že samo ob sebi nudilo učinkovito protitež poskusom klerikalne reakcije, odtegniti osvobodilnemu gibanju katoliške množice". Hkrati se je "ne glede na svojo trenutno politično in taktično vrednost razvilo v slovenski in celo evropski dokaz, da je mogoče tvorno sodelovanje med komunisti in katoliškimi ljudskimi množicami, kakor tudi njihovimi naprednimi predstavniki".³¹⁶ Prav tako je v poročilu Titu decembra leta 1942 Kidrič pisal, da v "sedanjem položaju oboroženega nastopa bele garde in njene demagogije s katoliško vero – so krščanski socialisti za nas prava zlata jama".³¹⁷

V medsebojnih razgovorih so komunisti krščanskim socialistom dali vedeti, da je na njih, da preprečijo poskus "reakcije", da prav čez njih razbije enotnost OF, krščanski socialisti pa so jim zagotavljali, da bodo šli "skupaj tudi v sovjetsko revolucijo, da sprejmejo diktaturo proletariata itd.", zato je Kardelj menil, da "bomo lahko z njimi šli zelo daleč skupaj, z večino do kraja, če ne bodo vodstva krščansko socialistične (skupine) dobili v roke kakšni reakcionarji".³¹⁸ Tudi v pogovoru s Kocbekom je Kidrič poudaril, da krščanskim socialistom pripada velika naloga, da se približajo katoliškim množicam s "krepkim" družbenim in političnim konceptom, da jih pridobijo za uporniško akcijo, jih začnejo preoblikovati in s tem "podirati usodni klerikalizem". Tega na-

³¹⁶ DLRS, knjiga 6, dok. 122.

³¹⁷ Jesen 1941, dok. 208.

³¹⁸ Prav tam, dok. 207.

mreč ne bi mogel tako politično učinkovito storiti nihče drug kakor napredni kristjani sami.³¹⁹

A takšen ambivalenten odnos, ko je partijsko vodstvo navzven hvalilo dobro sodelovanje, med sabo pa so menili, da so le sami lahko voditelji revolucije in da (predvsem) krščanskim socialistom ni mogoče zaupati, je prišel do izraza še posebej na partijski konferenci na Cinku, ki je potekala od 5. do 8. julija 1942, ko je po mnenju Spomenke Hribar potekala prva skrita, torej "zakulisna seansa" za hrbti krščanskih socialistov.³²⁰

Prvi dan, ko sta ji prisostvovala tudi Josip Rus kot predstavnik Sokola in Kocbek kot predstavnik krščanskih socialistov, je Kidrič v referatu hvalil odlično sodelovanje med temeljnimi skupinami in poudarjal enakopravnost kot pogoj enotnosti OF, ki je temelj uspeha v boju: "S tem da partija poudarja svojo avantgardistično vlogo, nikakor noče zmanjšati vloge ostalih skupin. Brez Sokolov in krščanskih socialistov danes OF ne bi bilo. Partija zna to ceniti in želi čuvati OF kot punčico svojega očesa v vsem nadaljnjem razvoju."³²¹ A da Kidrič kljub poudarjanju enakega pomena drugih skupin v OF ni mislil tako, se razvidi že iz tega, ko je rekel, da so jim "zavezniki", sodelavci "pomagali v osvobodilni fronti". Nelagodnost krščanskih socialistov se je namreč izražala tudi v pojmovanju tako imenovanega zavezništva. Komunisti so v tistih časih za vse pripadnike OF, ki niso bili komunisti, uporabljali izraz "zavezniki". Nekomunisti pa so menili, da jih je treba jemati kot enakopravne soborce, medtem ko zavezništvo po njihovem ni pomenilo enakopravnosti, temveč drugorazrednost.³²²

Drugi dan, po Rusovem in Kocbekovem odhodu, je tako Kidrič komunistom samim med seboj povedal, da je "osrednji problem te točke na našem posvetovanju" prav "problem OF", to je "problem težav z zavezniki". Po njegovem mnenju je namreč naravno, da se "pri iskrenih tovariških krščanskih socialistih (ki so še iskreni), ki niso marksisti-leninisti in direktni materialisti",

³¹⁹ Kocbek, *Pred viharjem*, str. 120

³²⁰ Hribar, *Dolomitska izjava*, str. 20.

³²¹ DLRS, knjiga 2, dok. 98.

³²² Fajfar, *Odločitev*, str. 189.

mora pojaviti skušnjava po dominaciji in da dobivajo določene apetite.³²³

Poleg omahljivosti glede "odločnega nastopa proti beli gardi" Kidrič kot tendenco (v smislu greha) krščanskih socialistov torej navaja tendenco po lastni stranki.³²⁴ Da temu ni bilo tako, sicer kaže tudi zavrnitev predloga predstavnikov "stare" SLS, da bi v okviru OF ustanovili skupen organizacijski plenum – krščanski socialisti so jim predlagali, naj vstopijo neposredno v OF³²⁵ –, a kljub temu, da so se odpovedali snovanju lastne stranke, je po Kidričevem mnenju ostala težnja po njej. Vendar je istočasno poudaril, da po razvoju osvobodilne borbe v Evropi še ni prišel čas, da bi lahko naredili prehod v socialno revolucijo: "Priti danes v konflikt s krščanskimi socialisti bi pomenilo priti v socialistično revolucijo in preskočiti celo etapo."³²⁶ Zato naj bi jih komunisti poskušali le odvrniti od snovanja lastne stranke, ne bi pa je smeli prepovedati, saj še niso bili v etapi diktature proletariata z edino stranko KP.³²⁷

Vprašanje, ali so bili komunisti za uresničitev svojih ciljev pripravljene izdati celo svoje zaveznike, pa še danes povzroča vrsto polemik. Tako se spleta cela vrsta ugibanj, kdo je izdal zelo vplivnega aktivista v ljubljanski organizaciji OF, odvetnika Aleša Stanovnika, ki je bil aretiran 22. maja in 2. junija 1942 tudi ustreljen kot talec. On je bil namreč glavni zagovornik organiziranja skupine krščanskih socialistov v samostojno politično stranko, medtem ko je po njegovi smrti prevladalo stališče zagovornikov nestranskarskega razvoja skupine.³²⁸ Vsi so bili sicer, kot je zapisal tudi Kocbek v Tovarišiji, skupnega mnenja, da ga je nekdo moral izdati.³²⁹ O tem je bil, kot je zapisal njegov sojetnik v šentpeterskih zaporih, Juš Kozak, prepričan tudi sam: "Nekdo je moral izdati moje skrivališče. Nisem spal vsak večer na istem

³²³ Prunk, Medskupinsko razmerje v OF v odnosu na strategijo in taktiko, str. 251, 252.

³²⁴ DLRS, knjiga 2, dok. 98.

³²⁵ Tršan, OF in Dolomitska izjava.

³²⁶ Prunk, Medskupinsko razmerje v OF v odnosu na strategijo in taktiko, str. 252.

³²⁷ Deželak, Konferenca Komunistične partije Slovenije na Cinku julija 1942, str. 23.

³²⁸ Zurc, Aleš Stanovnik.

³²⁹ Kocbek, Tovarišija, str. 519.

mestu, imel sem dvoje stanovanj. Nocoj so obkolili vse hiše. Natančno so bili poučeni.”³³⁰ A pogledi na to, kdo bi ga lahko izdal, so zelo različni.

Vlado Ambrožič je v članku “Politični profil Edvarda Kocbeka” zapisal: “Partija si je za izpeljavo načrta pravočasno zagotovila tudi lojalnost najpomembnejših prvakov, zlasti Breclja in Fajfarja, pa tudi Zemljaka. Aleš Stanovnik, skoraj gotovo edini, ki se partiji ne bi bil uklonil, zato ga tudi ni sprejela v vrh OF, čeprav je Kocbek za funkcijo člana IOOF predlagal prav njega, je v čudnih okoliščinah končal v Gramozni jami, s čimer je Kocbek v Dolomitih ostal sam in politično osamljen.”³³¹

Takšno sklepanje še podkrepi pričevanje Josipa Rusa, ki je v svojih spominih zapisal, da so v jeseni nastale težave z Alešem Stanovnikom, ker so dobili od Toneta Čamernika, nadzornika v ljubljanskih sodnih zaporih, zaupno pismo, ki je močno bremenilo Rudolfa Smersuja, sicer Aleševega mladostnega prijatelja. Stanovnik je bil zaradi tega zelo prizadet, še posebej po tem, ko so pismo obravnavali na IOOF in ko je o tem imel z njim razgovor tudi Boris Kidrič. Rus se spominja, da je nastal dokaj napet položaj, saj Stanovnik ni mogel verjeti, da bi bilo pismo verodostojno, in je zaradi tega nameraval prekiniti sodelovanje z OF, vendar so se po njunem razgovoru zadeve uredile in sodelovanje z Alešem je teklo *bolj ali manj* nemoteno naprej.³³²

Zgodovinar Janko Prunk, ki je najbolj temeljito in znanstveno obdelal zgodovinsko pot krščanskih socialistov na Slovenskem, pa je v Listi, prilogi Železarja, glasila jeseniške železarne, leta 1983 v zvezi z aretacijo in usmrčitvijo Aleša Stanovnika zapisal takole: “V zadnjem času se pojavljajo ob njegovi aretaciji dvomljive izjave in namigovanja glede vloge KP. Tu je potrebno reči samo to, da ni primera, ko naj bi KP omogočila aretacijo svojih članov ali sodelavcev v OF.”

Peter Vodopivec je v intervjuju s Stanetom Kovacem postavil vprašanje o trditvi, da je bil “Stanovnik v

³³⁰ Kozak, Lesena žlica I, str. 273.

³³¹ Ambrožič, Politični profil Edvarda Kocbeka, str. 91.

³³² Rus, Zapiski iz življenja Josipa Rusa, str. 151.

očeh nekaterih komunističnih veljakov močno načelen in trmast sogovornik, ki je odločno zastopal svoja in krščanskosocialistična stališča”, ter dodal, da “okoliščine, v katerih je prišlo do izdaje, s katero je padel v italijanske roke dan pred načrtovanim odhodom v partizane, še danes niso pojasnjene.” Na to je Stane Kovač odvrnil: “Njegova aretacija in smrt – padel je kot talec – sta bila posledica izdajstva. Kam in odkod so lahko segle korenine izdajstva, ne vemo: gre za govorice in ugibanja.”³³³

Eno takšnih pričevanj, ki temeljijo zgolj na predvidevanjih in ne postrežejo s trdnimi dokazi, je pričevanje Angele Vode, ki sicer ni dvomila, da so ga izdali prav komunisti. Po njenih besedah se je moral tisti večer, preden so ga Italijani aretirali kot talca, na zahtevo Izvršnega odbora OF preseliti iz svojega ilegalnega stanovanja v drugo, ki so mu ga nakazali oni. Čeprav se je selil v veliki tajnosti, pa so Italijani vedeli za stanovanje in prišli naravnost ponj. Tako je Vodetova prišla do spoznanja, da “imajo komunisti streljanje talcev v načrtu: oni sodelujejo v OVRI – italijanski tajni policiji, kjer poimensko določajo tiste, ki jih je treba postreliti, tam imajo oni svojega zaupnika, ki mu komunisti diktirajo imena”. S tem naj bi po njenem mnenju padli dve muhi na en mah: “predvsem se znebijo neljubih oseb, bodisi nasprotnikov ali pa sopotnikov, ki se ne morejo v vsem prilagoditi; poleg tega pa poženejo ljudem strah v kosti, da se jih čim več zateče tja, kjer jih ne doseže aretacija kot talce: k partizanom”.³³⁴

A Janez Stanovnik takšne trditve odločno zanika in jih skuša ovreči. Na podlagi pričevanj je v monografiji “Aleš Stanovnik in njegov čas” zapisal, da so tisti večer, ko je bil aretiran, italijanski agenti sledili Stanovniku k Jeršiču, kjer naj bi prespal. Sicer je na Dermotovi ulici za nekaj časa ušel zasledovalcem, zato niso videli, ali je vstopil pri Umeku ali Jeršiču. To pa naj bi bil po mnenju Janeza Stanovnika tudi dokaz, da policijskim agentom ni bilo prijavljeno skrivno prenočevališče pri Jeršičevih, ampak so mu preprosto sledili s Pleteršnikove na Der-

³³³ Stanovnik, Aleš Stanovnik in njegov čas, str. 128, 129.

³³⁴ Vode, Skriti spomin, str. 96, 97.

motovo ulico, saj so najprej prišli k Umekovim in šele nato k Jeršiču.³³⁵

Vsekakor o njegovi smrti oziroma domnevnem izdajstvu KP ni dokazov. Poročilo, v katerem VOS poroča CK KPS, da so Italijani Stanovnikovo ustrelitev argumentirali s tem, da je imel zvezo z "mlado gospo" (Zdenka Kidrič – op. avt.), priča prej o nasprotnem,³³⁶ vse drugo pa so samo ugibanja, ki temeljijo med drugim tudi na Stanovnikovem odnosu do komunistov. Stanovnik se je namreč distanciral od komunistične revolucionarne strategije, kakor tudi od njihovega sistema vrednot, tj. od materialističnega svetovnega nazora,³³⁷ medtem ko je Kidrič z dialektičnim materializmom dokazoval upravičenost partije do avantgardnega položaja v OF, kar je razvidno iz njegovih izjav, da ni mogoče ločiti nazora od politike: "Dialektični materializem je en nazor, krščanski socializem je drugi. Ne izključujemo, da postanejo krščanski socialisti revolucionarji v smislu socialne revolucije. Jasno pa je, da avantgardnega boja ni mogoče graditi na čem drugem kot na dialektičnem materializmu."³³⁸

Ker pa je bila iz antagonističnih svetovnonazorskih razlogov pripadnost krščanskemu socializmu torej nezdržljiva s članstvom v komunistični partiji, je Kocbek vstopanje krščanskih socialistov v KPS odločno zavračal. Njegov odnos do komunizma sicer ni bil povsem enoznačen, saj lahko iz njegovih dnevniških zapiskov po eni strani razberemo, da je videl dialektični materializem v njegovi absolutni filozofski pomanjkljivosti, nedostatnosti,³³⁹ po drugi strani pa vidimo, da je Kocbek komuniste tudi občudoval, saj je bil komunizem po njegovem mnenju "edina sila, ki učinkovitost veže s pričevanjem", vprašanja, ali je postal komunist, pa ni niti zanikal, temveč je odvrnil, da je kapitalizem anarhičen in kaotičen, razpadajoči svet, medtem ko je socializem harmoničen ter konstruktiven in pomeni novi svet.³⁴⁰

³³⁵ Stanovnik, Aleš Stanovnik in njegov čas, str. 112, 114.

³³⁶ ARS, AS 1483 t.e. 5, Poročila Zdenke Kidrič CK-ju, 1942.

³³⁷ Stanovnik, Aleš Stanovnik in njegov čas, str. 46.

³³⁸ Prunk, Medskupinsko razmerje v OF v odnosu na strategijo in taktiko, str. 251, 252.

³³⁹ Ambrožič, Politični profil Edvarda Kocbeka, str. 73.

³⁴⁰ Kocbek, Tovarišija, str. 519.

Kljub temu je, kot rečeno, vstopanje krščanskih socialistov v KPS zavračal in se ni strinjal niti s tistimi krščanskimi socialisti, ki so sicer želeli ohraniti krščanski nazor, vendar so potrebo po vstopanju v KPS utemeljevali predvsem kot taktično potezo, s katero bi omilili neuravnoteženost med Izvršnim odborom OF in Centralnim komitejem KPS, ko se je težišče odločanja vse bolj prevažalo k slednjemu. Menil je, da ideje ni mogoče žrtvovati trenutnim taktičnim potrebam in da tudi ni mogoče zahtevati od komunistov, da oni spremenijo partijska idejna izhodišča.³⁴¹ Pri tem pa je sugeriral komunistom, da če je potrebna kakšna intimnejša povezava med IOOF in med CK KPS, naj "sprejmejo v CK KPS stalnega ali nestalnega predstavnika nepartijcev iz IOOF, ki bi hkrati predstavljal vse nepartijce v osvobodilnem gibanju".³⁴² Vsaj kar zadeva najožje vodstvo krščanskih socialistov, je Kocbek v navedenih pogledih ostal osamljen, kajti kmalu po sprejetju Dolomitske izjave sta iz IOOF vstopila v KPS Tone Fajfar in dr. Marijan Breclj, kasneje pa še nekateri drugi vidnejši krščanski socialisti (Janez Stanovnik, Mavricij Borc, Miha Potočnik itd.).³⁴³

Partija si je namreč ves čas prizadevala "likvidirati" njihovo skupino oziroma jo vključiti v partijo, tako da je Kocbek celo zapisal, da so komunisti v zvezi s tem kristjanom v Osvobodilni fronti "povzročali vedno nove težave", saj so v tem, da se je krščanskosocialistična skupina odpovedala stranki ali lastni politični organizaciji, videli "zgolj izraz neogibnega objektivnega razvoja na Slovenskem", od trenutka, ko so krščanski socialisti vstopili kot ena izmed osnovnih skupin v Osvobodilno fronto, pa so jim večkrat dejali, da so vse njihove zasluge subjektivne in bodo postale objektivne le, ko bodo vsi stopili v partijo. Pri tem je Kocbek dodal, da so slišali celo stavek: "Dokler niste v partiji, ste nujno zoper njo, pa četudi ste v OF, kajti kdor se ustavi na pol poti, je

³⁴¹ Deželak Barič, Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje, str. 64, 65.

³⁴² Kocbek, Listina, str. 178, 179.

³⁴³ Deželak Barič, Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje, str. 64, 65.

nujno za vlogo Kerenskega, pa naj se subjektivno še tako odreka takšni vlogi.”³⁴⁴

Kocbek se je sicer zelo rad pogovarjal s Kidričem in ga je tudi cenil kot politika, svoj občudujoč odnos do njega pa je med drugim izpričal v Tovarišiji: “Jaz sem videl v Kidriču plemenitega žrebca, ki ga je narava spustila v zgodovino, on je videl v meni osliča s prebrisanimi očmi in s skrivnostnim križem na hrbtu.”³⁴⁵

Tudi Kardelju je Kocbek priznaval brezpogojno avtoriteto v slovenski kompartiji, medtem ko je v Tovarišiji o njem zapisal, da “ves način njegovega mišljenja in izražanja daje podobo zavzetega in razsvetljenega človeka”.³⁴⁶ Vendar je bil Kardeljev odnos do njega manj oseben od Kidričevega, celo vzvišen, kot npr. tedaj, ko mu je na Kocbekovo vprašanje, kako poteka kadrovanje v vojski, kratko odgovoril, da na partijski način.³⁴⁷ Kljub temu ga je Kardelj januarja 1943 v pismu Titu ocenil razmeroma ugodno in ga med drugim opisal tudi takole: “V vsem svojem naziranju je pravi predstavnik katoliškega intelektualca, zelo bistrega, ki hitro razume in ima rad, da se z njim odkrito razgovarja o vseh vprašanjih tako za sedaj kakor za poznejše. Kadar omahuje, se mora vselej kdo izmed nas znajti na kraju samem in ga vrniti. V Partijo ima veliko zaupanje. Naše mnenje je, da bo šel do konca z nami. (...) Osebnost je zelo občutljiv. Toda če se poprej v kakšnem konkretnem ukrepu z njim pogovoriš, se ga da hitro prepričati (...) Za trdnost OF in IOOF je pri nas vedno najvažnejše pridobiti njega (...) On je tudi za katoliške množice v Sloveniji najvidnejše poročstvo, da bodo komunisti ‘spoštovali vero’.”³⁴⁸

Vendar pa naj bi partija po Kocbekovem pričevanju do njega gojila sum, kar naj bi bilo razvidno tudi iz stavka, ki ga je Kocbek od Kidriča in Kardelja slišal tolikokrat, da je postal že del partizanskega humorja, in sicer: “Ti si čisto fejš fant, imaš sicer subjektivno prav,

³⁴⁴ Kocbek, Listina, str. 312, 313.

³⁴⁵ Ambrožič, Politični profil Edvarda Kocbeka, str. 79.

³⁴⁶ Kocbek, Tovarišija, str. 98.

³⁴⁷ Ambrožič, Politični profil Edvarda Kocbeka, str. 79.

³⁴⁸ Godeša, Kocbekov in Fajfarjev pogled na vlogo krščanskih socialistov v OF, str. 171, 172

ampak objektivno, kar govoriš, je škodljivo.”³⁴⁹ Zato naj bi komunisti tudi v trenutku, ko so spoznali, da ne bodo mogli z njim manipulirati, sklenili, da se ga odkrižajo. A njihov načrt, da bi odšel na prvo zasedanje Avnoja v Bihać in ostal v Bosni kot eden izmed podpredsednikov te ustanove, je zaradi pete ofenzive spodletel, zato so ga na drugem zasedanju Avnoja v Jajcu izvolili za člana začasne jugoslovanske vlade, v Slovenijo pa se je smel vrniti šele leta 1946, po dveh letih in pol, ko so si “tovariši uredili Slovenijo po svoje”.³⁵⁰

³⁴⁹ ARS, AS 537, t.e. 25, Nadaljevanje seje IOOF Slovenije, 15. maj 1951.

³⁵⁰ Kocbek, Svoboda in nujnost, str. 302.

Odnosi med Komunistično partijo Slovenije in sokoli

Sokoli poleg splošnega svobodomiselstva, politične demokracije in obrambe slovenskega naroda niso imeli drugih svojih ideoloških postavk, ki bi jih branili in tako prihajali navzkriž s komunisti. Zato so že od pomladi 1942 vstopali v partijo, dobivali visoke položaje v partizanski vojski, ohranjali pa star kulturnobojni sektaški duh do katoličanov, ki so ga prenašali tudi na krščanske socialiste.³⁵¹ Tako je Kardelj 14. decembra 1942 v poročilu Titu pisal, da poleg Edvarda Kocbeka IOOF predlaga v Izvršni odbor Protifašističnega sveta tudi predstavnika Sokola, Josipa Rusa, saj vladajo med sokoli in krščanskimi socialisti veliko bolj zaostreni odnosi kot med komunisti in krščanskimi socialisti in bi bilo po njegovih besedah za nacionaliste skoraj nesprejemljivo, če bi v IO predstavljali Slovence samo krščanski socialisti, ker jih imajo še vedno po malem za "klerikale".³⁵² Podobno je tudi Kidrič omenil, da je največ sektaških napak na terenu povzročal nov partijski kader, ki se je v glavnem rekrutiral iz bivših liberalnih vrst (sokoli) in prinesel s seboj tradicionalne "protiklerikalne" poglede in tendence.³⁵³

A podobno kot krščanski socialisti, ki so se uprli vodstvu legalne katoliške stranke, je tudi levo krilo v

³⁵¹ Prunk, Medskupinsko razmerje v OF v odnosu na strategijo in taktiko, str. 250–251.

³⁵² Jesen 1942, dok. 207.

³⁵³ Jesen 1942, dok. 208.

Sokolu "izražalo nacionalni in plebejski odpor osnovnih slovenskih sokolskih in nacionalno usmerjenih plasti proti režimskemu ter narodno izdajalskemu ravnanju uradnih sokolskih vrhov in zakupnikov oficialnega nacionalizma". Z vzpostavitvijo sodelovanja med levim sokolstvom in delavskim razredom pa je svojo zunanjo potrditev doseglo tudi zgodovinsko dejstvo, da so "prvoborilec za narodno svobodo postale ljudske množice, da pa je protiljudska reakcija dokončno krenila na narodno izdajalska pota".³⁵⁴

Kako so komunisti tedaj videli sokole, nazorno govori Kidričevo pismo Josipu Brozu decembra 1942: "Najmočnejše so naše zveze s Sokoli. Ti niso le samo popolnoma z nami, ampak je velik del njih že v partiji. Skoraj ves naš novejši kader se je pravzaprav rekrutiral iz njihovih vrst. Oni sploh nočejo nastopati kot politična organizacija, ampak samo kot ‚nacionalisti‘, ki prepuščajo vodstvo vsega političnega boja slovenskega ljudstva kompartiji. To enotnost z njimi bomo tudi dalje krepili, ker nam je resnično dala močno podporo za ohranitev OF, toliko bolj, ker so vedno brez pridržka podpirali naše predloge, kadar smo jih postavljali pred vse skupine OF."³⁵⁵

V primerjavi sokolstva in komunizma je Zoran Polič glavno razliko med Komunistično partijo Slovenije in sokoli videl v tem, da je bila partija politična stranka, medtem ko je bilo sokolstvo vzgojna organizacija. Pot politične stranke pa je po njegovem mnenju drugačna kakor pot vzgojne organizacije, saj je za številčno moč in udarnost stranke nujno, da hitreje doseže uspehe kakor pa vzgojna organizacija in je zato tudi jasno, da politična stranka ne more stopati, kar se tiče spremembe reda, po poteh vzgojne organizacije, temveč mora uporabiti krajše, vzgojnim principom nasprotne poti. Medtem ko je komunistična stranka videla prehod v pravo obliko družbenega reda preko diktature proletariata, je bilo sokolstvo proti vsaki diktaturi, tudi diktaturi proletariata, čeprav je bila diktatura proletariata po Poličevem mnenju po svoji vrednosti mnogo bližja politični demokraciji

³⁵⁴ Kidrič, Zbrano delo, knjiga 1, str. 308–320.

³⁵⁵ Jesen 1942, dok. 207.

kakor pa katerakoli druga diktatura v preteklosti. Iz istega razloga tudi demokracija v diktaturi proletariata še ni bila mogoča, ker je šlo pri tem za uničenje buržoazije, ampak naj bi prišla do izraza šele v zadnji fazi, to je v pravi komunistični družbi. Prav tako je komunizem po njegovih besedah kot politična skupnost stremel po nasilni spremembi kapitalističnega reda, ker naj bi samo v takšni zunanji spremembi videl možnost vzpostavitve svobodnih odnosov med posamezniki ter hkrati stremel po oblasti, da bi z izvajanjem oblasti ustvaril vse pogoje svoje družbene ureditve. V tem nasprotju med komunistično stranko in sokolstvom pa naj bi bil ravno najbistvenejši element, ki je dopuščal vzporedno delo in medsebojno delovanje. Sokolstvo namreč po Poličevih besedah nikoli ni segalo po politični oblasti, ker je bilo to v nasprotju z načeli vzgojne organizacije, pač pa naj bi s svojim delom pripomoglo k prehodu v svobodno družbo. Komunizem, kateremu sokolstvo ni posegalo v njegovo izvajanje politične oblasti, temveč ga je s svojim vzgojnim delom samo "oplemenitilo", pa bi lahko prešel iz oblastniškega poslovanja v upravljalno, iz neenakovredne v svobodno družbo.³⁵⁶

Kljub temu da so brez pomislekov priznavali avantgardno vlogo in politično vodstvo KP, pa so komunisti sokolom zamerili njihovo tendenco, naj bi se partija "izenačila z OF". To je bilo namreč ravno v nasprotju s komunistično filozofijo, saj bi se v tem primeru zabrisala (znotrajistovetnostna) diferenca med njo in OF – in kako bi potem mogla biti partija avantgarda, če bi se "izenačila z OF". Kidrič je iz tega sicer zaključil, da je ta sokolska tendenca "tendenca likvidirati vlogo partije", tj. avantgardistično vlogo partije,³⁵⁷ vendar ta tendenca po njegovih besedah ni bila nevarna, v poročilu Titu pa je pisal, da "se jo lahko postopoma v vseh posameznih primerih odstranjuje". S sokoli torej ni bilo večjih težav in po besedah Kidriča so obstojali vsi pogoji, da "gredo z nami celo v poslednjo etapo: 1. ker je njihovo borbena jedro že zajeto v partiji; 2. ker je njihovo sedanje

³⁵⁶ ARS, AS 1487, t.e. 9, Marko Skalar (Zoran Polič): Sokolstvo in komunizem, leto 1943.

³⁵⁷ Hribar, Dolomitska izjava, str. 25.

vodstvo najbolj energično prelomilo s prejšnjim “jugoslovanskim” vodstvom; 3. ker so izrazito sovjetofilsko razpoloženi. – Socialno Sokoli predstavljajo tiste plebejske malomeščanske množice, ki se lahko v sedanjih splošnih pogojih kapitalističnega razvoja uporabijo kot rezerva proletariata.”³⁵⁸

Kidrič je torej omenil, da je “njihovo borbeno jedro že zajeto v partiji”. V partijo je leta 1942 namreč vstopilo precej sokolov iz vrst nižjega kadra, ki so se za tak korak že zaradi svetovnonazorskih razlogov odločali mnogo lažje kot npr. krščanski socialisti. Sokolsko vodstvo se s tem ni obremenjevalo, saj je vstop sokola v eno ali drugo stranko obravnavalo za stvar osebne odločitve. Takšno načelno stališče pa naj ne bi veljalo za vodstvo Sokola, ker v tem primeru ne bi moglo ohranjati polne odgovornosti do vseh svojih članov. Josip Rus je npr. dejal, da se on osebno do konca vojne ne more vezati na KP, ker ga odgovornost v celoti veže na Sokol, vendar je pristavil, da ga tudi nihče ni prosil ali celo silil, da bi vstopil v KPS.³⁵⁹ Kidrič je še na partijski konferenci na Cinku poudaril, da bi bilo popolnoma napačno, če bi tiste sokole, ki so prišli v partijo, odvlekli od dela v sokolski organizaciji, ker bi s tem vzbujali videz, da je med sokolsko organizacijo in partijo nasprotje in bi sokolsko organizacijo s tem prepustili tistim, ki še niso bili tako “napredni”, da bi bili “sposobni za partijo”. Sokolski partijci naj bi zato delali med sokoli in ohranjali videz sokolov.³⁶⁰

Kljub temu da je bilo s sokoli “neprimerno lažje kot s krščanskimi socialisti”, kot je povedal Kidrič na konferenci na Cinku, zlasti zaradi tega, ker pri njih ni bilo strankarskih tendenc, pa je tudi med sokoli in komunisti prihajalo do nesoglasij.³⁶¹ Tukaj je šlo predvsem za zelo zaostrene odnose med Josipom Rusom in Borisom Kidričem. Njuna najbolj kočljiva nesoglasja so bila v zvezi s partizansko vojsko, ki naj bi ostala vojska Osvobodilne fronte, torej vojska slovenskega naroda. Ta

³⁵⁸ Jesen 1942, dok. 208.

³⁵⁹ Deželak Barič, Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje, str. 63–64.

³⁶⁰ DLRS, knjiga 2, dok. 98.

³⁶¹ Prav tam.

nasprotja v zvezi z vojsko so se prvič pojavila že v Ljubljani, ko je Josip Rus nasprotoval imenovanju Franca Leskoška za prvega komandanta, ker je menil, da za tak položaj ni bil dovolj usposobljen. Po njegovem mnenju bi bil Aleš Bebler primernejši za takšno mesto, saj si je kot vojaški funkcionar nabral izkušnje v španski državljanski vojni. Zaradi njegove pripombe je nastal dokaj napet položaj, zato Rus ni vztrajal pri svojem predlogu, je pa že takrat spoznal, da partija forsira v vodilne položaje ljudi, ki niso ustrezno usposobljeni.

Drugi spor v zvezi z vojsko je nastal po tem, ko so na povabilo Edvarda Kardelja prišli v Slovenijo Arso Jovanovič in drugi oficirji Vrhovnega štaba narodnoosvobodilne vojske z namenom, da prevzamejo vodilne položaje v slovenski vojski. Takrat so Josipa Rusa podprli tudi drugi člani Izvršnega odbora OF in tako dosegli, da omenjeni oficirji niso zasedli vodilnih mest v slovenski partizanski vojski.

Naslednje nesoglasje je nastalo zaradi tega, ker je vodstvo Komunistične partije Slovenije, mimo Izvršnega odbora OF in celo brez njegove vednosti, začelo postavljati v partizanskih enotah komisarje, kar je v bistvu pomenilo, da vojska ni bila več pod nadzorom Osvobodilne fronte, ampak je prehajala pod nadzor komunistične partije, torej da se je levila iz vojske Osvobodilne fronte v vojsko komunistične partije.

Četrtrič pa je prišlo do spora, ko je oktobra 1943 Boris Kidrič predlagal, naj vodstva slovenske partizanske vojske ne imenuje več Izvršni odbor OF, temveč Vrhovni štab NOV in POJ. Dva dni je Josip Rus vodil razpravo z Borisom Kidričem in mu dokazoval, da bi to pomenilo tudi kršitev Temeljnih točk OF iz leta 1941, saj samoodločba narodov brez lastne vojske ni nič več kot le prazna beseda, a ker ga drugi člani Izvršnega odbora OF niso podprli, ni mogel preprečiti prehoda slovenske vojske pod nadzor vrhovnega štaba, torej pod nadzor jugoslovanske vojske.³⁶²

Do nesoglasij je prihajalo tudi na terenu. Tako sta Rus in Bebler odšla v Ribnico, da bi zgladila različna

³⁶² Rus, Prispevek Josipa Rusa in slovenskega Sokola k nastanku Osvobodilne fronte, str. 234.

stališča, ki so jih zavzemali sokoli in partiji, še bolj resen pa je bil konflikt na Notranjskem, kjer sta nameravala Franc Popit in Ivan Novak - Očka likvidirati Rada Pehačka, ker sta ga sumila, da ima zveze z Italijani. Rus, ki je šele s Kidričevo pomočjo preprečil, da ga niso likvidirali (Pehaček je bil kasneje znan komandant in tudi šef KOS-a v JNA), pa je v spominih zapisal, da se je takrat prvič srečal z metodami, ki so bile sokolom povsem tuje.³⁶³

³⁶³ Rus, Zapiski iz življenja Josipa Rusa, str. 148.

Značaj Osvobodilne fronte – koalicija, enotno vseljudskogibanje ali avantgardna vloga KPS

Čeprav naj bi imela Osvobodilna fronta do pomladi 1943 oziroma do podpisa Dolomitske izjave nekatere koalicijske elemente, je med temeljnimi skupinami v OF, načelno enakopravnimi, z dejansko vodilno vlogo že od začetka izstopala KPS, ki je bila tudi edina stranka. Kljub temu da so ves čas poudarjali lojalnost in enakopravnost med skupinami, je KPS tudi ves čas poudarjala svojo avantgardno vlogo in, kot že rečeno, tudi "zamerila" sokolom njihovo stališče, naj bi se KPS "izenačila z OF". Vendar pa ji je večina udeležencev Osvobodilne fronte pripisovala nesporno vodilno vlogo. Tako je Marko Šnuderl zapisal, da je imela OF že ob svoji ustanovitvi znake koalicije, ker so v vodstvu sodelovale razne skupine, na znotraj pa je bila enoten vseljudski odpor proti okupatorju, enotno vseljudsko gibanje za osvoboditev in združitvev slovenskega naroda na temelju nacionalne enakopravnosti in ljudske demokracije: "Tudi se skupine, ki so ustanovile OF, niso nikoli pogajale o kaki pariteti, o delitvi vlog ali podobno, ker je bila vodilna vloga KP nesporna. Tudi temeljne teze, to je idejne temelje OF, je bila predložila KP. (...) OF je torej v svojem družbenem bistvu pomenila združitvev slovenskega ljudstva pod novim družbenim vodstvom, ki se je ustanovilo v pogojih narodnega osvobodilnega gibanja. V tem je bistvo nastanka OF in ne v koaliciji. OF torej nikoli ni bila koalicija. B. Kidrič je leta 1945 ugotovil, da OF že

leta 1941 ni imela skoraj nobenih primesi koalicije.”³⁶⁴

Vendar se tudi glede tega vprašanja celo neposredni udeleženci ustanovitve OF razhajajo glede tega, ali je to bila koalicija ali ne. Edvard Kardelj je v svojem referatu 15. julija 1945 na kongresu OF v Ljubljani tako dejal: “Nedvomno je bila OF formirana spočetka predvsem kot koalicija. Ta koalicija v vrhovih se je sicer naslanjala na enotno antifašistično in narodnoosvobodilno stremljenje slovenskih ljudskih množic, kar je nedvomno pomenilo, da je postavljen temelj vsenarodnega osvobodilnega gibanja, toda dejstvo je, da je v prvem začetku vendarle bila koalicija.” Po drugi strani pa je Miha Marinko isti dan izjavil: “Mišljenje o izrazito koalicijskem značaju OF ob njenem nastanku in v njenem razvoju je napačno.”³⁶⁵

Tudi po pričevanju Josipa Rusa že na ustanovnem sestanku ni bilo govora o kakršni koli politični koaliciji strank ali skupin, saj je prevladovalo mnenje, da takšen razvoj ne bi ustvarjal pogojev prepotrebne narodne enotnosti, ampak bi javno življenje v prihodnosti verjetno vodil v “ozračje političnih strankarskih trenj”, kakor je povedal dr. Marijan Brecelj v intervjuju za Slovenskega poročevalca leta 1944.³⁶⁶

V tem pogledu je bila pomembna tudi seja, na kateri so sklenili, da se Nagode izključi iz OF, saj so prav ob Nagodetovem primeru podrobneje opredelili OF kot enotno in ne kot parlamentarno-koalicijsko organizacijo, v kateri razmerja med skupinami niso pogodbeni ali neobvezna. Soglašali so, da so razmerja med skupinami sicer povsem enakopravna, vendar hkrati obvezna v tem smislu, da je skupni program OF obvezen za vse skupine. Nadalje pa tudi nobena skupina zaradi tega ne bi mogla sprejemati samostojno sklepov, ki bi bili v nasprotju s programom OF ali pa s sklepi IOOF.³⁶⁷

K enotnosti v OF in proti skupinskemu in strankarskemu separatizmu so pozivali ves čas. Tako je Boris Kidrič že 24. oktobra 1941 v Slovenskem poročevalcu

³⁶⁴ Šnuderl, *Zgodovina ljudske oblasti*, str. 125, 126.

³⁶⁵ Stanovnik, Aleš Stanovnik in njegov čas, str. 82.

³⁶⁶ ARS, AS 1547, t.e. 72, Slovenski poročevalec, leto V, št. 10, 27. april 1944, *Razgovori z voditelji Osvobodilne fronte – dr. Marijan Brecelj*.

³⁶⁷ Rus, Zapiski iz življenja Josipa Rusa, str. 143, 144.

objavil članek "Za čim tesnejšo enotnost OF", 13. novembra pa še "Za pristno lojalnost v OF", v katerem je opozarjal, da "kdor želi biti poklicno nelojalen, ta je pač dokazal svojo nezrelost in nacionalno škodljivost", narod in Osvobodilna fronta pa "bosta znala pojave nelojalnosti pravočasno zatreti".³⁶⁸ Prav tako je Kardelj v članku "Odločen boj sektaštvu" zapisal, da "Osvobodilna fronta ni koalicija strank, temveč vseljudsko gibanje, sestavljeno iz cele vrste gibanj v demokratičnih ljudskih množicah, gibanj, ki nosijo na sebi različne pečate preteklosti, različne idejne poglede, različno formo, ki se razlikujejo po stopnji razvoja, po dozorelosti, po borbenosti in revolucionarni prekaljenosti, toda po vsebini enotno izražajo celoten proces osvobajanja najširših ljudskih množic slovenskega naroda od protiljudske reakcije in imperialističnega zatiranja".³⁶⁹

Pojmovanje značaja Osvobodilne fronte je bilo tako med ustanovnimi skupinami zelo različno. Cilj krščanskih socialistov je bila tako med vojno kot tudi še v obdobju po njej nacionalna in socialna revolucija, toda v okviru etičnih kriterijev, da bi bila zagotovljena prihodnost socializma. Pri notranjepolitičnih vprašanjih je imel Kocbek sorodne poglede kot komunisti, tako glede potrebe po enotnosti OF kot glede nepotrebnosti političnih strank. Razlika med njimi pa je bila pri vprašanju uresničevanja ljudskofrontnega koncepta kot prevladujoče politične opcije. Verjel je, da lahko leva koalicija zaživi kot realna politična opcija in po mirni poti opravi vse potrebne družbene spremembe.³⁷⁰

Čeprav so krščanski socialisti v vrhovih Osvobodilne fronte ves čas zagovarjali enotnost, kar je razvidno iz stavka, da skupina "nima nezdrave politične ambicije po oblasti, pač pa iskreno željo po naprednem sodelovanju", so kristjani po Kocbekovih besedah imeli tudi potrebo, da se v Osvobodilni fronti še intenzivneje povežejo in ostanejo "celi nedeljivi ljudje". To je od njih zahtevala celotnost krščanskega nazora ter osvobodilna

³⁶⁸ DLRS, knjiga 1, dok. 62; ARS, AS 1547, t.e. 69, Slovenski poročevalec, leto II, ŠT. 25, 13. november 1941, *Za pristno lojalnost v OF*.

³⁶⁹ Delo, str. 167.

³⁷⁰ Gabrič, Na ostrem robu med pozicijo in opozicijo, str. 147–149.

etika novega slovenstva. Kocbek pa je tudi dodal, da se njihov nazor ne da "omejiti na pasivnost čustva in misli ali na tako imenovano zasebno versko življenje, ker je krščanstvo aktiven nazor, ki brani človeka v vseh položajih in zahteva od njega v slehernem trenutku neposrednega ali posrednega izraza".³⁷¹ Zaradi tega so krščanski socialisti na terenu želeli ohraniti svojo organizacijo: "Vsaka skupina ima pravico in dolžnost, da s pomočjo svoje organizacije širi idejo narodne osvoboditve, da pridobiva pristaše na svojem lastnem terenu, da zbira in vzgaja svoje aktiviste, da izdaja po potrebi svoje osvobodilno glasilo, da ima svoje sestanke, da ima svoje vodstvo in svoj plenum. Na drugi strani pa je prav tako važno, da se Osvobodilna fronta razlikuje od sleherne svoje skupine, da se vedno vidneje dviga nad vse kot enotno gibanje, ki po svojem pomenu in moči prerašča vse skupine. Smer tega ločevanja Fronte od skupine naj pelje v tvorbo novega, vsem skupinam nadrednega organizma z lastnim, vsem skupinam enotnim narodnim vodstvom, ki naj počasi dobi vse znake enotne in edinstvene narodne avtoritete."³⁷²

Po drugi strani so sokoli najbolj dosledno poudarjali potrebo po enotnosti v OF. Zahteve krščanskih socialistov so se jim sicer zdele normalna reakcija na vse bolj očitno uveljavljanje ideje o vodilni vlogi KP v OF ter o avantgardni vlogi komunistov v vojski in na terenu, vendar se Rus ni hotel vmešavati v spore med krščanskimi socialisti in komunisti. Sokoli sicer niso podprli zahtev krščanskih socialistov, čeprav jih niso neposredno zavračali, opozorili pa so, da bi z nastankom povsem samostojnih organizacij ustanovnih skupin verjetno razpadlo celotno gibanje, kar bi imelo nepredvidljive posledice in ne bi zagotavljalo končnega uspeha. Prav tako pa sokoli tudi niso sprejeli ideje o vodilni oziroma avantgardni vlogi KP v OF. Vodilna vloga KP je sicer bila omenjena in tudi sprejeta leta 1941, vendar le kot idejna, ne pa tudi kot organizacijska vloga komunistov v OF. Sokoli so zavzeli jasno stališče, da niso za preo-

³⁷¹ Prunk, Medskupinsko razmerje v OF v odnosu na strategijo in taktiko, str. 250, 251.

³⁷² Kocbek, Pred viharjem, str. 111–113.

brazbo OF kot enotne organizacije v koalicijo, ki dopušča ekskluzivne odnose bodisi med sokoli in KP ali ekskluzivne odnose med sokoli in krščanskimi socialisti, ker so takšni ekskluzivni odnosi v OF v vojni premalo zanesljivi in lahko, zlasti v vojaških enotah, pripeljejo do tragičnih posledic. Vztrajali so pri tem, da se vse tri ustanovne skupine vežejo neposredno na OF in samo na OF. Njihov cilj je bil tako povsem jasen in preprost: kolikor je mogoče dolgo vzdrževati enotnost OF in preprečiti kakršne koli ekskluzivne kombinacije v OF.³⁷³

Avtonomijo so torej po besedah Rusa pojmovali zelo različno: "Medtem ko se je Kocbek zavzemal za večjo svetovnonazorsko avtonomijo krščanskih socialistov v OF, sem se jaz zavzemal za bolj izdelan program OF in za njegovo nadaljnjo konkretizacijo. Medtem ko je Kocbek težil k večji organizacijski avtonomiji ustanovnih skupin v OF, sem se jaz zavzemal za manjšo samostojnost komunistov in za večjo odgovornost partijcev do OF."³⁷⁴

³⁷³ Rus, Zapiski iz življenja Josipa Rusa, str. 166, 167.

³⁷⁴ Prav tam, str. 182, 183.

Množične organizacije v okviru Osvobodilne fronte

V okviru Osvobodilne fronte so med njenim razvojem začele delovati množične organizacije: Delavska enotnost (DE), Antifašistična ženska zveza (AŽZ), Zveza slovenske mladine (ZSM) in Slovenska narodna pomoč (SNP) ter oborožene enote Varnostnoobveščevalna služba (VOS) in Narodna zaščita (NZ). Delavska enotnost je združevala delavstvo v tovarnah, Antifašistična ženska zveza ženske in ostarele, ki niso mogli sodelovati v boju, in Zveza slovenske mladine mladino do 26. leta starosti. Slovenska narodna pomoč je skrbela za materialno pomoč žrtvam okupatorja in njihovim družinam.

Narodna zaščita se je poleg partizanskih čet osnovala jeseni 1941 kot vojaška formacija OF, Varnostnoobveščevalna služba, ki je bila v rokah komunistov, pa je poleg obveščevalne dejavnosti opravljala tudi sabotažna dejanja – izvajala je razne tvegane akcije, med drugim je reševala aktiviste iz zaporov, od jeseni 1941 pa je začela tudi obračunavati z nasprotniki OF.

Z ustanavljanjem množičnih organizacij OF je gibanje na številnih območjih v resnici postalo množično, trdnejše in strukturno zelo pestro. Vodstvo OF je pri ustanavljanju teh organizacij upoštevalo specifične vidike, pod katerimi bi bilo mogoče v gibanje pritegniti nove sodelavce v skladu z njihovimi interesi, posebnim položajem in tudi njihovo stopnjo pripravljenosti izpostavljati se v gibanju. Upoštevalo je generacijski vidik, spol ali pripravljenost posameznikov, da gibanje morada podprejo predvsem s humanitarnimi dejanji, vendar

brez izrazitejše politične angažiranosti. Ob tem je predvidevalo, da bo vse te kategorije z vztrajnim političnim delom mogoče postopno trdneje vezati na OF.³⁷⁵ A v praksi so procesi potekali tudi nasprotno od pričakovanj, kar je prišlo najbolj do izraza v Ljubljani, kjer so se organizacije vse bolj krepile, zato je 14. junija 1943 izvršni odbor poslal politično organizacijska navodila, v katerih je poverjeništvu IOOF za Ljubljano opozarjal, da je sistem organizacije OF "zgrešen", saj se spreminja v nekakšno federacijo NZ, DE, AŽZ in ZSM, organizacija OF na terenu pa je zaradi tega skoraj izginila oziroma ohranila zgolj odbore funkcionarjev. Tako je vodstvo OF zapisalo, da so AŽZ, ZSM in DE sicer samostojne organizacije, ki jih morajo razvijati in širiti, vendar ne morejo nadomestiti terenskih organizacij OF, ker ob takšnem organizacijskem sistemu OF ne bi mogla znova razviti organov narodne oblasti, s tem pa ne bi mogla "izpolniti svoje bistvene naloge": "Pod ‚oblastjo OF‘ pa si v Lj(ubljeni) predstavljamo približno tak položaj, kakršen je bil v prvi dobi poleta osvobodilnega gibanja, ko je nastala označba ‚država v državi‘. Organizacijo OF je potemtakem potrebno znova in kar najdoslednjeje razviti v množično organizacijo."³⁷⁶

³⁷⁵ Deželak Barič, *Osvobodilna fronta, temelj ljudske oblasti*, str. 744, 745.

³⁷⁶ ARS, AS 1670, t.e. 3, Poverjeništvu IOOF za Ljubljano; DLRS, knjiga 7, dok. 163.

Delavska enotnost

Ideja delavske enotnosti ni nastala šele med osvobodilno vojno, temveč je KP že pred vojno skušala politično mobilizirati delavce za skupno akcijsko nastopanje po tovarnah. Takrat je bilo delavstvo še razcepljeno na več strokovnih organizacij. Prvi odbori delavske enotnosti so ob okupaciji nastali med delavstvom po tovarnah in podjetjih, vendar pa delavski razred kot celota ni imel svojega predstavnštva v Osvobodilni fronti.³⁷⁷ Do pobude za sklic konference, kjer bi se ustvarilo še posebno delavsko vodstvo znotraj OF, je prišlo poleti 1942. V "roškem obdobju" (konec avgusta ali začetek septembra) je bilo Fajfarju zaupano pisanje tez, ki naj bi postale programska osnova organizacije Delavska enotnost. Teze z naslovom "Predlogi za diskusijo na skupno zborovanje zastopnikov slovenskega delavstva" so septembra 1942 v Kočevskem Rogu podpisali Tone Fajfar in Edvard Kocbek za krščanskosocialistično skupino ter Boris Kidrič in Ivan Maček za KPS. Teze je nato sprejel Centralni komite KPS na seji konec septembra 1942 na Podlipoglavu. V Ljubljani so izvedbo konference zaupali Tonetu Tomanu, predvojnemu članu JSZ. Konferenca je bila 7. novembra 1942, dan po petem zasedanju Vrhovnega plenuma OF, v Ljubljani. Uredništvo zbornika Jesen 1942 je sicer zapisalo, da naj bi konferenca potekala pri Žnidaršičevih v Ipavčevi ulici št. 6,³⁷⁸ vendar

³⁷⁷ Luštek, Delavska enotnost in Osvobodilna fronta, str. 307–309.

³⁷⁸ Jesen 1942, dok. 94, op. 2; Luštek, Delavska enotnost in Osvobodilna fronta,

Godeša po navedbah Staneta Kovača iz poznih osemdesetih let trdi, da omenjeni podatek ni točen. Pri Žnidaršičevih naj bi bil ustanovljen okrožni odbor Delavske enotnosti, konferenca Delavske enotnosti pa naj bi bila na Topniški ulici.³⁷⁹ Na konferenci so bili prisotni Boris Kidrič za KPS, Stane Kovač in Tone Toman za krščanske socialiste ter Franc Svetek za svobodne (socialistične) strokovne organizacije.³⁸⁰ Ni pa bilo predstavnika sokolov, ker Sokol po Kardeljevem mnenju ni bila "specifična delavska organizacija", in čeprav se je Kardelj v pismu Zoranu Poliču opravičil, češ da ga je Kidrič le pozabil obvestiti, je vendarle menil, da bi sodelovanje na konferenci sokolstvu celo škodilo pri njegovih pozicijah v srednjih slojih.³⁸¹

Na konferenci so ustanovili Glavni odbor Delavske enotnosti, v katerega so bili imenovani Tone Toman, Stane Kovač, Franc Svetek ter nato v Polhograjskih Dolomitih še Franc Leskošek in Tone Fajfar. Fajfarjev osnutek tez je konferenca sprejela z nekaj popravki in jih nato objavila v prvi številki lista Delavska enotnost, ki je začel izhajati na pobudo Edvarda Kardelja v začetku decembra 1942. Bistveni poudarki tez ter resolucije, sprejete na konferenci, so bili v tem, da se priznava KPS avantgardna vloga med delavstvom, ter ugotovitev, da ima delavstvo vodilno vlogo v osvobodilnem boju. Enotnost delavstva je bila torej s to konferenco tudi formalno dosežena.³⁸²

Ustanovitev Delavske enotnosti je imela za slovenske komuniste tudi velik idejno-teoretski pomen, saj je po tedanjih idejnih predstavah v predvojnem komunističnem gibanju (utemeljil jih je Georgi Dimitrov na VII. kongresu Kominterne poleti 1935) enoten delavski razred predstavljal pogoj vsakršnega sodelovanja komunistov z drugimi političnimi subjekti. Tako je Boris Kidrič v poročilu "za Moskvo", z namenom spraviti nastanek

str. 311.

³⁷⁹ Godeša, Delavska enotnost v narodnoosvobodilnem boju na Slovenskem, str. 47, 48.

³⁸⁰ Luštek, Delavska enotnost in Osvobodilna fronta, str. 311.

³⁸¹ DOO NOG, knjiga 10, dok. 119.

³⁸² ARS, AS 1487, t.e. 43, Predlog tez za razpravo za zborovanje zastopnikov slovenskega delavstva dne 7. november 1942 v Ljubljani; Jesen 1942, dok. 94.

in razvoj OF v sklad s predstavami, ki so prevladovala v predvojnih idejno-teoretičnih pogledih na strategijo in taktiko komunističnih partij, celo prestavil ustanovitev Delavske enotnosti v leto 1941.³⁸³ Tudi Kardelj je 28. oktobra 1942 v poročilu Izvršnemu odboru OF zapisal, da se mu zdi, da so že celo "nekoliko zamudili in zanemarili to stvar" in da se pri delavcih občuti "nekoliko odpora zaradi prevelike intelektualščine" OF. Kardelj pa je še dodal: "Ne vem, koliko je to res mnenje delavskih množic, vendar se mi zdi to zelo verjetno, saj smo res zanemarili neposreden stik z delovnimi množicami v njihovih socialnih problemih, a v delavstvu še posebej premalo negovali zavest o njihovi zgodovinski vlogi. Zdi se mi, da bo poslej treba dati tem vprašanjem močnejši poudarek."³⁸⁴

Sklepi, sprejeti na konferenci, so bili pomembni za nadaljnji revolucionarni razvoj v Sloveniji. S tem, da se je enotno delavsko gibanje s komunistično partijo na čelu razglasilo za nesporno vodilno silo Osvobodilne fronte in izrazilo svojo odločnost, da se bo borilo za ohranitev te vodilne vloge do končne zmage, je dalo Osvobodilni fronti politično strukturo, zaradi katere se narodnoosvobodilni boj ne bi mogel končati drugače kakor z zmago socialistične revolucije. To pa pomeni, da v osvobodilnem boju ni šlo samo za osvoboditev izpod okupatorja, za združitev in samoodločbo slovenskega naroda ter demokratične svoboščine, temveč tudi za socialno revolucijo. Se pravi, da je na ustanovni konferenci Delavske enotnosti šlo tudi za eno od točk, ki jo je v jedru sprejel že ustanovni sestanek osvobodilnega gibanja, to je za socialno preobrazbo slovenskega naroda kot posledico uspešnega narodnoosvobodilnega boja.³⁸⁵

V ustanovnih tezah je bil sicer še zadnjic omenjen politični in idejni pluralizem v OF, saj je bilo zapisano, da: "Delavsko enotnost predstavljajo danes na Slovenskem tri politične smeri v delavskem gibanju: komunisti, krščanski socialisti in pristaši amsterdamskih sin-

³⁸³ Godeša, Krščanski socialisti in ustanovitev enotnih sindikatov, str. 83.

³⁸⁴ Jesen 1942, dok. 37.

³⁸⁵ Škerl, Osvobodilna fronta in socialna preobrazba slovenskega naroda, str. 20, 21.

dikalnih organizacij”,³⁸⁶ vendar pa je tu šlo predvsem za utrditev hegemonije delavskega razreda, tj. partije, kar nam pove Kidričevo poročilo CK KPJ: “Da bi v zvezi s to linijo širine utrdili hegemonijo delavskega razreda in KP v OF, smo ustanovili – glavni odbor Delavske enotnosti.”³⁸⁷ V članku “Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji” pa je Kidrič zapisal, da je delavski razred postal borbeno jedro slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja, saj je prav delavski razred izvršil največ sabotaž in dal ton množičnim akcijam (trošenje letakov, rezanje telefonskih in telegrafskih žic, uničevanje komunikacij in prometnih sredstev, likvidacije “petokoloncev”). Zato se je delavski razred razvil v vodilni razred slovenskega naroda, kar je začela priznavati tako inteligenca, ki ji je bilo delavsko gibanje pred tem tuje, kot tudi ostali srednji sloji. Kidrič je še dodal, da je komunistična partija na osnovi takega dejstva utrdila svojo vodilno politično vlogo v Osvobodilni fronti, saj so jo široke narodne množice začele priznavati kot edino “zares nacionalno, zares patriotično stranko”.³⁸⁸ Godeša je zato mnenja, da konferenca Delavske enotnosti pravzaprav ne pomeni nič drugega kot sporazum med komunisti in krščanskimi socialisti, zlasti z njihovim delavskim delom.³⁸⁹

Ustanovitev Delavske enotnosti namreč sovпада z zaostrovanjem odnosov med komunisti in “intelektualci” (Kocbekov krog) v krščankosocialistični skupini zaradi njihove domnevne tendence po lastni stranki, odbori Delavske enotnosti pa so delovali kot vzvod, ki bi pripeljal krščankosocialistično delavstvo na “napredne pozicije”, kar bi omogočilo nemoten prehod celotnega delavskega razreda v drugo etapo. Tako je Fajfar, predstavnik krščankosocialističnega delavstva, ki se ni vedno strinjal s Kocbekovo politiko in tudi kazal nekakšen “manjvrednosti kompleks”, ko so komunisti v krščankosocialistični skupini poudarjali vlogo Kocbe-

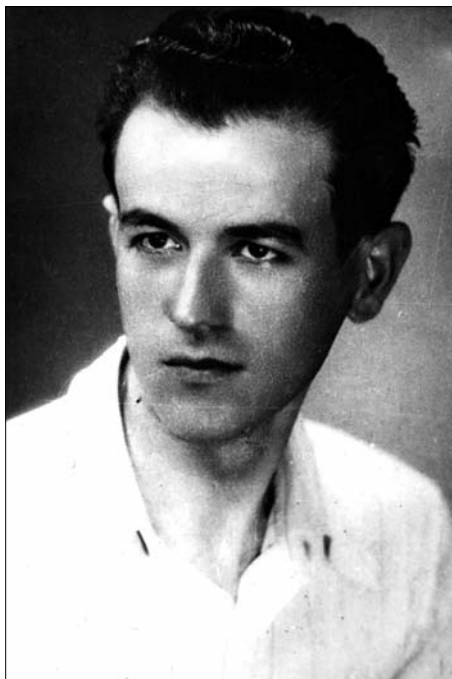
³⁸⁶ Prunk, Medskupinsko razmerje v OF v odnosu na strategijo in taktiko, str. 252, 253.

³⁸⁷ Jesen 1942, dok. 208.

³⁸⁸ Kidrič, Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija, str. 28.

³⁸⁹ Godeša, Krščanski socialisti in ustanovitev enotnih sindikatov, str. 78.

ka, v spominih zapisal: "Še posebno važna pa je bila ta odločitev za dosego popolne enotnosti OF, ki je postala problematična zaradi stališč dela tako imenovane krščanske skupine. Delavsko jedro te skupine, krščanski socialisti, je s svojo odločitvijo o enotnosti vsega delavskega razreda v OF in za prihodnost odločilno prevagnalo nad Kocbekovim krogom, kar je olajšalo napore KPS pri oblikovanju kasnejše dolomitske izjave."³⁹⁰

*Tone Fajfar, predstavnik delavskega krila
krščanskosocialistične skupine v Osvobodilni fronti (MNZS)*

Odborom Delavske enotnosti, ki so jih začeli organizirati po obratih, in nasploh delavski organizaciji kot celoti pa se je z Dolomitsko izjavo spremenila vloga. Pripisovanje posebnega pomena Delavski enotnosti je bilo za komuniste namreč smiselno le do podpisa Dolomitske izjave, ko je OF kot celota dejansko dobila obliko,

³⁹⁰ Fajfar, *Odločitev*, str. 156.

ki je komunistom že v tistem trenutku dala tudi formalno vodilno vlogo v celotni osvobodilni organizaciji. Z Dolomitsko izjavo je bil tako prekinjen proces, ki naj bi potekal preko odborov Delavske enotnosti in katerega namen je bil omogočiti nemoten prehod delavskega razreda v drugo etapo, saj je postal nepotreben, kot je postala za slovenske komuniste odvečna tudi vloga Delavske enotnosti kot jedra za drugo etapo. Slovenskim komunistom je ustanovitev Delavske enotnosti torej pomenila le taktični ukrep, ki je izviral iz konkretnih razmer poleti in jeseni 1942. S preobrazbo OF po Dolomitski izjavi, ko je Delavska enotnost izgubila svoj prvotni pomen kot jedro za drugo etapo, pa se je njena vloga izenačila z ostalimi množičnimi organizacijami (mladinsko, žensko), za katere je bil značilen transmissijski odnos do KPS.³⁹¹

S spremembo odborov v množično organizacijo so le-ti pravzaprav postali enaki odborom Osvobodilne fronte, le da njihovo delovanje ni bilo opredeljeno krajevno (okrožje, mesto, okraj, vas ...), temveč so se postavljali na mestih zaposlitve (tovarna, podjetje, obrat...). Najpomembnejše naloge odborov Delavske enotnosti (pritegovanje delavcev v Osvobodilno fronto, širjenje idej narodnoosvobodilnega gibanja med delavci, zbiranje blaga za partizansko vojsko ter zlasti v letu 1944 novačenje delavcev za narodnoosvobodilno vojsko) pa so se ujemale z delovanjem ostalih množičnih oziroma transmissijskih organizacij, prek katerih si je komunistična partija zagotavljala izvedbo svoje politike.³⁹²

³⁹¹ Godeša, Krščanski socialisti in ustanovitev enotnih sindikatov, str. 83, 84.

³⁹² Godeša, Delavska enotnost v narodnoosvobodilnem boju na Slovenskem, str. 113, 114.

Varnostnoobveščevalna služba

Varnostno-obveščevalno službo OF, sprva imenovano Obveščevalno varnostna služba OF,³⁹³ je ustanovil CK KPS že avgusta leta 1941. Zgodnja ustanovitev in separata odločitev brez vednosti IOOF pa nakazujeta partijski interes za to službo. Tako je v navodilih za izoblikovanje Varnostno-obveščevalne službe na terenu in v vojski CK KPS leta 1943 zapisal, da je “KP Slovenije kot avantgardna sila slovenskega naroda in organizator njegove osvobodilne borbe, najdoslednejši borec za resnično demokratične zahteve slovenskega ljudstva, ki kot taka predstavlja v vseh okoliščinah in spremembah v odnosih sil neomajno središče odpora proti vsakršnem pritisku sovražnika, lahko edino s svojim nepretrganim vodstvom zagotovi edinstvo in doslednost linije v delu VOS-a”, in dodal, da “iz tega izhaja, da so odgovorne organizacije naše Partije dolžne neposredno voditi in kontrolirati delo VOS-a v interesu celotne OF in bodočnosti slovenskega naroda”. Pod vprašanjem kadrov v Varnostno-obveščevalni službi je bilo tako poudarjeno, da “članstvo osnovnih VOS-ovih komisij, centrov in poverjeništev lahko sestavljajo izključno člani Partije, odnosno s Partijo tesno povezani simpatizerji”.³⁹⁴ Vendar je potrebno poudariti, da je vsaj nekatere politično najbolj

³⁹³ Klanjšček, Osvobodilna fronta slovenskega naroda in oboroženi boj v letih 1941–1942, str. 181.

³⁹⁴ ARS, AS 1483, t.e. 1, CK KPS: Navodila za izgraditev varnostno-obveščevalne službe na terenu in v vojski, 10. februar 1943; DLRS, knjiga 5, dok. 139.

občutljive odločitve sprejemalo partijsko vodstvo skupaj z IOOF. Rus je npr. zapisal, da IOOF ni imel neposrednih stikov z VOS-om, vendar je za vse kritične primere veljalo, da je bilo potrebno soglasje vodstva OF, potem pa je o zadevi odločalo sodišče, ki je bilo za takšne odločitve določeno po zakonu o narodni zaščiti. Likvidacije naj se torej ne bi izvajale na individualno pobudo.³⁹⁵

Obveščevalno in varnostno službo, ki se je maja 1942 preimenovala v Varnostno-obveščevalno službo – VOS, je sprva vodil kolegij VOS, ki se je po navodilih CK KPJ 10. februarja 1943 preimenoval v Centralno komisijo VOS (CK VOS).³⁹⁶ Tako kot OF je bila tudi VOS posebnost slovenskega dela NOB. Podobna organizacijska podoba in razvoj organizacije sta pri drugih delih NOB jugoslovanskih narodov nastala šele v letu 1943, po posebni odredbi VŠ NOV in POJ, s tem da so takrat dovolili ohraniti nekatere organizacijsko delovne posebnosti VOS OF. Popolno poenotenje na tem področju pa je pomenila ustanovitev OZNE in KNOJ-a maja in avgusta 1944.³⁹⁷

Vodenje varnostno-obveščevalne dejavnosti je bilo zaupano Zdenki Kidrič - Marjeti, ki se je v tej smeri že pred vojno usposabljala v Sovjetski zvezi. V vodstvu, ki je bilo podrejeno neposredno Centralnemu komiteju KPS, pa sta delala še dr. Vito Kraigher - Marjan in Edo Brajnik - Štefan. VOS je pričela delovati najprej v Ljubljani, kjer je bil do spomladi 1943 tudi sedež centralne komisije. Organizacijo so po posameznih pokrajinah pričeli načrtno širiti šele po odhodu centralne komisije iz Ljubljane, vendar jim organizacije do njene ukinitve februarja 1944 ponekod, kot npr. na Štajerskem in Koroškem, še ni uspelo v celoti vzpostaviti.³⁹⁸

O VOS-u je 29. marca 1942 Edvard Kardelj poročal Titu, da je “dejansko ves aparat sestavljen iz članov Partije in tega naši ne dajo iz rok, niti ne dovolijo kontrole. Zgrajena je iz dveh delov: obveščevalna služba in eksekutivni aparat. Vodstvo je enotno in je sestavljeno

³⁹⁵ Rus, Zapiski iz življenja Josipa Rusa, str. 157–159.

³⁹⁶ Varnostna obveščevalna služba – močna opora osvobodilnega gibanja, str. 283.

³⁹⁷ Mrvič, Obveščevalno varnostna služba OF, str. 274.

³⁹⁸ Deželak Barič, Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje, str. 72.

iz sekretarjev obeh delov in voditelja celotne službe, ki je direktno vezan na CK.”³⁹⁹

VOS je imel torej dve veji: obveščevalno in varnostno. Obveščevalna služba je organizirala množično mrežo ter množično zbiranje podatkov o sovražnih elementih, ki jih je spravljala v posebnem bunkerju v Ljubljani, medtem ko je varnostna služba organizirala varnostne oddelke, ki jih je rekrutirala iz Narodne zaščite. Takšen operativni center VOS-a je bil t. i. „Deseti brat“: „Člani VOS-a se vedno s ponosom spominjamo svojega ‚Desetega brata‘, gostilne ‚Fortuna‘ na Vodovodni cesti za Bežigradom. Tu se je vršilo toliko sestankov, da bi jih lahko brez pretiravanja imenovali – permanentno zasedanje. Kovali so se načrti za akcije, javljali rezultati, če ni bilo dogovorjeno drugače, tu je bil operativni štab, ki je z napetostjo pričakoval poročila o izvršenih akcijah. Tu si lahko srečal katerega koli člana VOS-a. Pri ‚Desetem bratu‘ se je zbirala oborožena pest Ljubljane, ki je na ukaz Partije bila pripravljena udariti sleherni čas.”⁴⁰⁰ Naloge varnostnega sektorja so bile poleg sabotažnih dejanj, reševanj zaprtih voditeljev KPS (vosovci so dvakrat – decembra 1941 in maja 1942 – poskusili iz zaporov rešiti Toneta Tomšiča, vendar se reševanje ni posrečilo, aprila 1942 pa jim je uspelo rešiti Zdenko Kidrič iz Leonišča, kjer je bila kot jetnica na zdravljenju), preiskav in zaplemb tudi kaznovanje neposrednih sodelavcev okupatorjevega policijskega aparata. Čeprav je delo varnostne službe pravno slonelo na odloku Izvršnega odbora OF o zaščiti naroda, ki ga je objavil Slovenski poročevalec 1. oktobra 1941, je do prvih poskusov „justifikacij”, ki so jih izvajali „varnostniki” OF, prišlo že avgusta, do prvih „večjih” akcij pa septembra, ko sta bila obstreljena general Leon Rupnik in dr. Lovro Hacin, pobudnika in snovalca zamisli o slovenski politični policiji, ki bi delovala v sestavi okupatorjevega varnostnega sistema. Do jeseni 1942 je nato VOS v Ljubljani izvedel številne atentate na vidne idejne nasprotnike OF in zagovornike kolaboracije, med katerimi so bili najodmevnejši atentati na Fanouša Emmerja (4. december 1941), Avgusta

³⁹⁹ DLRS, knjiga 1, dok. 151.

⁴⁰⁰ ARS, AS 1709, t.e. 8, VOS – udarna pest partije in Osvobodilne fronte.

Praprotnika (20. februarja 1942), Franca Župca (16. marec), Jaroslava Kiklja (18. marca), Lamberta Ehrliča (26. maja) ter dr. Marka Natlačena (13. oktobra).⁴⁰¹

O delu "vosovcev" je v že omenjenem poročilu Titu Kardelj pisal: "Obveščevalno delo je od spodaj množično in prihaja dnevno na rajonske točke obveščevalne službe mnogo vsakovrstnih prijav. Imajo celo urejeno kartoteko o ljudeh, ki jih nadzorujejo, zasledujejo itd. Imajo tudi svoje ‚provokatorje‘ v belogardističnih organizacijah itd. Po zaslugi tega, v resnici dobrega aparata so odlično o vsem obveščeni in preprečili so že celo vrsto poskusov, da bi se provokatorji vrinili v KP ali v OF. Ta aparat funkcionira danes gotovo mnogo bolje od Ovre ali Gestapa v Ljubljani. Dobili so že dragocene vojaške podatke (ital. in nem. letališča, munic. skladišča, utrjene točke). (...) Eksekucijski aparat sestoji iz okrog 50 mož, oboroženih z revolverji in bombami, ki so se dobro izvežbali. Sedaj so začeli dvigati njihovo število zaradi čedalje hujšega italijanskega terorja in akcij bele garde. Ti fantje delajo vse mogoče stvari. Nekaj primerov: skoro dnevno padajo denuncianti, okupatorski hlapci itd. Nobena policijska zaščita ne reši tistih, ki jih vosovci (tako jim pravijo tukaj) vzamejo na ‚muho‘. Vosovci pridejo v restavracijo z revolverji, prosijo navzoče, naj dvignejo roke, da jih legitimirajo, ako koga iščejo; aretirajo ljudi na cesti, jih odvedejo in zaslišujejo (poklicati Italijane na pomoč se prijeti ne upajo, ker je OF izdala odlok, da bo vsak na mestu ustreljen, če bi se obrnil za pomoč na okupatorske oblasti), delajo preiskave po hišah belogardistov, plenijo in zažigajo belogardistični material, kakega gestapovca zaslišujejo tudi čez noč zelo temeljito (sredi Ljubljane) itd. (...) Z eno besedo, Ljubljana se večkrat drži za trebuh od smeha nad podobnimi akcijami in kar je še bolj važno: ‚Varnostne službe‘ se vsi bojijo kot hudiča, prav to pa daje – poleg ‚Nar. zašč.‘ in partizanov – OF značaj resnične oblasti."⁴⁰²

Konec poletja in v začetku jeseni 1942 se je osvobodilno gibanje zaradi italijanske ofenzive in oboroženega nastopa protirevolucije znašlo v težavnem položaju.

⁴⁰¹ ARS, AS 1709, t.e. 8, Pregled akcij VOS-a v Ljubljani 1941–1943.

⁴⁰² DLRS, knjiga 1, dok. 151.

V razmerah, v katerih je prihajal v ospredje predvsem oborožen spopad med sovražnima slovenskima taboroma, je 17. oktobra 1942 nastalo tudi Kardeljevo pismo Zdenki Kidrič, v katerem je zapisal: "Sedaj je glavno: razbijati belo gardo tako politično kakor fizično". Likvidirajte, kjerkoli in kakor koli morete vse tiste, za katere lahko pred javnostjo pokažete, da so izzivači državljanske vojne v korist Italijanov. Na to formulacijo te opozarjam! Danes naziv 'belogardist' ni več tisti, kar je nekdanj, ko si že s samim imenom človeka likvidiral. Treba je dokazati, da bela garda izziva državljansko vojno v korist okupatorja (in to danes ni težko) in kot take likvidirati posamezne pripadnike te tolpe. Pazite pa pri tem na dvoje: 1. OF čuvati kot zenico svojega očesa! Nič napraviti, kar bi tu poostrovalo razmerje (Mi sedaj z njimi stojimo tako dobro kot še nikoli). 2. Ne zadevati direktno v sredino, ampak je celo treba voditi kurs na njeno nevtralizacijo, na zabijanje klina med njo in mihajlovičevsko skrajnostjo. Tak kurs je treba voditi ne glede na to, če sredina kot celota že popolnoma plava v mihajlovičevskih vodah. Gre za njeno politično razbijanje odnosno odvajanje od mihajlovičevščine, za to da pokažejo vsaj kakršne koli rezerve v odnosu do nje in že to nam lahko koristi. In ne pozabite, da smo mi trenutno v zelo težkem umiku in da moramo imeti močan hrbet!! Enotnost prav vseh, ki se jih na kakršnem koli vprašanju in na še taki malenkosti da dobiti proti beli gardi in okupatorjem – to naj bo glavna naša parola! Preživljamo odločilne čase in zdaj lahko ali vse dobimo ali pa – bogme! – tudi vse izgubimo! Zato bodite do skrajnosti previdni kljub temu, da je treba poostriti tudi na vašem terenu boj proti beli gardi."⁴⁰³

Zaostritev med obema taboroma je dosegla vrhunec 13. oktobra 1942 z atentatom VOS-a na nekdanjega bana dr. Marka Natlačena, ki je bil po Kardeljevih besedah organizator "bele garde" ter "dejanski vodja vsega gibanja in glavni eksponat londonske vlade". Čeprav je Kardelj menil, da je bil "z likvidacijo Natlačena zadan beli gardi in vsej slovenski reakciji izredno težak udarec" in

⁴⁰³ ARS, AS 1483, t.e. 1, Pismo E. Kardelja (Krištof, Ivan) Zdenki Kidrič (Marjeti), 17. september 1942; DLRS, knjiga 3, dok. 94.

da je tudi časovno predstavljala Natlačenova likvidacija preobrat v narodnoosvobodilnem boju, v smislu postopnega prehajanja borbene iniciative ponovno v njihove roke, pa so se v vodstvu KPS zaradi negativnega odmeva v javnosti in povračilnih ukrepov italijanskih okupatorjev, ki so ustrelili 24 talcev, po atentatu na Natlačena vseeno odločili, da VOS ne bo več izvajal takšnih dejanj.⁴⁰⁴

Šele po padcu fašizma se je OF zopet okrepila, zato je Kardelj 12. avgusta 1943 CK KPS dal naslednja navodila: "Zdi se mi, da je sedaj spet napočil čas, ko je treba z vsemi sredstvi delati na tem, da OF spet postane 'država v državi'. Stremite za tem, da IOOF spet postane to kar je bil 1941/42. leta, izdajajte določene dekrete – kolikor jim boste lahko osigurali izvršitev – prizadevajte si vršiti take akcije, kakršne so bile v 1941. letu n.pr. v Ljubljani itd. Pa tudi VOS naj v neki obliki postane aktivnejši – vendar pri tem zelo pazite, da ne boste zabredli v napake. Stokrat premislite, predno boste dali navodila za likvidacije. In objavljajte izčrpne objasnitve!"⁴⁰⁵

Na 1. zasedanju SNOS-a 19. februarja 1944 v Črnomlju pa je bilo z odlokom o ukinitvi VOS-a delo te organizacije končano. Čeprav je SNOS izrekel celotni VOS priznanje za "njeno triletno borbo proti peti koloni in narodnemu izdajstvu", je ukinitivni odlok utemeljil s prizadevanjem SNOS-a, da "pospešuje in izgradi demokracijo na vseh področjih javnega življenja" in spričo dejstva, da "narodni izdajalci vse bolj izgublajo tudi poslednje korenine med slovenskim narodom". VOS so podredili odseku za notranje zadeve pri predsedstvu SNOS-a in jo vključili v redno organizacijo tega odseka.⁴⁰⁶

Čeprav je bila VOS ena od nevralgličnih točk OF, saj je s teroristično taktiko, ki so jo svojim partnerjem vsilili komunisti v prepričanju, da je treba izvajati "revolucionarno pravico" ne samo proti odkritim, temveč tudi proti potencialnim nasprotnikom, kmalu usodno poglobila že predvojna razhajanja znotraj slovenske družbe,⁴⁰⁷ pa so

⁴⁰⁴ Godeša, Utrditev Osvobodilne fronte in odnos do nove Jugoslavije, str. 666.

⁴⁰⁵ DOO NOG, knjiga 9, dok. 39.

⁴⁰⁶ ARS, AS 1547, t.e. 71, Slovenski poročevalec, leto V, št. 4, 29. marec 1944, *Obvestilo, Preobrazba naše varnostne službe; Odlok o ukinitvi obveščevalne službe.*

⁴⁰⁷ Pirjevec, Jugoslavija 1918–1992, str. 123.

mnenja o namenu ustanovitve Varnostno-obveščevalne službe med zgodovinarji različna. Zdenko Čepič meni, da pri delovanju Varnostno-obveščevalne službe OF, čeprav so jo vodili komunisti, ni šlo za neposredno izvajanje revolucije, ampak predvsem za zaščito osvobodilnega gibanja v razmerah delovanja v mestnem okolju, konkretno v Ljubljani. Obveščevalno-varnostna služba in Narodna zaščita sta bili izraz mestne gverile in način vodenja odpora v mestnem okolju. Glede na partijsko "solistično" odločitev za ustanovitev obveščevalno-varnostne službe je sicer mogoče v njej videti tudi sredstvo "revolucionarnega terorja", vendar njene ustanovitve ni mogoče razumeti kot izraz odločitve o izvajanju komunistične revolucije. To velja še predvsem za njeno delovanje v letu 1941, ko je "kaznovalno" dejavnost izvajala le nad pravimi "denuncianti in izdajalci" in ne nad nasprotniki iz krogov politikov, ki so bili tarča bolj v letu 1942, kar velja predvsem za usmrtitev nekdanjega bana dr. Marka Natlačena.⁴⁰⁸ Po drugi strani Janko Prunk zagovarja mnenje, da je ustanovitev VOS pomenila enega od izrazov izvajanja socialne (komunistične) revolucije, saj je bila ustanovljena brez vednosti IOOF iz "najbolj zvestega komunističnega kadra" in namenjena ne le za boj z okupatorjem, temveč tudi z nasprotniki revolucije.⁴⁰⁹

⁴⁰⁸ Čepič, *Revolucijsko v letu 1941*, str. 182, 183.

⁴⁰⁹ Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 309.

Narodna zaščita

Narodna zaščita (NZ), ki je bila ustanovljena oktobra 1941 v okviru OF in kot sestavni del slovenske oborožene sile, se je sprva imenovala Vaška zaščita.⁴¹⁰ To je bila posebna masovna borbena oblika narodno-osvobodilnega gibanja v Ljubljani. Prva skupina NZ je bila osnovana v tovarni Saturnus, kmalu nato pa so bile ustanovljene skupine NZ še v drugih tovarnah, uradih in ustanovah. Vanjo so se vključili Slovenci od 18. do 50. leta starosti, ki so bili sposobni nositi orožje ter so bili pripravljene aktivno sodelovati v boju proti okupatorju. V pravilniku Narodne zaščite, ki ga je objavil Slovenski poročevalec 24. januarja 1942, so bile določene tudi njene glavne naloge; to so bile sabotažne akcije, mobilizacija partizanskih prostovoljcev, zbiranje orožja, obleke in organizacija vsakršne zaščite prebivalstva pred okupatorjevim nasiljem.⁴¹¹ NZ je bila torej vojaško organizirana in je imela do zime 1941 le desetine in vođe, v zimi 1941/1942 pa že čete in bataljone.⁴¹² V začetnem obdobju je bila pomembna vmesna stopnja med oblikami boja ljudi, organiziranih v Osvobodilni fronti, in partizanstvom. V njej so se bodoči partizanski borci vojaško vzgajali s praktičnimi akcijami in nalogami ter pripravljali za vstop v partizanske vrste. Ni bila zaledna

⁴¹⁰ DLRS, knjiga 1, dok. 58.

⁴¹¹ ARS, AS 1547, t.e. 69, Slovenski poročevalec, leto III, ŠT. 4, 24. januar 1942, *Pravilnik Narodne zaščite*.

⁴¹² Šnuderl, Dnevnik, str. 451.

ali pomožna vojaška organizacija partizanskih čet, temveč stopnja vojaške organiziranosti slovenskega naroda, del slovenske narodnoosvobodilne vojske v razmerah izredno hude zime 1941–1942, ko zaradi okoliščin še ni bilo mogoče razviti vojaške akcije v množično vstajo. Najhitreje se je razvijala v Ljubljani in okolici, na podeželju pa je bila NZ predvsem obrambna organizacija.⁴¹³

Z okrožnico 10. junija 1943 je IOOF reorganiziral NZ, ki je takrat v bistvu prenehala obstajati kot samostojni organ in je bila delno vključena v VOS, delno pa se je njen kader zaposlil na politično organizacijskem delu OF.⁴¹⁴ To odločitev je IOOF obrazložil v pismu, ki ga je poslal poverjeništvu Izvršnega odbora OF za Ljubljano, poveljstvu Narodne zaščite in Varnostno-obveščevalni službi v Ljubljani. V njem je zapisal, da je bil glavni namen ustanovitve NZ vzpodbuditi voljo ljudi do odpora, odvrniti za orožje sposobne posameznike od sredine in mihailovičevcev ter omogočiti izvedbo raznih manjših akcij (razoroževanje okupatorjevih vojakov, pisanje po stenah, raztresanje letakov in podobno). V začetni fazi boja je bil namen NZ uresničen, v nadaljnjem razvoju pa so bile razne manjše akcije prenesene na druge formacije OF, razorožitve niso bile več mogoče, pa tudi odtegotanje meščanov od mihailovičevcev je postalo izključno politično delo. Zato je postala NZ neaktivni del Osvobodilne fronte, v kateri naj bi se zbirali samo še posamezniki, ki so se hoteli izogniti zaposlitvi na organizacijsko političnem področju. IOOF je v pismu še zapisal, da zaradi tega “NZ v sedanji obliki preneha obstajati”, in dodal, da bodo “zaščitniki”, če so res “borbeni in pripravljeni na vsako akcijo”, vključeni v VOS. VOS naj bi določil njihovo izbiro, razdelitev in delo, vendar je IOOF VOS opozoril, naj “izbere samo borbene poedince, da ne bi prešlo neaktivno razpoloženje, ki vlada sedaj v NZ, tudi med kadre VOS-a”. Ostali zaščitniki so bili vključeni v odbore OF, s čimer naj bi se politični kader OF, ki je utrpel težke izgube, ponovno okrepil in naj bi

⁴¹³ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 174.

⁴¹⁴ ARS, AS 1487, t.e. 43, Odlok IOOF o vključitvi Narodne zaščite in Varnostno in obveščevalno službo in sklep IOOF o reorganizaciji Narodne zaščite in Varnostno in obveščevalno službo in sklep IOOF o reorganizaciji Narodne zaščite in Varnostno in obveščevalno službo, 10. junij 1943; DLRS, knjiga 7, dok. 152.

bil "sposoben izvesti vse naloge, ki so v zvezi z novim krepkim razvojem naše organizacije".⁴¹⁵

Pred kapitulacijo Italije pa so NZ obnovili in jo preoblikovali tako, da je prevzela naloge mobilizacijske komisije, ki je pripravljala aktiviste OF za vstop v partizane po pričakovani italijanski kapitulaciji.⁴¹⁶ Drugo obdobje Narodne zaščite v Sloveniji se je tako začelo, ko je Glavni štab NOV in PO Slovenije določil novo organizacijo zalednih vojaških enot. Njegov organizacijski odsek je 14. septembra 1943 izdal posebno navodilo, s katerim je opredelil novo organizacijo in vlogo NZ. V navodilu je bilo rečeno, da Narodno zaščito ustanavljajo narodnoosvobodilni odbori in terenski odbori OF iz vrst za vojaško službo nesposobnih ljudi. Tako organizirano NZ, ki je bila velika opora krajevnim organizacijam in je nosila ime kraja, vasi, v kateri je bila organizirana, pa so znova reorganizirali na 1. zasedanju SNOS oziroma 1. marca 1944. V tem, tretjem obdobju, ki je trajalo od uveljavitve sklepov SNOS spomladi 1944 do osvoboditve, je bila NZ organ narodnoosvobodilnih odborov, hkrati pa je bila vključena v organizacijo odseka za notranje zadeve pri predsedstvu SNOS.⁴¹⁷ Glede organizacije in nalog Narodne zaščite je odsek za notranje zadeve, oddelek za narodno zaščito, 4. aprila 1944 zapisal, da se mora NZ organizirati "po vaseh in mestih osvobojenega slovenskega ozemlja, in to po potrebi odgovarjajoč velikosti vasi oz. mest". Skrbeti je morala za red v svojem rajonu, odkrivati "zločince, skrivače, dezertarje, špijone vseh vrst in one, ki jim pri tem ogabnem poslu pomagajo".⁴¹⁸

⁴¹⁵ DLRS, knjiga 7, dok. 153.

⁴¹⁶ Tršan, OF v Ljubljani, str. 107.

⁴¹⁷ Hvala, Organizacija in delo med NOB na Primorskem, str. 8–21.

⁴¹⁸ Dokumenti o Varnostno-obveščevalni službi OF, dok. 72.

Zveza slovenske mladine

Mladinska organizacija Osvobodilne fronte, katere jedro je sprva predstavljala Zveza komunistične mladine (Savez komunistične omladine Jugoslavije – SKOJ), se je začela snovati že v prvih mesecih. Tako je Slovenski poročevalec že 24. oktobra 1941 objavil novico, da se je Izvršni odbor OF odločil, da organizira Mladinsko Osvobodilno fronto, ki bo kot samostojno mladinsko gibanje sestavni del celotne OF.⁴¹⁹ Novembra 1941 je Mladinska OF dobila tudi svoje glasilo “Mlada Slovenija”, ki ga je urejala Lidiya Šentjunc. Tretja številka, ki je izšla decembra 1941, je objavila naloge organizacije: mobilizirati vse mlade sile v skupen odpor proti okupatorju ter organizirati enotno gibanje. Organizacija pa si je zadala naslednje dolžnosti: organizirati bojne skupine in Narodno zaščito, preprečevati nasprotno propagando, organizirati nove terenske odbore, zbirati podporo v denarju in blagu ter orožje, razširjati letake in periodična glasila Osvobodilne fronte ter bojkotirati vse okupatorjeve kulturne in športne prireditve.⁴²⁰ Mladina ni le opravljala agitacijsko in propagandno delo fronte, temveč je v Ljubljani tudi prva začela z diverzijami in napadi na okupatorjeve vojake. Študentje so izvajali sabotažne akcije, razoroževali Italijane in reševali zapornike iz bolnišnic. Mladinci pa so tudi prvi odhajali v partizane, ko je izvr-

⁴¹⁹ Fajfar, Odločitev, str. 43, 44.

⁴²⁰ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 176, 177.

šni odbor septembra 1941 razglasil prvo množično partizansko mobilizacijo.⁴²¹

Mladinska Osvobodilna fronta je bila najbolj organizirana v Ljubljani in nekaterih večjih središčih, npr. v Novem mestu, Škofji Loki in Kranju, ni je pa bilo po vaseh. Tam so mladinci delovali v okviru vaških in terenskih odborov Osvobodilne fronte.⁴²² Organizirana je bila po zgledu OF. V njenem vodstvu so bili predstavniki treh ustanovnih skupin OF: za komunistično partijo Lidija Šentjurs, za sokole Franjo Lubej in za krščanske socialiste Jože Zemljak.⁴²³ Vendar je s takšno organizacijo prišlo med mladino tudi do diferenciacije med skupinami. Tako je Viktor Stopar, član Centralnega komiteja KPS, 12. januarja 1943 Centralnemu komiteju SKOJ v Bihaču v poročilu o mladinski organizaciji v Sloveniji zapisal: "Takoj se je opazila napaka, ki je bila storjena z Mladinsko OF. Mi sami smo s svojim delom nekako razvijali mladino v komuniste, krščanske socialiste in nacionaliste. Da preprečimo to diferenciacijo in da še bolj široko zajamemo mladino, smo spremenili naslov v Zvezo delovne mladine."⁴²⁴

Od pomladi 1942 se je mladinska organizacija torej imenovala Zveza delovne mladine, toda konec leta 1942 je vodstvo osvobodilnega gibanja ugotovilo, da so vzroki premajhnega širjenja mladinskega gibanja tudi v tem, "da smo silili mladino v iste okvire kakor OF, kot celotno gibanje slovenskega naroda. Mladini je treba dati specifične organizacijske oblike..." Zato je Kardelj dal pobudo, naj se mladinska organizacija preimenuje v Zvezo slovenske mladine (ZSM),⁴²⁵ kar se je zgodilo z okrožnico IOOF o reorganiziranju Mladinske organizacije OF, ki jo je poslal Boris Kidrič 20. januarja 1943 odborom OF. Dotedanja mladinska organizacija, temelječa na združitvi mladinskih organizacij osnovnih skupin OF, se je s tem razširila na vso slovensko mladino. SKOJ, sokolski naraščaj in organizacije krščansko socialistične mladine naj bi sicer ohranile svojo samostojnost, a so prešle v

⁴²¹ Fajfar, *Odločitev*, str. 43, 44.

⁴²² *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem*, str. 176, 177.

⁴²³ DLRS, knjiga 1, dok. 63.

⁴²⁴ DLRS, knjiga 5, dok. 48.

⁴²⁵ *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem*, str. 178.

ZSM.⁴²⁶ Vendar je bil le-ta pod izrazitim političnim vodstvom SKOJ-a, kar je delno zaviralo samostojno delovanje ZSM, občasno pa se je pojavljal tudi podcenjujoč odnos SKOJ-a do mladinske organizacije.⁴²⁷

Z obnovljeno organizacijo je tudi glasilo spremenilo ime in začelo izhajati kot "Mladina". Nekaj kasneje je Kardelj v svojem pismu opozoril, da so bile spremembe v naslovu nepotrebne, da pa list ustreza po svoji vsebini in naj zato ostane redakcija do nadaljnjega v Ljubljani. V mestu je izšlo do junija 1943, ko se je uredništvo preselilo na osvobojeno ozemlje, 8 števil, ki so jih partizanske tehnike potem ponatiskovale in deloma dopolnjevale z nekaterimi prispevki. Najprej je list izhajal v 1000 izvodih, kmalu pa se je naklada povečala na 2000.⁴²⁸

V ZSM je bila zastopana moška in ženska mladina od 14. do 26. leta starosti, leta 1944 pa so bile zaradi vse bolj dosledno izvajane partizanske mobilizacije članice mladinske organizacije predvsem kmečka dekleta.⁴²⁹

⁴²⁶ ARS, AS 1487, t.e. 43, Okrožnica IOOF SN – Borisa Kidriča – vsem poverjeništvom, okrožnim, rajonskim in terenskim odborom OF – o preosnovanju mladinske organizacije OF, 20. 1. 1943; DLRS, knjiga 5, dok. 77.

⁴²⁷ Deželak Barič, Osvobodilna fronta, temelj ljudske oblasti, str. 745.

⁴²⁸ Vošnjak, Od mladinske OF do Zveze slovenske mladine, str. 392.

⁴²⁹ Deželak Barič, Osvobodilna fronta, temelj ljudske oblasti, str. 745.

Slovenska protifašistična ženska zveza

21. januarja 1943, dan po tem, ko je Boris Kidrič poslal okrožnico o reorganiziranju mladinske organizacije, je poslal še okrožnico o ustanovitvi Slovenske protifašistične ženske zveze (SPŽZ), imenovano tudi Antifašistična fronta žena (AFŽ). Že leta 1941 je bila namreč pri Izvršnem odboru OF ženska komisija, ki se je ukvarjala z vprašanji dejavnosti žensk v osvobodilnem gibanju, v jeseni 1942, ko so že dozorevali pogoji za to, pa so v Ljubljani in drugod nastajale posebne ženske organizacije. Izkušnje njihovega dela so ob ustanavljanju organizacij SPŽZ posplošili in jih dalje razvili v skladu z navodili Centralnega komiteja KPJ.⁴³⁰

Tudi AŽZ je bila samostojna organizacija v okviru OF in je imela namen zbirati ženske oziroma starejše moške, ki niso bili v Osvobodilni fronti, pri SNP ali pri DE.⁴³¹ Organizirana je bila podobno kot OF in imela krajevne, rajonske, okrožne in pokrajinske odbore SPŽZ. Po navodilih okrožnice IOOF naj bi do izgraditve organizacije dajal navodila Iniciativni odbor SPŽZ, kasneje pa bi delo vodil Glavni odbor SPŽZ, izvoljen iz delegatk pokrajinskih odborov SPŽZ.⁴³²

⁴³⁰ DLRS, knjiga 5, dok. 84.

⁴³¹ Tršan, Razbitje OF in partije v Ljubljani v zadnjem obdobju nemške okupacije, str. 33.

⁴³² ARS, AS 1487, t.e. 43; okrožnica IOOF SN – Borisa Kidriča – vsem poverjeništvom, okrožnim, rajonskim in terenskim odborom OF – o ustanovitvi /Slovenske/ protifašistične ženske zveze (SPŽZ), 21. 1. 1943; DLRS, knjiga 5, dok. 84.

Iniciativni odbor SPŽŽ je bil ustanovljen na začetku maja 1943 na Rogu. V odboru so bile Mara Rupena kot sekretarka, Helena Puhar, Marija Draksler - Marjana, Dana Mišigoj in Mica Šlander. Poleti 1943, ko je prišla iz Ljubljane, je v odbor vstopila še Angelca Ocepek, po kapitulaciji Italije pa tudi Zima Vrščaj Holy.⁴³³ Na 1. kongresu SPŽŽ, ki je potekal 16. in 17. oktobra 1943 v Dobrniču, pa je bil izvoljen Glavni odbor SPŽŽ. Angela Ocepek je postala predsednica odbora, Mara Rupena-Osolnik je bila sekretarka, Zima Holy urednica glasila SPŽŽ "Naše žene", v ožjem odboru pa so bile še Helena Puhar, Mica Draksler in Francka Šober.⁴³⁴

Aktivistke AŽŽ so plačevale davek, zbirale tako pri-spevke, ki so šli v frontno blagajno, kot tudi obleko, zdravila in živila za narodno vojsko. Njihova naloga je bila tudi agitacija in propaganda, zato so imele "politične pogovore", katerih namen je bil, da bi se "ženi, ki prej ni imela vpogleda v politične stvari, širilo obzorje ter ji prikazovalo smisel in namen naše borbe".⁴³⁵ Ko so šli moški v vojsko, so morale ženske namreč prevzeti njihovo delo na terenu, zato je Kidrič v članku "Aktivizirajmo žene" zapisal: "Zaradi mobilizacije ne sme zastati niti naša politična organizacija niti graditev oblasti. (...) Mobilizacija vseh za operativno vojsko sposobnih moških sil in aktivizacija naših žena in deklet, dviganje naših žena in deklet na odgovorne politične in oblastvene funkcije – sta dve, medsebojno nerazdružljivo povezani plati popolnoma iste naloge, naloge vsega našega naroda, ki mora v tej veliki domovinski vojni in v njenem končnem razdobju dati od sebe vse za končno zmago."⁴³⁶

Slovensko partijsko vodstvo je torej pričakovalo, da bo SPŽŽ ženske navdušila za narodnoosvobodilno gibanje ter jih hkrati tako politično vzgojila, da bodo sposobne delovati v organih nove oblasti.⁴³⁷ Vendar pa so vodilne aktivistke v SPŽŽ, ki so bile praviloma članice KPS,

⁴³³ Slovenke v Narodnoosvobodilnem boju, str. 738, op. 2.

⁴³⁴ Prav tam, str. 39.

⁴³⁵ Tršan, Razbitje OF in partije v Ljubljani v zadnjem obdobju nemške okupacije, str. 34.

⁴³⁶ Kidrič, Zbrano delo, 2. knjiga, str. 255–257.

⁴³⁷ Jeraj, Slovenke na prehodu v socializem, str. 85.

v svojih ocenah pogosto pisale o politični nerazgledanosti žensk in o t. i. ženskem oportunizmu. Sekretarka Pokrajinskega iniciativnega odbora SPŽZ za Gorenjsko Angela Mahnič je npr. konec leta 1943 ugotavljala, da velika večina tamkajšnjih žensk spremlja narodnoosvobodilni boj s simpatijami, vendar slabo pozna "globlje cilje naše borbe, naše narodno predstavnštvo IOOF itd., posebno pa jim je tuja KP". Politična neizgrajenost naj bi bila "vzrok njihovi naivnosti (rade nasedajo paničnim vestem itd.) in da v svoji zavesti niso trdne, ter jih težke preizkušnje in trenutni neuspehi naše NOV (npr. hajka) hitro demoralizirajo. V nevarnosti zase tudi odpovedo. To in pa njihovo stališče do mobilizacije za NOV (pripravljenost dajati materialno podporo NOV, v zameno pa bi le-ta moža ne mobilizirala) kaže precej ostro črto oportunizma."⁴³⁸

Organizacija posebne ženske organizacije v Ljubljani pa ni dala zelenih rezultatov tudi zato, ker so bile ženske že vključene v druge organizacije, predvsem SNP, DE in tudi v OF, kar je kadrovsko in drugače oslabilo druge organizacije, ker so se togo držali navodil. Poleg tega so maja 1943 v Ljubljani razpustili partijsko komisijo pri AFŽ zaradi sektašenja proti članicam iz drugih skupin v OF. Ta komisija naj bi "nemogoče konspirirala pred iniciativnim odborom, ki je postal kolicija strank". Zaradi tega so iniciativni odbor reorganizirali v okrožni odbor AFŽ, ki naj bi rajonske aktivne usposobil, da bi prevzeli dejavnost kot rajonski odbori, vodil delo med vzgojiteljicami, zdravnicami, delavkami v tovarnah ter se posvečal služkinjam, nameščenkam v manjših podjetjih in gospodinjam, ki so bile do tedaj slabše organizirane.⁴³⁹

Po drugi strani pa je uvajanje posebne ženske organizacije povzročilo nekakšne separatne ženske težnje zaradi ustanavljanja od osvobodilnega gibanja precej ločenih oziroma osamosvojenih ženskih organizacij. Lete je zavračala zlasti komunistična partija, saj je v njih zaznavala nevarnost obujanja t. i. meščanskega femini-

⁴³⁸ Deželak Barič, *Vloga žensk na Slovenskem v narodnoosvobodilnem boju in revoluciji*, str. 38, 39.

⁴³⁹ Tršan, *OF v Ljubljani*, str. 106, 107.

stičnega gibanja. Zato je leta 1944 sledila reorganizacija. Ta je razrahljala organizacijsko strukturo SPŽZ v bazi sami ter občutno skrčila aktivistični kader SPŽZ, ki je postal tesno povezan z OF.⁴⁴⁰

⁴⁴⁰ Deželak Barič, Vloga žensk na Slovenskem v narodnoosvobodilnem boju in revoluciji, str. 38.

Slovenska narodna pomoč

Ustanovni sestanek Glavnega odbora Ljudske pomoči (LP), ki je delovala že pred vojno in se je razvila iz Rdeče pomoči, je bil junija 1941. Na tem sestanku je Miha Marinko, ki je vodil odbor, navzoče seznanil z značajem in nalogami Ljudske pomoči. Člani so postali Ana Zihlerl, Tone Toman, Viktor Repič, Martin Mencej, ki je bil odgovoren za sodelovanje z Rdečim križem, in Dušan Bravničar, ki je hkrati vodil delo Ljudske pomoči v ljubljanskem okrožju. Glavni odbor je vodil delo Ljudske pomoči za vso Slovenijo. Pokrajinska odbora sta bila postavljena najprej na Štajerskem in Gorenjskem in kasneje še na Primorskem in Koroškem. Poleg tega je glavni odbor organiziral tudi okrožne odbore Ljudske pomoči, o organizaciji Ljudske pomoči v ljubljanskem okrožju pa je Dušan Bravničar zapisal: "Organizacijsko je bila Ljudska pomoč organizirana sprva sporedno z organizacijami Osvobodilne fronte. V Ljubljani se je razvila Ljudska pomoč tako množično, da je imela v začetku skoraj gostejšo mrežo odborov in zaupnikov kot organizacije OF. Ker so se pa organizacije Ljudske pomoči in Osvobodilne fronte nujno prepletale in je bilo težišče na kar najboljšem razvoju in krepitvi organizacije OF, je bila LP konec julija ali v začetku avgusta 1941 organizacijsko vključena v obstoječo organizacijo Osvobodilne fronte.

Ta združitev organizacije Ljudske pomoči z organizacijo Osvobodilne fronte je izredno pospešila razširitev organizacij OF in je pomagala ustvariti tisto bazo, ki je

postala osnova za nadaljnji nesluteni razvoj osvobodilnega gibanja v Ljubljani.

Praktično je bilo tako, da je ponekod ves odbor Ljudske pomoči postal odbor Osvobodilne fronte ali da so v največ primerih postali člani odborov LP člani OF ali iniciatorji za nove odbore OF.

S to reorganizacijo Ljudska pomoč ni nehala obstajati kot posebna organizacija, ki je zaradi splošno humanih nalog zajemala in povezovala še širše množice kot dotedanje prave organizacije Osvobodilne fronte. Preko LP je marsikdo prvič dobil stik z OF in se potem v OF še bolj aktiviziral in organsko povezal.⁴⁴¹

Sočasno z Zvezo slovenske mladine in Slovensko protifašistično žensko zvezo je bila reorganizirana tudi Ljudska pomoč v Slovensko ljudsko pomoč (SNP), s čimer naj bi dobila še širši karakter.⁴⁴² Medtem ko je bila Ljudska pomoč vezana na OF, je bila pri SNP mnogo bolj naglašena njena samostojnost. Slovenska narodna pomoč je skrbela za materialno pomoč žrtvam okupatorja in njihovim družinam. Družinam oziroma svojcem aktivnih partizanov je dajala vzdrževalnine, svojcem internirancev pa podpore. Denar je SNP dobivala nekaj iz prispevkov, ki jih je pobirala po terenu, večino denarja pa je dobila od davka, ki so ga ostale frontne organizacije nabrale med svojimi aktivisti.⁴⁴³ Čeprav je Kidrič v okrožnici poudaril, da je SNP še širša organizacija od same OF, saj naj bi zajela tudi tiste Slovence, ki so zgolj iz humanitarnih razlogov pripravljeni podpirati žrtve okupatorskega nasilja⁴⁴⁴ in naj bi bila tako popolnoma nepolitična, socialna organizacija, je bila dejansko enakovredna drugim političnim organizacijam OF, ker je bila z njimi organizacijsko povezana in je ljudi, ki so delovali v njej, tudi politično vzgajala.⁴⁴⁵

⁴⁴¹ Čepe, Rdeča pomoč – Ljudska pomoč, str. 442–445.

⁴⁴² ARS, AS 1487, t.e. 43, Okrožnica IOOF – Borisa Kidriča – poverjeništvom IOOF in okrožnim odborom OF o formiranju "Narodne pomoči", 20. januar 1943; DLRS, knjiga 5, dok. 78.

⁴⁴³ Tršan, Razbitje OF in partije v Ljubljani v zadnjem obdobju nemške okupacije, str. 90.

⁴⁴⁴ ARS, AS 1487, t.e. 43; Okrožnica IOOF – Borisa Kidriča – poverjeništvom IOOF in okrožnim odborom OF o formiranju "Narodne pomoči", 20. januar 1943; DLRS, knjiga 5, dok. 78.

⁴⁴⁵ Tršan, Razbitje OF in partije v Ljubljani v zadnjem obdobju nemške okupacije, str. 90.

Širitev Osvobodilne fronte po pokrajinah

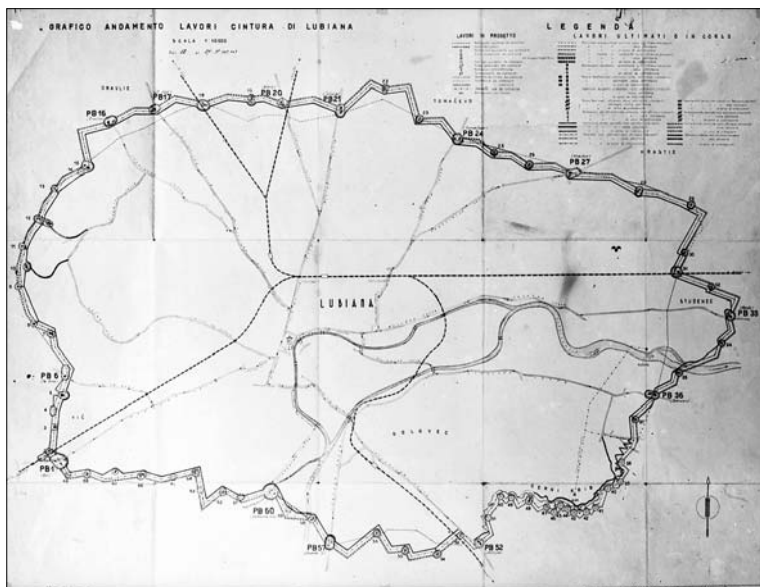
Struktura Osvobodilne fronte ter ločitev političnih in oblastvenih organov z vzpostavitvijo ljudske oblasti na partizanskem ozemlju

Osrednje vodstvo OF, ki se je sicer ves čas vojne zadrževalo v Ljubljanski pokrajini, si je od vsega začetka prizadevalo ustvariti enotno in enakomerno razširjeno mrežo organizacij OF po vseh pokrajinah, ne glede na razkisanost slovenskega ozemlja. Na organizacijski ravni trdno utemeljena organizacija naj bi bila pomembna podlaga za širše seznanjanje ljudi s cilji OF, to pa naj bi ji pomagalo prerasti v širše gibanje ter ji tako zagotovilo stabilnost. Čeprav so v vseh pokrajinah začeli približno sočasno vzpostavljati organizacije OF, so se v posameznih pokrajinah zaradi različnih dejavnikov, kot so bili ostrina okupacijskega režima, zgodovinske okoliščine oziroma odsotnost KPS, razširjenost, učinkovitost ali porazi partizanskih enot, razvijale zelo različno, zaradi odhodov njenih članov v partizane pa so se pogosto tudi spreminjale.

V Ljubljanski pokrajini je blažji okupacijski režim v začetnem obdobju omogočil, da se je organizacija OF jeseni 1941 že precej razširila. Uveljavila se je razdelitev pokrajine na okrožja OF, v njih pa so delovali tudi rajonski odbori. S tem pa je bila ustvarjena podlaga za načrtno širjenje terenskih odborov, katerih vloga je bila zlasti pomembna pri ustvarjanju množičnega značaja OF kot gibanja. Ob začetni visoki stopnji enotnosti in splošnem protiokupatorskem razpoloženju prebivalstva je ob neposredni vzpodbudi osrednjega vodstva OF in

KPS mreža organizacij hitro zajela vse večje kraje in se širila na podeželje.⁴⁴⁶

V Ljubljanski pokrajini je imela poseben položaj v tem obdobju Ljubljana oziroma ljubljansko okrožje, ki je bilo sprva središče celotnega gibanja, saj je tam do maja 1942 bivalo vodstvo osvobodilnega gibanja. Za celotno osvobodilno organizacijo sta bili zato pomembni predvsem dve prelomnici – obžičenje mesta februarja 1942 in vzpostavitev osvobojenega ozemlja, ki naj bi obsegalo kar dve tretjini Ljubljanske pokrajine oziroma celotno Dolenjsko in Notranjsko, razen mest in večjih trgov ter krajev ob železnici.⁴⁴⁷ Ko je vodenje osvobodilnega gibanja iz Ljubljane postajalo čedalje težavnejše, se je vloga Ljubljane zaradi tega namreč začela zmanjševati, po drugi strani pa se je spomladi 1942 povečal pomen osvobojenega ozemlja, ki je po prihodu večine vodstva in večjega števila aktivistov postalo središče celotnega

Italijanski načrt ograditve mesta Ljubljane z žično ograjo (MNZS)

⁴⁴⁶ Deželak Barič, Širitev Osvobodilne fronte po pokrajinah, str. 618.

⁴⁴⁷ Godeša, Osvobodilna fronta v prvi polovici leta 1942, str. 637.

osvobodilnega gibanja. Večina članov izvršnega odbora se je v drugi polovici maja 1942 nastanila najprej na Tisovcu v Suhi krajini, po italijanskem bombardiranju kraja se je preselila v opuščeno vasico Novi Breg, od tam pa v barake na bližnjem hribu Kamenjak v Kočevskem Rogu.⁴⁴⁸

Na osvobojenem ozemlju je imela OF drugačen položaj in vlogo kot v Ljubljani, saj je še pred odhodom iz Ljubljane Izvršni odbor OF 17. maja 1942 izdal odlok o vzpostavitvi narodne oblasti na osvobojenem ozemlju, razglašenem v Slovenskem poročevalcu 19. maja 1942. Organiziranje mreže odborov Osvobodilne fronte na terenu se je tako prepletalo z vzpostavljanjem oblastne strukture na osvobojenem ozemlju, saj so terenski odbori OF, ki so imeli značaj začasnih organov oblasti, kmalu dobili nalogo, naj na svobodnem ozemlju izvedejo volitve v nove organe ljudske oblasti, v terenske narodnoosvobodilne odbore (NOO). Le-te so volili po načelu splošne, enake in neposredne volilne pravice, ki jo je posameznik pridobil po izpolnjenem 18. letu starosti. V primerjavi s predvojno jugoslovansko zakonodajo je bila starostna meja znižana za tri leta, prvič pa so volilno pravico dobile tudi ženske. Volitve so bile praviloma javne in manifestativnega značaja, odbori OF pa so bili odgovorni za izvolitev politično ustreznih kandidatov. Novi oblastveni organi so bili širši od prejšnjih terenskih odborov OF, vendar so ti obdržali svoj prvotni politični in združevalni značaj.⁴⁴⁹

Tako se je "dvojnost" značaja terenskih odborov OF na svobodnem ozemlju ločila. Oblastvene funkcije so opravljali narodnoosvobodilni odbori, politične pa odbori OF. Ker so volitve krajevnih NOO izvajali postopno in so jih zaradi skorajšnje italijanske ofenzive izvedli le delno, so odbori OF drugod še naprej opravljali obe nalogi. Prav tako so v primeru, če je osvobojeno ozemlje prenehalo obstajati, oblastvene funkcije znova prevzeli terenski odbori OF, narodnoosvobodilni odbori pa so

⁴⁴⁸ Ferenc, Partizanska uprava in samouprava na Dolenjskem in Notranjskem, str. 647.

⁴⁴⁹ Deželak Barič, Plime in oseke v razvoju Osvobodilne fronte, str. 643, 644.

prenehali obstajati. V takem primeru so terenski odbori OF znova dobili značaj "dvojnosti".⁴⁵⁰

Z ločitvijo političnih in oblastvenih organov sta se torej razvili dve veji. Organizacijska struktura Osvobodilne fronte je bila naslednja: na čelu Osvobodilne fronte je bil Vrhovni plenum OF, ki je imel svoj izvršni odbor. Le-ta je postal dejansko politično, organizacijsko in akcijsko vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja. Nanj so bili vezani pokrajinski odbori OF, če pa teh še ni bilo, okrožni odbori, ki so imeli rajonske (kasneje imenovane okrajne), ponekod pa kot vmesno stopnjo še podokrožne odbore. Terenski (kasneje imenovani krajevni) odbori po tovarnah, vaseh, uradih ustanovah itd. so predstavljali množični temelj organizacije OF. Ponekod so bila še poverjeništa IOOF (PIOOF), ki so bila organizacijsko pod IOOF in nad pokrajinskimi odbori OF. Spomladi 1943 so obstajala poverjeništa IOOF za Gorenjsko, Ljubljano, Notranjsko in Dolenjsko.⁴⁵¹

Z vzpostavljanjem okrožnih, okrajnih in krajevnih narodnoosvobodilnih odborov (NOO) pa je prišlo do ločitve organov ljudske oblasti od organov političnega gibanja. Kot zaključek graditve nove ljudske oblasti je Izvršni odbor OF 27. junija 1942 izdal odlok o postavitvi Narodnega osvobodilnega sveta (NOS), ki je deloval v dobi prvega osvobojenega ozemlja le malo časa pred veliko italijansko ofenzivo v poletju leta 1942. S tem sta se oblastvena in politična funkcija ločili tudi zgoraj, kot so se osnovni nosilci oblasti že prej ločili na terenu. Narodnoosvobodilni svet je imel poverjeništa in poverjenike za občo upravo (Boris Kidrič), za zvezo z južnoslovanskimi narodi (Edvard Kardelj), za finance (Zoran Polič), za sodstvo (Josip Rus), za prosveto (France Lubej), za propagando (Edvard Kocbek), za kmetijstvo (Ivan Nemeč) in za prehrano (Tone Fajfar). Kot zastopnik NOV je bil v Narodnoosvobodilni svet imenovan njen komandant Franc Leskošek.⁴⁵²

Ker pa postavitev NOS ni bila v skladu z bistvenim

⁴⁵⁰ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 299.

⁴⁵¹ ARS, AS 1643, t.e. 49, Dr. Božo Kobe: Izgradnja narodne oblasti in slovenske državnosti v okviru demokratične federativne Jugoslavije.

⁴⁵² Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem, knjiga 1, str. 277, 278.

demokracijskim načelom volilnosti vseh oblastvenih organov, je IOOF načrtoval izvolitev in sklicanje najvišjega oblastvenega organa za svobodno ozemlje, Zbora odposlancev NOO, ki naj bi postal nekakšen prvi slovenski parlament. Ta zbor bi potrdil starega ali izvolil nov Narodnoosvobodilni svet, prvo revolucionarno vlado na prvem slovenskem osvobojenem ozemlju. O njegovi izvolitvi je IOOF izdal tudi odlok, ponekod so volitve že izvedli, sam zbor pa sta preprečila italijanska ofenziva in postopno zmanjševanje svobodnega ozemlja.⁴⁵³

O ustanovitvi narodnoosvobodilnih odborov je pisal Boris Kidrič v članku "Nova slovenska demokracija", v katerem je zapisal, da so narodnoosvobodilni odbori "najjasnejši dokaz politične volje slovenskega ljudstva" ter da ti odbori, ki "rastejo iz vseh naselij slovenskega svobodnega ozemlja", predstavljajo "novo demokratično oblast", medtem ko je bila s odlokom o ustanovitvi Narodnoosvobodilnega sveta na osvobojenem ozemlju ustanovljena vlada s poverjeništvu, s čimer je bila "dana možnost urejanja in načrtnega dela za vse ozemlje".⁴⁵⁴

Čim so bili izvoljeni NOO, so le-ti torej postali nosilec oblasti in izvrševalec javne uprave. Odbori OF, ki so ostali politično vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja, pa so bili dolžni podpirati delo NOO, mu ponuditi pomoč v vsakem pogledu in slediti njegovemu delu: "Dolžnost odborov OF je, da store vse za aktivizacijo NOO ter da pomagajo odbornikom pri izvrševanju njihovih poslov."⁴⁵⁵ Vendar pa je razmejitev med odbori OF in med novoizvoljenimi NOO ni bila povsem jasna, zato so jo morali večkrat pojasniti. Tako je Marijan Breclj na II. zboru aktivistov, 5. septembra 1944, pojasnil: "Kakor hitro je v kraju izvoljen narodno osvobodilni odbor, postane le-ta nosilec oblasti in izvrševalec javne uprave – in nihče drugi. Terenski OF odbor pa ostane kot vodstvo političnega narodno osvobodilnega gibanja. Če se to preprosto in povsem jasno razmejitev upošteva in

⁴⁵³ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 302; ARS, AS 1643, t.e. 70, Po-stanek, razvoj in struktura OF, NOV in POJ; ARS, AS 1476, t.e. 2, Prebivalstvu osvobojenega slovenskega ozemlja, 11. julija 1942.

⁴⁵⁴ DLRS, knjiga 3, dok. 21.

⁴⁵⁵ ARS, AS 1643, t.e. 49, Dr. Božo Kobe: Izgradnja narodne oblasti in slovenske državnosti v okviru demokratične federativne Jugoslavije.

spoštuje, ne more priti do tega, da bi si lastili pravice narodno osvobodilnih odborov OF odbori ali pa narobe. Zgodil se je primer, da se je OF odbor postavil na stališče: ‚Mi smo oblast in nihče drugi.‘ Pravilno izvoljene Narodno osvobodilne odbore pa so smatrali za nekako sebi podrejene organe, ki imajo dolžnost samo poslušati, odločati pa nič.⁴⁵⁶ Podobno je bilo tudi v okrožnici, ki so jo januarja 1945 poslali aktivistom OF v Celjskem okrožju, zapisano: “Tudi po izvolitvi NOO so se naši OF odbori, posebno okrajni, še vedno vse preveč ukvarjali z upravnimi – tehnično organizacijskim poslovanjem, pozabljali pa so na osnovno našo nalogo, na politično vzgojno delo z novimi kadri narodne oblasti in preko njih z vsemi množicami ter na lastno politično izgradnjo. Tako so OF odbori in NOO opravljali skoro isto delo, čeprav so bile njihove povsem različne naloge večkrat jasno opredeljene. Posledice takega dela se kažejo v tem, da se nekateri odbori OF in tudi NOO ob prvi preizkušnji niso znašli.”⁴⁵⁷

Celo Kardelj je v užiški “Borbi” priznal, da je bila naloga narodnoosvobodilnih odborov “zelo zapletena in raznovrstna”. Obsegala je vse funkcije oblasti na danem področju, razen tistih, ki so bile v vojni dobi kompetenca vojaške uprave. Naloge nove ljudske oblasti pa je označil takole: “1. da organizirajo aktivnost vsega ljudstva, tako da bi se našim borcem na fronti zagotovilo vse, kar je potrebno; v tej svoji aktivnosti bodo odbori tesno sodelovali s štabi naših odredov; 2. da zagotove red v zaledju, da ga vzdržujejo s svojimi narodnimi stražami in da vodijo boj proti vsem pojavom ropanja, razbojništva, špekulacije, aktivnosti pete kolone itd.; 3. da organizirajo preskrbo in prehrano prebivalstva, zlasti pa siromašnih slojev in nepreskrbljenih družin naših borcev; da organizirajo pravilnejši razvoj gospodarskega življenja, trgovine, prometa razen tistega, ki je naravnost pod nadzorstvom oboroženih sil itd., v interesu fronte in vsega ljudstva; 4. da z vsemi svojimi sredstvi utrjujejo

⁴⁵⁶ ARS, AS 1643, t.e. 56, Dr. Marijan Breclj: O izgradnji slovenske narodne oblasti; referat na II. zboru aktivistov OF, 5. septembra 1944.

⁴⁵⁷ ARS, AS 1721, Okrožnica vsem aktivistom OF v okrajih okrožja Celje, sredina januarja 1945.

povezanost fronte in zaledja, povezanost vsega ljudstva z njegovimi borci kot osnovno jamstvo zmage.⁴⁵⁸

Ljudska oblast kot posledica moči osvobodilnega revolucionarnega gibanja je na ozemlju pod popolnim partizanskim nadzorom uveljavljala svoje predpise oziroma voljo. Predvsem je morala zagotoviti kolikor mogoče nemoteno vsakdanje življenje, v njegovo urejanje pa je vnašala nove vsebine, ki so nakazovale prihodnjo ureditev. Organizirati je bilo treba prehrano ter oskrbo civilnega prebivalstva in partizanske vojske ter poskrbeti za obdelavo zemlje.⁴⁵⁹ Na svobodnem ozemlju so odbori OF in NOO izvajali tudi revolucionarni odlok Izvršnega odbora OF iz začetka aprila 1942 o razlastitvi veleposestnikov okupatorske narodnosti in narodnih izdajalcev. Poleg tega je oblast OF izvajala nadzor nad gibanjem civilnega prebivalstva, preprečevala sovražno propagando itd. Neupoštevanje predpisov je bilo sankcionirano, kazni pa so izvajale partizanske enote, večkrat brez sodelovanja terenskih organizacij in mimo njihove volje. Da bi preprečilo še večjo samovoljo partizanskih poveljstev pri izrekanju kazni, zlasti smrtnih, je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet enotam, nižjim od odredov, prepovedalo izvajati sodno oblast nad civilnim prebivalstvom, Narodnoosvobodilni svet pa je pri Izvršnem odboru OF ustanovil izredno sodno komisijo, ki naj bi potrjevala ali zavračala smrtne obsodbe odrednih in brigadnih poveljstev. Vendar so bili ti ukrepi precej zapozneli in niso ustrezno sankcionirali odgovornih za zločine nad civilisti.⁴⁶⁰

Veliko zarezo v osvobodilnem gibanju je povzročila italijanska ofenziva poleti in jeseni 1942, zaradi česar je gibanje doseglo najnižjo točko. Organizacije so bile zaradi vsesplošnega pritiska okupatorja delno razbite ali pa je bilo njihovo delo začasno ohromljeno.⁴⁶¹ A s kapitulacijo Italije 8. septembra 1943 je prišlo do ponovnega poleta osvobodilnega gibanja. Z razorožitvijo in odhodom italijanskih zasedbenih enot in z razsulom ter

⁴⁵⁸ Kardelj, *Pot nove Jugoslavije*, str. 226, 227.

⁴⁵⁹ Deželak Barič, *Plime in oseke v razvoju Osvobodilne fronte*, str. 644.

⁴⁶⁰ Ferenc, *Partizanska uprava in samouprava na Dolenjskem in Notranjskem*, str. 648.

⁴⁶¹ Deželak Barič, *Plime in oseke v razvoju Osvobodilne fronte*, str. 645.

razorožitvijo dela oddelkov Prostovoljne protikomunistične milice (Milizia volontaria anticomunista – MVAC) je bil osvobojen velik del slovenskega ozemlja. Na Dolenjskem, Notranjskem in Primorskem je OF prevzela oblast. Vendar se zaradi velike razcepljenosti prebivalstva v Ljubljanski pokrajini vodstvo v nasprotju z letom 1942 ni odločilo za volitve NOO. Številne vasi in celo območja so izrazito nasprotovali OF, zato vodstvo ni tvegalo izvolitve takšnih NOO, morebitne nekoliko kasnejše volitve pa je preprečila nemška ofenziva. Tako so bili odbori OF poslej odgovorni tako za politično kot za oblastno področje.

Drugače kot v Ljubljanski pokrajini je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo (NOS) kot oblastno-politični organ razpisal volitve občinskih NOO in krajevnih pododborov ter imenoval nekaj okrožnih NOO. Volitve so bile izvedene le delno, drugod pa so bili odbori OF še naprej sočasno organi političnega gibanja in ljudske oblasti.⁴⁶²

Po kapitulaciji Italije je prišla iz Ljubljane na osvobojeno ozemlje tudi večina članov Vrhovnega plenuma OF oziroma Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora. Zato je bilo 14. septembra zvečer na Bazi 20 v Kočevskem Rogu 11. zasedanje Vrhovnega plenuma OF, na katerem so sklenili ustanoviti Upravno komisijo za osvobojeno slovensko ozemlje, ki je bila neposredno podrejena Vrhovnemu plenumu OF in izvršnemu odboru.

Novoustanovljena upravna komisija, ki jo je vodil sekretar Bogdan Osolnik, je imela osem odsekov, in to za splošno upravo, finance, industrijo, gospodarstvo in prehrano, narodno vzgojo in prosveto, promet, zaščito civilnega prebivalstva v vojnih razmerah ter narodno zdravstvo. Njeno ustanovitev je Izvršni odbor OF objavil s posebnim odlokom 15. septembra, vendar se je njeno poslovanje omejilo samo na Dolenjsko in Notranjsko, kajti dva dni po njeni ustanovitvi je Vrhovni plenum OF izvzel Slovensko primorje iz njene pristojnosti in upravo tamkaj zaupal novoustanovljenemu Narodnoosvobodilnemu svetu za Primorsko Slovenijo.⁴⁶³

⁴⁶² Deželak Barič, *Osvobodilna fronta, temelj ljudske oblasti*, str. 743.

⁴⁶³ Ferenc, *Ljudska oblast na Slovenskem*, knjiga 2, str. 23.

Terenski odbori Osvobodilne fronte

Vodstvo OF je poudarjalo, da pridobiva OF vsenarodni značaj šele z množično zasidranostjo na terenu, saj je šele takrat usposobljena opravljati množično politično delo, širiti organizacijo z novimi pripadniki, širiti prepričanje o nujnosti oboroženega nastopanja proti okupatorju, izvajati množičen moralni pritisk na Slovence, da se pridružijo OF, hkrati pa odkrivati nasprotnike, rekrutirati vedno nove partizanske borce, ponuditi partizanskim enotam moralno in materialno oporo, zbirati materialna in denarna sredstva nasploh za potrebe osvobodilnega gibanja itd.⁴⁶⁴ Tako je Kidrič v članku z naslovom "Za pravilno izvajanje linije Osvobodilne fronte", objavljenem v Delu septembra 1941, zapisal: "Množični temelj Osvobodilne fronte so terenski odbori po tovarnah, vaseh, uradih, ustanovah itd. Z mrežo takih odborov je treba preplesti vso Slovenijo. V terenski odbor sodi vsak Slovenec, ki se je pripravljen boriti ali vsaj podpirati boj za osvoboditev. Težišče vsega dela Osvobodilne fronte mora biti danes snovanje terenskih odborov. Če bomo prepredli vso Slovenijo s terenskimi odbori, v terenske odbore Osvobodilne fronte pa vnesli duha borbenosti in aktivnosti, tedaj bo trdnost Osvobodilne fronte povsem zajamčena."⁴⁶⁵

Največji razmah je snovanje odborov OF doživelo v Ljubljani, kjer so poleg terenskih ustanavljali tudi t. i.

⁴⁶⁴ Deželak Barič, Vloga in značaj Osvobodilne fronte, str. 166.

⁴⁶⁵ Kidrič, Zbrano delo, knjiga 1, str. 161, 162; Delo, str. 84.

matične odbore, vanje pa so se vključevali tako delavski kot meščanski sloji, vendar je organizacijsko utrjevanje v širšem obsegu, se pravi prek terenskih odborov OF, potekalo nekoliko počasneje, kakor so predvidevali. Kaže, da so mrežo terenskih organizacij in odborov nižje stopnje začeli intenzivneje razpredati šele v drugi polovici poletja 1941, saj so še v začetku septembra ugotavljali, da organizacija pogosto zaostaja za političnim obsegom OF in da je treba vzporedno s krepitvijo zavestne discipline vseh pripadnikov osvobodilnega gibanja krepiti tudi organizacijsko mrežo.⁴⁶⁶

Poleg svojih dolžnosti kot celice političnega organizma so terenski odbori do izvolitev narodnoosvobodilnih odborov izvajali tudi oblastvene funkcije. To so bile naloge, ki so jim pripadale po odlokih o narodnem davku, o posojilu svobode, o zaščiti slovenskega naroda itd. Poleg teh pa so imeli tudi naloge, ki so bile določene v prvem predpisu o nalogah terenskih odborov, ki ga je izdal IOOF že oktobra 1941 in so bile naslednje: usmerjevanje dela OF v osvobodilno akcijo; zbiranje prostovoljcev za partizanske oddelke Jugoslavije; nabiranje zimskih potrebščin za partizane; vršenje agitacije za OF; krepitev splošne narodne discipline; neizprosni boj proti izdajalcem, kapitulantom, paničarjem, defetistom in dezorganizatorjem; širjenje organizacijske mreže OF; organiziranje krajevnih, rajonskih in okrožnih odborov OF in dviganje narodne samozavesti.⁴⁶⁷ Terenski odbor, ki se omejuje zgolj na aktiviste OF, pa je, kot je zapisal Kidrič v članku "O nalogah naših terenskih odborov", slab odbor. Dober odbor je zgolj tisti odbor, ki je postal množični odbor, se pravi, da je zajel vse prebivalstvo na svojem območju. Kidrič je v članku še zapisal, da neposredna borba proti okupatorjem zahteva intenzivno politično delo, ki "krepi slovensko narodno hrbtenico, utrjuje slovensko narodno zavest, enotnost in disciplino, razbija poskuse narodnih izdajalcev in notranjih sovražnikov slovenskega naroda ter ustvarja močno množično zaledje oboroženi slovenski vojski". Iz tega pa sledi, da so osnovne politične naloge teren-

⁴⁶⁶ Deželak Barič, *Vloga in značaj Osvobodilne fronte*, str. 166.

⁴⁶⁷ Šnuderl, *Zgodovina ljudske oblasti*, str. 138, 139.

skih odborov naslednje: "1. brezobzirno razgaliti pred slovenskimi narodnimi množicami narodne izdajalce in notranje sovražnike slovenskega naroda; 2. čuječe zasledovati poskuse notranjih sovražnikov, da dobijo oporo na terenu, take poskuse izpodrezati in jih v kali zatirati, imena, zveze, dejanja in namen storilcev nemudoma sporočati nadrejenemu odboru OF, če je to mogoče, jih javiti tudi neposredno organom obveščevalne službe OF; 3. neusmiljeno razbijati zakrknjene poskuse skupinskega separatizma ter razkriti pred Slovenci svojega terena njegove nacionalno škodljive strankarske in osebne pobude, pri tem strogo razlikovati zakrknjene grešnike od zavednih, narodno nezrelih ali nezavednih ljudi, ki jih je s prepričevanjem mogoče popraviti; 4. z vsem ognjem kovati borbeno tovarištvo in medsebojno človeško zблиžanje poštenih Slovencev, izogibati se ideološkemu in nazorskemu dlakocepstvu, odstranjevati spore in njihove vzroke, enotnost OF, narodno zavest in disciplino gojiti ter varovati, ko zenico svojega očesa; 5. intenzivno obveščati Slovence svojega terena o položaju na fronti, o porazih sovražnika, o dejanjih slovenske oborožene pesti, o oboroženi akciji narodov Jugoslavije, o herojski borbi sovjetskih armad, o skupnem boju vsega demokratičnega sveta; 6. bojevati se proti malodušju, kjerkoli se pojavi, ostro nastopati proti izmišljenim vestem o porazih partizanov, prepričljivo pobijati kapitulantske 'teorije', da je za akcijo 'še prezgodaj' itd.; 7. dvigati narodno zavest in množičnega duha odpora na slehernem koraku, ostro žigosati vsak izraz sožitja z okupatorji (hoja slovenskih deklet z Italijani, posečanje italijanskih filmov in gledaliških predstav, poslušanje italijanske godbe, gledanje italijanskih parad, stopanje v fašistične in italijanske organizacije); 8. dvigati avtoriteto OF, SNOO in Izvršnega odbora OF, 9. zasejati in gojiti vsepovsod idejo sloge in enotnosti slovanskih narodov pod vodstvom velikega ruskega naroda."⁴⁶⁸

Medtem ko so pred kapitulacijo Italije pri odborih OF delovale le tiste komisije oz. odbori, ki so bili nujni za politično delovanje (za propagando in agitacijo, za množične organizacije), so po kapitulaciji terenski od-

⁴⁶⁸ DLRS, knjiga 1, dok. 91.

bori dobili širšo vlogo, naloge, ki so jih morali izvrševati, pa so si razdelili funkcionarji oziroma izvršni organi po odgovornosti in tako skrbeli, da v okviru celotnega dela za Osvobodilno fronto izvršijo vse tisto, kar jim nalagajo njihove posebne funkcije. Terenski odbori naj bi tako imeli sledeče funkcionarje: tajnika, vojnega, gospodarskega, prosvetnega, propagandnega referenta, referenta za socialno skrbstvo in zdravstvo ter obveščevalce. Poleg referentov pa naj bi bili v odborih tudi pristojni za mladino ter za SPŽZ.

Tajnik je bil odgovoren za celotno delovanje odbora in je bil dolžan dati pobudo vsem ostalim odbornikom. Finančni referent je urejeval vprašanje narodnega davka, in sicer po gospodarski moči davkoplačevalca ter številnosti njegove družine (1–10 % zaslužka). Poleg tega je skrbel za posojila narodne osvoboditve, vsa zbrana sredstva pa izročal okrajnemu odboru oziroma naturalije po obračunu gospodarski komisiji. Vojni referent je moral prepričevati o potrebi mobilizacije, skrbeti za izvajanje mobilizacije, preprečevati nemško mobilizacijo ter organizirati sabotažne skupine in izvajati sabotažne akcije. Gospodarski referent je skrbel za prehrano in oskrbo vojske ter civilnega prebivalstva. Hrano in ostala sredstva je zbiral iz narodnega davka, iz posojila narodne osvoboditve, iz prostovoljnih prispevkov, prisilnega odkupa, kakor tudi iz zaplemb "narodnim izdajalcem". Gospodarske komisije, ki jih je zbral gospodarski referent, pa so imele tudi dolžnost izvesti tehnično plat bitke, ki je potekala pod geslom: niti zrna niti repa živine okupatorju. Propagandni referent je skrbel za širjenje narodnoosvobodilnega tiska med prebivalstvom ter organiziral tako trosenje letakov in listkov kot tudi predavanja, mitinge in kurjenje kresov ob raznih proslavah. Od njegovega dela je bil odvisen uspeh političnega dela med množicami, zato so pomembnost njegovega dela še zlasti poudarjali. Prosvetni referent je skrbel za izobrazbo prebivalstva in tudi na neosvojenem ozemlju organiziral začasne ljudske šole, da bi se mladina naučila vsaj branja in pisanja v slovenščini. Obveščevalec je predstavljal "ušesa in oči celotnega odbora". Poznati je moral vse ljudi na področju odbora in slediti sumljivim ljudem, da bi preprečil "nevarno delovanje za organiza-

cijo OF". O svojih ugotovitvah je moral sprti obveščati ves odbor, okrajnega obveščevalca ter vojaško enoto na njegovem terenu. Ljudje pa so imeli dolžnost, da so obveščevalce obveščali o vseh dogajanjih vojaškega ali političnega značaja. Referent za socialno skrbstvo je s pomočjo Narodne pomoči skrbel za revne družine, zlasti za družine partizanov in za slovenske internirance v nemških taboriščih, medtem ko je referent za zdravstvo skrbel za vojne bolnišnice, za zbiranje sanitetnega materiala ter organiziral zdravstveno pomoč za civilno prebivalstvo. Pristojni za mladino je skrbel, da se k delu pritegne vsa mladina in da zlasti ženska mladina prevzame politične in gospodarske funkcije v OF in v njenih pomožnih organizacijah, medtem ko je predstavnica SPŽŽ skrbela za politično vzgojo žena, da bi žene lahko prevzele politično vodstvo OF na terenu, ko bi možje odšli v partizane.⁴⁶⁹

Rus je v svojih spominih zapisal, da je bilo zastopstvo v vseh odborih v začetku paritetno, se pravi, da je bilo sestavljeno iz predstavnikov glavnih skupin: komunistov, sokolov in krščanskih socialistov. Komunisti po njegovih besedah na začetku niso vsiljevali svojih ljudi v odbore, ker so se zavedali, da bi organizacija zgubila vsenarodno naravo in s tem tudi tisto veliko mobilizacijsko moč, ki je bila za OF značilna v letu 1941, in tudi zaradi tega, ker KP takrat ni imela dovolj članov, da bi z njimi lahko zasedla vsa vodila mesta v rajonskih in terenskih odborih OF. Že v drugi polovici leta 1941 pa je nadzor nad odbori vse bolj prehajal v roke partijcev in Rus je zapisal, da je šel, kadar je šel na teren na razgovore z rajonskimi ali terenskimi odbori OF, ponavadi z njim eden od partijcev: "Ko sem šel npr. v Kočevje, je šel z menoj Bebler, ko sem šel v Mokronog in Mirno, je šel z menoj Tone Tomšič, ko sem šel v Loški Potok, je šel z menoj Jakhl. Skoraj nikoli nisem šel na teren skupaj s Fajfarjem ali Vidmarjem. Postalo je očitno, da gre za delovno metodo, katere cilj je bil prisvajanje vseh stikov, ki smo jih imeli z ljudmi v svojih skupinah."⁴⁷⁰

⁴⁶⁹ ARS, AS 1724, Ljutomer, Pomen OF za slovenski narod. Naloge terenskih ali krajevnih odborov OF.

⁴⁷⁰ Rus, Zapiski iz življenja Josipa Rusa, str. 148.

Pokrajinski, okrožni in okrajni odbori Osvobodilne fronte

Medtem ko so terenski odbori nastajali brez prej predvidene organizacijske sheme, so organizacijsko shemo drugih odborov določali od njih višji odbori, tako okrožni odbori za rajonske odbore (v začetku aprila 1944 so rajone preimenovali v okraje), pokrajinski ali celo izvršni odbor za okrožne in izvršni odbor tudi za pokrajinske. Enako je bilo s članstvom odborov: vse do jeseni 1944 je veljalo načelo, da višji odbori imenujejo člane nižjih odborov, le terenski odbori so nastajali brez posebnih imenovanj. Število članov v odborih je bilo v raznih obdobjih zelo različno, od treh do petnajst ali pa še več; vodili so jih sekretarji in pozneje tudi predsedniki.⁴⁷¹

V Uradnem listu slovenskega narodnega sveta je bilo 1. maja 1944 zapisano, da okraj "združuje več zemljepisno, gospodarsko, prometno in socialno med seboj povezanih krajev kot neposredna višja samoupravna edinica", medtem ko "okrožje združuje več zemljepisno, gospodarsko in prometno med seboj povezanih krajev kot višja samoupravna edinica, ki veže ljudsko samoupravo okrajev in krajev svojega področja z vrhovnimi organi slovenske narodne oblasti".⁴⁷²

Pokrajinske odbore so sčasoma vzpostavili v vseh slovenskih pokrajinah razen v Prekmurju, ki je bilo or-

⁴⁷¹ Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem, knjiga 1, str. 15, 16.

⁴⁷² ARS, AS 1643, t.e. 17, Uradni list Slovenskega narodno osvobodilnega sveta, 1. maja 1944.

ganizacijsko zvezano s Štajersko, in na Dolenjskem ter Notranjskem (Ljubljanska pokrajina), kjer je okrožne odbore OF vodil neposredno Izvršni odbor OF. Bili so torej na Štajerskem, Gorenjskem, Primorskem in Koroškem. Število okrožij in rajonov pa se je v okoliščinah nenehnega boja večkrat menjalo, saj so posamezni odbori ponekod prenehali obstajati, a so se znova oblikovali, ko so se razmere izboljšale. Skupno jih je bilo v vsem času vojne okrog 59. *Ljubljanska pokrajina* je imela naslednja okrožja: Ljubljana, Ljubljana - okolica, Novo mesto, Bela krajina, Kočevje, Ribnica, Vrhnika, Cerknica, Velike Lašče, Stična, Grosuplje. Na *Gorenjskem* so bila: Jesenice, Kranj, Škofja Loka in Kamnik. Na *Štajerskem* in v *Prekmurju*: Murska Sobota, Ljutomer, Ptuj, Slovenske gorice, Maribor, Pohorje, Slovenska Bistrica, Slovenske Konjice, Šaleška in Mislinjska dolina, Dravograd, Celje, Savinjska dolina, Šmarje-Rogatec, Radeče-Laško, Kozje-Brežice, Rogaška Slatina, Revirji, Litija. Na *Primorskem* so bila: Pivka, Brkini, Materija, Slovenska Istra, Brkini-Slovenska Istra, Trst, Tržič, Kras, Gorica, Goriška brda, Beneška Slovenija, Zahodna Primorska, Tolmin, Bovec, Bača, Idrija, Kanal, Cerkno, Ajdovščina, Severna Primorska, Srednja Primorska in Južna Primorska. Na *Koroškem* pa so bila naslednja okrožja: Mežica, Podjuna (Velikovec), Rož, Ziljska dolina (Beljak).⁴⁷³

V letu 1944 pa do osvoboditve je bilo značilno vedno močnejše združevanje številnih okrajev in okrožij v večja, kar so določale predvsem takratne potrebe. Manjše število okrajnih in okrožnih odborov OF, ki so s svojimi odseki in drugimi upravnimi organi predstavljali vse bolj pomembne samoupravne enote, je bilo namreč treba oskrbeti s sposobnim kadrom, vse za boj sposobne ljudi pa poslati v NOV, ki je leta 1944 začela s popolno mobilizacijo.⁴⁷⁴ Najmanj okrožij (16) je bilo tako ob koncu vojne, ko so upravno-teritorialno razdelitev slovenskega ozemlja že prilagajali predvideni povojni razdelitvi. Takrat se je uveljavila naslednja razdelitev:

⁴⁷³ Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem, knjiga 1, str. 15.

⁴⁷⁴ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 865, 866.

LJUBLJANSKA POKRAJINA:

- I. NOVOMEŠKO OKROŽJE (OKRAJI: Grosuplje, Žužemberk, Trebnje, Mokronog, Novo mesto, Kostanjevica, Črnomelj, Metlika)
- II. RIBNIŠKO-NOTRANJSKO OKROŽJE (OKRAJI: Cerknica, Logatec, Vrhnika, Kočevje, Ribnica, Barje - Velike Lašče)

PRIMORSKA:

- I. ZAHODNO PRIMORSKO OKROŽJE (OKRAJI: Južna brda, Zahodna brda, Vzhodna Benečija, Zahodna Benečija, Bovec, Kobarid, Tolmin)
- II. SEVERNO PRIMORSKO OKROŽJE (OKRAJI: Kalško-Kanalski, Grgarsko-Čepovanski, Vojsko-Črni vrh, Idrija, Cerčno-Bače)
- III. SREDNJE PRIMORSKO OKROŽJE (OKRAJI: Gorica, Miren, Ajdovščina-Vipava, Sežana, Komen, Tržič, Podnanos)
- IV. JUŽNO PRIMORSKO OKROŽJE (OKRAJI: Pivka, Brkini, Podsnežnik, Bazovica, Socerb, Lopar, Istra, Istrska obala)
- V. TRŽAŠKO OKROŽJE (OKRAJI: Škedenj, Katinara, Sv. Jakob, Lonjer, Rojan, Sv. Ivan, Barkolje, Center (mesto) – na tem mestu je bila pripisana opomba, da so se v Tržaškem okrožju organizacijske oblike pogosto menjale in je bila zato upravna razdelitev nestalna.)

GORENJSKA:

- I. JESENIŠKO OKROŽJE (OKRAJI: Jesenice (Kranjska Gora), Bled (Bohinj), Radovljica (Žirovnica))
- II. KRANJSKO OKROŽJE (OKRAJI: Tržič (Brezje), Naklo (Senčur), Kranj (Stržišče, Kropa))
- III. ŠKOFJELOŠKO OKROŽJE (OKRAJI: Selca (Poljane, Žiri, Ledina), Škofja loka (Medvode))
- IV. KAMNIŠKO OKROŽJE (OKRAJI: Kamnik (Tuhinj), Domžale (Smlednik, Moravče))

ŠTAJERSKA:

- I. CELJSKO OKROŽJE (OKRAJI: Celje, Konjice, Žalec, Soštanj, Gornji Grad (Gornjesavinjski okraj), Vransko, Trbovlje, Litija)

- II. KOZJANSKO OKROŽJE (OKRAJI: Kozje, Brežice, Krško, Sevnica, Laško, Šmarje, Rogatec)
- III. DRAVOGRAJSKO OKROŽJE – to okrožje je prvotno večinoma spadalo pod Koroško, vendar je bilo zaradi enakih razmer z ostalo Štajersko priključeno Štajerski (OKRAJI: Dravograd, Slovenjgradec, Prevalje)
- IV. MARIBORSKO OKROŽJE (OKRAJI: Maribor levi breg, Maribor desni breg, Maremberg, Sv. Lenart, Ptuj)
- V. LJUTOMERSKO OKROŽJE (OKRAJI: Ljutomer, Murska Sobota, Dolnja Lendava, Radgona)

KOROŠKA:

Območje Koroškega pokrajinskega odbora je ob koncu vojne obsegalo samo Koroško, ki je bila pred tem pod Avstrijo, ker je bil ostali del Koroške priključen Štajerski. Koroška ni bila razdeljena na okrožja, temveč na 5 okrajev: Celovec, Velikovec, Pliberk, Beljak, Podklošter.⁴⁷⁵

Vsak okrožni odbor je moral imeti natančen pregled svojega organizacijskega območja, zato so morali rajonski in terenski odbori izvesti organizacijo tako, da so imeli pregled nad vsakim posameznikom v vasi in še posebej v okupiranih mestih, trgih in večjih krajih. Njihova naloga je bila, da za organizacijo pridobijo čim več ljudi, zato so morali odbori OF izvajati množično propagandno dejavnost, med prebivalstvo širiti narodnoosvobodilni tisk in ljudi navezovati na OF predvsem tako, da so prispevali k osvobodilni borbi, bodisi z materialnimi sredstvi bodisi s političnim ali tehničnim delom.⁴⁷⁶

Poleg tega so okrožni in okrajni odbori izdajali prepustnice za prehod iz enega okrožja oziroma okraja v drugega. Zaradi lažjega nadzora so bili namreč prehodi brez prepustnic, zlasti z osvobojenega na okupirano ozemlje, prepovedani. Prepustnice so izdajali okrajni

⁴⁷⁵ ARS, AS 1643, t.e. 14, Seznam okrožij in okrajev Slovenije.

⁴⁷⁶ ARS, AS 1710, t.e. 719, Okrožnica okrožnega odbora OF Cerknica vsem rajonskim in terenskim odborom OF ter političnim delavcem za okrepitev in razširitev organizacije, 1. junij 1943; DLRS, knjiga 7, dok. 114.

odbori, po okrožjih pa okrožni odbori OF, medtem ko je za prehod na okupirano ozemlje prepustnice izdajal štab NOV Slovenije prek IOOF, vendar vojaške enote ni- so smele izdajati prepustnic civilnemu prebivalstvu.⁴⁷⁷

Naloga višjih odborov je bila torej nadzorovati potek dela v nižjih odborih, zato so bila le-ta dolžna pošiljati redna poročila o političnem stanju rajona, o stanju vseh organizacij OF, SPŽZ, ZSM, o gospodarskem sektorju dela itd., o nasprotnikovi propagandi, o širjenju tiska med prebivalstvom, političnih sestankih itd. Pri izvrše- vanju dolžnosti, ki jih je nalagala OF, pa je prihajalo tu- di do napak, zato so okrožni odbori z okrožnicami svo- jim rajonskim odborom podajali napotke pri nadaljnjem delu. Tako je npr. Okrožni odbor OF za Notranjsko 5. februarja 1944 rajonskim odborom poslal okrožnico z napotki, da se morajo odbori redno sestajati in na sejah sklepati o naslednjih pomembnih nalogah: o političnem in vzgojnem delu aktivistov, o političnem delu terenskih odborov OF med prebivalstvom, o gospodarskem vpra- šanju, o mladinskem delu in delu SPŽZ, dopisništvu, o širjenju tiska ter propagandnem delu.⁴⁷⁸

Da bi utrdil borbenost slovenskega naroda, poživil delo odborov, organizacij in aktivistov Osvobodilne fron- te na vseh področjih ter utrdil narodno oblast, je IOOF v letu 1944 dvakrat (od 27. aprila do 27. junija ter od 20. avgusta do 20. oktobra) razpisal narodno "tekmovanje zmage".⁴⁷⁹ Okrožni odbori naj bi v dobi tekmovanja izve- dli splošno mobilizacijo; mobilizirali vse materialne sile slovenskega naroda ter ponudili vojski vso materialno pomoč; z vsemi sredstvi razkrinkavali nasprotnike OF; utrdili enotnost OF; postavili močan in širok okrožni od- bor OF; v okrožju postavili okraje in močne, samostojne okrajne odbore OF; v okrajih postavili krajevne odbore OF in jih povezali z okraji oz. z okrožji; pri okrožnih odborih OF organizirali odseke z vsemi oddelki: gospo- darski, sanitetni, finančni, prosvetni, odsek za obnovo,

⁴⁷⁷ ARS, AS 1712, t.e. 707, Okrožni odbor OF Novo mesto vsem okrajnim odborom OF in političnim aktivistom, 10. avgusta 1944.

⁴⁷⁸ ARS, AS 1710, t.e. 719, Okrožnica okrožnega odbora OF za Notranjsko vsem rajonskim odborom OF, 5. februar 1944.

⁴⁷⁹ ARS, AS 1712, t.e. 711I, Izvršni odbor Osvobodilne fronte slovenskega naroda vsem pokrajinskim in Izvršnim odborom OF, 30. junija 1944.

za socialno skrbstvo in odsek za informacijo in propagando ter aktivizirali vse odbore in aktiviste za najmanj 50 odstotkov.⁴⁸⁰ Razpis narodnega tekmovanja zmage je bil objavljen v Ljudski pravici 6. avgusta 1944. Uspehe tekmovanja je ocenjeval IOOF za posamezna okrožja, okrožni odbori za svoje rajonske odbore, rajonski odbori OF za terenske organizacije in terenski odbori za posameznike svoje organizacije, vključno s člani SPŽZ in ZSM, ki so bili prav tako vključeni v tekmovanje. Najboljše okrožje, rajonski, terenski odbor in v terenskem odboru najboljšega moškega, žensko in mladince pa naj bi IOOF po podrobnih poročilih o uspehih tekmovanja in ocenah nagradil s posebno nagrado in priznanjem.⁴⁸¹

⁴⁸⁰ ARS, AS 1735, t.e. 655, Pokrajinski odbor OF za Štajersko vsem okrožnim odborom OF, 15. julij 1944.

⁴⁸¹ ARS, AS 1547, t.e. 68; Ljudska pravica – Organ Komunistične partije Slovenije, leto V, 6. 8. 1944, št. 15, *Razpis narodnega „tekmovanja zmage“*.

Razvoj Osvobodilne fronte po pokrajinah

Ljubljanska pokrajina

Kot že rečeno, se je zaradi blažjega okupacijskega režima Osvobodilna fronta najhitreje razvijala v Ljubljanski pokrajini. Pri tem je imela v začetnem obdobju poseben položaj Ljubljana, kjer je do maja 1942 bivalo vodstvo gibanja. Okrožni odbor OF za Ljubljano je bil ustanovljen že v juniju 1941. V njega so komunisti vključili Vladimirja Krivica, sokoli Lojzeta Lubeja in krščanski socialisti Vilka Pitaka. V tej sestavi je odbor deloval do februarja 1942, ko so Italijani ogradili mesto z bodečo žico in so okrožje razdelili na notranje in zunanje, se pravi na okrožje v obžičenem mestu in na okrožje za okolico Ljubljane.⁴⁸² S tem je okupator prizadejal osvobodilnemu gibanju v Ljubljani težak udarec. V Ljubljani je bila razbita organizacija v predelih, ki jih je ločila žica, otežena sta bila enotno vodstvo ter stik dežele z Ljubljano. Izvršni odbor OF je na ta ukrep okupatorja odgovoril z ustanovitvijo Pokrajinskega odbora OF za Ljubljansko pokrajino. Njegov sedež je bil v neposredni bližini Ljubljane, v Polju pri Ljubljani. Vanj naj bi vsaka od ustanovnih skupin OF delegirala po enega predstavnika. Partija je določila Borisa Kraigherja, ki je prevzel vodstveno vlogo, krščanski socialisti so izbrali Jožeta Brejca, sokoli Franceta Lubeja, enega predstav-

⁴⁸² Tršan, OF v Ljubljani, str. 20, 21.

nika, Ivana Nemca, pa tudi Društvo kmetских fantov in deklet kot četrta najmočnejša skupina v OF.⁴⁸³

Kljub okupatorjevim ukrepom pa je do spomladi leta 1942 v mestu in okolici nastala močna organizacija OF, ki so jo sestavljali številni terenski, hišni, ulični, kvartni, matični in rajonski odbori. Novembra 1941 je bilo po Mikuževih podatkih v mestu 188 odborov, spomladi 1942 pa že 385.⁴⁸⁴ Podobne podatke je 18. maja 1942 navajal tudi Kardelj v poročilu Titu, v katerem je zapisal, da je v Ljubljani v 390 odborih OF zajetih okrog 8000 članov, brez ženskega in mladinskega protifašističnega gibanja v okviru OF,⁴⁸⁵ medtem ko je avgusta istega leta ocenil, da je 80 odstotkov prebivalstva Ljubljane za OF, ter zapisal, da je v okoli 400 odborih OF okoli 2500 aktivistov.⁴⁸⁶ Vsa Ljubljana in nekaj časa tudi bližnja okolica je bila torej organizirana v Okrožnem odboru OF Ljubljana, razdeljenem na rajone, ki jih Mikuž do obžičenja Ljubljane navaja 15, od februarja 1942 pa so bili nekateri odrezani od mesta: rajon Barje je sodil pod ljubljansko okrožje do srede februarja 1942, ko je bilo mesto zaradi obžičenja odrezano od okolice; rajon Bežigrad; rajon Center, ki je imel spomladi 1942 namesto kvartov matične odbore OF; rajon Dobrova pri Ljubljani je bil po obžičenju priključen rajonu Vič, spomladi 1943 pa k okrožju Vrhnika; rajon Ježica se je februarja 1942 spojil z rajonom Bežigrad; rajon Moste pri Ljubljani; rajon Šiška; rajon Trnovo je bil spomladi 1943 nekaj časa združen z rajonom Vič; rajon Vič; rajon Zalog pri Ljubljani je po obžičenju prešel pod zunanje ljubljansko okrožje, jeseni 1943 pa se je kot rajon Dobrunje vključil v okrožje Grosuplje; rajon Kolodvor je nastal šele spomladi 1942; rajon Šempeter; rajon Poljana; Železnica in rajon Gradišče.⁴⁸⁷

Poleg okrožnega odbora OF je bil za Ljubljano, za mestno območje, ustanovljen tudi Mestni odbor OF Ljubljana, in sicer konec julija oziroma v začetku avgusta

⁴⁸³ Lubej, *Odločitve*, str. 211.

⁴⁸⁴ Mikuž, *Pregled zgodovine NOB*, knjiga 1, str. 202.

⁴⁸⁵ Ferenc, *Ljudska oblast na Slovenskem*, knjiga 1, str. 33.

⁴⁸⁶ ARS, AS 1487, t.e. 3, Depeša Birka (Edvarda Kardelja), člana politbiroja CK KPJ Dedu (Kominterni) o položaju v Ljubljani, 3. avgust 1942.

⁴⁸⁷ Mikuž, *Pregled zgodovine NOB*, knjiga 1, str. 197–202.

1941. Ustanovni sestanek je organizirala Zdenka Kidrič, takratna sekretarka partijskega komiteja. Sestanek ali plenum, kot so ga imenovali, je bil v stanovanju kulturnika Cirila Vidmarja. Po izjavi Kidričeve so bili poleg omenjenih dveh navzoči še predstavnik krščanskih socialistov dr. Aleš Stanovnik, predstavnik Sokola Zoran Polič, predstavnik partije Jože Moškrič in predvojni partijski simpatizer Andrej Lasič. V tej sestavi pa so se sešli samo dvakrat ali trikrat. Ker so se v tem obdobju pričele aretacije, so sklenili ustanoviti ožje vodstvo, imenovano sekretariat odbora OF s predstavniki treh ustanovnih skupin, z Moškričem, ki ga je pozimi 1941 zamenjal inž. Dušan Jereb, dr. Stanovnikom in Poličem.⁴⁸⁸

Nekateri označujejo mestni odbor kot okrožni odbor in kot dokaz navajajo, da so sprejemali denar za organizacijo celo iz Logatca in da se niso menili, kje bodo meje. Organizirali in povezovali so odbore, kjer so mogli, kar je bilo za začetno obdobje običajen način širjenja organizacije. Mestni odbor OF je torej položil prve organizacijske in idejne temelje OF v Ljubljani.⁴⁸⁹

V Ljubljani, kjer so prevladovali srednji sloji, uradništvo in izobraženci, so na pobudo KPS ustanavljali tudi matične odbore OF. Bili so v vseh večjih uradih, ustanovah, v strokovnih organizacijah, športnih in kulturnih društvih. V vodstvu matičnih odborov, ki so jih ustanavljali predvsem od junija do avgusta 1941, so bili v začetnem obdobju vključeni predvsem moški. Poleg splošnih pa so imeli matični odbori še posebne naloge. Matični odbor zdravnikov je npr. zbiral sanitetni material in pridobival zdravnike za odhod v partizane; matični odbor policijskih uslužbencev je s podatki pomagal Varnostno-obveščevalni službi; matični odbor prosvetnih delavcev je preprečeval izpolnjevanje odlokov okupatorskih oblasti v prosveti in vstopanje otrok v fašistične mladinske organizacije; grafičarji so sodelovali s centralno tehniko in svoje člane pošiljali na delo v ilegalne ljubljanske tiskarne, kasneje pa v tiskarne na osvobojenem ozemlju; odbor kovinarjev in inženirjev je bil osnova za ljubljansko pirotehniko ter za poznej-

⁴⁸⁸ Tršan, OF v Ljubljani, str. 21.

⁴⁸⁹ Prav tam.

še partizanske delavnice in orožarne na osvobojenem ozemlju; stavbinci so gradili bunkerje za tiskarne ter skrivališča ilegalcev in raznega materiala.⁴⁹⁰ Svoj delež k vzponu OF v mestu pa so prispevali predvsem obrtniki in njihovi delavci tako s svojo spretnostjo in iznajdljivostjo pri obvladovanju mnogoterih konkretnih tehničnih vprašanj kot tudi s svojimi prostori oziroma lokali, ki so jih ponudili ali za sestanke, skladišča nabranega materiala, razmnoževalnice propagandnega materiala ali za "javke", tj. mesta za sprejem ali oddajo ilegalne pošte, tiska in sporočil. Večino matičnih odborov, predvsem obrtniških, so na račun ustanavljanja in rasti terenskih odborov OF ukinili, kar so kasneje, predvsem poleti 1942 obžalovali. Tovarniški oziroma obratni odbori OF so ob ustanovitvi Delavske enotnosti prevzeli naloge te organizacije in se tudi preimenovali.⁴⁹¹

Poleg tega sta bila v mestu vse do pomladi 1943 sedeža Varnostno-obveščevalne službe in centralne tehnike, ki sta v mestu v tem obdobju dajala značaj dejanskega središča revolucionarno-osvobodilnega gibanja.

S pomočjo tehničnega aparata, ki je bil prav tako kot Varnostno-obveščevalna služba ves čas okupacije izključno v rokah partije, so se ustanovljale nove tehnike po pokrajinah in tudi v vojaških enotah. Ljubljansko partijsko tehniko so zato imenovali centralna tehnika (CT). Največje zasluge za organiziranje centralne tehnike v Ljubljani je imel organizacijski sekretar CK KPS Tone Tomšič, ki pa je njeno vodstvo zaupal dr. Dušanu Kraigherju. Svojo dejavnost je močno razširila in razvila naslednja področja ali sektorje: ciklostilni, tiskarski, cinkografski in dokumentni, radijski za zveze in ekspedit ter gradbeni za gradnjo bunkerjev in skrivališč.⁴⁹²

Močna ciklostilna tehnika v Ljubljani je razmnoževala letake in osrednje glasilo osvobodilnega gibanja Slovenski poročevalec, ki je v vojnih letih izhajal v povprečno 4000–8000 izvodih in naj bi ga po ocenah vodstva Osvobodilne fronte bralo okoli 50.000 ljudi v me-

⁴⁹⁰ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 171; Krivic, O nekaterih značilnostih in problemih ljubljanske organizacije OF v letu 1941, str. 43, 44.

⁴⁹¹ Tršan, OF v Ljubljani, str. 60, 61.

⁴⁹² Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 174.

stu oziroma kar 120.000 Slovencev, vendar so številke verjetno nekoliko pretirane. Od šestnajste številke z dne 6. septembra 1941 dalje je imel podnaslov "Informacijski vestnik Osvobodilne fronte" (nekaj prvih števil, ko še ni obveljalo ime OF, je imelo sicer oznako "Glasilo protiimperialistične fronte, od oktobra 1944 pa je bilo v podnaslovu "Glasilo OF"). Prva ciklostirana številka Slovenskega poročevalca je izšla na dvanajstih straneh že konec maja 1941, mesec dni po ustanovitvi Osvobodilne fronte; do konca leta 1941 je izšlo še 32 števil, leta 1942 je bilo 45 števil, leta 1943 33, leta 1944 40 in leta 1945 do konca vojne 18 števil. Zadnjo, slavnostno številko, ki je objavila imenovanje nove slovenske vlade, so uredili v Ajdovščini, natisnili pa v Trstu.

Poročevalca so leta 1941 in 1942 urejali Tone Tomšič, Boris Kidrič in Edvard Kocbek, in sicer od maja 1941 do maja 1942 v Ljubljani, v času prvega osvobojenega ozemlja od maja do avgusta 1942 na Tisovcu v Suhi krajini in Starem bregu na Rogu, po italijanski ofenzivi od septembra 1942 do konca tega leta pa na Pogorelcu na Rogu, Lipoglavu pri Ljubljani in v Dolomitih. Od januarja do marca 1943 ga je najprej v Polhograjskih Dolomitih in nato do julija 1943 na Bazi 20 na Rogu urejeval Boris Ziherl, julija pa je uredništvo prevzel France Škerl. Maja 1944 je glavna urednica postala Marija Vilfan, ki je urejala Slovenskega poročevalca do konca vojne.⁴⁹³

Poleg ostalih rednih publikacij Osvobodilna fronta, Mlada Slovenija, Slovenski partizan, Radio-vestnik, Delo, Slovenska revolucija je ciklostilna tehnika v Ljubljani tiskala še številne brošure, poslanice, letake itd. Preko 50 ciklostilnih in tiskarskih tehnik je skrbelo za redno izdajanje vseh publikacij in propagandnega materiala.⁴⁹⁴ Že jeseni 1941 pa so se razvile ciklostilne tehnike tudi v Novem mestu, na Jesenicah, v Kranju in Mariboru, ki so ponatiskovale letake in Slovenskega poročevalca.

⁴⁹³ Polič, Čudežna pomlad, knjiga 3, str. 181, op. 56.

⁴⁹⁴ ARS, AS 1502, t.e. 2, Poročilo Izvršnega odbora OF Antifašističnemu svetu narodnega osvobojenja Jugoslavije – poročilo je bilo poslano Avnoju s pismom, datiranim na novo leto 1943; DLRS, knjiga 5, dok. 4.

Ko sta morali prenehati z delom dve ilegalni tiskarni, v Sadinji vasi in v Vnanjih Goricah pri Ljubljani, ki ju je KPS imela že pred vojno, so poleti 1941 na Cesti na Brdo pri Ljubljani vzpostavili novo tiskarno, ki je pod imenom "Podmornica" delovala od septembra 1941 do konca julija 1942. Natisnila je šest številk glasila Osvobodilna fronta, žepno izdajo pesmi partizanskega pesnika Vladimira Pavšiča - Mateja Bora "Previharimo viharje" v pet tisoč izvodih, eno številko glasila Komunistične partije Slovenije Delo, podobe Slavka Šlandra in Ljuba Šercerja, vrsto letakov, mnogo osebnih izkaznic itd. Sredi Ljubljane, na Emonski cesti 2, so februarja 1942 organizirali tajno tiskarno "Tunel", ki pa so jo že sredi istega leta opustili. Natisnila je le po eno številko Slovenskega poročevalca, Osvobodilne fronte in Dela.⁴⁹⁵ Po prenehanju dela v tiskarni "Tunel" je prve dni avgusta 1942 začela obratovati nova ilegalna tiskarna "Toneta Tomšiča" v Šubičevi ulici št. 3, zaradi nenehne rasti osvobodilnega gibanja in zaradi vse večjih potreb po osvobodilnem tisku pa je vodstvo OF ustanovilo še tiskarno "Tehnika" v Šiški, vendar jo je, prav tako kot njeno naslednico, tiskarno "Jama" ali "Truga" v Zelni jami, kmalu po začetku delovanja odkrila italijanska policija.⁴⁹⁶

Ko se je spomladi 1942 celotno vodstvo osvobodilnega gibanja preselilo v Dolomite, so začele delati tudi tehnike v okrožjih na Dolenjskem in Notranjskem, močnejše pa se je tamkaj razvila tehnika glavnega poveljstva, imenovana Dolomitska tehnika. V njej so znova začeli izdajati tudi Ljudsko pravico, glasilo KPS, ki so jo urejali najprej Edvard Kardelj in nato Boris Kidrič, Boris Zihelr in drugi. Čeprav je Kocbek v Tovarišiji že 12. avgusta 1942 zapisal, da je partija sklenila začeti izdajati Ljudsko pravico, je prva številka izšla šele 15. januarja 1943. V njej je bilo zapisano, da je prvič izšla leta 1934, v dneh, ko se je slovenski narod pričel vse odločnejše dvigati proti velesrbski šestojanuarski diktaturi za svojo narodno svobodo in enakopravnost, devet let kasneje pa je ponovno izšla z istim namenom: "Pro-

⁴⁹⁵ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 174, 175.

⁴⁹⁶ Krall, Partizanske tiskarne na Slovenskem, knjiga 1, str. 30–42.

tiljudska gospoda je poskušala z vsemi sredstvi zadušiti njen svobodni glas, zato je bilo njeno izhajanje neredno, presekanost z dolgimi presledki. Toda kljub temu se je ‚Ljudska pravica‘ tako priljubila slovenskemu ljudstvu, da je vedno znova zahtevalo njeno izhajanje. Zahtevalo ga je zato, ker je hotelo čuti jasno besedo Komunistične partije. Tudi danes pričinja ‚Ljudska pravica‘ izhajati z istim namenom.⁴⁹⁷

Ljudska pravica je nasledila Delo, glasilo KPS, ki je nehala izhajati novembra 1942. Sredstva za javno obveščanje so imela namreč pomembno vlogo pri širjenju OF, saj so imeli informativno, hkrati pa tudi propagandno vlogo, zato so poleg glavnih glasil OF, Slovenskega poročevalca in Osvobodilne fronte, imele svoja glasila tudi ustanovne skupine. Poleg KPS so tako imeli krščanski socialisti glasilo Slovenska revolucija, sokoli so izdali brošuro Sokol v borbi za svobodo, Kulturni delavci v OF pa so leta 1942 izdali v Ljubljani Slovenski zbornik 1942 ter jeseni 1945 Slovenski zbornik 1945. Poleg tega so svoja glasila imeli nekateri pokrajinski odbori OF (Primorski poročevalec, Koroški poročevalec, Poročevalec: Gorenjska izdaja, Novi čas, Novice) in tudi nekateri okrožni odbori OF (Glas Dolenjske, Svoboda, Od Barja do Kolpe, Med Rogom in Dolomiti). Svoja glasila so imele tudi nekatere množične organizacije – ženska organizacija Našo ženo, mladinska Mladino ter Slovenska narodna pomoč list Narod v ječi. Kmetom je bil namenjen Kmečki glas, delavcem pa Delavska enotnost.⁴⁹⁸

Dokumentni sektor s cinkografijo je pripravljaval klišeje za tiskarske izdelke, ki so vsebovali ilustracije, še posebej pa je izdeloval ponarejene okupatorjeve dokumente, žige, osebne izkaznice, živilske karte itd. Ker je okupator uvedel posebne osebne izkaznice in sistem živilskih kart, je dokumentni sektor omogočal življenje in delovanje potrebnemu številu ilegalcev, aktivistov osvobodilnega gibanja, ki jih je sovražnik iskal in so morali pogosto menjati svoje legitimacije, ime in zunanji videz. Za potrebe tega sektorja so delali tudi člani gibanja, ki

⁴⁹⁷ ARS, AS 1547, t.e. 67, Ljudska pravica, leto VII, 15. 1. 1943, št. 1 – „Ljudska pravica“.

⁴⁹⁸ Šmicberger, Partizanska sedma sila, str. 11–62.

so bili v rednih službah v podjetjih ustreznih strok in v podjetju za izdelavo žigov v Ljubljani.⁴⁹⁹

Radijski sektor centralne tehnike se je začel oblikovati leta 1941, ko je skupina sodelavcev dobila nalogo izdelati oddajno radijsko postajo na pogon z motornim agregatom, nekaj oddajnikov in sprejemnikov na ročni oziroma nožni pogon za zveze s tujino in med partizanskimi enotami, oddajno postajo za propagando v Ljubljani ter usposobiti primerno število telegrafistov.⁵⁰⁰

Izdelava radijskega oddajnika, ki bi na srednjih valovih opravljala propagandno poslanstvo v Ljubljani in njeni ožji okolici, je bila tedaj težka naloga, saj ni bilo ne izkušenj ne potrebnih strokovnjakov. Naloge so se lotili predvsem študentje elektrotehnike na ljubljanski univerzi. Izdelali so majhen, preprost oddajnik, ki so ga imenovali "Kričač". Prvič se je oglasil 17. novembra 1941 ob 17.45. Oglasal se je redno enkrat, nato pa dvakrat in od konca februarja 1942 trikrat tedensko, ob ponedeljkih, sredo in sobotah. Oddaje so bile kratke, trajale so povprečno petnajst minut, saj je okupator po dvanajstih minutah že lahko blokiral del mesta, od koder so se slišale. Najdaljša je bila oddaja 7. februarja 1942, v počastitev obletnice Prešernove smrti, ki je trajala celo uro. Prva oddaja je potekala v stanovanju na Vilharjevi 2, a ker so morali lokacijo ves čas spreminjati, so med oddajami uporabili osemnajst različnih stanovanj. Vsega skupaj je bilo okoli 45 oddaj, ki so se vedno začele s tiktakanjem ure in slovensko himno "Naprej zastava slave". Program je urejal Edvard Kocbek, ki je imel takrat na skrbi tudi uredništvo Slovenskega poročevalca. Valovna dolžina je bila 27 metrov, na koncu pa 48 metrov. Oddaje so slišali po vsej Ljubljani in v bolj oddaljenih krajih, kot so bili npr. Ribnica, Beograd in celo Marsa Matruh v Egiptu, ni pa jih slišala okolica Ljubljane. Okupator je z vsemi sredstvi poskušal odkriti oddajnik, vendar je radijskim tehnikom to uspelo preprečiti, zato je 26. marca italijanski visoki komisar za ljubljansko pokrajino, Emilio Grazioli, izdal ukaz o izročitvi radijskih sprejemnikov občinskemu uradu za

⁴⁹⁹ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 175.

⁵⁰⁰ Prav tam.

potrdilo. "Kričač" je tako imel 4. aprila zadnjo oddajo, saj zaradi pomanjkanja poslušalcev oddajanje ni imelo več pravega smisla.⁵⁰¹

Leta 1942 so na Kočevskem ponovno poskušali zgraditi radijsko postajo, vendar jim je uresničenje tega načrta preprečila italijanska ofenziva. Vnovič se je radio oglasil šele leta 1944 iz Črnomlja.⁵⁰² Radio Osvobodilna fronta je oddajal informativni in propagandni program, v katerem so bila poročila, politična predavanja, razglasi itd. Kasneje je v svoj program vključil še kulturne, predvsem glasbene in literarne nastope in prispevke, ter mladinske oddaje. Po osvoboditvi so radijsko postajo znova preselili v Ljubljano, kjer so ji namesto okupatorske postaje z imenom "Sender Laibach" dali simbolično ime Svobodna Ljubljana.⁵⁰³

Od jeseni 1941 do spomladi 1942 se je torej Osvobodilna fronta v Ljubljani in njeni okolici vse bolj krepila in dobila moč izvrševalca oblasti, saj je ob okupatorjevi oblasti obstajala tudi učinkovita oblast OF, kar se je najočitneje kazalo v tihih demonstracijah jeseni 1941, ko so se ulice na ukaz IOOF za eno uro spraznile. Stanje, ki ga je Kidrič, kot rečeno, označil s pojmom "država in državi", je odsevalo množično zasidranost OF med prebivalstvom ter njeno moč in vpliv v slovenski družbi. Po umiku vodstva na osvobojeno ozemlje ter po začetku streljanja talcev pa je "polet" OF v mestu usahnil in vse večjo moč so začeli pridobivati nasprotniki OF. Osvobodilno gibanje v mestu so precej prizadele tudi racije, po katerih so v rajonskih odborih OF začele prevladovati ženske. Po Kardeljevem in Kidričevem prihodu v mesto oktobra 1942 in po politični odločitvi o ustavitvi atentatov VOS-a na okupatorjeve sodelavce in politične nasprotnike se je dejavnost OF znova nekoliko okrepila, do novega vzpona pa je prišlo šele spomladi 1943, ko so bile v celotni Ljubljanski pokrajini večinoma premagane posledice italijanske ofenzive.⁵⁰⁴ Kidrič je v brošuri "Tri

⁵⁰¹ ARS, AS 1709, t.e. 2, Radio Osvobodilna fronta 1941–1942, sestavek, napisan v Ljubljani 16. 10. 1948, prepisan 16. 3. 1950; ARS, AS 1709, t.e. 8, Ljubljana v borbi; glej tudi Reisp: Kričač.

⁵⁰² Javoršek, Radio Osvobodilna fronta, str. 13–24.

⁵⁰³ ARS, AS 1709, t.e. 2, ROF.

⁵⁰⁴ Tršan, OF v Ljubljani, str. 89–90.

leta Osvobodilne fronte” zapisal, da je veliko vlogo po kapitulaciji Italije ponovno odigrala slovenska prestolnica Ljubljana, saj je v tem obdobju “izvedla množične akcije, ki niso v ničemer zaostajale za akcijami prvega leta osvobodilnega gibanja, temveč so jih celo prekašale”, hkrati pa je Ljubljana “pokazala vzorne primere ponovnega zbiranja vseh pozitivnih narodnih sil, ki je tudi sicer postalo značilno za to razdobje in ki je razen v Ljubljani, zlasti še na Primorskem rodilo vidne sadove ter omogočilo pred kapitulacijo Italije nov dotok političnih, strokovnih in kulturnih moči na neposredni teren Osvobodilne borbe, po kapitulaciji pa privedlo vse, kar je ostalo količkaj zdravo, končno veljavno k Osvobodilni fronti”.⁵⁰⁵ V skladu s plimami in osekami v odporniškem gibanju je nihalo tudi število terenskih odborov v mestu: njihovo število se je ob začetku zime 1942/1943 zmanjšalo na 141, potem pa je v aprilu 1943 spet naraslo na 212 in v začetku septembra na 237.⁵⁰⁶

Vendar je nato zaradi nemške okupacije in občutne okrepitve domobranstva Ljubljana ponovno izgubila vlogo pomembnega središča opore gibanju v širšem merilu, jeseni 1944 pa so Ljubljano prizadele še množične aretacije, ki so dosegle vrh v začetku leta 1945. Tedaj je bilo aretiranih približno 300 ljudi, med njimi skoraj vsi vidnejši aktivisti.⁵⁰⁷

Vodstvo Osvobodilne fronte je, kot že rečeno, od druge polovice maja 1942 bivalo na osvobojenem ozemlju Dolenjske in Notranjske. Spomladi leta 1943 so se preselili na t. i. Bazo 20, skrivno barakarsko naselje v Kočevskem gozdu, do katere se je prišlo po lestvi. Radko Polič se spominja, da je bil vhod v Bazo zelo dobro prikrit: “Po brvi zlezeš čez snežni zid in – na Bazi si. Stražar potegne hitro lestev spet v zavetje, še enkrat preleti s pogledom, če ni ostala na gazi in nedotaknjemem snegu okrog nje kakšna izdajalska sled, nato se skrije še on. Vsak popotnik, ki bi šel po gazi za nami, bi še sanjal ne,

⁵⁰⁵ ARS, AS 1643, t.e. 73, Boris Kidrič: Tri leta Osvobodilne fronte (od spomladi 1941 do spomladi 1944), brošura, izdala propagandna komisija pri IOOF, št. 26. junij 1945.

⁵⁰⁶ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 447.

⁵⁰⁷ Deželak Barič, Razmere po pokrajinah, str. 746.

da je tri korake vstran vhod na Bazo 20.”⁵⁰⁸ Ustanovitelji bivališča CK in IOOF na Rogu so namreč namerno izbrali takšen prostor, da so lahko vhod v Bazo prikrili. Dim iz kuhinjskih peči so po posebnem postopku ohlajali, da ni bil viden, graditelji pa so pokazali tako neverjetne tehnične in organizacijske veščine kot tudi iznajdljivost, kar Polič opiše z naslednjimi besedami: “Nekaj korakov vstran od naše barake je začel rasti na pobočju dom za predsednika Izvršnega odbora OF in SNOS Josipa Vidmarja. Tu so graditelji že pokazali, kaj zmorejo, če imajo material in potrební čas. Še bolj pa so zablesteli z novo cekajevsko barako, ki so jo postavili zraven stare, na sosedni vzpetini, tako da sta se gledali s Petrovo (Boris Kidrič – op. avt.) hišico s hriba na hrib. Samo Petrova je bila proti novi Lukovi rezidenci – Luka-Franc Leskošek je bil kot sekretar CK njen gospodar – nebogljen palček, saj je bila nova prava palača z več prostori, sobami in sobicami in prostorno verando.”⁵⁰⁹

Baza se je ponašala tudi z električno, ki jo je proizvajal plinski generator na lesno maso, ki jim ga je sredi vojnih razmer uspelo pretihotapiti iz Italije, in ostalimi potrebnimi sredstvi ter opremo, vključno s partizansko bolnišnico Jelendol nekaj kilometrov stran, v kateri so izvajali zahtevne operacije.⁵¹⁰

Na Bazo so ves čas prihajali novi prebivalci, zato so morali graditi nove barake. Spomladi in poleti 1944 se je tako hitro širila, da se vsi prebivalci niso mogli več poznati med seboj, zato so tudi opustili zamudni način vstopa z lestvijo. Vendar se je vsakdo potrudil, da je stopil čim bolj previdno, stražar pa je za vsakim pregledal, ali ni z nerodno stopinjo ranil preprogo suhega listja, iglic in suhljadi. Tako je vodstvo osvobodilnega gibanja kljub dnevnim obiskom kurirjev in aktivistov in sovražnim ofenzivam ostalo neodkrito.⁵¹¹

V soseščini Baze 20 je bila še Baza 80, kjer so “uradovale” odseki SNOS, zametki ministrov bodoče slovenske vlade, Znanstveni inštitut, Komisija za ugotavljanje

⁵⁰⁸ Polič, Čudežna pomlad, knjiga 3, str. 165.

⁵⁰⁹ Prav tam, str. 182.

⁵¹⁰ Repe, Liberation Front of the Slovene Nation, str. 43.

⁵¹¹ Polič, Čudežna pomlad, knjiga 3, str. 165, op. 49.

Člani Vrhovnega plenuma OF na Bazi 20 v Kočevskem Rogu oktobra 1943: France Svetek, dr. Makso Šnuderl, Josip Jeras, dr. Dušan Serbec. Sedijo: akademski slikar Božidar Jakac, Tatjana Jakac in kanadski major William Jones, ki je s prvo zavezniško oziroma anglo-ameriško vojaško misijo v Slovenijo prispel konec junija 1943 (MNZS)

zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev in še kakšna osrednja ustanova.⁵¹²

Primorska

Na Primorskem se je protifašistični odpor pod vodstvom KPS začel skoraj sočasno kot v osrednji Sloveniji, vendar se zaradi specifičnih razmer, ki so bile posledica že dvajsetletne fašistične vladavine, v letih 1941 in 1942 ni razmahnil v širšem obsegu. Množične aretacije protifašistov leta 1940 – aretiranim so sodili decembra 1941 na drugem tržaškem procesu – so imele daljnosežne posledice, saj so bili s tem izločeni izkušeni aktivisti, ki bi sicer lahko pomembno prispevali k širjenju OF ali celo avtonomno razvijali že obstoječe odporništvu v okviru narodnorevolucionarne organizacije TIGR (Trst-

⁵¹² Prav tam, str. 183, op. 58.

Istra-Gorica-Reka). Zato je bila Primorska pri širjenju OF, še zlasti v začetnem obdobju, močno odvisna od kadrov, ki jih je od sredine leta 1941 naprej tja iz Ljubljanske pokrajine pošiljal Centralni komite KPS. To so bili predvsem primorski emigranti, zvečine komunisti, ki so vzporedno vzpostavljali tudi organizacije KPS.⁵¹³

Pri tem pa je treba omeniti tudi odnos KPS do ilegalne organizacije TIGR, ki je bil sicer upoštevanja vreden subjekt protifašističnega odpora, vendar je bilo za komuniste nesprejemljivo tigrovsko vodstvo, predvsem zaradi njegove povezanosti z zahodnimi obveščevalnimi službami ter jugoslovanskimi meščanskimi krogi. Poleg tega je imela KPS vlogo pobudnice za ustanovitev Osvobodilne fronte, zaradi česar so ji ostale skupine priznavale vodilno vlogo v OF, v primeru vključitve TIGR-a, organizatorja in voditelja upornišva na Primorskem, pa bi bilo partijsko prvenstvo ogroženo in neprepričljivo. Zato TIGR tudi ni bil vključen kot samostojna skupina v vseslovensko Osvobodilno fronto oziroma ni dobil svojega predstavnika v Vrhovnem plenumu OF. Kljub temu da v OF niso bili vključeni kot člani tigrovske organizacije, pa so jih vključevali kot posameznike, s čimer se je tigrovska organizacija močno razkrojila oziroma jo je Osvobodilni fronti pod vodstvom KPS uspelo vsrkati vase.⁵¹⁴

Primorski Slovenci so bili sicer odprti za OF, saj je le-ta predstavljala nadaljevanje njihovega dotedanjšega protifašističnega boja in hotenj po združitvi s Slovenci v Jugoslaviji, toda kljub splošnemu protifašističnemu razpoloženju so se zaradi specifičnih okoliščin, predvsem zaradi prejšnjih aretacij in fašističnega nasilja, kajti fašistična oblast je bila še zlasti na Primorskem občutljiva na vsak pojav upornišva, organizacije OF širile s precejšnjo težavo.⁵¹⁵ Med uporniškiimi središči, ki so nastala že leta 1941 (npr. v Trstu, na Goriškem, v Vipavski dolini, na območju Ilirske Bistrice, na Tolminskem in Cerkljanskem), se je organizacija najbolj razširila na Goriškem in Vipavskem, kjer so ustana-

⁵¹³ Deželak Barič, Širitev Osvobodilne fronte po pokrajinah, str. 620, 621.

⁵¹⁴ Deželak Barič, Odnos Komunistične partije Slovenije do narodnorevolucionarne organizacije TIGR med drugo svetovno vojno, str. 181–195.

⁵¹⁵ Žnidarič, Nekatere posebnosti in razlike osvobodilnega boja po slovenskih regijah, str. 131.

vljali terenske odbore, na Vipavskem pa so konec leta 1941 ustanovili tudi okrožni odbor OF. Vendar je bil za Primorsko na splošno še dolgo značilnejši zaupniški sistem kot trdnejši sistem odborov. Delo je slonelo na posameznih aktivistih, ki zaradi maloštevilnosti še zdaleč niso zmogli izvajati nalog v takem obsegu, kot je to želelo osrednje vodstvo. Zaradi nacionalnega interesa in strateškega pomena je namreč osrednje vodstvo tej pokrajini namenilo veliko pozornost, najbolj očitno pa se je to pokazalo prav v napotitvi političnih in vojaških kadrov na Primorsko. Pozimi 1941/1942 je odporniško organizacijo hudo prizadela še aretacija začasnega pokrajinskega komiteja KPS, ki je vodil splošno politično in ne samo partijsko delo.⁵¹⁶

Šele aprila 1942 so zopet sestavili Pokrajinski komite KPS za Slovensko Primorje. Novi pokrajinski komite KPS je pričel z organizacijskimi pripravami za razširitev žarišč narodnoosvobodilnega gibanja v široko organizacijsko mrežo celic in komitejev KPS ter odborov OF. Glavna težava je bila še vedno pomanjkanje kadra za rajonske in okrožne organe. OF je sicer prodrla v množice, pri njih dobila svoje privrženca, toda ti so le zbirali hrano, orožje, obleko, denarna sredstva in podobno, niso pa bili organizatorji, ki bi sami vodili gibanje na svojem območju.⁵¹⁷ Zaupniška mreža je le postopoma preraščala v organizacijo odborov. Po spominih Toma Brejca, sekretarja PK KPS za Primorsko, je bilo v začetku leta 1942 na Primorskem okrog 50 odborov OF, do srede avgusta pa je OF narasla na okrog sto odborov.⁵¹⁸ 22. avgusta 1942 je Tomo Brejc položaj Osvobodilne fronte na Primorskem v poročilu CK KPS označil z naslednjimi besedami: "Na Primorskem deluje sedaj okrog 100 odborov OF. Njihovo delo sestoji v glavnem v zbiranju hrane, obleke in obutve za partizane, zbiranju orožja finančnih sredstev ter propagande za OF. Tipična slabost večine teh odborov je, da so v propagandi še kar dobri, pač pa je v teh odborih prav malo dobrih organizatorjev. To da so se ljudje odvadili v zadnjih letih sploh misliti na organizacijo se

⁵¹⁶ Deželak Barič, Širitev Osvobodilne fronte po pokrajinah, str. 621.

⁵¹⁷ Plahuta, Srednjeprimorsko okrožje, str. 8, 9.

⁵¹⁸ Plahuta, Začetki OF na Goriškem, str. 141.

pozna. Pokrajinskega odbora za OF na Primorskem še vedno nimamo, ne obstojajo niti Okrožni odbori v Gorici in Trstu, ker še vedno nimamo zanje pravih ljudi. Prav tu se vidi, kako različen je položaj tu od onega v Ljubljani. Izgledi, da bi mogli povsod urediti pravilno organizacijsko in upravno poslovanje OF so bolj slabi, ker se položaj naglo zaostruje. Kratko: za višja predstavništva OF, do sedaj nismo mogli dobiti ljudi, ki bi iz njih mogli sestaviti socialno in politično zanesljive in solidne odbore OF. Posamezniki so nekateri prav dobri in požrtvovalni ali organizacije se bojijo. Kljub tem težkočam je naše delo v OF, do sedaj že rodilo prav lepe uspehe. Povsod se koncentrirana hrana za Partizane, pripravljata topla obleka za zimo itd. Kmetje sabotirajo oddajo živil, kar se le da, prav tako sabotirajo oddajo klavne živine, ki je sploh ne bi dali več če bi jih mi mogli ubraniti pred represalijami, le količkaj z uspehom.”⁵¹⁹

Tudi Kidrič je 14. decembra 1942 v poročilu Titu pisal, da na Primorskem dozoreva “situacija ljudske vstaje”, vendar “organizacijsko zajemanje še zaostaja za množičnimi simpatijami do OF”.⁵²⁰

Iz poročil je razvidno, da se je PK KPS za Primorsko sicer posrečilo pridobiti simpatije primorskega prebivalstva za Osvobodilno fronto, ni ga pa moglo organizacijsko zajeti, kakor tudi ne prodreti tako v večja mesta (npr. Trst) kot tudi ne v delavska središča, zato so uporniške skupine nastajale spontano in sodelovale v osvobodilnem gibanju največ s pomočjo partizanov.⁵²¹

Dejstvo, da je bilo tedaj primorsko ljudstvo partiji in Osvobodilni fronti splošno vdano, organizacijsko pa še ne zajeto, je zahtevalo pokrajinsko konferenco KPS, ki je bila 4. in 5. decembra 1942. Udeležili so se je tudi ljudje, ki so se pri svojem delu na terenu pokazali za primerne, da jih vodstvo pritegne v politični aktiv. Poleg pomoči, ki je prispela, so bili tako ustvarjeni vsi pogoji, da se pokrajina razdeli na okrožja in da začno v njih graditi mrežo organizacij KPS in OF.⁵²²

⁵¹⁹ DLRS, knjiga 3, dok. 49.

⁵²⁰ Jesen 1942, dok. 208.

⁵²¹ Prav tam, dok. 209.

⁵²² Ferenc, Kratak pregled razvoja KPS in OF v Slovenskem Primorju, str. 108.

Aleš Bebler je že sredi decembra 1942 poročal, da se že kažejo prvi sadovi konference. Število članov partije se je do srede januarja 1943 kar podvojilo, s tem pa se je razvijala in utrjevala tudi organizacijska mreža partijskih komitejev in odborov OF.⁵²³

Za to obdobje je torej značilna večja načrtnost v političnem delu. Pokrajino so razdelili na okrožja in vanje napotili razpoložljive kadre, ki so bili odgovorni za delo okrožij v celoti. Sprva je bilo štirinajst okrožij: Tolmin, Baša, Idrija, Kanal, Gorica, Brda, Vipava (Ajdovščina), Pivka, Materija (Brkini), slovenska Istra, Kras, Trst, Beneška Slovenija in Trbiž. Sredi leta 1943 se je z razdelitvijo treh okrožij njihovo število povečalo na sedemnajst, a so jih še pred kapitulacijo Italije za krajši čas združili v sedem okrožij in mesto Trst. Potem, ko je CK KPS kritiziral takšno zmanjšanje okrožij na Primorskem, so jeseni 1943 ustvarili pet novih okrožij. Teh trinajst okrožij je živelo dobrega pol leta, dokler jih niso avgusta 1944 zopet združili v pet večjih okrožij: baško, idrijsko in kanalsko v severnoprimorsko, tolminsko, beneško in briško v zahodnoprimorsko, goriško, ajdovsko in kraško v srednjeprimorsko in pivško, brkinsko ter istrsko v južnoprimorsko, tržaško okrožje pa je ostalo še dalje. Ta razdelitev Slovenskega primorja se je nato obdržala do osvoboditve.⁵²⁴

Pokrajinski odbor OF za Primorsko so ustanovili že jeseni 1942 in so ga sprva sestavljali tajnik Anton Velušček in člana Tomo Brejc ter Miro Špacapan, po aretaciji Toma Brejca pa so se trije liberalci (Ludvik Slokar, Miro Špacapan in Jože Štrukelj), dva komunisti (Branco Babič in Anton Velušček) in en krščanski socialist (Mihael Leban) združili v razširjen pokrajinski odbor.⁵²⁵ 26. oktobra 1943 se je znova rekonstruiral. Takrat je predsednik postal France Bevk, podpredsednik dr. Joža Vilfan, tajnik dr. Aleš Bebler, člani pa so bili dr. Danilo Lokar, Anton Velušček, Jaka Štucin in Jože Tejkal kot zastopnik ZSM ter Pavla Colja kot zastopnica SPZŽ.⁵²⁶ V

⁵²³ Prav tam, str. 118.

⁵²⁴ Prav tam, str. 140–149.

⁵²⁵ Prav tam, str. 124.

⁵²⁶ ARS, AS 1734, t.e. 646, Pokrajinski odbor OF za Primorsko Slovenijo Izvršnemu odboru Osvobodilne fronte, 17. december 1943.

novembru je bil vanj kooptiran še Jože Srebrnič, bivši komunistični poslanec v rimskem parlamentu, ki se je tedaj vrnil iz zapora, medtem ko sta Rudi Mahnič in Darko Marušič novembra padla, decembra pa še Jože Tejkal.⁵²⁷

Gorenjska

Med temeljnimi značilnostmi razvoja OF na Gorenjskem, v teritorialno-političnem pogledu sprva razdeljenem na jeseniško, kranjsko in kamniško okrožje, sta bili moč in širina v prvem obdobju, od druge polovice julija 1941 do sredine januarja 1942, ki ni dosti zaostajal za razvojem v Ljubljanski pokrajini. Konec jeseni 1941 je tam že delovalo vsaj 108 odborov.⁵²⁸

Prve vesti o tem, da so se zastopniki protifašističnih organizacij v Ljubljani dogovorili o skupnem nastopu proti okupatorju, so začele prihajati na Gorenjsko že konec aprila 1941. V Šentvid, Šmartno, Tacen in Medvode so jih prinašali predvsem člani ustanovnih skupin, ki so kot delavci in izobraženci hodili na delo v Ljubljano. Že maja 1941 so začeli na Gorenjsko prinašati letake in nato prve številke Slovenskega poročevalca, najprej prek hiše kolarja Selana v Klečah, zaradi vse strožjega nadzora na meji pa so tisk KPS in OF prinašali iz Ljubljane v Kranj železničarji, sprva največ Milan Zlatnar, in naprej k Tonetu Hafnerju v Stražišče, kjer so ga prepisovali in razmnoževali ter od tam razpošiljali po vsej Gorenjski.⁵²⁹

Meja med Gorenjsko pod nemško zasedbo in Ljubljano pod italijansko okupacijo kot žariščem boja za obstoj in osvoboditev med tri okupatorje razkosanega slovenskega naroda namreč ni mogla prekiniti zvez med Slovenci oziroma enotnega narodnoosvobodilnega delovanja ter boja Slovencev. Zato so prav na območju med Ježico in Žirmi potekale stalne zveze med Ljubljano in Gorenjsko pa tudi naprej na Štajersko, Koroško

⁵²⁷ Ferenc, Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo in njegovo delo, str. 32.

⁵²⁸ Ferenc, Nekaj značilnosti narodnoosvobodilnega boja na Gorenjskem, str. 119.

⁵²⁹ Križnar, Skofjeloško okrožje, str. 51, 52.

in Primorsko. Te kurirske zveze so vzdrževali prebivalci z obeh strani razmejitvene črte, od novembra 1941 do marca 1942 pa tudi oborožena kurirska patrulja pod vodstvom Pavla Zibelnika - Paja, ki je dvakrat na teden iz Kosez prek draveljske gmajne in mimo Svete Katarine prinašala na Gorenjsko do kmeta Prevojnika pod Toškim čelom, nato do Kraščeve hiše in Medenskega hriba, potem pa naprej mimo Medvod do opuščenega Bergantovega mlina na Seničici navodila ter narodnoosvobodilni tisk in ga odlagala v zemljo zakopani sod, odnašala pa poročila o razmerah in osvobodilni dejavnosti na Gorenjskem.⁵³⁰

Organizacije so bile razširjene predvsem na kranjskem in jeseniškem območju, kjer so npr. 1. decembra organizirali tudi t. i. plebiscitne akcije. Za kamniško okrožje, v katerem se je že poleti 1941 razmahnila partizanska aktivnost, pa je bilo značilno, da tega razmaha ni spremljalo množično povezovanje privržencev osvobodilnega gibanja v odbore OF in da je ta proces stekel šele v zimskih mesecih, predvsem v odročnejših delih.⁵³¹

Pri ustvarjanju vstajniškega razpoloženja, ki se je decembra 1941 razvilo v množično vstajo, kakršne ni bilo drugod na Slovenskem vse do septembra 1943, ko je prišlo do vseljudske vstaje na Primorskem in v Istri, so imeli pomembno vlogo tudi zaupniki OF in terenske organizacije. Decembrski vstaji so sledili okupatorjevi ukrepi za odločno zatrtje organizacij OF, saj se je okupator zavedal, da bo lažje uničil partizanske enote, če jih bo odrezal od organizacijskega zaledja. V organizacijo je začel vdirati decembra 1941 na Jesenicah, to pa mu je uspelo tudi zaradi neizkušenosti mladih aktivistov. Od tam se je vdor razširil v kranjsko okrožje. Do marca 1942 je okupator na Gorenjskem zaprl 250 članov terenskih organizacij, jih večino poslal v taborišča, številne vidnejše organizatorje pa postrelil.⁵³² Tako je Kardeļ 29. marca 1942 v poročilu Titu pisal, da sta na Gorenjskem dva momenta vplivala negativno: neuspela ljudska vstaja v decembru in januarju, zaradi katere je prišlo do

⁵³⁰ Prav tam.

⁵³¹ Deželak Barič, Širitev Osvobodilne fronte po pokrajinah, str. 620.

⁵³² Križnar, Jeseniško okrožje, str. 111–134; Križnar, Kranjsko okrožje, str. 163.

demoralizacije med prebivalstvom, ter “velika partijska provala”, ki se je začela takoj po neuspeli vstaji.⁵³³

Organizacije so bile po množičnih aretacijah v začetku leta 1942 po večini razbite. Reaktiviranje nerazkritih odborov in ustanavljanje novih pa je proti koncu poletja počasi vendarle steklo in sklenili so organizirati novo okrožje za škofjeloško območje, na okrepitev katerega je zlasti vplivala kapitulacija Italije.⁵³⁴ Do njega je namreč segalo osvobodeno ozemlje severne Primorske, in ker je bila nemško-italijanska razmejitvena črta skozi slovensko ozemlje odpravljena, je bilo s tem olajšano sodelovanje gorenjskih in primorskih partizanskih enot in protifašističnih organizacij.⁵³⁵

5. februarja 1944 je PK KPS za Gorenjsko napovedal posvet s člani KPS, na katerem naj bi ocenili narodnoosvobodilno dejavnost in si zadali spremenjenim razmeram ustrezne naloge. Po zasedanju SNOS v Črnomlju 19. in 20. februarja pa se je pokazalo, da bo treba pripraviti širši posvet, na katerem se bodo gorenjski aktivisti OF dogovorili, kako naj bi preseglji že preveč ustaljene oblike organiziranosti in delovanja, izvolili vodstva političnih organizacij in jih uveljavili kot organe nastajajoče slovenske države. CK KPS je konec februarja namreč ugotovil, da so se organizacije KPS preveč izločile iz OF in prenehale biti motor narodnoosvobodilnega gibanja. Zaradi silovitih ukrepov gestapa proti gorenjskim domoljubom in šablonskih oblik organiziranosti ter delovanja njihovih vodstev narodnoosvobodilno gibanje še vedno ni doseglo take množičnosti, ki bi jo moglo doseči glede na protinacistično razpoloženje prebivalstva. Član Vrhovnega plenuma OF in Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta Bogdan Osolnik, ki je bil v začetku marca 1944 poslan na Gorenjsko za namestnika sekretarja PK KPS, si je prizadeval uveljaviti nekatere nove oblike delovanja protifašističnih organizacij in okrepiti Osvobodilno fronto, zato je predlagal sklic gorenjskih aktivistov na zbor, kjer naj bi sprejeli smernice za delovanje v prihodnje, kar naj bi omogočilo nov polet narodnoosvobo-

⁵³³ DLRS, knjiga 1, dokument št. 151.

⁵³⁴ Križnar, Jeseniško okrožje, str. 176.

⁵³⁵ Križnar, Škofjeloško okrožje, str. 175.

dilnega gibanja. Njegov predlog je bil sprejet, zbor pa je bilo potrebno pripraviti tako konspirativno, da zanj ne bi zvedel okupator in zborujočih napadel.⁵³⁶

Na seji Oblastnega komiteja KPS za Gorenjsko 7. maja 1944 je članica poverjenišva CK KPS Lidija Šentjurc - Joža podprla pobudo za posvet z zastopniki aktivistov OF vseh 4 okrožij in 27 okrajev na Gorenjskem ter obljubila, da bo na posvet povabila tudi politkomisarja glavnega štaba Borisa Kraigherja in zastopnike IX. korpusa NOV. Da bi se KPS tesneje vključila v OF, so navzoči na seji predlagali, naj bi bili sekretarji komitejev KPS hkrati sekretarji okrajnih in okrožnih odborov OF. Dogovorili so se, da bo posvet gorenjskih aktivistov sredi maja na Jelovici nad Selško dolino, in si razdelili naloge za njegovo pripravo. Razposlali so vabila in določili zborna mesta, od koder naj bi kurirji povabljene aktiviste OF privedli v barako gozdnih delavcev v Mosteh med Ratovcem in Jelovico, kjer naj bi potekalo zborovanje.⁵³⁷

Tako je škofjeloško okrožje 13. in 14. maja 1944 gostilo najpomembnejši zbor organizatorjev NOB na Gorenjskem. Na posvetu se je zbralo 120 gorenjskih aktivistov OF. Udeležili so se ga tudi politkomisar Glavnega štaba NOV in POS Boris Kraigher, član Avnoja in SNOS dr. Aleš Bebler in politkomisar IX. korpusa NOV Janez Hribar. Posvet je vodil delovni predsednik France Perovšek. Maks Krmelj je poročal o razvoju NOB na Gorenjskem, Lidija Šentjurc je opisala politični položaj v svetu, Jugoslaviji in Sloveniji ter nakazala skorajšnjo zmago protifašistične koalicije in zasnovo demokratične slovenske države v okviru zvezne Jugoslavije. Jaka Štucin - Cvetko je obrazložil oblike organiziranosti in dejavnosti odborov protifašističnih organizacij, Angelca Mahnič je govorila o graditvi ljudske oblasti, Bogdan Osolnik o oblikah in pomenu agitacije in propagande, Tone Hafner - Robnik pa o gospodarstvu in oblikah preskrbovanja 31. divizije NOV in prebivalstva na osvobojenem ozemlju. Okrožni sekretarji so poročali o razmerah v svojih okrožjih, okrajni sekretarji pa so jih dopolnjevali. Okoliščine so bile glede na moč in nad-

⁵³⁶ Križnar, Škofjeloško okrožje, str. 229

⁵³⁷ Prav tam, str. 229, 230.

zor okupatorjevih posadk zelo različne; na podeželju so bile boljše kot v mestih, medtem ko je bilo domobranstvo v močnem porastu zlasti na škofjeloškem območju. Sledila je razprava z vprašanji, pojasnili in navodili.⁵³⁸ Sklenili so okrečiti partizansko vojsko, ustanoviti nove odrede, ukiniti delo v tovarnah, ki delajo za okupatorja, pridobivati in vključevati prebivalstvo v OF, ki naj bi do možnosti za izvedbo splošnih volitev opravljala poleg političnih tudi oblastne naloge. Opozorili pa so tudi na napake v dotedanjem političnem delu, ki jih je bilo potrebno odpraviti, kot so bile npr. nesamostojnost, birokratizem, nepravilna razdelitev dela v odborih OF, nezadostno vključevanje žena in mladine v delo ter prepočasna mobilizacija.⁵³⁹

Ker je do spomladi 1944 na Gorenjskem obstajalo in delovalo samo poverjenišstvo IOOF, je večino nalog vodstva OF opravljal PK KPS, zato je nemška in domobranska propaganda razglašala, da ima NOB na Gorenjskem komunističen značaj. Na posvetu aktivistov pa je bil ustanovljen Pokrajinski odbor OF za Gorenjsko, v katerega so bili med drugimi izvoljeni Maks Krmelj kot sekretar in Jaka Štucin kot tajnik ter sekretarji pokrajinskih odborov narodnoosvobodilnih organizacij: Angelca Mahnič za SNP, Minka Peternel - Marta za SPŽZ, France Kavčič - Veljko za ZSM, Tone Hafner - Robnik za gospodarstvo, Tone Nartnik za NZ, Stane Kersnik za Varnostno-obveščevalno službo, Anton Stegnar - Silvo za Delavsko enotnost, Ivan Bertoncelej - Janoš za prosvetne in kulturne dejavnosti ter še nekateri drugi najbolj prizadevni gorenjski aktivisti OF.⁵⁴⁰ Določene so bile tudi njegove poglavitne naloge: utrjevanje oblasti OF, boj proti domačim nasprotnikom in izvedba popolne mobilizacije v NOV.

Dejavnost odborov OF in množičnih organizacij je dosegla vrhunec spomladi 1944, poleti pa so se začele razmere za politično delovanje v ravninskih delih kamniškega, kranjskega in škofjeloškega okrožja hitro

⁵³⁸ Križnar, Škofjeloško okrožje, str. 230, 231.

⁵³⁹ ARS, AS 1736, t.e. 668, Sklepi in ugotovitve prvega posveta gorenjskih aktivistov Osvobodilne fronte 13. in 14. maja 1944.

⁵⁴⁰ Križnar, Škofjeloško okrožje, str. 231.

Pokrajinski odbor OF za Gorenjsko poleti 1944. Sedijo: Bogdan Osolnik, Andrej Stegnar, Matija Kremelj, Jaka Štucin - Cvetko, France Perovšek; stojijo: Janez Koncilja - Jan, Tone Hafner, Ivan Bertoncelj, Angelca Mahnič, Miha Potočnik (MNZS)

slabšati, predvsem zaradi okrepitve okupatorjevih enot in vzpostavljanja postojank Gorenjskega domobranstva. Zato je dejavnost političnih organizacij na teh območjih hitro oslabela, domobranci pa so postopno onemogočili delo aktivistom in jih potiskali v odročne hribovske vasi. Zimska ofenziva je – z izjemo organizacij v jeseniškem okrožju – precej prizadela politične organizacije, najbolj v kamniškem okrožju, kjer je padlo približno 30 aktivistov, približno sto pa so jih domobranci zajeli ali pa so se jim aktivisti vdali sami. Zaradi tega je politično delo skoraj prenehalo in so ga za silo obnovili šele tik pred koncem vojne.⁵⁴¹

Štajerska

Na razvoj osvobodilnega gibanja na Štajerskem je močno vplival množični izgon narodno zavednih Slo-

⁵⁴¹ Deželak Barič, Razmere po pokrajinah, str. 748, 749.

vencev in protinacistov, predvsem izobražencev, priseljencev in ljudi, katerih imetje je okupator potreboval za krepitev nemštva. Zaradi tega se je zelo zgodaj začel razvijati odpor, ki je preprečil, da bi se ta okupatorjev genocidni ukrep okreplil. K temu je največ pripomogla povezava zavednih Slovencev različnih svetovnonazorov usmeritev, zlasti komunistov in krščanskih socialistov, rezultat tega pa je bila tudi zelo zgodnja ustanovitev Pokrajinskega odbora OF za severno Slovenijo, ki je bil kot prvi pokrajinski organ ustanovljen že 22. maja 1941 v Kozjici blizu Rimskih Toplic.⁵⁴²

Ne glede na to, da se pokrajinski odbor OF v prvotni sestavi ni nikdar v celoti sestel, je bilo dejanje v Kozjici pomembno, ker se je po njem pričela širiti mreža odborov OF, od Save do Slovenskih goric. Po sestanku v Kozjici so nastajali najprej krajevni oziroma terenski odbori OF, nato pa še mestni in okrožni odbori. Podatkov o okrajnih odborih OF na podeželju ni. V mariborskem okrožju so se prvi terenski odbori pojavili konec maja 1941, junija pa sta bila ustanovljena okrožni in mestni odbor. V zasavskih revirjih je bil zelo zgodaj ustanovljen okrožni odbor, medtem ko sta bila okrožni in mestni odbor OF v Celju ustanovljena v začetku julija 1941. Ob ustanovitvi ljutomersko-radgonskega okrožja septembra 1941 je bil ustanovljen tudi njegov okrožni odbor OF, oktobra pa je prišlo do ustanovitve okrožnega odbora OF na Ptuju.⁵⁴³

Vendar je nemškemu in madžarskemu okupatorju zaradi začetne neizkušenosti, njihove nekonzpirativnosti ter priznanj aretiranih aktivistov kmalu uspelo razkriti odporniška jedra. Nastajajočo organizacijo je okupator po večini sproti razbijal in tako hitro izčrpaval kadrovskega potencial, še zlasti v večjih delavskih središčih, zato je osvobodilno gibanje, vključno s KPS, do konca leta 1941 povsod doživelo hude izgube in izločeni so bili številni vodilni kadri. Tudi pokrajinski odbor OF je po aretacijah in ustrelitvah večine njegovih članov, še po-

⁵⁴² Žnidarič, Nekatere posebnosti in razlike osvobodilnega boja po slovenskih regijah, str. 124.

⁵⁴³ Ževart, Osvobodilna fronta in narodnoosvobodilni boj na slovenskem Štajerskem, v Meziški dolini, na območju Dravograda in v Prekmurju 1941. leta z orisom nadaljnega razvoja, str. 90, 91.

sebej v letu 1942, zastopal oziroma nadomeščal PK KPS za severno Slovenijo.⁵⁴⁴

Do novega poleta Osvobodilne fronte na Štajerskem je prišlo na začetku pomladi 1943, vendar se je razvijala dokaj počasneje kakor na Gorenjskem.⁵⁴⁵ PK je 22. septembra 1943 izdal okrožnico, v kateri je bilo rečeno, da z organizacijo OF, kakršna je obstajala takrat v severni Sloveniji, niso bili v stanju pristopiti k prevzemu oblasti ter da je bilo skoraj vse delo aktivistov omejeno izključno na povezovanje posameznikov in iskanje osebnih stikov, kar je bilo treba zamenjati z organiziranim povezovanjem v odbore OF.⁵⁴⁶

Razmere so bile v letu 1943 še najboljše v litijskem okrožju, kjer je politično delo potekalo brez premora, in to v široki organizaciji vaških odborov in zaupnikov, nekateri aktivisti pa so bili napoteni na politično delo v druga okrožja. V Revirjih so v začetku leta obnovili okrožno vodstvo, ki pa je naletelo na velike težave pri političnem delu. Ljudje, prizadeti in razočarani zaradi izdaj v prejšnjem letu, so bili nezaupljivi, zato so bili aktivisti še dolgo odvisni od manj učinkovitega zaupniškega sistema, neuspešni pa so bili tudi pri pridobivanju delavcev v večjih rudarskih obratih. Z enakimi vzroki za veliko nezaupanje so se spopadali tudi v savinjskem okrožju, kjer so se izgube med aktivisti nadaljevale še v začetku leta 1943, vendar so sredi leta 1943 v Zgornji Savinjski dolini že pridobili številne zaupnike. Politično delo je v tem času znova steklo tudi na Kozjanskem, na celjskem in na ptujskem območju, v Mariboru pa so bile razmere dokaj neugodne, saj je mesto ostalo brez aktivistov. V ljutomerskem okrožju se je osvobodilno gibanje do sredine leta 1943 že toliko razširilo, da so ustanovili okrožni odbor OF, medtem ko je v drugih okrožjih politično delo še vedno slonelo na komitejih KPS.⁵⁴⁷ V spominskem gradivu in tudi v nekaterih dokumentih se sicer omenja, da je leta 1943 obstajal tudi že okrožni odbor OF za šaleško-mislinjsko

⁵⁴⁴ Požun, Trbovlje v NOB, str. 126.

⁵⁴⁵ DLRS, knjiga 7, dok. 25.

⁵⁴⁶ Mikuž, Donesek k zgodovini Osvobodilne fronte, str. 23.

⁵⁴⁷ Deželak Barič, Obnavljanje in širjenje Osvobodilne fronte po pokrajinah, str. 674, 675.

okrožje, vendar je bil njegov ustanovni sestanek šele 8. maja 1944.⁵⁴⁸

Opazen premik se je zgodil spomladi 1944, ko so začeli načrtno ustanavljati okrožne in rajonske odbore OF, tako da so ti postopno prvič prekrili celotno pokrajino. Njihovo delo je od sredine leta 1944 usmerjal Pokrajinski odbor OF za Štajersko, ki ga je najprej vodil Ivan Nemeč, za njim pa Jože Jurančič in Sergej Kraigher. Krepitev gibanja je bila povezana s premeščanjem aktivistov iz bolj organiziranih okrožij na zahodu v tista na vzhodu ter s prihodom aktivistov iz Ljubljanske pokrajine.

Spomladi 1944 se je uporniška organizacija okrepila predvsem v šaleško-mislinskem, savinjskem, trboveljskem in litijskem okrožju, v pokrajini v celoti pa se je zelo razmahnila poleti 1944. Takšno ozračje je trajalo vse do nemške ofenzive 1944.⁵⁴⁹

Koroška

Za "osvoboditev in združitve vseh Slovencev", vključno koroških in primorskih Slovencev, se je Osvobodilna fronta zavzela že v svojem prvem programu, v Geslih našega osvobodilnega boja, kot tudi v kasnejših Temeljnih točkah OF.⁵⁵⁰ Vendar se je OF na Koroškem razvijala najtežje in najbolj počasi. Prve odporne skupine so bile razbite že poleti 1941, poskusi njihove obnovitve v naslednjih mesecih pa niso bili uspešni. Gibanje se je znova razgibalo šele proti koncu leta 1942, ko sta bila ustanovljena koroško okrožje Osvobodilne fronte in prva koroška partizanska četa. Vse do jeseni je bilo osvobodilno gibanje na Koroškem organizacijsko tudi vezano na Štajersko in Gorenjsko.⁵⁵¹ Sprva se je protinacistični odpor v okviru OF na Koroško širil iz Gorenjske predvsem prek posameznikov. Tako je Gregor Klančnik, takrat aktivist v jeseniškem partijskem

⁵⁴⁸ Ževart, Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini, str. 365.

⁵⁴⁹ Deželak Barič, Razmere po pokrajinah, str. 747, 748.

⁵⁵⁰ Linasi, Koroški partizani, str. 52, 53.

⁵⁵¹ Žnidarič, Nekatere posebnosti in razlike osvobodilnega boja po slovenskih regijah, str. 125.

okrožju, že leta 1941 čez sedlo Jepca pogosto obiskoval Koroško, prvi aktivist iz Štajerske, ki je bil poslan na vzhodni predel Koroške in v Celovec, pa je bil Jože Marn.⁵⁵²

Politično mrežo je začela OF ustvarjati v poletnih mesecih leta 1942, najprej v Podjuni, predvsem v okolici Železne Kaple, kjer je deloval Ivan Županc - Johan in informiral znanca o ciljih OF. V zgodnji jeseni pa se mu je pridružil tudi izkušeni partizan in predvojni komunist Stane Mrhar. Kmalu sta zgradila mrežo zaupnikov in simpatizerjev odporniškega gibanja⁵⁵³ ter ustanovila prvi odbor OF v Lobniku pri Železni Kapli, katerega prva člana sta bila Jurij Pasterk in Karl Prušnik - Gašper.⁵⁵⁴

Narodnoosvobodilni boj se je močno razmahnil šele v letu 1943 v Mežiški dolini, kjer je bil vzpon osvobodilnega gibanja celo močnejši kot v nekaterih predelih Štajerske. Tam je 12. maja 1943 potekala zelo pomembna prva okrožna konferenca političnih in vojaških funkcionarjev koroškega okrožja, imenovana tudi "belopeška", ker je potekala na Beli peči v zgornji Mežiški dolini, najdemo pa jo še pod imenom "smrekovška konferenca". Na njej so ugotavljali, da so tudi na južnokoroškem delu okrožja že prešli od zaupniškega sistema na snovanje odborov, prodrli med industrijsko delavstvo ter navezali stike z bivšimi člani Komunistične partije Avstrije in Avstrijske socialdemokratske stranke. Omenjena konferenca je mnogo pripomogla k nadaljnjemu razvoju odpora na območju koroškega okrožja, čeprav so si tamkajšnji aktivisti zastavili zelo širok program, ki je daleč presegal njihove trenutne zmožnosti. Kljub temu se je marsikaj, kar je bilo sklenjeno, v nadaljnjih mesecih uresničilo, čeprav ne tako hitro, kot so si prvotno zamišljali ali kot so si želeli. Dokaj trdna oporišča protinacističnega odpora pa so bila v tem času vzpostavljena predvsem v Mežiški dolini, medtem ko so bila na vzhodnem delu dvojezične Koroške, razen v nekaterih predelih tik ob meji, še zelo šibka in negotova.⁵⁵⁵

⁵⁵² Linasi, Koroški partizani, str. 59, 80.

⁵⁵³ Sima, Z odporom preživeti. Koroški Slovenci v konfrontaciji z nacizmom, str. 113.

⁵⁵⁴ Pregarstvo in upor, str. 51.

⁵⁵⁵ Linasi, Koroški partizani, str. 84, 85.

Najbolj sta se Osvobodilna fronta in partizanstvo na Koroškem razmahnila v letu 1944,⁵⁵⁶ vendar se je središče odpora v tem času preselilo na dvojezično Koroško, medtem ko je Mežiška dolina postala obrobno območje. 16. marca 1944 je Izvršni odbor OF ustanovil Pokrajinski odbor Osvobodilne fronte za Koroško in za sekretarja imenoval Karla Prušnika - Gašperja,⁵⁵⁷ da bi pospešil razvoj okrožnih in okrajnih odborov OF, pa je Oblastni komite KPS za Koroško julija 1944 okrožnim komitejem podal naslednja navodila: "Na Koroškem smo v organizacijskem pogledu vsekakor zaostali za ostalimi pokrajinami Slovenije in Jugoslavije, v pogledu revolucionarnosti množic in simpatij naroda za OF pa tega nikakor ne moremo trditi. Zato se moramo s širšimi perspektivami posvetiti delu, predvsem v pravcu učvrstitve organizacij, da se tudi Koroška dejansko čim tesneje poveže z ostalo Slovenijo – s Titovo Jugoslavijo.

Takoj morate pristopiti k formiranju ne samo terenskih odborov OF, ampak tudi višjih oblik naše narodne oblasti. V vseh vaseh in naseljih je treba formirati krajevne odbore OF in se pri tem posluževati tudi dosedanjih organizacij SPŽZ, ZSM, kakor vseh ostalih masovnih organizacij OF. Če odborov OF še ni, naj odbori masovnih organizacij prevzamejo funkcije in posle OF odborov. Prav tako je treba takoj pristopiti k formiranju okrajnih odborov OF in sicer ne glede na to, ali že obstoje krajevni odbori OF ali ne. Naj se formirajo tudi okrožni odbori OF ter naj se ne čaka pri tem na to, da se bodo predhodno organizirale na vsem področju okrožja nižje organizacije OF. Stvar je treba vzeti strogo politično ne glede na organizacijski razmah OF v posameznih okrožjih in okrajih. V okrožne in okrajne odbore OF je treba pritegniti poleg najboljših aktivistov, ilegalnih in legalnih tudi najbolj ugledne ljudi s terena, ki so pripravljeni iskreno sodelovati v OF."⁵⁵⁸

Do oktobra 1944 so bila na Koroškem tri okrožja: Podjunsko (Velikovško) okrožje, okrožje Celovec (Rož)

⁵⁵⁶ Ževart, Osvobodilna fronta in narodnoosvobodilni boj na slovenskem Štajerskem, str. 99, 100.

⁵⁵⁷ Linasi, Koroški partizani, str. 93–96.

⁵⁵⁸ ARS, AS 1637, t.e. 649, Oblastni komitet KPS za Koroško okrožnim komitetom KPS na Koroškem, 16. julij 1944.

ter okrožje Beljak (Ziljsko okrožje). Ko je bilo oktobra 1944 mežiško okrožje izvzeto izpod pristojnosti Oblastnega komiteja KPS in Pokrajinskega odbora OF za Koroško, pa je osrednji partijski organ za Koroško izvedel reorganizacijo okrožij in dvojezično Koroško razdelil na dve veliki okrožji: celovško in beljaško.⁵⁵⁹ Vendar je takšna ureditev veljala samo dva meseca, saj so že decembra 1944 dotedanja koroška okrožja OF ukinili in postavili pet okrajnih odborov OF.

Organizacijsko stanje OF je bilo v začetku leta 1945 sledeče: v celovškem okraju je bilo dvajset terenskih odborov OF. V okraju Pliberk, ki je bil razdeljen na sektorje Pliberk, Podjuna, Klopinj in Apače-Železna Kapla, je bilo sredi marca 1945 sedemnajst terenskih odborov OF. Podobno je bilo v beljaškem okraju, slabše je bilo v podkloštrskem, najslabše pa v velikovškem okraju.⁵⁶⁰

Prekmurje

Pod madžarskim okupatorjem so bile razmere malo drugačne kot pod nemškim. Lahko bi rekli, da je madžarski okupator vsaj v začetku skušal taktizirati. Sicer pa je imel drugačen odnos do domačinov kot do tistih Slovencev, ki so prišli v Prekmurje po letu 1919. Do prvih, ki jih je imel za Vende ali Vogrske szlovene, je v začetku vodil prijazno in strpno politiko, podobno italijanski v Ljubljanski pokrajini, saj jih je nameraval pridobiti za lojalno sodelovanje, medtem ko je bil odnos do vseh prišlekov že v načelu strog in odklonilen.⁵⁶¹ Za madžarsko okupacijsko upravo so bili najbolj nezanesljiva skupina prebivalcev zlasti med vojnama v Prekmurju naseljeni Slovenci: uradniki, učitelji in primorski kolonisti ter tista manjša skupina domačih levo usmerjenih izobražencev, ki so jih kot komuniste preganjale že jugoslovanske oblasti.⁵⁶²

Prekmurje sta od osrednjega vodstva OF na Sloven-

⁵⁵⁹ Linasi, *Koroški partizani*, str. 175.

⁵⁶⁰ Mikuž, *Donesek k zgodovini Osvobodilne fronte*, str. 26.

⁵⁶¹ Godeša, *Madžarski okupator v Prekmurju in slovenski izobraženci*, str. 194.

⁵⁶² Fujs, *Izhodišča madžarske okupacijske politike v Prekmurju*, str. 185.

skem ločili dve okupatorski meji, vendar je prekmurska organizacija KPS v času organiziranja osvobodilnega gibanja lahko vzdrževala zveze s pokrajinskim komitejem KPS v Mariboru in z organizatorji osvobodilnega gibanja na desni strani Mure. Eden od organizatorjev osvobodilnega gibanja v Prekmurju, Mirko Bagar, je bil tudi na konferenci KPS v Ljubljani v začetku junija 1941, kjer je dobil navodila za nadaljnje delovanje.⁵⁶³

Okrožni komite KPS za Prekmurje je po tem, ko je dobil napotila, začel širiti mrežo osvobodilne organizacije in v začetku pritegnil precej ljudi. 29. julija 1941 je bil sestanek v Moravcih v Slovenskih goricah, ki so se ga udeležili Štefan Kovač, Vinko Megla, Štefan Kuhar - Bojan, inž. Jože Hedžet, Dana Ročnik in sekretar Oblastnega komiteja KPS za Štajersko Slavko Šlander, ki je dal navodilo, naj začno po vaseh organizirati odbore OF, zbirati orožje in sanitetni material ter delati sabotažne akcije. Odredil je tudi ustanovitev ljutomersko-radgonskega okrožnega komiteja KP, kmalu zatem pa je bilo ustanovljeno tudi ljutomersko-radgonsko okrožje OF.⁵⁶⁴

Nov mejnik narodnoosvobodilnega gibanja v Prekmurju je bil večji zbor aktivistov in simpatizerjev OF 30. avgusta 1941 pri Trnju, na katerem se je zbralo okoli 30 ljudi. Na tem sestanku so izbrali okrožni odbor OF za Prekmurje in še posebni akcijski komite za vodenje protiokupatorskih akcij, ki ga je vodil Štefan Kovač. Konec avgusta je okrožni komite KPS izdal letak in v njem med drugim pozval prekmurske Slovence, naj dokažejo, da niso Vendi, ampak Slovenci. Že na začetku proglaša je bila ugotovitev, da je madžarska gospoda prekmurske Slovence napravila za Vende, da bi jih lažje napravila za Madžare. Posebej je komite pozval prekmursko slovensko inteligenco, naj se zaveda svoje odgovornosti v usodnih dneh in da bi že njena omahljivost pomenila izdajstvo.⁵⁶⁵

O začetku NOG v Prekmurju najbolj nazorno govori prva "Spomenica" z dne 7. novembra 1941, s katero

⁵⁶³ Ževart, Osvobodilna fronta in narodnoosvobodilni boj na slovenskem Štajerskem, str. 100, 101.

⁵⁶⁴ Godina, Prekmurje 1941–1945, str. 62–64.

⁵⁶⁵ Ževart, Osvobodilna fronta in narodnoosvobodilni boj na slovenskem Štajerskem, str. 101.

je madžarska vlada informirala italijansko o gibanju v Prekmurju in jo obvestila o komunistih, ki so pobegnili iz Prekmurja v Ljubljano in jih je bilo treba tam aretirati. Spomenica je tudi podala precej nazoren pregled dela narodnoosvobodilnega gibanja v Prekmurju, ki bi ga lahko v tem obdobju ocenili kot uspešnega.⁵⁶⁶

Vendar so osvobodilno gibanje v Prekmurju že septembra pretresle obsežne aretacije. NOG v Prekmurju je bilo namreč povezano z gibanjem v Medžimurju, kjer je prišlo do izdajstva, ki je imelo hude posledice za Prekmurje. Zaradi povezanosti osvobodilnega gibanja na obeh straneh Mure je pri zatiranju gibanja v Prekmurju z madžarskimi policijskimi oblastmi sodeloval tudi gestapo. Vsekakor pa je bilo v Prekmurju pri organiziranju upora precej neprevidnosti oziroma premalo konspiracije. Prve aretacije sodelavcev NOG so bile že konec julija, najboljše pa konec septembra 1941. Dne 18. oktobra je zaradi izdaje padel glavni organizator narodnoosvobodilnega boja v Prekmurju Štefan Kovač. Aretacijam je sledil proces v Murski Soboti. Sodišče je tri organizatorje vstaje obsodilo na smrt, od tega sta bila dva obešena. Druge sodelavce osvobodilnega gibanja, ki so bili aretirani v Prekmurju, so odpeljali na Madžarsko, kjer sta bila konec leta 1941 in maja 1942 še dva procesa. Skupaj so obsodili okoli 130 sodelavcev in aktivistov uporniškega gibanja. Nekateri sodelavci in organizatorji NOB so odšli iz Prekmurja in se drugje vključili v osvobodilni boj, nekateri pa so se pasivizirali.⁵⁶⁷

Poskusi obnavljanja OF in osvobodilnega boja v Prekmurju niso rodili uspehov do srede leta 1944. Šele s prihodom Daneta Šumenjaka - Mirana in Jožeta Kramarja - Juša v Prekmurje se je začelo novo obdobje organiziranega političnega dela na tem območju. Pokrajinski odbor OF za Štajersko, katerega sekretar je bil Jože Jurančič, je na seji 27. julija tudi sklenil, da razširi vrste aktivistov v severovzhodnem delu Slovenije. Določil je Vlada Majhna, Cvetko Praprotnik - Štefko, Elo Letonja - Ateno in Olgo Červan, da pojdejo v Slovenske

⁵⁶⁶ Godina, Prekmurje 1941–1945, str. 76, 77.

⁵⁶⁷ Ževart, Osvobodilna fronta in narodnoosvobodilni boj na slovenskem Štajerskem, str. 101, 102.

gorice in prodrejo čim dlje na vzhod, če le mogoče, tudi v Prekmurje. Postali so člani poverjenišтва pokrajinskega odbora OF, ki so ga ustanovili na predlog Aleša Beblerja, da bi v Slovenskih goricah, na Ptuju, v Ljutomeru, Prekmurju in Čakovcu poživili delo. Septembra 1944 pa je POOF za Štajersko sporočil okrožjem, da je SNOS sprejel novo razdelitev slovenskega ozemlja za okrožne odbore OF in da po tej razdelitvi spadajo pod Okrožni odbor OF Ljutomer okraji: Ljutomer, Murska Sobota, Dolnja Lendava, Gornja Lendava, Gornja Radgona in Ormož. Tako je Prekmurje do osvoboditve spadalo v območje Okrožnega odbora OF Ljutomer.⁵⁶⁸

Novemu vzponu osvobodilnega gibanja so jeseni 1944 sledile nove aretacije, sojenje pred hitrim vojaškim sodiščem v Čakovcu in internacija 33 sodelavcev odporniškega gibanja, ki so skoraj vsi umrli v Dachauu. Toda gibanja se sedaj, ko se je začela velika ofenziva zaveznikov na vseh frontah in je bilo več ali manj jasno, da se vojna nagiba h koncu, ni dalo več zaustaviti.⁵⁶⁹ V ofenzivi pozimi 1944/45 so bile terenske organizacije sicer zelo oslABLJENE, številni aktivisti so padli ali so bili zajeti, tako da je delo zopet začasno zastalo, vendar so v skladu z realno oceno, da bo glede na hitrost napredovanja Rdeče armade Prekmurje verjetno prva osvobojena slovenska pokrajina, preko Mure prihajali vedno novi organizatorji odpora ter po vaseh ustanavljali odbore OF. Ob koncu zime 1945 so se tako že začeli pripravljati na konec vojne. Okupator je bil v začetku aprila 1945 iz Prekmurja najprej dokončno izgnan, ob prihodu Rdeče armade pa se je OF legalizirala in prevzela oblast.⁵⁷⁰

⁵⁶⁸ Godina, Prekmurje 1941–1945, str. 117–135.

⁵⁶⁹ Fujs, Osvoboditev ali okupacija, Madžari, Vendi ali Slovenci, str. 304, 305.

⁵⁷⁰ Deželak Barič, Razmere po pokrajinah, str. 748.

Aktivisti Osvobodilne fronte

Osvobodilna fronta je kmalu po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo začela snovati odbore OF in njena mreža organizacij se je tako hitro razširila, da je Kidrič že julija 1941 pisal o globokem bojvnem preporodu slovenskega naroda. Z vedno večjim številom aktivistov Osvobodilne fronte pa je vodstvo OF tudi začelo opozarjati na njihove naloge.

V Slovenskem poročevalcu so bile že na začetku avgusta 1941 objavljene tri zapovedi za pripadnike Osvobodilne fronte. Te so bile naslednje: "1. Ne klepetaj o tajnostih osvobodilnega gibanja, zlasti ne brbljaj nikjer imen. Okupatorji imajo ušesa povsod, vsaka lahkomišljena klepetavost je zločin. Vsakdo naj ve zgolj to, pri čemer je udeležen! 2. Sodi ljudi po tem, koliko so že danes pripravljeni za akcijo! Tiste, ki pripravljajo ‚načrte‘ za čas po osvoboditvi, vmes pa se akcije nočejo udeleževati, smatraj in razkrinkuj kot parazite, ki bi radi, da bi jih osvobodila kri – drugih! 3. Ne nasedaj italijanskim in nemškim vestem o porazih partizanov in sličnem. Ne širi takih vesti, ki si jih je izmislil sovražnik, temveč jih pobijaj na vsakem koraku!"⁵⁷¹

Konec maja 1943 je referent za vzgojo aktivistov pri Izvršnem odboru OF Zoran Polič v pismu aktivistom poudaril, da so zadnji podatki o delu in napredku OF, ki so prihajali s terena, kazali, da so podani pogoji za

⁵⁷¹ ARS, AS 1547, t.e. 69, Slovenski poročevalec, leto II, št. 11, 9. avgust 1941, *Tri zapovedi za pripadnike Osvobodilne fronte*.

nov razmah narodnoosvobodilne organizacije. Kakšen bo uspeh in kako bodo pritegnili čim širši krog ljudi, pa je bilo odvisno predvsem od aktivistov.

Kot prvo lastnost, ki bi jo morali imeti aktivisti, je Polič izpostavil samovzgojo. Poleg narodnoosvobodilnega tiska, ki naj bi bil temelj vzgoje, naj bi bila glavna metoda prave samovzgoje "pravilno, resno in temeljito premišljevanje in razčlenjanje vseh problemov". Vsako "šablonsko postavljanje pojmov in pomanjkljivo gledanje" namreč ni moglo vzbuditi pravega zaupanja niti pri pripadnikih, kaj šele pri "sredincih in nezanesljivih". Vendar se premišljevanje in študij, ki so ga priporočali kot osnovo samovzgoje, ni smelo "raztezati na tista točna navodila, ki jih dobe aktivisti od IOOF ali drugega odbora in ki predstavljajo glavne smernice političnega in organizacijskega dela". Takšna konkretna navodila so morali aktivisti takoj in točno izpolnjevati, s čimer naj bi dokazali, da "pravilno razumejo svojo vlogo v osvobodilni borbi". Nadalje je Polič opozoril, da morajo aktivisti posvetiti pozornost samoiniciativi, saj ni dovolj delati po naročilu in vzpostavljati stike samo tam, kjer so podatki že znani, temveč je potrebno vedno in povsod iskati nove možnosti ter nove načine, kako ponesti idejo osvobodilnega gibanja med čim širše kroge ljudi. V vsem svojem delu so morali biti aktivisti vedno tudi vzor borbenosti, neustrašnosti in volje do dela, saj naj bi jim samo pravilno delo in pravilni odnosi ohranili zaupanje ljudi.⁵⁷²

Glavna naloga, kateri so morali aktivisti posvetiti največ pozornosti, pa je bilo po Poličevih navodilih pravilno organiziranje. Nobeno gibanje, ki zajema široke kroge prebivalstva, namreč ne more napredovati, če ni organizirano, pa tudi takoj propade, če izgubi že vzpostavljeno organizacijo. Vendar se organiziranje ni smelo izoblikovati tako, da bi postalo samo sebi namen, temveč je morala organizacija služiti gibanju in izločevati vse, kar bi gibanju lahko škodilo.⁵⁷³

Ob triletnici Osvobodilne fronte je Slovenski poročevalec objavil članek Borisa Kidriča z naslovom "Neguj-

⁵⁷² ARS, AS 1502, t.e. 2, Zoran Polič: Pismo aktivistom, maj 1943.

⁵⁷³ Prav tam.

mo lastnosti našega aktiva, ki omogočajo zmago". Prva lastnost, ki je sodila med osnovne pogoje za končno zmago, je bila "popolna predanost" osvobodilnemu gibanju. Druga lastnost je bila povezanost z ljudmi, tretja lastnost, ki je omogočala aktivu zmage, pa je bilo "neumorno iskanje novih poti za nove uspehe in zmage".⁵⁷⁴

Imena "aktivist Osvobodilne fronte" pa si po Kidričevem mnenju ni zaslužil vsak, temveč le tisti, ki je bil "discipliniran in požrtvovalen". Aktivist je bil tako po Kidričevi definiciji vsak, ki je "dejansko, zavedno, dosledno in disciplinirano" delal za Osvobodilno fronto.⁵⁷⁵ Kot vzornika komunistom in vsem aktivistom OF je Boris Kidrič postavil Toneta Tomšiča, organizacijskega sekretarja partije, ki je bil ustreljen 21. maja 1942 v Ljubljani. Ob njegovi smrti je zapisal, da bodo posnemali njegove organizatorske sposobnosti še zlasti na osvobojenem ozemlju, kjer so snovali novo oblast, s tem pa v duhu Leninovih in Stalinovih navodil dokazovali, da komunisti niso "sposobni le podirati in rušiti starega ter preživeti", temveč so tudi "sposobni organizirati in graditi novo".⁵⁷⁶

Voditelji Osvobodilne fronte so porajajočo se oblast, kot antipod predvojni "protiljudski" oblasti, označevali kot "novo", "narodno" ali "ljudsko". Kidrič je v referatu "O politični vzgoji narodnih množic, o množičnem delu in organizacijskih vprašanjih Osvobodilne fronte" namreč poudaril, da je v predaprilski Jugoslaviji sicer obstajala vrsta političnih strank (v kolikor so njihovo delovanje dopuščali bolj ali manj diktatorski režimi), kljub temu pa se ljudje niso zavedali niti svojih pravic. To naj bi spremenila Osvobodilna fronta s politično vzgojo "osnovnih ljudskih množic", se pravi množic delavskega razreda, kmečkega ljudstva, obrtništva, mladine itd.⁵⁷⁷

Kidrič je kot enega izmed dosežkov osvobodilnega boja navedel prav nov tip političnega delavca in vodi-

⁵⁷⁴ ARS, AS 1547, t.e. 70, Slovenski poročevalec, leto V, št. 11, 27. april 1944 – *Ob triletnici OF*.

⁵⁷⁵ ARS, AS 1643, t.e. 73, Brošura: II. Zbor aktivistov Osvobodilne Fronte, 4. september 1944.

⁵⁷⁶ ARS, AS 1643, t.e. 73, Delo, št. 3, junij 1942 – *Tone Tomšič – Vzornik komunistom in vsem aktivistom OF*.

⁵⁷⁷ ARS, AS 1643, t.e. 73, Brošura: II. Zbor aktivistov Osvobodilne fronte, 4. september 1944.

telja ter zapisal: "V stari, predaprilski Jugoslaviji je bil strankar, zbiralec volilnih glasov običajni tip političnega delavca, kakršnega so zmogle uradne politične stranke. Sedaj, v boju za novo Jugoslavijo, je tip političnega delavca naš politični aktivist, borec, ki je moral pretrpeti neskončne težave, prebiti neskončne napore in prispevati neskončne žrtve. Ves aktiv Osvobodilne fronte, zbran okrog svojega jedra, komunistične partije, je danes nov tip našega političnega delavca. Izvršni odbor Osvobodilne fronte je nov tip političnega vodstva. Če hočete ta novi tip do kraja spoznati, ga primerjajte z begunsko londonsko vlado. Izvršni odbor je moral prebiti vse težave italijanske ofenzive, vse težave, ki so jih prebijali in jih še prebijajo naši borci. Marsikdaj so mu žvižgale krogle mimo ušes. Marsikdaj je bil v neposredni smrtni nevarnosti. Tip naših političnih delavcev in našega političnega vodstva se kuje v samem boju. Iz boja in za boj morajo rasti in dejansko rastejo naši politični delavci, naši politični aktivisti, naše politično vodstvo."⁵⁷⁸

Politično delo Osvobodilne fronte je vselej stremelo za tem, da se je prebivalstvo v borbi "aktiviziralo" ter da so se v borbi učili na lastnih izkušnjah. Kidrič je tudi poudaril, da je bila politična vzgoja Osvobodilne fronte demokratična, saj je združevala nacionalno politiko z borbo za "demokratične nacionalne in človečanske pravice". Politična vzgoja naj bi dvigovala samoiniciativo prebivalstva ter v aktivistih utrdila vero v svoje sile, v zavest, da ni sovražnika, ki bi mogel preprečiti njihovo borbena pot. Vzgajali pa jih niso samo v borbi proti odkritim sovražnikom, proti okupatorjem in njihovim pomočnikom, temveč tudi proti špekulantom. Nadaljnja značilnost politične vzgoje Osvobodilne fronte je bila po besedah Kidriča v tem, da je "nenehno dvigala nove kadre iz ljudskih globin", saj je samo ob volitvah "zraslo več kot dva tisoč novih kadrov, ki so začeli aktivno sodelovati pri graditvi naše narodne oblasti in se udeleževati našega političnega življenja". Osvobodilna fronta je bila namreč po njegovih besedah vsenarodna osvobodilna organizacija, zato nikomur ni bil prepovedan vstop ozi-

⁵⁷⁸ Kidrič, Zbrano delo, knjiga 1, str. 364–388.

roma pomoč v narodnoosvobodilnem gibanju,⁵⁷⁹ osnovna naloga vseh aktivistov pa je bila “aktivizacija osnovnih ljudskih množic, poglobitev njihove demokratične zavesti in budnosti, oslanjanje na te množice in na kadre, zrasle iz njih”.⁵⁸⁰

V času italijanske ofenzive, 28. oktobra 1942, sta Edvard Kardelj in Boris Kidrič Izvršnemu odboru OF v Dolomite poslala poročilo o razmerah v Ljubljani, v katerem sta zapisala, da je italijanska ofenziva Ljubljano neprimerno manj prizadela kot pa zunanjo pokrajino in je prebivalstvo ostalo zvesto OF, vendar so največje težave v organizacijskem stanju. V tistem času se je namreč zlasti v Ljubljani močno razvila protirevolucija, v poročilu pa je bilo zapisano: “Belogardistična denuncijantska kampanja, ki zajema ulico za ulico, hišo za hišo, nam zadaja težke udarce, težje od vseh prejšnjih masovnih racij. Teh racij sedaj ni več. Love samo ljudi po spisku, toda te precej temeljito. Sleherno noč nam dvignejo po nekaj ljudi. V dveh dneh so pobrali skoraj 60 ljudi – samih naših aktivistov iz vseh ofovskih skupin. Ponekje so dvignili cele rajonske odbore. Res je, da se domala vsi dobro drže in vse te aretacije ne vodijo k pravih provalam organizacije, toda že samo dviganje ljudi, ki jih odvlačijo v Italijo, a deloma streljajo kot talce, nas silno slabi. Na terenu delajo sedaj relativno slabi kadri, nevajeni na pogoje globoke ilegalnosti in tudi premalo zakaljeni, da bi mogli prenašati težki pritisk panike, ki se vedno znova pojavlja. Zato se dogaja, da so prav za prav največji razširjevalci panike ponekje in včasih prav – aktivisti OF.”⁵⁸¹

Da bi izboljšalo delo aktivistov, je vodstvo OF pogosto opozarjalo na njihove napake. Tako je Kidrič v članku z naslovom “Napake, ki jih je treba na vsak način odpraviti”, zapisal, da bi se morali aktivisti zavedati, da so že predstavniki države, in tako samozavestno nastopati pred ljudmi.⁵⁸² Kot najbolj pogoste in grajanja

⁵⁷⁹ ARS, AS 1643, t.e. 73, Brošura: II. Zbor aktivistov Osvobodilne Fronte, 4. september 1944.

⁵⁸⁰ ARS, AS 1643, t.e. 49, Dr. Božo Kobe: Izgradnja narodne oblasti in slovenske državnosti v okviru demokratične federativne Jugoslavije.

⁵⁸¹ Jesen 1942, dok. 37.

⁵⁸² Kidrič, Zbrano delo, knjiga 2, str. 62–66.

vredne napake pa je Kidrič izpostavil birokratizem, karierizem in pomanjkanje samoiniciative. Tem pojavom je v članku "Boj birokratizmu, karierizmu in drugim nezdravim pojavom" napovedal odločen boj, ko je zapisal: "Francoski pregovor pravi: 'Tout comprendre c'est tout pardonner.' Po slovensko se temu reče: 'Vse razumeti pomeni vse oprostiti.' Strinjamo se samo s prvim delom tega pregovora, z drugim pa odločno ne. Vse razumeti, to da, in to se pravi, spoznati vzroke in okoliščine bolezni, vzroke in okoliščine nezdravih pojavov in jih potemtakem tudi znati odstraniti. Oproščati pa takih pojavov, dajati jim odvezo, ne moreš in ne smeš, temveč jim moraš napovedati – *najostrejši boj*." Takšni pojavi naj bi namreč bili odsev "starega, propadlega, reakcionarnega, protiljudskega in protinarodnega življenja".⁵⁸³

Zaradi birokratizma naj bi aktivisti začeli izgubljati "živ, aktiven in ustvarjalni stik" s prebivalstvom in niso več vedeli, kaj se dogaja na terenu. Grajal je tudi pojav, ki ga je opazil pri nekaterih aktivistih, ki po njegovih besedah svoje funkcije niso pojmovali "kot izredno veliko osebno odgovornost do naroda in do gibanja", to je bilo "hlastanje po funkcijah ali karieri", do česar naj bi prišlo zaradi "vrtoglavice od uspehov" in zaradi napačnega pojmovanja funkcij in položaja.⁵⁸⁴ Ivan Maček se s partijske konference na Cinku tako spominja razprave dveh partijskih delavcev, ki sta se k razpravi oglasila drug za drugim in v bistvu skušala dokazati, kdo od njiju dela več in bolje. Ob njuni samohvali pa se je Mačku zazdelo, da gre nekaterim partijskim delavcem zgolj za osebno uveljavljanje.⁵⁸⁵ Poleg tega se je med aktivisti na terenu začel uporabljati izraz "biciklist", za katerega so označili vsakega, ki je "upognil hrbet navzgor, navzdol pa pritiskal". Ta pojav je Kidrič še posebej kritiziral, saj naj bi ljudje po "biciklistu" sodili vse narodnoosvobodilno gibanje in narodno oblast.⁵⁸⁶

Zaradi takšnih pojavov so v drugi polovici leta 1944 začeli odstranjevati pojav profesionalizma, pojav tako

⁵⁸³ Prav tam, str. 196–198.

⁵⁸⁴ ARS, AS 1643, t.e. 49, Dr. Božo Kobe: Izgradnja narodne oblasti in slovenske državnosti v okviru demokratične federativne Jugoslavije.

⁵⁸⁵ Maček, Spomini, str. 142.

⁵⁸⁶ Kidrič, Zbrano delo, knjiga 2, str. 201–203.

imenovanih ilegalcev v neosvobojenih predelih oziroma tako imenovanih poklicnih političnih delavcev na osvobojenem in neosvobojenem ozemlju. Kidrič je pri tem poudaril, da so te sicer potrebovali v težkih ilegalnih delovnih razmerah, kasneje pa so začeli ovirati razvoj Osvobodilne fronte, saj so odvrčali ljudi od njene organizacije. Čeprav so bili "profesionalci" oziroma "ilegalci" jedro OF v vseh forumih, je bila njihova slaba stran v tem, da so bili več ali manj ločeni od prebivalstva, zato, zlasti okrožni in okrajni funkcionarji, niso mogli dovolj vplivati na ljudi, ljudje pa jih zaradi tega tudi niso poznali, razumeli in zaupali, kar je zaviralo njihovo udeležbo v osvobodilnem gibanju.⁵⁸⁷

Osnovni tip aktivista OF naj bi tako postal domačin, ki se je poleg svoje običajne zaposlitve kot delavec, kmet, intelektualec, član javnih institucij itd. sistematično ukvarjal s političnim delom OF.⁵⁸⁸ Nove legalne in na svojem terenu domače aktiviste pa naj bi pridobivali predvsem iz vrst žensk in mladine, ki naj bi prevzeli politično vodstvo, ko so moški odhajali v partizane.⁵⁸⁹

Ker so bili poklicni propagandisti še posebej izrazit pojav profesionalizma, naj bi propagando prenesli na terenske organizacije in odbore OF, katerih naloga je bila, da redno obravnavajo politične dogodke ter sklicujejo politične konference, mitinge, shode in zborovanja, s čimer jim je že v prvih obdobjih osvobodilnega gibanja uspelo pritegniti širok krog prebivalstva.⁵⁹⁰

Vendar pa je Kidrič poudaril, da v stremljenju po pritegnitvi domačinov in boju proti profesionalizmu ne smejo takoj in brez načrta odstranijo prav vse politične delavce, tudi tiste, ki so jih še vedno potrebovali: "Kjer se je profesionalizem izrodil v oviro za nadaljnji napredek domačih terenskih organizacij in pokvaril tudi karakterni lik našega aktivista, je treba seveda takoj energično poseči in take aktiviste brezpogojno poslati v vojsko. Te vrste čistko moramo vsepovsod sistematično in kon-

⁵⁸⁷ ARS, AS 1643, t.e. 73, Brošura: II. Zbor aktivistov Osvobodilne Fronte, 4. september 1944.

⁵⁸⁸ Prav tam.

⁵⁸⁹ Kidrič, Zbrano delo, knjiga 2, str. 186.

⁵⁹⁰ ARS, AS 1643, t.e. 73, Brošura: II. Zbor aktivistov Osvobodilne Fronte, 4. september 1944.

trolirano izvesti. Kjer gre za ilegalce, odnosno ‚poklicne‘ politične delavce, ki jih je pred kratkim pognal z domačij sovražnikov teror, ki pa vestno izpolnjujejo svoje dolžnosti, je potrebno skrbeti, da se vzporedno slabitvi sovražnikovega terorja čimprej vračajo domov, da se lotijo svojega običajnega posla in da kot taki vzpostavljajo domače terenske organizacije OF. Kjer gre za bolj ali manj vodilne okrajne in okrožne funkcionarje, usmerimo njihov poglobljeni trud v to, da vzpostavijo množične terenske organizacije z domačimi funkcionarji.⁵⁹¹

Kidrič je zlasti leta 1944, ko so izvedli obširno mobilizacijo, pogosto kritiziral, da množično terensko utrjevanje Osvobodilne fronte in graditev narodne oblasti ne smeta iti na račun vojske, ter opozarjal, da teorije o „stebrih in potrebah OF“ ne zdržijo, saj odtegotanje za vojsko sposobnih moških gibanju prej škodi, kot koristi.⁵⁹² Očitno je bilo navdušenje za partizane v začetnem obdobju oziroma do mobilizacije večje, saj je leta 1941 Kidrič v članku „Za pravilno izvajanje linije Osvobodilne fronte“ še opozarjal, da so „ponekod naši tovariši zemarili politično delo in snovanje Osvobodilne fronte ter se posvetili zgolj partizanstvu“, ter dodal, da je „tako sektaško podcenjevanje Osvobodilne fronte skrajno nevarno in proti partizanskemu gibanju z izgubo zaledja“.⁵⁹³ Po Fajfarjevem mnenju so bili namreč preprosti ljudje bolj navezani na partizane, njihova politična vzgoja pa je zaostajala, predvsem zaradi nepismenosti, ki je je bilo še veliko in je povzročala težave pri vzgoji aktivističnih kadrov.⁵⁹⁴

Napake so se pojavljale tudi pri stiku aktivistov z vojaškimi enotami. Pri nakupovanju hrane in živine ter pri mobilizaciji delovne živine so se namreč s strani vojske dogajale nepravilnosti, ki so povzročale nezadovoljstvo med civilnim prebivalstvom. Za to pa naj bi bili krivi aktivisti in okrajni gospodarski referenti, ki so bili dolžni vojaškim enotam dajati točne podatke in biti poleg pri nakupu hrane, da so kmeta prepričali v prodajo hrane

⁵⁹¹ Kidrič, Zbrano delo, knjiga 2, str. 185, 186.

⁵⁹² Prav tam, str. 217.

⁵⁹³ Kidrič, Zbrano delo, knjiga 1, str. 161.

⁵⁹⁴ Fajfar, Odločitev, str. 329.

in živine. Vojaške enote so pogosto menjale položaj, zato jim teren ni bil znan in niso bile seznanjene s politično pripadnostjo posameznikov po krajih. Zaradi tega bi morali aktivisti stopiti v stik z enotami in na sestankih podati točno sliko o prebivalstvu krajev in okrajev.⁵⁹⁵

A ne samo, da so aktivisti morali poznati slehernega posameznika na svojem terenu, temveč je vodstvo OF od okrožnih odborov zahtevalo tudi podatke o aktivistih, zato so jim poslali vprašalne pole, ki so zahtevale naslednje osebne podatke:

1. Priimek in ime, rojstni datum in kraj
2. Poklic (vrsta poklica) in izobrazba ter poklic staršev
3. Kako je bil politično usmerjen pred okupacijo, katerim strankam in društvu je pripadal
4. Ali je bil simpatizer katere od ustanovnih skupin OF (demokatičnega sokola, krščanskih socijalistov, KPS, itd.), ali je bil član teh skupin in od kedaj
5. Ali je pristaš (oz. aktivist) OF in od kedaj
6. Kako delo je opravljal oz. opravlja pri OF
7. Kako so usmerjeni starši, bratje in sestre ter otroci
8. Ali se je boril v partizanih, kedaj, koliko časa in kakšno funkcijo je imel? (iz kakšnih razlogov ni bil v partizanih)
9. Ali je bil izvoljen za poslanca oz. odbornika in pri katerih volitvah, kakšen referat ima
10. Ali je bil preganjan ali njegovi najbližji sorodniki ter ali mu je bila prizadeta škoda (vrsta pregona in škoda)
11. Ali je bil prijet za sovražnika in kako je vzdržal preizkušnjo
12. Kako narodno osvobodilno literaturo pozna
13. Ali je posečal kake strokovne in politične tečaje pred ali po okupaciji
14. Ali ima strokovno znanje iz gospodarstva (kmetijstvo, živinoreja, mlekarstvo, sadjarstvo, itd.), obrti, prosvete, zdravstva, itd., ki si ga je sam pridobil
15. Za katero delo čuti največ veselja in sposobnosti
16. Njegovo zdravstveno stanje
17. Ocena osebnega in družinskega življenja

⁵⁹⁵ ARS, AS 1712, t.e. 707, Okrožni odbor OF Novo mesto vsem okrajnim odborom OF in političnim aktivistom, 10. avgusta 1944.

18. Ocena njegovega značaja, vrlin in slabosti.⁵⁹⁶

Če bi okrožni odbori res poslali omenjene podatke, bi dobili lep popis aktivistov OF v okrožjih, vendar so bili podatki nepopolni.

Pomanjkljivosti aktivistov, ki so ovirale enotno delo, pa so bili še razni "lokalpatriotizmi" in, tako kot pri vrhu, delitve med komunistične in nepartijske aktiviste. Tako je Kocbek v Tovarišiji zapisal, da so tako aktivisti, ki prihajajo iz katoliškega javnega dela, kot aktivisti, ki prihajajo iz komunistične ilegale, "obremenjeni z nenaravnim primatom nazorske vsebine, ideološkega mišljenja ter čustvovanja". Odnose med aktivisti je opisal z naslednjimi besedami: "Poleg tega ene kakor druge zapeljujejo skušnjave osebnega rivalstva in prestižnih kombinacij. Akcijska premoč enih se zato izraža skrivnostno, v zaprtosti in gledanju zviška, nazorska problematika drugih pa vpliva ljubosumno, negotovo in nezdravo. Zato je na obeh straneh potrebna iniciativa, da bo prišlo do toplejše človeške bližine in brezpogojnega tovariškega zaupanja."⁵⁹⁷

19. junija 1942 je sestanek z aktivisti novomeškega okrožja na Podstenicah potrdil poročila o nesoglasjih, ki so prihajala s terena, zato se je Kocbek oglasil k besedi in opozoril na ta pojav: "Komuniste sem opozoril na njihovo moralno dolžnost, da do nepartijskih aktivistov ne nastopajo preveč vzvišeno, skoraj voditeljsko in izolirano, temveč tako, da predajajo svoje znanje in ponudijo človeško pomoč v izdatnejši meri tistim aktivistom, ki morajo napraviti v svojem razvoju mnogo daljšo in intenzivnejšo pot od njih. Na drugi strani pa sem se obrnil na nepartijske aktiviste in jim predočil važnost tako imenovane objektivne družbeno-politične vsebine današnje družbe, kakor jo odgrinja marksistično-leninistična teorija, ki si brez nje ni mogoče misliti uspešnega posega v javno življenje. Rekel sem jim, da še tako visoka osebna kvalifikacija ne more sama po sebi usposobiti današnjega političnega delavca za uspešno napredno delo."⁵⁹⁸

⁵⁹⁶ ARS, AS 1502, t.e. 2, Vprašalne pole za aktiviste in člane narodne oblasti 1944.

⁵⁹⁷ Kocbek, Tovarišija, str. 45.

⁵⁹⁸ Prav tam, str. 64.

Odnosi so se tako v vodstvu gibanja kot tudi med aktivisti od spomladi 1942 oziroma od odhoda na osvobojeno partizansko ozemlje do sprejetja Dolomitske izjave torej zaostrovali. Po podpisu Dolomitske izjave, ki naj bi uredila razmere pri vrhu, pa so sklicali še zbor aktivistov, ki bi enotnost potrdil tudi na terenu.

Prvi zbor aktivistov Osvobodilne fronte

Prvi zbor aktivistov je potekal na Pugledu, na obronku Kočevskega Roga, od 28. do 30. aprila 1943, se pravi ob drugi obletnici ustanovitve Osvobodilne fronte. Da je aprilski zbor aktivistov Osvobodilne fronte rešil "najusodnejša notranja vprašanja Osvobodilne fronte" prav na dan njene druge obletnice, pa je bilo po Kidričevem mnenju "več kot slučajno", saj so kasnejši dogodki "nazorno zrcalili in dokazali, da je bil aprilski zbor aktivistov pogoj za nadaljnje uspehe v tretjem letu, da je predstavljal neposredni uvod v nov spomladanski polet osvobodilnega gibanja, hkrati pa nepogrešljivo politično podlago, na kateri je bilo mogoče do kraja požeti plodove italijanske kapitulacije in z njo združene oslabitve vseh odtenkov narodnega izdajstva – od belih in plavih gardistov pa tja do bednih sredincev, ki so po usodni logiki svojega sredinstva pričeli prehajati na okupatorjevo stran".⁵⁹⁹

Zaradi tehničnih in ilegalnih težav so se lahko zboru udeležili samo aktivisti iz Ljubljanske pokrajine, iz Dolenjske, Notranjske in Bele krajine, ne pa iz Ljubljane in ostalih neosvobojenih ozemelj. Poleg 76 aktivistov se je z zastopniki vojske in člani IOOF skupno zbralo okrog 100 ljudi. V poročilu Vrhovnemu plenumu OF, katerega člani so bili večinoma v Ljubljani, je IOOF za-

⁵⁹⁹ ARS, AS 1643, t.e. 73, Boris Kidrič: Tri leta Osvobodilne fronte (od spomladi 1941 do spomladi 1944), brošura, izdala propagandna komisija pri IOOF, št. 26, junij 1945.

pisal: "Poleg Izvršnega odbora se je zborovanja udeležilo nad sto aktivistov, samih ilegalcev, ki pripadajo raznim skupinam OF in ki predstavljajo – ker so se pač povsem posvetili osvobodilni stvari – steber našega terenskega političnega dela. Zborovanje, ki je poslalo svoj pozdrav tudi vam, tovariši, predstavlja pomemben mejnik v razvoju slovenske osvobodilne borbe. Utrdilo je namreč enotnost aktivistov ne glede na njihovo skupinsko pripadnost in s tem mnogo doprineslo k razvoju Osvobodilne fronte v kar najenotnejše vseljudsko osvobodilno gibanje slovenskega naroda. Hkrati je zborovanje osvojilo potrebne politične in organizacijske ukrepe spričo sedanjih okoliščin in novega splošnega poleta osvobodilnega gibanja."⁶⁰⁰

Zbor je potekal v okrašenem skednju, pred katerim je bila slovenska zastava z zvezdo, ob strani pa slike Prešerna, Cankarja, Tita in Stalina. Vodilo ga je delovno predsedstvo, v katerem so bili Edo Turnher, Boris Kraigher (kot član CK KPS), Ivan Kavčič (kot vojaški zastopnik), Rajko Tanasković in Pero Popivoda (kot zastopnika srbskega in črnogorskega naroda) ter Janez Stanovnik, Alojz Zalar in Mara Rupena (kot najdejavnejši aktivisti OF iz Dolenjske in Notranjske).⁶⁰¹ Josip Vidmar je v uvodnem govoru orisal zgodovinski razvoj OF do druge obletnice njene ustanovitve, Edvard Kardelj je podal zunanji in notranji politični pregled ter utemeljitev Dolomitske izjave, predstavniki sokolske in krščansko-socialistične skupine so pojasnili stališča svojih skupin do KPS in do izjave, Boris Kidrič pa je govoril o organizaciji OF, Zveze slovenske mladine in Protifašistične ženske zveze.⁶⁰²

O zborovanju je Kocbek v Slovenskem poročevalcu zapisal, da se je razvilo "v vsenarodni politični kongres takšnega značaja in pomena, da spričo njega lahko govorimo o najkrepkejši samopodreditvi Osvobodilne fronte sploh doslej", ter dodal, da je družba aktivistov "tako intenzivno sodelovala pri pregledu nazaj in pri pogledu naprej, da se je zlila v spontano in resnično celoto OF

⁶⁰⁰ DLRS, knjiga 7, dok. 25.

⁶⁰¹ Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem, knjiga 1, str. 596.

⁶⁰² Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 445, 446.

in da je marsikdo med njimi to narodno enotnost in celotnost doživel že v najvišji meri, to se pravi preko vseh tradicionalnih, političnih in nazorskih razlik”. Strinjal pa se je tudi s Fajfarjem, ki je dejal, da je bilo to zborovanje za slovenski osvobodilni boj vsaj takega pomena kakor sama ustanovitev Osvobodilne fronte slovenskega naroda.⁶⁰³

Zborovanje naj bi torej potrdilo Dolomitsko izjavo, zato je Kidrič zapisal, da je bilo bistvo aprilskega zbora v naslednjem: “Utrdil je notranjo enotnost Osvobodilne fronte. Ta nova utrditev notranje enotnosti Osvobodilne fronte se po svoji globini že razlikuje od enotnosti, ki jo je manifestiralo prvo leto osvobodilnega gibanja. Če je enotnost v prvem letu osvobodilnega gibanja pognala predvsem iz osnovnega spoznanja, da brez nje ni in ne more biti vseljudske osvobodilne borbe slovenskega naroda, tedaj aprilska utrditev notranje enotnosti OF temelji tudi že na globlji proučitvi in skupni rešitvi vseh tistih vprašanj, ki so se po eni plati neogibno pojavila med dveletnim osvobodilnim bojem in ki so po drugi strani grozila, da bodo postala nevarna vprašanja svobodne bodočnosti. Če so dalje vznikla prva resnejša trenja znotraj Osvobodilne fronte neposredno v razdobju prvega svobodnega slovenskega ozemlja, se pravi, ko je Osvobodilna fronta prvič prevzela oblast, ko je potemtaka prvič stopila na pozornico najresnejša preizkušnja za njeno trdnost, pa je bila njena enotnost ponovno, in sicer v svojih temeljih utrjena sedaj, na večer pred italijansko kapitulacijo, na večer pred drugim svobodnim ozemljem, ki že ne spremlja več ‚slučajno‘ takega ali drugečnega poteka osvobodilnega gibanja, temveč že predstavlja – čeprav ga je bilo mogoče še nekajkrat izgubiti – organski uvod v svobodno bodočnost samo.”⁶⁰⁴

Tudi Kardelj je v svojem referatu na zborovanju poudaril, da je potrebno ustvariti enotno osnovo Osvobodilne fronte, ne koalicijo, ter da je v organizacijah OF potrebno prenehati deliti ljudi na komuniste, krščanske

⁶⁰³ ARS, AS 1547, t.e. 69, Slovenski poročevalec, leto IV, št. 10, 10. maj 1943, *Zborovanje političnih delavcev Osvobodilne fronte*.

⁶⁰⁴ Kidrič, Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji, str. 39.

socialiste in sokole, kar je bilo sicer pomembno v prvem obdobju, v času zborovanja pa je bilo v OF potrebno pridobivati predvsem delavce, kmete in inteligenco. Samo slovenski narod kot celota in ne koalicija vase zaprtih skupin bo namreč po njegovih besedah lahko izbojeval svobodo, saj bi, čim bi ljudske množice začutile razpoke v OF, nastal razkroj osvobodilnega gibanja, ki bi mu sledil poraz.⁶⁰⁵

Kocbek je na zborovanju opomnil na zanimiv pojav, ki je bil edinstven v zgodovini revolucionarnih naporov, namreč da kristjani sodelujejo s komunisti.⁶⁰⁶ Čeprav je pred tem v dnevniških zapiskih ugotavljal neenotnost aktivistov, je v že omenjenem članku, objavljenem v Slovenskem poročevalcu, zapisal: "Posebno razveseljivo je dejstvo, da se je s tem potrdila in utrdila enotnost med aktivisti vseh skupin, čeprav izpovedujejo različne svetovne nazore. Prav na tem zborovanju so nastali pogoji za izginotje poslednjega koalicijskega razpoloženja in za nastanek resnično enotnega osvobodilnega gibanja. Isto politično spoznanje in hotenje je približevalo aktiviste Osvobodilne fronte in jih tesno združilo v borbeno enoto. Prav te dni je prišel do izraza pomen skupnega življenjskega boja za pravilno razumevanje nazorskega sveta. Jasni in skupni pogledi na osvobodilni boj so ustvarili tesno človeško skupnost prepričanih borcev za narodovo svobodo, pa naj pripadajo temu ali drugemu svetovnemu nazoru. Vzdušje zborovanja je od prve do zadnje ure drhtelo v čisti in zdravi ubranosti zdravega tovarištva. To lahko rečemo posebno za sodelovanje kristjanov in komunistov. Če bi se udeležil zborovanja nekdo, ki bi ne poznal posameznih aktivistov po njihovi nazorski opredeljenosti in bi jih poslušal, bi jih ne mogel razlikovati, tako enotno in enodušno so izpovedovali vsebino Osvobodilne fronte kot vsenarodnega borbene ga gibanja."⁶⁰⁷

Dolomitsko izjavo naj bi aktivisti na zboru po Lu-bejevi oceni sprejeli "navdušeno in z velikim odobrava-

⁶⁰⁵ DLRS, knjiga 6, dok. 118.

⁶⁰⁶ ARS, AS 1487, t.e. 43, Koreferat Edvarda Kocbeka na posvetovanju aktivistov OF na Pugledu.

⁶⁰⁷ ARS, AS 1547, t.e. 69, Slovenski poročevalec, leto IV, št. 10, 10. maj 1943, *Zborovanje političnih delavcev Osvobodilne fronte*.

njem”, zato je Izvršni odbor OF na seji 2. in 5. maja 1943 ocenil uspeh zbora aktivistov na Pugledu ter ugotovil splošno utrditev enotnosti OF in njenega vodstva. V poslanici slovenskemu narodu, ki jo je pripravil, pa je poudaril, da je Osvobodilna fronta ob začetku tretjega leta osvobodilnega boja slovenskega naroda dosegla velike uspehe.⁶⁰⁸

⁶⁰⁸ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 446.

Drugi zbor aktivistov Osvobodilne fronte

Skoraj leto in pol je preteklo do drugega zbora aktivistov, ki je potekal od 4. do 6. septembra 1944 v Črnomlju, se pravi, kot je označil Kardelj, na predvečer zmage, ali kot je na zboru dejal Kidrič, v času, ko je zlom nemškega okupatorja postal neposredno vprašanje in ko je neposredno vprašanje postala tudi končna zmaga slovenskega naroda. V analizi zbora, ki je bila objavljena v Slovenskem poročevalcu 15. septembra, je Kidrič zapisal, da se je drugi zbor razlikoval od prvega v štirih pogledih. Medtem ko so se prvega zbora udeležili le aktivisti iz Ljubljanske pokrajine, saj iz drugih slovenskih

Drugi zbor aktivistov v Črnomlju. Foto: Franc Cerar (MNZS)

pokrajnin zaradi težkih ilegalnih in konspirativnih okoliščin ter zaradi slabih zvez to še ni bilo mogoče, pa so se drugega zbora že udeležili aktivisti iz vseh slovenskih pokrajin, s čimer je zbor po Kidričevih besedah manifestiral, da je Osvobodilna fronta slovenskega naroda – slovenski narod sam.⁶⁰⁹

Med prvim in drugim zborom se je razvil tudi značaj Osvobodilne fronte kot organizacije. Pred prvim zborom je bila Osvobodilna fronta v svojih vrhovih pa tudi glede na aktivističen kader v glavnem koalicija različnih skupin, po zboru, ki je bil posvečen vprašanju, kako Osvobodilno fronto razviti v zares enotno vsenarodno osvobodilno gibanje, pa so aktivisti OF postali enotni in so delali po enotnih direktivah.⁶¹⁰

Poleg tega je prvi zbor sicer obravnaval vprašanje narodne oblasti, a ker se je tedaj oblast šele začela razvijati, je aktivistom lahko dal le osnovna navodila in predvsem naglašal potrebo po tem, da se odbori Osvobodilne fronte po italijanski ofenzivi ponovno začnejo razvijati v organe narodne oblasti. Drugi zbor pa je bil v času, ko se je narodna oblast na osvobojenem ozemlju že sistematično gradila in ko se je vodstvo Osvobodilne fronte že začelo pripravljati, da prevzame oblast v vsej Sloveniji. Tako se je drugi zbor predvsem posvetil vprašanjem, kako Osvobodilno fronto poglobiti in dalje razvijati kot politično organizacijo in kako se morajo organizacije ter odbori Osvobodilne fronte ravnati glede utrjevanja in izpolnjevanja narodne oblasti.⁶¹¹

Na zboru so imeli referate Josip Vidmar, ki je v uvodnem govoru označil kot prvo dolžnost vseh aktivistov OF “dolžnost polne zavesti o Osvobodilni fronti” ter ugotovil, da lahko samo Osvobodilna fronta, ki je organizirala vojsko ter spodbudila širok krog ljudi k odporu, prevzame oblast tudi po osvoboditvi. Referat “O zunanje in notranje političnem položaju” je imel Edvard Kardelj. Boris Kidrič je v referatu govoril predvsem o aktivistih Osvobodilne fronte, njihovi vlogi ter napakah

⁶⁰⁹ ARS, AS 1643, t.e. 73; Slovenski poročevalec, 15. september 1944 – *Drugi zbor aktivistov Osvobodilne fronte.*

⁶¹⁰ Prav tam.

⁶¹¹ Prav tam.

pri delu, medtem ko je o gospodarskih nalogah osvobodilnega boja govoril Franc Leskošek, ki je naglasil, da postaja v končni fazi borbe gospodarsko vprašanje politično, saj bodo z reševanjem gospodarskih vprašanj največ pripomogli k utrditvi političnega vprašanja. Organizacijski sekretar Izvršnega odbora OF, Marijan Brečelj, pa je v referatu z naslovom "O izgradnji narodne oblasti in dokončnih smernicah za prevzem oblasti na vsem slovenskem ozemlju" značaj narodne oblasti označil z naslednjimi besedami: "V organizaciji naše narodne oblasti je bilo v celoti izpolnjeno načelo, da oblast pripada ljudstvu in da jo ljudstvo tudi samo izvaja. Ni bil namen OF, da vsiljuje oblast za uvedbo kakega določenega družbenega in gospodarskega reda, ki naj bi bil ljudskim množicam vsiljen. Nasprotno! OF se je in se trudi, da sprostí tiste napredne ljudske sile, ki so edine upravičene nosilke narodne oblasti, da tem naprednim ljudskim silam omogoči vodstveno delovanje v oblastnih organih in da z vztrajanjem na načelu ljudske demokracije ustvari možnost takih sprememb v sistemu javnega življenja, katere bodo te napredne ljudske sile smatrale po svoji večinski volji za pravilne."⁶¹²

Bistvo drugega zbora je bila torej priprava OF na odločilne boje za končno zmago, za prevzem oblasti v vsej Sloveniji in za prve ukrepe po osvoboditvi. Zato je zbor pokazal na bližnjo notranjo in mednarodno zmago, ki je bila že zagotovljena, ter poudaril potrebo po popularizaciji vseh pridobitev, doseženih v NOB, zlasti pa popularizaciji narodne oblasti, kar naj bi jim jamčilo, da notranjim sovražnikom ali kakršnim koli zunanjim nasprotnim silam ne bo uspelo oslabiliti njihovega položaja. Hkrati je zbor vsem aktivistom OF naložil, da izpeljejo mobilizacijo vseh za orožje sposobnih Slovencev ter da Osvobodilna fronta kot vseljudska politična organizacija slovenskega naroda v zadnjem obdobju in neposredno po osvoboditvi dvigne na še višjo stopnjo tiste kvalitete, ki so po Kidričevi oceni do tedaj omogočale njene zmage: "Demokratsko aktivizacijo osnovnih ljudskih množic, ljudsko samozavest, ljudsko samoini-

⁶¹² ARS, AS 1547, t.e. 68, Ljudska pravica, leto V, 13. september 1944, št. 19–20 – *Osvobodilna fronta se pripravlja na prevzem oblasti.*

citivo, ljudsko požrtvovalnost, budnost, dviganje ljudskih kadrov iz ljudskih globin, požrtvovalnost, budnost, širino in horizont naših aktivistov itd. itd.”. Poleg tega je zbor posvetil veliko pozornost tudi gospodarskim vprašanjem, ki so vse izraziteje postajala politična vprašanja, ter nakazal osnovne gospodarske ukrepe, kakršni naj bi bili potrebni ob prevzemu oblasti.⁶¹³

Drugi zbor, ki je izrazil potrebo po utrditvi Osvobodilne fronte kot politične organizacije, pa pojasnjuje tudi pomen razširitve Izvršnega odbora Osvobodilne fronte. V članku “Pomen razširitve Izvršnega odbora Osvobodilne fronte v septembru 1944” je Marijan Brecelj namreč zapisal, da se je ta zbor posvetil predvsem vprašanju dosledne demokratizacije Osvobodilne fronte in njenega razvoja kot vsenarodne organizacije z vsemi potrebnimi institucijami, ki jih terja organizirana politična sila. Pripomogel pa naj bi tudi k nadaljnji aktivizaciji prebivalstva, k pojmovanju širine Osvobodilne fronte in sprejemanju dolžnosti v političnih organizacijah in organih oblasti. Ne da bi razpravljajal o sami razširitvi Izvršnega odbora Osvobodilne fronte, je ta zbor s svojo razpravo in sklepi vsebinsko podprl tako politiko vodstva osvobodilnega gibanja, kakršna se je manifestirala v njegovi odločitvi o razširitvi IOOF manj kot tri tedne kasneje.⁶¹⁴

⁶¹³ ARS, AS 1643, t.e. 73, Slovenski poročevalec, 15. september 1944 – *Drugi zbor aktivistov Osvobodilne fronte*.

⁶¹⁴ Brecelj, Pomen razširitve izvršnega odbora Osvobodilne fronte v septembru 1944, str. 428.

Odnos
Osvobodilne fronte
do nacionalnega
vprašanja

S tem, ko je z okupacijo razpadla Jugoslavija in so bili prekinjeni stiki z drugimi jugoslovanskimi narodi, se je pojavljala tudi možnost za nov razmislek o prihodnjem življenju naroda in nenazadnje tudi o bodočem državnem okviru. V skladu s tem se je pod vodstvom slovenskih komunistov izoblikoval narodnopolitični program, in sicer Zedinjena Slovenija v federativno oblikovani, obnovljeni in razširjeni jugoslovanski državi. Zanimivo je, da se je kljub medsebojni sovražnosti tako v komunističnem kot tudi v protirevolucionarnem taboru izoblikoval podoben narodnopolitični program, ključna razlika pa je bila, da se je osvobodilno gibanje zaradi revolucionarnih razlogov zavzemalo za republikansko ureditev, medtem ko je protirevolucija vztrajala pri monarhistični ureditvi. Poleg tega je Osvobodilna fronta bistveno bolj poudarjala pravico do samoodločbe in attribute državnosti, ki naj bi jih Slovenija pridobila kot federativna enota v novi jugoslovanski skupnosti, kot pa protirevolucionarna stran, ki je na avtonomni položaj Slovenije gledala z izrazito pragmatičnega vidika, brez večjih ambicij na državnopravnem področju.⁶¹⁵

S temo slovenskega nacionalnega vprašanja med drugo svetovno vojno so se podrobneje ukvarjali predvsem trije avtorji: France Škerl, Janko Pleterški ter Bojan Godeša. Medtem ko sta prva dva avtorja pisala

⁶¹⁵ Godeša, Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno, str. 356, 357.

še v času obstoja Jugoslavije in jima je bila (zato) obnovitev Jugoslavije ne samo samoumevna, temveč sta tudi trdila, da se je ideja nove jugoslovanske skupnosti pri Slovencih vseskozi krepila, Godeša problematiko predstavi v nekoliko drugačni luči in poudarja, da vprašanje obnove med vojno razkosane Jugoslavije ni bilo tako samoumevno, kot so po vojni želeli prikazati komunisti, saj Komunistična partija Slovenije sicer ni izrecno nasprotovala jugoslovanski državi, vendar pa je vse do leta 1942 puščala to vprašanje nerešeno. Po njegovih besedah v medvojnem času stvari niso bile vedno povsem črno-bele, temveč je marsikdaj prihajalo tudi do protislovnih dogajanj. Tako so tudi že pri oblikovanju jugoslovanske države obstajali različni koncepti: na eni strani je prevladoval Kardeljev bolj federalistično usmerjen koncept z večjim poudarkom na spoštovanju razlik med posameznimi narodi in na drugi strani koncept, ki je nastal v vrhovnem štabu in je dajal prednost centralističnemu pristopu reševanja vseh vprašanj. Zaradi prepletanj protislovnih procesov, ki so bila po mnenju Godeše značilna za medvojno dogajanje na Slovenskem, se je tudi Kardelj vedno bolj uklanjal od jeseni leta 1942 potekajoči centralizaciji in poenotenju posameznih gibanj. Kljub zagovarjanju formalne pravice do suverenosti in samoodločbe je namreč tudi Kardelj iz ukrepov osrednjega jugoslovanskega vodstva spoznal, da je centralizacija neizogibna, potrebna zaradi mednarodnih razlogov. S tem, ko je vedno bolj naraščala težnja po poenotenju celotnega gibanja, naenkrat ni bilo več prostora za raznolikosti in samosvoje značilnosti znotraj jugoslovanskega osvobodilnega gibanja. Tako je po eni strani potekal proces, ki je krnil slovensko suverenost, po drugi strani pa sta tem ukrepom sledila kočevski zbor in nato še drugo zasedanje Avnoja v Jajcu, kjer sta se samoodločba in suverenost narodov še posebej glasno poudarjali.⁶¹⁶

Po drugi strani je imela po besedah Škerla in Pleterskega Osvobodilna fronta ves čas zelo pozitiven od-

⁶¹⁶ Godeša, Osvobodilna fronta slovenskega naroda med posebnostjo in jugoslovanskim razvojem, str. 322.

nos do povezovanja z ostalimi jugoslovanskimi narodi. Sicer ni privolila v obnovitev stare Jugoslavije na osnovi predvojnih režimov, temveč se je zavzemala za pravico do samoodločbe ter odcepitve narodov. Toda načeloma vprašanja – Jugoslavija, da ali ne, ni bilo. Pleterski, ki nacionalno problematiko umesti v širši jugoslovanski okvir, poudari, da je Jugoslavija KPJ predstavljala državni okvir, ki daje najboljše možnosti. Po njegovem mnenju je geslo o bratstvu in enotnosti imelo tudi politično vsebino, saj je vsebovalo priznanje enakopravnosti ter pravice do samoodločbe vseh narodov, in čeprav KPJ izrecno ne spregovori o federaciji vse do drugega zasedanja Avnoja novembra 1943, se je po njegovih besedah Jugoslavija gradila po federativnem načelu že med triletnim skupnim narodnoosvobodilnim bojem, ki je skoval tudi neomajno bratstvo narodov.

Škerl je v razpravi z naslovom “Jugoslovanska ideja pri Slovencih v dobi narodnoosvobodilnega boja do drugega zasedanja AVNOJ” razdelil stališče Osvobodilne fronte do nacionalnega vprašanja v štiri dele, ki nakazujejo štiri razvojne stopnje v rasti nove Jugoslavije pri Slovencih. Prva doba obsega čas od zloma v aprilski vojni do jeseni 1941, ko je v razvoj vidneje posegla slovenska protirevolucija s prodorom političnega mihailovičevstva v Slovenijo. Dogodki, ki so potekali od leta 1942 do ustanovitve Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije v Bihaću, so zaznamovali drugo dobo. V tem času je Osvobodilna fronta na podlagi obtožb protirevolucije, da je proti Jugoslaviji, razvijala svoje stališče do nove Jugoslavije. V času tretje dobe oziroma v letu 1943 do kapitulacije Italije se je vse bolj poudarjala nova Jugoslavija, ki naj bi bila zgrajena na drugačnih temeljih kakor stara. Škerl svojo razpravo zaključi s četrto dobo, ki obsega čas od kapitulacije Italije do drugega zasedanja Protifašističnega sveta narodne osvoboditve (Avnoj) v Jajcu novembra 1943, ko so njegovi sklepi pomenili ustanovitev nove Jugoslavije kot rezultat naporov v osvobodilnem boju združenih jugoslovanskih narodov.⁶¹⁷ Pleterski in Godeša v svojih delih

⁶¹⁷ Škerl, *Jugoslovanska ideja pri Slovencih v dobi narodnoosvobodilnega boja do drugega zasedanja AVNOJ*, str. 203.

nadaljujeta še z dogodki, ki so potekali neposredno po drugem zasedanju Avnoja pa vse do konca druge svetovne vojne.

Nacionalno vprašanje od zloma Kraljevine Jugoslavije do jeseni 1941

Po zlomu Jugoslavije je ideja državne skupnosti jugoslovanskih narodov doživela strahotne udarce in Škerl oceni, da "vzroki za to niso bili samo v silni vojaški premoči napadavcev na Jugoslavijo, temveč tudi in predvsem v dvajsetletnem razvoju stare karadjordjevičevske Jugoslavije, ker je protiljudska politika njenih predvojnih režimov bila nesposobna, da bi se lotila reševanja socialnih in nacionalnih problemov".⁶¹⁸

Po drugi strani so komunisti popeljali odpor narodov k najostrejši obliki nacionalnega gibanja – k narodnoosvobodilni vojni – s tem, da so uresničevali novo pojmovanje razmerja delavskega razreda, njegove revolucionarne stranke do gibanja svojega naroda. Pleterski opozarja, da KPJ vprašanja Jugoslavije sprva ni postavljala kot nekakšen državnopravni cilj, temveč je postavljala vprašanje razvijanja oborožene borbe, uspešnosti te borbe ter zmage v tej borbi. Razmerje KPJ do Jugoslavije je bilo namreč po njegovih besedah razmerje revolucije do državnega okvira, ki daje najboljše možnosti, toda obnova skupnosti kot enakopravne in bratovske je bila odvisna od vprašanja oblasti, od tega, ali se bo posrečilo ovreči oblast nosilcev sistema meščanske Jugoslavije.⁶¹⁹

KPJ je že takoj ob pozivu k boju proti okupatorju in njegovim pomočnikom nastopila z geslom o bratstvu

⁶¹⁸ Prav tam, str. 204.

⁶¹⁹ Pleterski, Temeljni jugoslovanske federacije, str. 38.

in enotnosti narodov Jugoslavije in to geslo je imelo po mnenju Pleterskega politično vsebino. Vsebovalo je namreč priznanje enakopravnosti vseh narodov, predvsem priznanje pravice do samoodločbe po zmagi v skupnem boju proti okupatorju. Tako pojmovano in uresničeno je to geslo vsebovalo tudi prepričanje in upanje, da se bodo vsi narodi pri uporabi svoje pravice do samoodločbe odločili za državno skupnost z vsemi drugimi narodi Jugoslavije. Tega prepričanja oziroma pričakovanja pa KPJ, kot že rečeno, ni takoj spreminjala v nekakšen državnopravni program, ki bi prejudiciral to samoodločbo. Čeprav se je KPJ v svojem delovanju povsem nedvoumno usmerjala k jugoslovanski federaciji kot zaželeni obliki samoodločbe narodov, se o tem ni neposredno govorilo, dokler ni bilo jasno, da posamezni narodi hočejo pravico do samoodločbe uresničiti prav v tej obliki.⁶²⁰

Na ustanovnem sestanku Osvobodilne fronte 26. aprila 1941 so udeleženci razpravljali o več točkah, pri čemer se niso mogli izogniti vprašanju Jugoslavije. Spričo katastrofe, ki jo je država doživela v aprilski vojni, je bilo nujno, da so se zbrani zastopniki različnih skupin izrekli tudi o novi združitvi jugoslovanskih narodov, in Škerl na podlagi spominov udeležencev ustanovnega sestanka ugotavlja, da je bil odnos do nje, kot splošnega državnega okvira, pozitiven pri vseh članih, ne samo pri zastopnikih KPS. Tone Fajfar se tako spominja, da stališče do Jugoslavije ni bilo odklonilno: "Zelo pomembna je bila Kidričeva razlaga, da je KPJ edina zmožna povezati jugoslovanske narode. Zato je bilo na ustanovnem sestanku sprejeto stališče, da razdelitve Jugoslavije ne priznamo. Borili se bomo za obnovo Jugoslavije in seveda tudi za zedinjeno Slovenijo v okviru Jugoslavije. Da je bilo treba Jugoslavijo osvoboditi, je bilo vsem jasno, ni pa bilo govora o konkretni obliki Jugoslavije."⁶²¹ Oblika notranje strukture je torej ostala odprta, čeprav so o njej nekateri imeli že tedaj jasnejše želje in tudi namene. Vendar pa so udeleženci očitno presodili, da mora ta cilj zrasti iz ljudskih teženj, da bo postal last vseh, ne

⁶²⁰ Pleterski, *Narodi, Jugoslavija, revolucija*, str. 297.

⁶²¹ Škerl, *Jugoslovanska ideja pri Slovencih v dobi narodnoosvobodilnega boja do drugega zasedanja AVNOJ*, str. 207, 208.

da bi bil diktiran od zgoraj. Tudi Josip Vidmar je dejal, da je bilo na ustanovnem sestanku "decidirano rečeno, da se razbitje Jugoslavije ne prizna, (kar je bilo pozneje upoštevano pri formulaciji 3. temeljne točke programa OF in pri Kidričevih razgovorih z mlado JNS)." Bili naj bi soglasni, da se bodo borili za osvoboditev Slovenije in njeno formiranje kot samostojne enote v okviru Jugoslavije. Na podlagi takšnih izjav Škerl trdi, da se je ideja nove Jugoslavije razvijala pri Slovencih med vojno že od ustanovnega sestanka, ne glede kakšne oblike je postopoma izražala.⁶²²

Po drugi strani Godeša zapiše, da slovenski komunisti ob začetku okupacije niso verjeli v možnost obnove Jugoslavije, še posebej zato, ker so v skladu s predvojnimi teoretičnimi predpostavkami pričakovali, da druga svetovna vojna predstavlja tudi izhodišče za bodočo svetovno revolucijo, v predvideni sovjetski ureditvi Evrope pa ni bilo prostora za Jugoslavijo, ki je po njihovem prepričanju predstavljala umetno versajsko tvorbo. Tako naj bi Kidrič leta 1941 v majski številki glasila Centralnega komiteja KPS Delo, katere se sicer ni ohranil niti en izvod, a se zanjo ve iz drugih virov, zapisal: "Ponosen sem, da smo zrušili ta jugoslovanski stvar!"⁶²³ Osrednje vodstvo je po besedah Godeše v tem času tudi kritiziralo odločitev Izvršnega odbora OF o proslavljanju 1. decembra 1941 kot praznika združitve jugoslovanskih narodov, saj naj bi šlo za popuščanje reakcionarnim londonskim elementom in capljanje za malomeščanskimi elementi.⁶²⁴ Toda Škerl komentira, da naj bi tu pravzaprav šlo le za udarec po velesrbskem hegemonizmu v stari Jugoslaviji, saj je Slovenski poročevalec o tem zapisal: "Ko Osvobodilna fronta slovenskega naroda to odloča, jasno izjavlja, da se v naši svobodni bodočnosti ne sme nikoli več ponoviti stanje, ki je prejšnja leta narodom Jugoslavije in delovnim slojem preprečevalo, da bi mogli z vso iskrenostjo sodelovati v proslavi 1. decembra, stanje, ki je konec konca upropastilo samo Jugoslavijo. Osvobodilna fronta slovenskega

⁶²² Prav tam, str. 208, 209.

⁶²³ Godeša, Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno, str. 20.

⁶²⁴ Prav tam, str. 111.

naroda bo s slovensko narodno osvoboditvijo zajamčila slovenskemu narodu vse pravice, ki jih terja slovenska narodna individualnost. Z uvedbo doseganje ljudske demokracije bo slovenskemu narodu zajamčila vse njegove človeške pravice.” Škerl zapiše, da naj bi proslava potekala v znaku “globoke in borbene solidarnosti z brati na jugu in v znaku zaostrenega boja proti fašističnim zatiravcem”.⁶²⁵

Stališče Osvobodilne fronte do Jugoslavije se je po besedah Škerla pokazalo tudi v pogajanjih z Mlado JNS, kajti ravno stališče te liberalne stranke je vplivalo, da je vodstvo OF namenilo posebno pozornost formulaciji stališča do Jugoslavije. Mlada JNS se je namreč pogajala za vstop v Osvobodilno fronto, vendar je OF očitala, da ni jugoslovanska, ker je razglasila pravico slovenskega in drugih jugoslovanskih narodov do samoodločbe. Čeprav je sprejela točko oboroženega boja proti okupatorju, so se njuni nazori razhajali glede mednarodne kontinuitete Jugoslavije, predvsem pa v vprašanju o kralju oziroma monarhiji in priznanju jugoslovanske begunske vlade v Londonu. Če se Mlada JNS ni mogla ločiti od svojega koncepta stare Jugoslavije, pa je OF v načelu potrdila kontinuiteto Jugoslavije kot skupnega doma vseh jugoslovanskih narodov, ni pa privolila v osnovo starega režima.⁶²⁶

Čeprav naj bi OF že prej oblikovala svoje stališče do nove Jugoslavije, ga je prvič javno izrazila šele s sklepom Vrhovnega plenuma OF na seji 16. septembra 1941. Sklep se je bil tako prva jasna in javna manifestacija za novo jugoslovansko skupnost, ne da bi se pri tem dotikala bodoče notranje strukture. Vrhovni plenum OF je na omenjeni seji namreč sprejel sklep o konstituiranju v Slovenski narodnoosvobodilni odbor, ki naj bi kot edini predstavnik slovenskega naroda v času osvobodilne vojne uresničeval slogo in enotnost narodov Jugoslavije s tem, da je stopil v stalno zvezo z enakimi predstavniki drugih narodov Jugoslavije. Poleg tega je bil sprejet tudi odlok, da se vse slovenske partizanske čete kot sestavni

⁶²⁵ Škerl, Jugoslovanska ideja pri Slovencih v dobi narodnoosvobodilnega boja do drugega zasedanja AVNOJ, str. 214.

⁶²⁶ Prav tam, str. 211.

del vključijo v narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije (NOPOJ) pod vrhovnim poveljstvom glavnega štaba Jugoslavije.⁶²⁷ Vendar pa je Godeša mnenja, da je bil osrednji namen ustanovitve SNOO predvsem omajati legitimnost predvojne politične elite in hkrati predstaviti OF kot novo silo, ki lahko predstavlja slovenske interese,⁶²⁸ a dejansko ni imel pomembnejše vloge ter se je po četrtem zasedanju 1. novembra 1941, ko so bile sprejete Temeljne točke Osvobodilne fronte, ponovno sestel šele v Kočevju oktobra 1943.⁶²⁹

Prvega novembra 1941 so bile sprejete Temeljne točke OF in v tretji točki naj bi po besedah Pleterskega in Škerla vodstvo Osvobodilne fronte dokončno izoblikovalo svoje stališče do jugoslovanskega vprašanja: "Stoječ na stališču naravne in usodne skupnosti jugoslovanskih narodov ne priznava Osvobodilna fronta razkosaanja Jugoslavije in deluje z vsemi silami za slogo in enotnost njenih narodov."⁶³⁰

Po drugi strani Godeša opozarja, da je bil tudi v Temeljnih točkah OF odnos do jugoslovanske države dvoumen. Na zahtevo Nagodetove skupine Stara pravda so namreč vključili stališče, da Osvobodilna fronta ne priznava razkosaanja Jugoslavije, kar pa je bilo delno v nasprotju s točko, ki je bila 21. decembra 1941 naknadno dodana in je izrecno poudarjala, da bo po narodni osvoboditvi o notranji ureditvi Zedinjene Slovenije in o svojih zunanjih odnosih odločil narod sam. Tako je ostajalo vprašanje državnega okvira v bistvu nerešeno. Kmalu za tem, v začetku 1942, pa so v Osvobodilni fronti na Kardeljevo pobudo znova začeli odločneje govoriti o samoodločbi in pri tem izrecno poudarjati pravico slovenskega naroda do odcepitve brez omembe Jugoslavije. Pri tem so slovenski komunisti zagovarjali stališče, da mora slovenski narod na temelju pravice do samoodloč-

⁶²⁷ Škerl, Jugoslovanska ideja pri Slovencih v dobi narodnoosvobodilnega boja do drugega zasedanja AVNOJ, str. 212, 213; Pleterski, Narodi, Jugoslavija, revolucija, str. 328; Godeša, Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno, str. 45.

⁶²⁸ Godeša, Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno, str. 49, 50.

⁶²⁹ Prav tam, str. 359.

⁶³⁰ Škerl, Jugoslovanska ideja pri Slovencih v dobi narodnoosvobodilnega boja do drugega zasedanja AVNOJ, str. 212.

be najprej doseči suverenost, šele na teh osnovah pa bodo razpravljali o njenih morebitnih povezavah.⁶³¹

V skladu s takšnim razmišljanjem je že v začetku decembra 1941 Kardelj v pismu Glavnemu poveljstvu slovenskih partizanskih čet poudaril, "da hoče slovenski narod najprej doseči svojo neodvisnost in šele nato razpravljati o bodoči Jugoslaviji". Nato pa je 1. januarja 1942 Kardelj slovenskemu komunističnemu vodstvu naročil še, da je "potrebno močnejše popularizirati stališče Partije glede pravice slovenskega naroda do samoodločbe, vštrevši odcepitev".⁶³²

⁶³¹ Godeša, Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno, str. 359, 360.

⁶³² Prav tam, str. 112.

Nacionalno vprašanje kot odgovor na očitke protirevolucije

Po Godeševih besedah so komunisti tiste, ki so zagovarjali jugoslovansko rešitev, označevali za podpornike velikosrbskega hegemonizma in unitarizma. Nasprotno pa je protirevolucionarna stran obtoževala OF, da je proti Jugoslaviji in da podpira ustanovitev zveze srednjeevropskih sovjetskih republik in s tem (domnevno) razprodaja slovensko zemljo Italijanom in Nemcem.⁶³³

V znamenju takšnih obtožb protirevolucije Škerl v svoji razpravi definira drugo fazo v odnosu Osvobodilne fronte do nacionalnega vprašanja, ki obsega leto 1942.⁶³⁴

Kdor je bil proti kralju in begunski vladi, je bil po nazorih protirevolucije namreč tudi proti Jugoslaviji, in ko je Svobodna Slovenija, glasilo Slovenske legije, v zadnji številki leta 1941 pisala o Osvobodilni fronti, jo je izenačila z gestapom in fašisti, saj naj bi bili vsi trije enako razporejeni in usmerjeni proti Sloveniji, Jugoslaviji in kralju. V začetku februarja je nato izrazila protirevolucionarni koncept povojne Jugoslavije, tako da je "komunistični OF" očitala, da ne priznava niti jugoslovanske vlade v Londonu niti kraljeve jugoslovanske vojske.⁶³⁵

Po drugi strani je Osvobodilna fronta odločno na-

⁶³³ Godeša, Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno, str. 360.

⁶³⁴ Škerl, Jugoslovanska ideja pri Slovencih v dobi narodnoosvobodilnega boja do drugega zasedanja AVNOJ, str. 214.

⁶³⁵ Prav tam, str. 217.

stopila proti agitaciji Mihailovića in prav zaradi močnejšega udarca po tej "reakciji" naj bi Boris Kidrič 7. januarja 1942 prišel na misel, da bi sile, ki so se po vsej Jugoslaviji borile proti okupatorju in domači "reakciji", na neki način izkazile svoje stališče do nove skupnosti jugoslovanskih narodov. Predlagal je skupno predstavniško telo borečih se sil jugoslovanskih narodov: "Za naš položaj v Sloveniji bi bilo izredno ugodno, če bi se na svobodnem teritoriju lahko čim prej vršila konferenca zastopnikov osvobodilnega gibanja vseh narodov Jugoslavije... Konferenca naj bi bila v smislu enotne in složne borbe narodov Jugoslavije proti okupatorju. Z našega stališča gledano bi bilo dobro, če bi se vzpostavil na tej konferenci Narodnoosvobodilni odbor... vse Jugoslavije."⁶³⁶

Osvobodilna fronta je proti očitkom protirevolucionarnih politikov odgovorila tudi s pozdravom Izvršnega odbora Osvobodilne fronte Vrhovnemu štabu NOPOJ, v katerem je izrazila "voljo slovenskega naroda po neomajni slogi in enotnosti narodov Jugoslavije v borbi proti fašističnim okupatorjem". Slovenski poročevalec je ob tem 20. maja 1942 zapisal, da bodo boji in uspehi partizanske vojske Slovencev, Hrvatov, Srbov in Črnogorcev "položili tudi temelje za bodoče bratsko sožitje narodov Jugoslavije in vseh južnoslovanskih narodov na podlagi narodne enakopravnosti in pravice slehernega naroda do samoodločbe".⁶³⁷

V primerjavi z izjavo Vrhovnega plenuma OF dne 16. septembra 1941 je izjava IOOF po mnenju Škerla pomenila precejšen korak naprej, saj je pokazala, da bo nova skupnost jugoslovanskih narodov zrasla iz skupnega boja proti fašističnim okupatorjem in bo zgrajena na načelih narodne enakopravnosti in pravice do samoodločbe.⁶³⁸

Podobno je tudi članek, ki je bil objavljen v Slovenskem poročevalcu oktobra 1942, znova osvetlil odnos Osvobodilne fronte do nove Jugoslavije, ki naj zraste iz skupnega boja jugoslovanskih narodov. Čeprav je bil

⁶³⁶ Prav tam, str. 218.

⁶³⁷ Prav tam 218, 219.

⁶³⁸ Prav tam, str. 219.

glede na starejše izjave Osvobodilne fronte o novi Jugoslaviji tu orisan kar koncept v malem, pa je bila to še vedno le načelna razprava o novi državi, ki je bila namenjena protirevolucionarnim očitkom proti Osvobodilni fronti in proti dvomom protirevolucionarnih politikov glede Jugoslavije kot skupne domovine njenih narodov.⁶³⁹

⁶³⁹ Prav tam, str. 221, 222.

Od ustanovitve Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije do kapitulacije Italije

Naslednja, tretja stopnja v rasti nove Jugoslavije se je po besedah Škerla začela z zasedanjem Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije v Bihaću.⁶⁴⁰ Ponoči med 26. in 27. novembrom 1942 so se na bihaškem zasedanju zbrali zastopniki narodov Jugoslavije, katerega pa se slovenski in makedonski predstavniki zaradi vojnih operacij ob poti niso mogli udeležiti. V Bihaću so sklenili konstituirati Protifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije kot najvišji politični izraz enotnosti jugoslovanskih narodov. Novi organ ni bil vlada nove Jugoslavije, temveč le politični predstavnik jugoslovanskih narodov. Iz njegove celote so izvolili Izvršni odbor kot izvršilni organ Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije ali Avnoj, kakor so ga imenovali po kraticah srbohrvaškega naziva. Njegova naloga je bila, da se trudi za končno zmago, ustvari razmere za popolno svobodo jugoslovanskih narodov in za njihovo enakopravnost v osvobojeni skupnosti vseh narodov.⁶⁴¹

Ustvarjanje nove Jugoslavije je tako z nastankom protifašističnega sveta narodne osvoboditve napravilo velik korak naprej. Obnovitev skupne države jugoslovanskih narodov je postala jasna perspektiva vseh jugoslovanskih narodov, čeprav še ni bilo povsem jasno,

⁶⁴⁰ Škerl, Jugoslovanska ideja pri Slovencih v dobi narodnoosvobodilnega boja do drugega zasedanja AVNOJ, str. 222.

⁶⁴¹ Prav tam, str. 222, 223.

kakšna ta država bo.⁶⁴² Bihaško zasedanje Avnoja namreč ni posvečalo večje pozornosti vprašanju formalnopravne rešitve jugoslovanskega nacionalnega vprašanja, s katero bi jasno podčrtali razliko predvojne države. Nasprotno pa se je Kardelj zavedal izjemnega pomena teh vprašanj.⁶⁴³ Pomen zasedanja v Bihaču je Kardelj v posebni številki Slovenskega poročevalca sicer označil za bodočnost nove Jugoslavije,⁶⁴⁴ vendar pa je, po besedah Godeše, hkrati tudi poudarjal, da je potrebno vstop jugoslovanskih narodov v novo državno skupnost izpeljati formalnopravno po načelu samoodločbe narodov. Kardelj je menil, da je ravno vprašanje samoodločbe narodov najmočnejše orožje proti velikosrbskemu hegemonizmu, ki ga je imel za največjo nevarnost osvobodilnemu gibanju.⁶⁴⁵

Čeprav tudi dotlej, kljub občasnim nejugoslovanskim rešitvam (npr. maj in junij 1941 ter prva polovica leta 1942), ni izrecno nasprotovala jugoslovanski državi, je torej KPS po mnenju Godeše to vprašanje puščala nerešeno in se dokončno odločila za jugoslovanski državni okvir šele po bihaškem zasedanju Avnoja, ko je sredi decembra 1942 Kardelj v pismu Titu zapisal, "da je sedaj že očitno, da se bomo lahko mednarodno najlažje utrdili prav čez Jugoslavijo".⁶⁴⁶ Konec decembra pa je poudaril, da se je potrebno odkrito opredeliti, saj bi samo s tem lahko izsilili spremembo angleške politike do Jugoslavije ter prisilili angleško politiko k priznanju osvobodilnih sil v Jugoslaviji.⁶⁴⁷

Ravno zaradi spoznanja, da je končni cilj dosegljiv le prek jugoslovanske države, je po drugi strani prišlo do pospešenega procesa poenotenja in centralizacije različnih nacionalnih osvobodilnih gibanj ter uravnoteženja njihovega do tedaj neenakomernega razvoja. Od jeseni 1942 je tako v osrednjem jugoslovanskem vodstvu ve-

⁶⁴² Prav tam, str. 226.

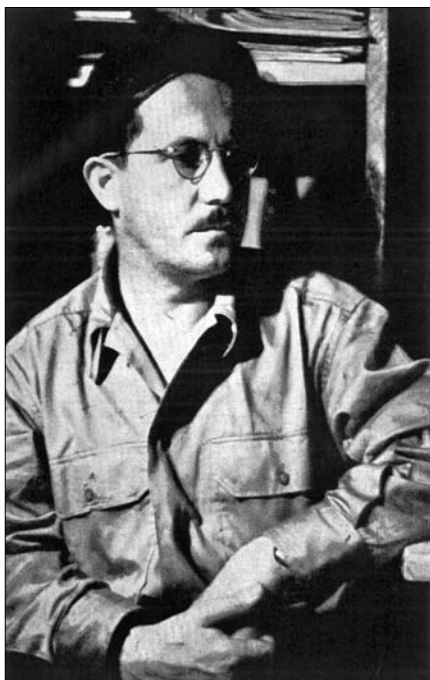
⁶⁴³ Godeša, Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno, str. 361.

⁶⁴⁴ Škerl, Jugoslovanska ideja pri Slovencih v dobi narodnoosvobodilnega boja od drugega zasedanja AVNOJ, str. 224.

⁶⁴⁵ Godeša, Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno, str. 361, 362.

⁶⁴⁶ Godeša, Osvobodilna fronta slovenskega naroda med posebnostjo in jugoslovanskim razvojem, str. 322.

⁶⁴⁷ Jesen 1942, dok. 207.

Edvard Kardelj je bil kot član najožjega jugoslovanskega vodstva osvobodilnega gibanja in glavni strateg osvobodilnega boja v Sloveniji vezni člen med slovenskim in jugoslovanskim osvobodilnim gibanjem.

dno bolj naraščala težnja po centralizaciji osvobodilnih gibanj iz posameznih jugoslovanskih pokrajin, ki so se dotlej razvijala precej samostojno in specifično v skladu s splošnimi smernicami osrednjega jugoslovanskega vodstva in nekaj časa so se pojavljala celo razmišljanja, da bi se OF preimenovala po vzoru Avnoja, kar se je na primer zgodilo pri vseh jugoslovanskih narodih (ZAVNO – Zemaljsko antifašistično vijeće narodnog oslobođenja za Hrvaško, Črno goro in Sandžak ter Bosno in Hercegovino, medtem ko jim zaradi specifičnih okoliščin podobnih teles ni uspelo ustanoviti tudi za Srbijo in Makedonijo), ki pa pred tem še niso imeli svojih nacionalnih političnih oblastnih organov.⁶⁴⁸ Naenkrat namreč ni bilo

⁶⁴⁸ Godeša, Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno, str. 114.

več prostora za raznolikosti in samosvoje značilnosti, kar se je jasno pokazalo že konec leta 1942, ko je v Slovenijo prišel načelnik Vrhovnega štaba NOV in POJ Arso Jovanović. Vrhunec pa so težnje po poenotenju dosegle s prihodom Iva Lole Ribarja iz vrhovnega štaba v Slovenijo, kjer je ostal od januarja do aprila 1943. Oba sta s svojimi dejanji kršila slovensko suverenost, ki jo je zastopal Izvršni odbor Osvobodilne fronte, s čimer se je ponavljala starojugoslovanska praksa. Maja 1943 je nato sledil še predlog za prenos pravice imenovanja slovenskega glavnega poveljstva iz Izvršnega odbora Osvobodilne fronte na Vrhovni štab NOV in POJ.⁶⁴⁹

Tako je po eni strani potekal proces, ki je pomembno krnil slovensko suverenost, po drugi strani pa sta tem ukrepom sledila kočevski zbor in nato še drugo zasedanje Avnoja v Jajcu, kjer sta se samoodločba in suverenost narodov še posebej glasno poudarjali.⁶⁵⁰

Medtem ko je Godeša mnenja, da so v tem času potekali mnogi protislovni procesi, Škerl po drugi strani navaja vrsto členov, ki so nakazovali krepitev jugoslovanske ideje pri Slovencih. Eden v nizu je bilo navodilo, ki ga je izdal Boris Kidrič sredi leta 1943, in sicer, da je treba v pisanju Slovenskega poročevalca prebiti ozki slovenski okvir in bolj sistematično poudarjati Jugoslavijo. V tem smislu je potem sledila vrsta uvodnikov, ki so že z naslovom poudarjali jugoslovansko idejo oziroma jugoslovansko usmerjenost slovenskega naroda oziroma Osvobodilne fronte.⁶⁵¹

⁶⁴⁹ Godeša, Osvobodilna fronta slovenskega naroda med posebnostjo in jugoslovanskim razvojem, str. 322.

⁶⁵⁰ Prav tam.

⁶⁵¹ Škerl, Jugoslovanska ideja pri Slovencih v dobi narodnoosvobodilnega boja do drugega zasedanja AVNOJ, str. 227.

Drugo zasedanje Avnoja

Po kapitulaciji Italije so bili tako najmočnejši izrazi pripadnosti nastajajoči Jugoslaviji kot tudi poudarki načela samoodločbe izrečeni na Zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, ki je potekal od 1. do 3. oktobra 1943. Na zboru so poleg 572 izvoljenih odposlancev sodelovale tudi mnoge delegacije in gostje iz ostalih jugoslovanskih dežel, med katerimi je bil tudi predstavnik CK KPJ Milovan Đilas. Ta je v svojih vtisih po vojni zapisal, da je imel narodnoosvobodilni boj Slovencev zelo izrazito posebnost. V nobeni drugi jugoslovanski deželi, pri nobenem drugem jugoslovanskem narodu ni bilo, po njegovih besedah, tako žive zavesti in volje, nikjer ni bilo tako globoko občutene potrebe po oblikovanju lastne državnosti, kot je to bilo v Sloveniji in med Slovenci.⁶⁵²

Na zboru je Boris Kidrič ponovil pomen načela samoodločbe in izjavil, da je nova Jugoslavija začela rasti prav na temelju načela o samoodločbi jugoslovanskih narodov. Na novo pa so na kočevskem zboru poudarili vrednost narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije kot vojske vseh narodov Jugoslavije, načelo federativne ureditve nove Jugoslavije in poudarek ljudske volje za novo Jugoslavijo. Škerl pri tem poudari, da so bili vsi ti novi elementi po svojem bistvu v nasprotju z elementi, na katerih je slonela stara Jugoslavija.⁶⁵³

⁶⁵² Pleterski, *Narodi, Jugoslavija, revolucija*, str. 332.

⁶⁵³ Škerl, *Jugoslovanska ideja pri Slovencih v dobi narodnoosvobodilnega boja do drugega zasedanja AVNOJ*, str. 231.

O federativni ureditvi bodoče Jugoslavije je Edvard Kardelj povedal, "...da bo res slovenski narod v bodoči Jugoslaviji predstavljal posebno federativno enoto, kjer bo sam svoj gospodar, o tem ni nobenega dvoma več". Dodal pa je še: "Mi smo prepričani, da bo po zlomu okupatorjev v to družbo jugoslovanskih narodov stopil tudi bratski bolgarski narod, ki ga bodo narodi Jugoslavije z navdušenjem pozdravili v svoji sredi."⁶⁵⁴ Ideja o povezovanju z bolgarskim narodom se je pojavila že pred vojno, ko sta se zanjo zavzemali nasprotnici jugoslovanskega nacionalnega unitarizma in državnega centralizma – Slovenska republikanska stranka, ki jo je vodil Anton Novačan, ter Združenje slovenskih avtonomistov z Albinom Prepeluhom in Dragotinom Lončarjem na čelu. Obe stranki sta takrat zahtevali zakonodajno avtonomijo upravne enote Slovenije v avtonomistično preurejeni jugoslovanski državi, ki naj bi bila po obliki vladavine republika, obsegala pa naj bi tudi Bolgarijo.⁶⁵⁵

Tako po besedah Škerla kot Pleterskega je bilo na zborovanju v Kočevju poudarjeno, da vstopa slovenski narod v novo Jugoslavijo oprt na svojo pravico do samoodločbe in da bo v tej Jugoslaviji Zedinjena Slovenija posebna federalna enota, v kateri bo slovenski narod sam svoj gospodar.⁶⁵⁶

Kljub vsemu pa z načinom slovenske opredelitve za novo Jugoslavijo, kakor se je pokazala na kočevskem zboru, niso bili vsi zadovoljni. Edvard Kocbek je v svojem dnevniku, ko se je spomnil na izražanje jugoslovanske ideje v dobi osvobodilnega boja, zapisal, da so željo po zopetni vključitvi v jugoslovansko državno skupnost sicer prvič izrazili že decembra prejšnjega leta, ko so bili povabljeni na zasedanje Avnoja v Bihaću, vendar so jugoslovansko smer nato izražali samo mimogrede in propagandno, stvarno pa se je jugoslovanska smer pravzaprav izražala le med komunističnimi strankami jugoslovanskih narodov, medtem ko nekomunisti razlogov za jugoslovansko skupnost še nikoli niso analizirali

⁶⁵⁴ Prav tam, str. 232.

⁶⁵⁵ Perovšek, Slovenska republikanska stranka, Združenje slovenskih avtonomistov, str. 257–260.

⁶⁵⁶ Pleterski, Temelji jugoslovanske federacije, str. 45.

in spremenili v načelo. Ko pa se je to vprašanje načelo praktično, se mu je zdelo, da je pokazalo nekatere pomanjkljivosti. Predvsem se mu je zdelo, da je ob razglasitvi načela novega jugoslovanskega sožitja manjkalo izjav o gospodarskih in političnih poročtvih zoper kakršno koli zlorabo.⁶⁵⁷

Če je bil kočevski zbor po besedah Škerla zelo pomemben element v procesu nastajanja nove Jugoslavije,⁶⁵⁸ pa je Godeša mnenja, da je imel zgolj manifestativen značaj, saj na njem ni bil sprejet noben pomemben sklep glede prihodnosti Slovenije. Kljub temu pa je glede rešitve nacionalnega vprašanja in notranje ureditve pomenil prevlado koncepta, ki je bil dokončno potrjen na drugem zasedanju Avnoja v Jajcu novembra 1943.⁶⁵⁹

Na zasedanju v Jajcu je bilo od 42 na kočevskem zborovanju izvoljenih delegatov le 17 članov slovenske delegacije, a po besedah Toneta Fajfarja Slovenci v Jajce niso odšli nepripravljeni: "Opozoriti moram na razliko med nami in drugimi narodi Jugoslavije. Mi smo imeli od vsega začetka trdno organizacijo in v devetih temeljnih točkah tudi svoj program. Razen tega smo imeli pred zasedanjem v Jajcu že Kočevski zbor, tako da nam ni bilo treba ničesar dodajati."⁶⁶⁰

Najpomembnejše sklepe zasedanja so zapisali v deklaraciji, s katero se je Protifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije konstituiral v vrhovno zakonodajno in izvršno predstavniško telo Jugoslavije, kot vrhovno predstavništvo suverenosti narodov in države Jugoslavije kot celote. Z deklaracijo je bil razglašen Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije (NKOJ) kot organ z vsemi znaki ljudske vlade, prek katere naj bi protifašistični svet opravljal svojo izvršno funkcijo. Deklaracija je izrekla spoznanje, da je osvobodilni boj zavrnil tako velesrbski hegemonizem kakor ustaški separatizem, namesto njih pa je postavil novo državno vodstvo, ki bo

⁶⁵⁷ Godeša, Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno, str. 128.

⁶⁵⁸ Škerl, Jugoslovanska ideja pri Slovencih v dobi narodnoosvobodilnega boja do drugega zasedanja AVNOJ, str. 233.

⁶⁵⁹ Godeša, Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno, str. 132, 133.

⁶⁶⁰ Škerl, Jugoslovanska ideja pri Slovencih v dobi narodnoosvobodilnega boja do drugega zasedanja AVNOJ, str. 235.

sposobno jamčiti za resnično enakopravnost narodov. V deklaraciji je bilo namreč sprejeto, da se Jugoslavija zgradi na demokratičnem federativnem načelu kot državna skupnost enakopravnih narodov, v predlogu pa je bilo naštetih šest federativnih enot nove Jugoslavije. Federalna ureditev državne skupnosti je bila po besedah Škerla eden najpomembnejših sklepov zasedanja v Jajcu.⁶⁶¹

Tudi Pleterski poudarja, da je šele na drugem zasedanju Avnoja vodstvo jugoslovanske NOB prvič izrecno spregovorilo o federaciji. Čeprav je bilo geslo o skupni državi enakopravnih, prostovoljno zedinjenih narodov Jugoslavije mnogokrat zapisano v dokumentih CK KPJ in vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja, se beseda "federacija" pred novembrom 1943 ni nikoli pojavila v njihovih izjavah, saj se je KPJ dolgo časa vzdrževala govoriti neposredno o federaciji.⁶⁶² Kljub temu federacija v Jugoslaviji po njegovem prepričanju ni bila ustvarjena šele z avnojskimi sklepi v Jajcu, in to z vrha, temveč je nastala v skladu z resnično voljo vseh narodov Jugoslavije, "izpričano med triletnim skupnim narodnoosvobodilnim bojem, ki je skoval tudi neomajno bratstvo narodov Jugoslavije". Sklepi iz Jajca pa imajo ustavnopravni pomen in so ves dotedanji razvoj dvignili na novo stopnjo.⁶⁶³ Federacija naj bi torej nastala v revolucionarni narodnoosvobodilni vojni, saj med revolucijo, po besedah Pleterskega, nikoli ni bilo dvoma, da se v Jugoslaviji narodno vprašanje rešuje na podlagi pravice narodov do samoodločbe ter na podlagi pravice do ustanovitve nacionalne države. Prav tako nikoli ni bilo dvoma, da se bodo narodi odločili živeti v novi revolucionarni skupnosti, v jugoslovanski skupnosti. Perspektiva federativne združitve v novi Jugoslaviji je bila za vse narode, pa tudi za narodnosti pomemben, celo bistven moralnopolitični motiv narodnoosvobodilnega boja in revolucije.⁶⁶⁴

Po drugi strani Godeša opozarja, da je bil na drugem zasedanju Avnoja na podlagi pravice do samoo-

⁶⁶¹ Prav tam, str. 235, 236.

⁶⁶² Pleterski, *Narodi, Jugoslavija, revolucija*, str. 334.

⁶⁶³ Prav tam, str. 354.

⁶⁶⁴ Prav tam, str. 355.

dločbe narodov sicer res sprejet odlok o federativni ureditvi nove države, kar je pomenilo prevlado Kardeljevega principa, vendar le na deklarativni ravni, saj niti število federalnih enot, kaj šele o notranjih odnosih v federaciji v Jajcu ni bilo odločenega ničesar in je bilo prepuščeno bodočemu razvoju, ali kot je poudarjal Kardelj, naj bi oblike federativnega odnosa pokazala prihodnost, bodo pa “v vseh primerih plod svobodnega sporazuma med našimi narodi”.⁶⁶⁵

Delovno predsedstvo na drugem zasedanju Avnoja (MNZS)

Vprašanja jugoslovanske federacije pa ni mogoče ločiti od vprašanja ozemlja, na katerem se narodi politično konstituirajo kot člani te federacije. Pri tem se je KPJ usmerjala v to, da bi pri določanju meja in njihovih medsebojnih teritorialnih meja v največji možni meri upoštevala etnično načelo. Poleg etničnega načela je za teritorialne razmejitve sprejela tudi načelo upoštevanja posebnosti posameznih zgodovinskih območij, raznolikosti njihove etnične strukture in zavesti njihovega prebivalstva “o svoji samostojnosti”. Razmejitev med Hrvaško in Slovenijo je bila tako v največjem delu

⁶⁶⁵ Godeša, Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno, str. 133, 134.

zgodovinska, obenem pa tudi etnična, medtem ko je bila po čisto etničnem načelu opravljena razmejitev v Istri.

O teritorialnih razmejitvah so odločale republike in pokrajine (oblasti) same, vendar ne improvizirano. Takšno teritorialno načelo urejanja nacionalnega vprašanja ter položaja narodov in narodnosti v Jugoslaviji je omogočilo tudi narodnostim, da so postale konstitutivni element državnosti v svojih republikah, prek njih pa tudi v federaciji. Po besedah Pleterskega se je tako v revoluciji z voljo narodov in narodnosti oblikovala optimalna rešitev narodnega vprašanja v Jugoslaviji.⁶⁶⁶

⁶⁶⁶ Pleterski, *Narodi, Jugoslavija, revolucija*, str. 355, 356.

Ustanovitev nove države in proces centralizacije

Po vrnitvi slovenske delegacije iz Jajca se je začela t. i. avnojska kampanja, s katero so želeli Slovence seznaniti o rezultatih skupnega zborovanja predstavnikov jugoslovanskih narodov. V okrožnici odborom in aktivistom OF je IOOF podal navodila, da je potrebno popularizirati sklepe drugega zasedanja Avnoja, novo federativno Jugoslavijo, NKOJ ter maršala Tita. Na konferencah, sestankih, mitingih in shodih, ki jih je bilo v ta namen organizirano okoli 1.500 in se jih je udeležilo nad 500.000 ljudi, pa so predvsem poudarjali, "da bratska, enakopravna in federativna Jugoslavija za razliko od stare velikosrbske Jugoslavije predstavlja resnično domovino narodov Jugoslavije", naglašali, da so v Nacionalnem komiteju osvoboditve Jugoslavije in predsedstvu Avnoja zbrani najvidnejši in najuglednejši predstavniki narodov Jugoslavije, "ne glede na verizpoved, svetovni nazor in ožjo politično usmerjenost", ter obsojali bivšo jugoslovansko vladu in dvor, ki je "s pomočjo četnikov in skupno z ustaši organiziral pokolje med narodi Jugoslavije".⁶⁶⁷ Nato so na zasedanju v Črnoplju člani Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta še potrdili delo slovenske delegacije na drugem zasedanju Avnoja, s čimer je nova Jugoslavija postala življenjsko dejstvo tudi za Slovence.⁶⁶⁸

⁶⁶⁷ ARS, AS 1502, t.e. 2, Okrožnica odborom in aktivistom OF.

⁶⁶⁸ Škerl, Jugoslovanska ideja pri Slovencih v dobi narodnoosvobodilnega boja do drugega zasedanja AVNOJ, str. 238.

Sklepi Avnoja v Jajcu niso vnaprej odločali o še nerešenih vprašanjih, zato se je pravno oblikovanje federacije nadaljevalo. Moša Pijade je kot predsednik zakonodajne komisije NKOJ tako predlagal, da bi pripravili osnutke deklaracij in zakonov, ki naj bi konkretnije urejali tudi nekatera ustavna vprašanja tako za vso Jugoslavijo kot tudi za njene federalne enote.⁶⁶⁹

Zgodaj spomladi leta 1944 je Moša Pijade v Sloveniji, na Rogu, skupaj z dr. Ivanom Ribarjem, Markom Vujačićem, slovenskimi člani predsedstva Avnoja in NKOJ ter ob tesnem sodelovanju Borisa Kidriča pripravljaj osnutke zakonov in deklaracij, pri čemer je glavna pozornost veljala deklaraciji o ljudski oblasti in temeljnih pravicah državljanov. Zasnovani tekst, ki je na Kidričev predlog dobil naslov "Deklaracija o temeljnih pravicah narodov in državljanov demokratične federativne Jugoslavije", naj bi nadomeščal ustavo, ker te do konca vojne ni bilo mogoče sprejeti.⁶⁷⁰

V načrtu ustavne deklaracije je bila Jugoslavija definirana kot zvezna demokratična država, demokratična federacija šestih federativnih držav. Zvezna Jugoslavija je zagotavljala popolno enakopravnost svojih petih narodov in izključevala vsako možnost nadvlade ali privilegijev enega naroda na račun drugega ali ene federalne države na račun druge. Posebej sta bili poudarjeni državna celota in državna kontinuiteta Jugoslavije na temelju volje njenih narodov in obenem zavrnjena vsaka možnost vrnitve stare Jugoslavije. Kot skupne zadeve federalne države je priznavala narodno obrambo, zunanjo politiko, gospodarsko obnovo, promet in službo informacij. Demokratična federativna Jugoslavija je ščitila suverenost vseh narodov, ki so v njeni sestavi. Posebno močno je bila poudarjena pravica narodov in državljanov, da povsem svobodno odločajo o obliki vladavine. Načrt deklaracije gre po besedah Pleterskega celo tako daleč, da prav ob tem vprašanju govori, da ima vsak narod pravico iz federacije tudi izstopiti. Ker pa so narodna predstavništva želela, da vsi narodi ostanejo zedinjeni v federativni Jugoslaviji, so obljubljala, da bo-

⁶⁶⁹ Pleterski, *Temelji jugoslovanske federacije*, str. 48.

⁶⁷⁰ Pleterski, *Narodi, Jugoslavija, revolucija*, str. 365.

do svobodno izvoljeni ljudski poslanci po skupnem odločanju sprejeli samo tisto obliko vladavine, za katero se bodo svobodno izjavili vsi narodi brez pritiska, ob polni zagotovitvi suverene volje vsakega naroda. Osnutek se ni izrekel glede glavnega mesta federacije.⁶⁷¹

Godeša pa je mnenja, da ustanovitev nove države ni potekala tako enotno, temveč so že ob njenem oblikovanju obstajali različni koncepti strategije osvobodilnega boja in posredno tudi že povojne notranje ureditve. Na eni strani je prevladoval Kardeljev bolj federalistično usmerjen koncept z večjim poudarkom na spoštovanju razlik med posameznimi narodi in na drugi strani koncept, ki je nastal v vrhovnem štabu in je dajal prednost centralističnemu pristopu reševanja vseh vprašanj. Avnojski odloki v Jajcu iz jeseni 1943 so bili tako le kompromis, ki ni bistveno spremenil že od jeseni 1942 potekajoče centralizacije in poenotenja posameznih gibanj, kar so si pred tem zamislili v vrhovnem štabu. K temu se je bil prisiljen ukloniti tudi Kardelj, ki je imel sprva drugačne poglede na to vprašanje. Kljub zagovarjanju formalne pravice do suverenosti in samoodločbe je namreč tudi Kardelj iz ukrepov osrednjega jugoslovanskega vodstva spoznal, da je centralizacija neizogibna, potrebna zaradi mednarodnih razlogov. Tako je tudi on aktivno sodeloval pri centralizaciji, ki se je začela že na prelomu 1942/43 in se odkrito nadaljevala poleti in zlasti jeseni 1944, v povojnih letih pa se je ta proces le še stopnjeval.⁶⁷²

Procesu poenotenja na jugoslovanski ravni se ni izognila niti OF, ki je kot slovenska posebnost izstopala od političnih izkušenj v drugih predelih Jugoslavije. V tem pogledu se je Kardeljeva pobuda z začetka 1943, da naj bo slovenska OF zgled za celotno Jugoslavijo, izkazala za neuresničljivo, saj je šel razvoj prav v nasprotno smer. OF se je namreč sčasoma utopila v nadaljnjem jugoslovanskem političnem razvoju. Ta proces se je v prvih povojnih letih kazal predvsem v ideološkem izganjanju "malomeščanstva" in "nacionalizma" iz OF, kasneje pa se je še pospešil, dokler ji niso v začetku pet-

⁶⁷¹ Pleterski, *Temelji jugoslovanske federacije*, str. 51.

⁶⁷² Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno*, str. 362.

desetih let prejšnjega stoletja s preimenovanjem v Socialistično zvezo delovnega ljudstva vzeli še imena. To pa je pomenilo tudi formalno popolno izenačitev z ostalimi jugoslovanskimi republikami.⁶⁷³

Stališče Godeše se tako v marsičem razlikuje od Škerla in Pleterskega, saj v nasprotju z njima zagovarja mnenje, da je bila federativnost v precejšnji meri le navidezna. Kljub temu pa poudarja, da so imeli formalnopravno zagotovljeni atributi državnosti vendarle tudi težo pri oblikovanju odnosov v državi.⁶⁷⁴

⁶⁷³ Prav tam, str. 136.

⁶⁷⁴ Prav tam, str. 362.

Odnos
Osvobodilne fronte do
protirevolucionarnega
tabora, sredine, vere
in duhovnikov

Odnos Osvobodilne fronte do protirevolucionarnega tabora do kapitulacije Italije

Čeprav so okupacija slovenskega ozemlja po aprilski vojni 1941 in še posebej uničevalni načrti vseh treh okupatorjev med skoraj vsemi Slovenci zadeli na odpor, pa se mnogi niso mogli zediniti glede taktike tega odpora.⁶⁷⁵ Vzroki in povodi za razcep znotraj naroda torej niso bili v problemu odnosa do okupatorjev, ki je bil po večini odklonilen, temveč so se pojavila predvsem vprašanja, kot so: kakšne naj bodo metode, kakšna akcijska in kakšna časovna intenzivnost upiranja okupatorski oblasti. Vprašljiv pa je bil tudi končni cilj, se pravi, kaj naj se s tem bojem doseže in kakšna naj bo družba po končani vojni.⁶⁷⁶

Kot posledica dveh različnih zamisli oziroma taktik glede načina preživetja vojnega in okupacijskega časa sta se že jeseni 1941 med slovenskim prebivalstvom in njegovimi vodilnimi subjekti v Ljubljanski pokrajini oblikovala antagonistična tabora: Osvobodilna fronta pod vodstvom komunistov na eni in t. i. meščanske stranke oziroma protirevolucija, kakršna je oznaka za vse tiste politične skupine, ki jih je družilo odklonilno stališče do Osvobodilne fronte, na drugi strani.⁶⁷⁷

Komunistična partija Slovenije si je sicer skušala zagotoviti mesto v Narodnem svetu za Slovenijo, ki je bil

⁶⁷⁵ Mlakar, Slovenska protirevolucija s posebnim ozirom na konec vojne, str. 107.

⁶⁷⁶ Mlakar, Vzroki in oblike nasprotovanja Osvobodilni fronti v letu 1941/1942, str. 869.

⁶⁷⁷ Mlakar, Vaške straže in prostovoljna protikomunistična milica, str. 8.

ustanovljen prvi dan vojne na pobudo Slovenske ljudske stranke, a je bila zavrnjena z obrazložitvijo, da ne sodi med legalne stranke. Vendar pa takratna politična elita komunistov v Narodnem svetu ni zavrnila le zavoljo načelnega odklonilnega stališča, temveč tudi zaradi bojazni, da bi jih to oviralo pri morebitnih pogajanjih z zasedbenimi oblastmi.⁶⁷⁸

Meščanski tabor je namreč nasprotno od komunistov pred zavezniško zmago pričakoval dolgotrajno vojno, to pa je seveda vplivalo na taktiko preživetja okupacije. Predsednik Narodnega sveta in bivši ban dr. Marko Natlačen je zato italijanskemu okupatorju izrazil lojalnost in ga prosil, naj bi Narodnemu svetu dovolil izvrševati oblast, ki bi jo podpirala 29. maja 1941 v okviru katoliškega tabora ustanovljena Slovenska legija.

22. junija 1941, ob nemškemu napadu na Sovjetsko zvezo, je za komuniste in njihove levičarske zaveznike nastopil čas za začetek oboroženega odpora, s tem pa so se ustvarile povsem nove razmere in nove okoliščine, ki so zahtevale nove opredelitve vseh drugih skupin in političnih dejavnikov. Nobena druga skupina namreč ni podpirala tako zgodnjega oboroženega odpora pri tedaj premočnem okupatorju, predvsem pa ne taktike, za katero so se odločile partizanske enote. Nekakšni skupni imenovalci predvidene taktike liberalnih in katoliških skupin je bilo zavzemanje za postopne priprave oziroma postopno organiziranje ilegalnih formacij, izogibanje frontalnemu izzivanju premočnega okupatorja, organiziranje obveščevalne službe, čakanje na končni razplet ter obračun z okupatorjem.⁶⁷⁹ Pri tem je Mlakar mnenja, da je vodstvo protirevolucionarnega tabora sicer imele argumente, ki se jih da zagovarjati, a je kljub temu kmalu vse skupaj izpadlo kot kapitulantsvo ter klanjanje okupatorju.⁶⁸⁰ Po drugi strani pa poudarja, da kolaboracionistov v pravem pomenu besede v tem obdobju še ni bilo in tudi dilema, ali upor ali kolaboracija, pravzaprav ni obstajala. Le v kakšni obliki in intenzivnosti

⁶⁷⁸ Godeša, Kdor ni z nami, je proti nam, str. 197.

⁶⁷⁹ Mlakar, Zaostrovanje odnosov med slovenskima političnima taboroma, str. 629.

⁶⁸⁰ Mlakar, Slovenska protirevolucija s posebnim ozirom na konec vojne, str. 108.

naj bi se ta naravnost izrazila, je bilo tedaj še stvar iskanja in dogovarjanja.⁶⁸¹

Napetosti med taboroma so se začele že v trenutku, ko je narodnoosvobodilno gibanje dejansko pričelo borbo proti okupatorju, doseglo pri tem prve uspehe in vse večjo zaslobo med ljudstvom. Takrat so se namreč strankarska vodstva znašla pred gibanjem, ki ga niso nadzorovala; še več, njegovo vodstvo je bilo v rokah komunistov, njihovih "dednih" sovražnikov, zato se je vrh buržoazije začutil ogroženega ter je nastopil proti osvobodilnemu gibanju.⁶⁸² Meščanske sile so poudarjale predvsem veliko škodljivost partizanskih akcij zaradi vse bolj krutega maščevanja okupatorjev nad prebivalstvom. Jeseni 1941 je zato protipropaganda meščanskega tabora postajala vse glasnejša, pri čemer so bile dejavne predvsem manjše skupine, in ne toliko SLS z njeno Slovensko legijo. Največjo aktivnost so pri tem pokazali pripadniki društva Straža pod vodstvom Lamberta Ehrlicha. Odnosi so se tako začeli močno zaostro-ovati⁶⁸³ in decembra 1941 je Boris Kidrič moral priznati, da je vsak dan znotraj slovenskega naroda čutiti v zraku vse hujšo razredno napetost. Po besedah Kidriča in drugih voditeljev OF je do tega prišlo, ker je "izdajalsko meščansko vodstvo" začelo proti OF in KPS ustno propagando, ki je predvsem poudarjala pomisleke v zvezi z oboroženim bojem ter očitala OF, da je protizavezniška, protijugoslovanska in protidinastična.⁶⁸⁴ Poleg tega so se iz protirevolucionarnega tabora začeli oglašati očitki, da je Osvobodilna fronta zgolj "plašč" za KPS, le-ta pa je orodje sovjetskega imperializma, saj so začeli oboroženo vstajo šele na dan nemškega napada na Sovjetsko zvezo. Zaradi tega pa po njihovem mnenju Osvobodilna fronta tudi ni bila slovensko narodno gibanje, saj naj bi bila ustanovljena na zapoved iz tujine in se bori za tuje, namreč za sovjetske koristi.⁶⁸⁵

Če nekatere skupine niso bile pripravljene sodelo-

⁶⁸¹ Mlakar, *Ilegalna odporniška dejavnost "meščanskega tabora"*, str. 607.

⁶⁸² Mlakar, *O političnih programih slovenske kontrarevolucije 1941–1945*, str. 211.

⁶⁸³ Mlakar, *Zaostrovanje odnosov med slovenskima političnima taboroma*, str. 630.

⁶⁸⁴ Mlakar, *Vzroki in oblike nasprotovanja Osvobodilni fronti v letu 1941/1942*, str. 871.

⁶⁸⁵ Črne bukve, str. 5.

vati z Osvobodilno fronto, ker so bili v njej komunisti, pa je takšen princip veljal tudi v obratni smeri, saj OF, čeprav se je deklarirala za vsenarodno in tudi edino legitimno predstavnik slovenskega naroda, že od vsega začetka ni bila pripravljena sodelovati z nekaterimi skupinami, ki so bile povezane s predvojno vladajočo elito.⁶⁸⁶ Tako je Edvard Kardelj takoj po drugem zasedanju plenuma OF 28. julija 1941 pisal, da sta izven OF ostali vodstvu JRZ in JNS. Slovenski komunisti v OF namreč niso vabili predvojnih strankarskih voditeljev, ker so jih krivili za aprilsko katastrofo kot posledico njihove 23-letne politike, katere logično nadaljevanje naj bi bilo udnjanje italijanskemu okupatorju predvsem v konzulti, ki so jo šteli za izdajstvo.⁶⁸⁷

Komunisti pa niso nastopili samo proti "kapitalistični gospodi, ki je ostala doma", temveč tudi tisti, "ki se je zatekla pod angleško okrilje" in je obljubljala, da bo vzpostavila vse "po starem", se pravi, da bo "preprečila socialno in nacionalno osvoboditev". V članku "Izdajalska gospoda", ki je izšel 15. junija 1941 v Slovenskem poročevalcu, je bil s Stalinovimi besedami, da si "osvoboditve delovnih množic zatiranih narodov in odpravo narodnega zatiranja ni mogoče zamisliti brez preloma z imperializmom, brez strmoglavljenja 'lastne' nacionalne buržoazije in brez zavzema oblasti po samih delovnih množicah" tudi najbolj jasno izražen namen družbene revolucije, kakršno je imela v mislih OF.⁶⁸⁸

Na "izdajalsko" gospodo je bila naperjena tudi šesta točka Gesel našega osvobodilnega boja, pod katero je vodstvo OF zapisalo, da se brez boja proti izdajalski "lastni" kapitalistični gospodi zatirani narod ne more osvoboditi.⁶⁸⁹ Pod gesli, ki jih je objavil 22. junija, pa je Slovenski poročevalec naročil bralcu: "Prouči ta gesla, ki so podlaga protiiperialistične fronte slovenskega naroda! Tolmači jih drugim, potrpežljivo razčiščuj pojme vsem, ki hočejo dobro slovenskemu narodu in hkrati pomagajo izločiti iz protiiperialističnih vrst vsakega tujega

⁶⁸⁶ Deželak Barič, Osvobodilna fronta in dr. Lambert Ehrlich, str. 344.

⁶⁸⁷ Godeša, Ustanovitev slovenskega narodnoosvobodilnega odbora in pomen njegovih odlokov za nadaljnji razvoj v Sloveniji, str. 30, 31.

⁶⁸⁸ Čepič, Revolucijsko v letu 1941, str. 177.

⁶⁸⁹ Čepič, Nekaj stopinj revolucije v pluralni dobi, str. 91.

agenta, ki bi hotel v pravični osvobodilni boj podtakniti kukavičje jajce ter vpreči v angleški imperialistični voz ljudske množice, boreče se za veliko stvar svoje narodne in socialne osvoboditve!” Tudi v teh stavkih je videti, da cilj osvobodilnega gibanja ni bil samo izgon okupatorjev, ampak tudi boj proti meščanskemu taboru.⁶⁹⁰

Koga vse so v vodstvu OF pojmovali za “izdajalsko kapitalistično gospodo” oziroma za “reakcionarno buržoazijo”, je razkril Boris Kidrič dva meseca kasneje, ko je zapisal, da Osvobodilna fronta slovenskega naroda ni razredno gibanje, temveč široko osvobodilno gibanje, ki je zajelo najrazličnejše sloje, razrede in poklice. Kljub takšni širini pa je opozoril, da to ne pomeni izgube razrednega momenta v narodnoosvobodilnem gibanju, kar je utemeljil, da je šele enotnost slovenskega proletariata v njegovi skupni akciji z malomeščanskimi plastmi dala OF trdnost ter da so prav “najreakcionarnjši deli slovenske buržoazije znova izdajalsko pljunili na slovenske narodne interese”. Pojavi, ki jih je imel za “pljunek” na slovenske narodne interese, so bili naslednji: sodelovanje v sosvetu Ljubljanske pokrajine, “ki mu daje ton izdajalska vloga Natlačena”, predvsem pa “reakcionarni klerikalni krogi zbrani v Slovenski legiji in Prebujeni Sloveniji”. Ti so po njegovem mnenju bili “prva violina” v izdajstvu. Kot reakcionarno buržoazijo pa je označil tudi “nacionalne”, to je liberalne kroge, čeprav se “odevajo v plašč skrajnega socialnega ,radikalizma““. Pri tem je verjetno mislil na skupino Stara pravda, ki je bila tedaj sicer še vključena v OF.⁶⁹¹

Nasprotovanja med taboroma so se še poglobila s konstituiranjem SNOO, v kar se je preimenoval Vrhovni plenum kot najvišji politični organ OF. Takrat je bil namreč sprejet sklep o oblikovanju oblastvenega organa, ki naj bi med vojno edini predstavljal slovenski narod, oziroma z drugimi besedami – s tem, ko je bila vzpostavljena slovenska oblast, z namenom predstavljati, zastopati, organizirati in voditi slovenski narod na vsem njegovem ozemlju v času osvobodilnega boja, je bila odvzeta pravica predstavljati in zastopati

⁶⁹⁰ Škerl, Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja, 33.

⁶⁹¹ Čepič, Nekaj stopinj revolucije v pluralni dobi, str. 91, 92.

slovenski narod slovenskim predstavnikom v london-ski jugoslovanski vladi, ki so bili iz vrst JRZ oziroma SLS.⁶⁹² Poleg revolucionarne "zamenjave" oblasti oziroma edine in izključne slovenske oblasti je vodstvo OF z ustanovitvijo SNOO razglasilo vsako organiziranje kakšnega vojaškega gibanja izven OF za izdajalsko oziroma da se šteje za izdajalca in kaznuje s smrtjo vsakdo, ki "dela na tem, da na ozemlju slovenskega naroda nastane oborožena sila, ki ne raste iz Slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet in Narodne zaščite pod političnim in vojaškim vodstvom OF".⁶⁹³ Odlok o zaščiti slovenskega naroda, ki je bil podlaga za bodoče "justifikacije", je predvideval tudi posebna tajna sodišča in določal hiter, tajen in usten postopek.⁶⁹⁴ Tamara Griesser - Pečar celo ocenjuje, da sestanek 16. septembra 1941 pomeni začetek državljanske vojne na Slovenskem, ker je OF pod vodstvom komunistov monopolizirala upor in na podlagi takrat sprejetih odlokov utemeljevala svojo oblast.⁶⁹⁵

V ozki povezavi z "zaščitnim" odlokom je tudi ustanovitev organa, ki je izvajal kazenske sankcije, kot jih je odlok predvideval. Ko je jeseni 1941 začela Varnostno-obveščevalna služba obračunavati z vsemi, ki so jih šteli za narodne izdajalce in nasprotnike OF, pa je bila posledica tako razširjenega nasilja v Ljubljanski pokrajini še večja polarizacija, ki je aktivnost meščanskih ilegalnih skupin preusmerila v neposreden spopad z OF oziroma KPS.

21. decembra 1941 je skrajna desnica SLS (organizacija Straža) postavila ultimatum, kjer je bilo v uvodu rečeno: "Stanje, ki ga je ustvarila komunistična OF, je nevdržno. Ali to skrito morilsko družbo postaviti na sonce, ali pa se spustiti s to morilsko tolpo v medsebojno klanje po načelu zob za zob, kri za kri – kar ima lahko nedogledne posledice."⁶⁹⁶ Nato je zagrozila, da bo – če OF ne preneha s terorjem – javno povedala imena

⁶⁹² Čepič, *Revolucijsko v letu 1941*, str. 183.

⁶⁹³ Mlakar, *Slovensko domobranstvo 1943–1945*, str. 23.

⁶⁹⁴ Deželak Barič, *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje*, str. 56.

⁶⁹⁵ Griesser – Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 139–148.

⁶⁹⁶ Mikuš, *Pregled zgodovine NOB*, knjiga 1, str. 324.

štirinajstih voditeljev OF.⁶⁹⁷ Dne 30. marca 1942 so na letaku Naše stališče zapisali: "Do OF je iz slovenskega vidika mogoče samo eno zadržanje: popolno uničenje do zadnjih sledov in poslednjih vzrokov. V tem trenutku je aktualno samo eno osvobojenje: slovenski narod je treba osvoboditi od komunistične OF in to takoj! Osvobajenje izpod tuje okupacije ni v naši moči in je vsak tovrstni aktivizem blaznost, ker nas more samo uničiti (...) zaradi tega je v tem trenutku depasirano katero koli naravno vodstvo, ki bi se v tem kritičnem trenutku aktivno bavilo s tem drugotnim, sedaj neaktualnim vprašanjem, namesto s tem, kako čimprej narod rešiti strahot, v katere ga je pahnila komunistična OF."⁶⁹⁸ Hkrati so začeli sami izvajati aretacije in zasliševati znane člane OF, da bi odkrili "morilce oziroma nasilniško mrežo OF", kot se je izrazil eden izmed voditeljev Straže Ciril Žebot,⁶⁹⁹ ter pomagati Italijanom pri množičnih racijah v Ljubljani. Skupina je namreč začela v družbi z Italijani postavljati zasede po ljubljanskih ulicah in kazati Italijanom mimoidoče privrženca OF,⁷⁰⁰ med katerimi so bili tudi univerzitetni profesor France Kidrič (oče Borisa Kidriča), urednik Ljubljanskega zvona Juš Kozak, urednik Sodobnosti Ferdo Kozak itd.⁷⁰¹ Ideolog Straže Lambert Ehrlich pa je italijanskim oblastem tudi že izročil obširno spomenico, v kateri je med drugim predlagal, da bi se po vaseh ustanovile avtonomne slovenske varnostne službe, sestavljene iz akademske formacije, meščanske straže ter narodnih straž, ki bi se lahko branile pred partizansko vojsko.⁷⁰²

Zaradi poglobljanja nasprotij je kmalu postalo aktualno vprašanje Ehrlichove fizične odstranitve. To vprašanje je očitno "viselo v zraku" dlje časa, o njem pa ni razpravljalo le ožje vodstvo OF, tj. izvršni odbor ali celo samo CK KPS. Nasprotstvo do Ehrlicha, ki so ga bili posamezniki pripravljene razrešiti na najbolj radi-

⁶⁹⁷ Mlakar, Vzroki in oblike nasprotovanja Osvobodilni fronti v letu 1941/1942, str. 872.

⁶⁹⁸ Godeša, Kdor ni z nami, je proti nam, str. 220.

⁶⁹⁹ Mlakar, Zaostrovanje odnosov med slovenskima političnima taboroma, str. 630.

⁷⁰⁰ Mikuz, Pregled zgodovine NOB, knjiga 1, str. 324.

⁷⁰¹ Jesen 1942, dok. 208.

⁷⁰² Mlakar, Vzroki in oblike nasprotovanja Osvobodilni fronti v letu 1941/1942, str. 872.

kalen način, tj. z njegovo fizično odstranitvijo, ali pa so vsaj razmišljali v tej smeri, je bilo očitno nekoliko širše prisotno. Vsaj za skupino Nagodetove Stare pravde, ko je ta še bila sestavni del OF, so podatki, da so v njej razmišljali o atentatu na Ehrlicha. "Nevarnost" Ehrlicha in njegovih stražarjev so prepoznali v njihovih "strahotnih političnih ambicijah". Za likvidacijo so iskali širše soglasje oziroma odobritve v vodstvu OF, kar so tudi dosegli. Kaže, da so nato v Stari pravdi dvakrat že povsem konkretno pripravljali atentat (za eksekucijo je bil določen kapetan Lukič), a so se obakrat v vodstvu OF premislili in to dejanje preprečili. Nagode je domneval, da zaradi strahu, da bodo uresničili grožnje oziroma opozorila stražarjev, da bodo razkrili člane OF, če ti ne bodo prenehali z umori. Očitno pa so bili v ozadju tudi neenotni pogledi v vodstvu OF glede Ehrlichove likvidacije in o likvidacijah nasploh kot metodi obračunavanja z nasprotniki.⁷⁰³ 26. maja 1942 je VOS vendarle izvršil atentat na Ehrlicha in takrat za stražarje ni bilo nobenega zadržka več, da ne bi italijanskim oblastem odkrito ponudili svojega sodelovanja.⁷⁰⁴ Kolaboracija in izdajstvo naj bi bila namreč za mnoge manjše zlo kot komunizem, ki naj bi ga bilo zato treba preprečiti.⁷⁰⁵

Italijanski okupator je po začetnem oklevanju iz prestižnih razlogov protipartizanske enote vendarle vzel pod svoje okrilje in jih organiziral v okviru Prostovoljne protikomunistične milice.⁷⁰⁶ "Milizia volontaria anticomunista" (MVAC), kot je v začetku avgusta 1942 poimenoval te domače oddelke general Robotti, je bila dokončno ustanovljena decembra 1942⁷⁰⁷ in vaše straže so tako ob boku italijanskih enot in na lokalni ravni delno tudi samostojno z oboroženo akcijo nastopile proti partizanskim enotam. Čeprav so bile formalno vaše straže kolaboracionistična formacija, pa so vsebinsko

⁷⁰³ Deželak Barič, *Osvobodilna fronta in dr. Lambert Ehrlich*, str. 347.

⁷⁰⁴ Mlakar, *Začetki oboroženih oddelkov protirevolucionarnega tabora v Ljubljanski pokrajini*, str. 656, 657.

⁷⁰⁵ Mlakar, *Nekaj splošnih razmišljanj ter vprašanj o pojavu kolaboracije*, str. 1001.

⁷⁰⁶ Mlakar, *Oblike in razsežnosti nasilja v delovanju slovenskega protipartizanskega tabora med drugo svetovno vojno*, str. 78.

⁷⁰⁷ Mlakar, *Začetki oboroženih oddelkov protirevolucionarnega tabora v Ljubljanski pokrajini*, str. 657.

imele izrazito samoobrambni in protirevolucionarni naboje.⁷⁰⁸

Z ustanovitvijo vaških straž so komunisti dobili še enega, tokrat domačega nasprotnika in 14. avgusta je Kardelj v pismu Vladimirju Popoviću pisal, da je sedaj "naša osnovna naloga uničenje bele garde. Že prehajamo v napad. Če bomo uspeli razbiti dva ali tri njihove centre, tedaj bo položaj v Sloveniji dokončno rešen v našo korist." Tu je seveda razvidno, da v prvi vrsti ni šlo za dokončno rešitev oziroma zmago v drugi svetovni vojni, ampak je, kot je tedaj dejal eden od bivših narodnih poslancev, pri vsem tem: "...žalostno samo to, da se odzgoraj pojavljata dve struji, ki sta ideološko nasprotni in gre samo v bistvu za to, kdo bo po vojski vodil ta narod".⁷⁰⁹ Po pričevanju Vodetove naj bi Bebler Nagode tu, ko je bil ta še v Osvobodilni fronti, pojasnil stališče OF (komunistov) do vprašanja "bele garde", kakor so začeli označevati vaše straže, z naslednjimi besedami: "Bela garda mora biti, ker jo potrebujemo. Če je ne bodo ustvarili klerikalci, jo bomo morali organizirati sami." Tako je Nagode prišel do spoznanja, da so komunisti potrebovali belo in tudi plavo gardo (četniki), da bi lahko uničili vse, ki se niso uklonili njihovi nadvladi. Po njegovem mnenju je torej šlo za prevzem oblasti, kjer ni smel biti komunistom na poti nihče, ki bi mislil s svojo glavo, pa tudi korita komunisti niso hoteli deliti z nikomer.⁷¹⁰

Čeprav je bil skupni imenovalec protirevolucionarnega tabora protikomunizem, pa so v drugih pogledih pri meščanskih strankah prevladovala notranja nasprotja in izrazita neenotnost.⁷¹¹ V okviru t. i. meščanskega tabora je bilo namreč čutiti pomanjkanje nekega skupnega organa ali vsaj asociacije, ki bi po eni strani usklajevala skupno delo, po drugi strani pa opravljala funkcijo vrhovnega predstavnika oziroma glasnika celotnega tabora.

Protirevolucija je delovala na dva načina: legalno, se

⁷⁰⁸ Mlakar, Oblike in razsežnosti nasilja v delovanju slovenskega protipartizanskega tabora med drugo svetovno vojno, str. 78.

⁷⁰⁹ Mlakar, Upor ali kolaboracija – resnična dilema?, str. 121.

⁷¹⁰ Vode, Skriti spomin, str. 70, 71.

⁷¹¹ Mlakar, Ustaši in slovenska protirevolucija, str. 361, 362.

pravi v neposredni povezavi z okupatorjem, ter ilegalno, se pravi tudi v zvezi z vrhovnim poveljnikom razpadle jugoslovanske vojske generalom Dražo Mihailovičem, z londonsko vlado ter prek nje z zavezniki, seveda predvsem z zahodnimi. Delno se omenjena delitev na legalo in ilegalno pokriva z drugo možno delitvijo protirevolucionarnih sil – na tiste, ki so verovale v zmago fašističnega tabora, ter tiste, ki so verjele v zmago zaveznikov. Čeprav je bila slednjih velika večina, pa je bila ločnica večkrat zabrisana, saj so se tako eni kot drugi s svojo borbo proti NOG hkrati borili tudi za fašistično stvar.⁷¹² Tudi Mihailovičev poveljnik za Slovenijo, major Novak, ki je bil, kot že rečeno, sprva s skupino aktivnih oficirjev bivše jugoslovanske vojske del OF, je na začetku skušal ustvariti temelje za dejavno četništvo, ki naj bi bilo usmerjeno tako protipartizansko kot tudi protiokupatorsko. Sredi maja 1942 je na Dolenjsko napotil manjšo četniško enoto, ki naj bi se ji potem na podlagi mobilizacijskih pozivov pridružile še druge skupine. Enota, ki se je nekaj tednov predstavljala z lažnim imenom Štajerski bataljon, se je bojevala proti partizanom in tudi proti Italijanom, ker pa ni dočakala večje okrepitve, je zaradi vse večjega pritiska partizanov opustila svoje protiokupatorsko stališče. Na podlagi privolitve majorja Novaka je Slovenska legija julija z italijanskim poveljstvom v Novem mestu sklenila dogovor o legalizaciji in oskrbi enote, tako da se je ta naslednji mesec kot stalna postojanka utrdila v Šentjoštu pod Gorjanci in postala jedro poznejše t. i. Legije smrti.⁷¹³

V jeseni 1942 je torej v ospredje stopil notranji slovenski spopad, za kar pa je partija skušala vso odgovornost pripisati nasprotni strani ter jo obenem čim prej zlomiti.⁷¹⁴ S tem se je pojavilo tudi vprašanje državljanske vojne. Čeprav je Kocbek v svoj dnevnik 1. septembra zapisal, da se odpira doba državljanske vojne, se je kasneje vodstvo OF zedinilo, da sme le-ta nastopiti

⁷¹² Mlakar, O političnih programih slovenske kontrarevolucije 1941–1945, str. 212, 213.

⁷¹³ Mlakar, Začetki oboroženih oddelkov protirevolucionarnega tabora v Ljubljanski pokrajini, str. 657.

⁷¹⁴ Deželak Barič, Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje, str. 208.

šele "v najodločnejši fazi vojne, da usmeri njen vojaški razplet v napredno politično smer in utrdi oblast novega reda".⁷¹⁵ Vodstvo OF je tako ves čas poudarjalo, da na slovenskem ozemlju ni državljanske vojne, temveč samo vojna proti tujim okupatorjem in njihovim notranjim pomočnikom, oziroma kakor je povedal Kidrič na Zboru odposlancev slovenskega naroda: "Kolikor smemo govoriti o državljanski vojni, smemo govoriti samo o poskusu okupatorjevih domačih hlapcev, da tako vojno zanetijo."⁷¹⁶ Kocbek je v *Tovarišiji* sicer zapisal, da se strinja s Kardeljem, da družbene diferenciacije na splošno ne smejo zamenjati z državljansko vojno, vendar pa je v intervjuju z Borisom Pahorjem povedal, da "državljanske vojne ni mogel nihče več ustaviti, čeprav na partijski strani o njej ni smel nihče več govoriti".⁷¹⁷

Mnenja o tem, ali je bila med drugo svetovno vojno pri nas državljanska vojna ali ne, so različna tudi v strokovni in širši javnosti. Medtem ko Mlakar zapiše, da je bojevanje proti partizanom sicer dobivalo značilnosti državljanske vojne, vendar po formalnih kriterijih to ni bila, pa tudi konkretno gledano so bile vaške straže kljub svoji številčnosti ves čas v defenzivi in v končni črti precej šibkejši dejavnik kot partizani, saj jim italijanske oblasti niso dopustile organiziranja na višji stopnji in tudi ne boljše oborožitve,⁷¹⁸ France Bučar v svoji monografiji po drugi strani zagovarja mnenje, da je to vsekakor bila državljanska vojna, in zapiše, da o državljanski vojni govorimo takrat, ko državljani niso pripravljene svojih sporov reševati na način, kot ga predvideva ustava, ampak hočejo svoja različna stališča in interese uveljaviti na vsak način, tudi z orožjem. Dokler se spori ali "Spor" rešujejo z nasiljem, z močjo orožja, torej po njegovem mnenju govorimo o državljanski vojni.⁷¹⁹

Čeprav Izjava o narodni in državljanski umiritvi, ki

⁷¹⁵ Kocbek, *Tovarišija*, str. 191, 244.

⁷¹⁶ ARS, AS 1487, t.e. 43, Zbor odposlancev slovenskega naroda, govor tovariša Borisa Kidriča.

⁷¹⁷ Kocbek, *Svoboda in nujnost*, str. 308.

⁷¹⁸ Mlakar, *Oblike in razsežnosti nasilja v delovanju slovenskega protipartizanskega tabora med drugo svetovno vojno*, str. 78.

⁷¹⁹ Bučar, *Rojstvo države*, str. 220, 221.

jo je 5. marca 1990 izdalo predsedstvo Socialistične Republike Slovenije, pravi, da je o državljanski vojni pri nas mogoče govoriti le v "prenesenem pomenu", češ da je "druga stran" sodelovala z okupatorjem in je bila torej njeno direktno orodje (še posebej po tem, ko je slovensko domobranstvo s prisego potrdilo svoje delovanje z okupatorjem in bilo sestavni del njenih sil), to po mnenju Spomenke Hribar ne spremeni dejstva, da je šlo za državljanski spopad ljudi dveh različnih političnih opcij, za spopad, ki je bil v nekaterih obdobjih celo močnejši kakor z okupatorjem.⁷²⁰

Pod vplivom zaostrenih odnosov med obema taborama je nastalo tudi pismo Franca Leskoška Edvardu Kardelju: "Strinjam se, pa tudi Matija (Ivan Maček – op. avt.) se strinja, da smo bili preveč liberalni proti bega, in bo treba vreči parolo med ljudstvo, pa ne samo to tudi, zaostriti bo treba borbo proti bega: bega nič več izpuščati temveč vse pobiti, kar se dobi z orožjem v roki njihova posestva pa požigati. Elementi ki niso belogardistični, a so pri bega radi strahu ali karkoli, morajo priti do prepričanja, da je nemogoče sedeti na dveh stoli in da se bodo morali odločiti za ali proti. Oni morajo vedeti, da jim od partizanske vojske grozi isto kakor od italijanske. Če so pošteni se bodo odločili za predajo in se priključili partizanom in se z njimi borili proti okupatorjem, kdor pa to ne naredi pa naj dobi kroglo in mu naj zgori dom. Treba bo tudi napisati letak v katerem se to stališče pove in te elemente v bega obvesti."⁷²¹

Zaostritev je dosegla vrhunec z atentatom VOS-a na dr. Marka Natlačena 13. oktobra 1942. Ta "tragična smrt" pa po mnenju Kocbeka "pomeni z drugimi likvidacijami vred zgodovinski prelom. Ta prelom obstoji v tem, da likvidacija pomeni ne le pravično kazen za izdajalsko sodelovanje, temveč pomeni tudi silovito javljanje novega prava in nove pravice. (...)

Dosedanje revolucije kažejo, da se ta prelomni trenutek veže s smrtjo tirana. Najbolj patetično je to pokazala francoska revolucija, najbolj dosledno pa oktorska revolucija. Revolucionarna volja s kaznovanjem

⁷²⁰ Hribar, Dolomitska izjava, str. 261, 262.

⁷²¹ DOO NOG, knjiga 10, dok. 20.

tirana odpravlja staro in ustvarja novo. Drugačne procedure zgodovina ne pozna in ne prizna.”⁷²²

Likvidacija Natlačena je bila torej bistven izraz izvajanja revolucije, saj je bil usmrčen najvišji predstavnik nekdanje politične oblasti, ki je poleg tega, da je bil spoznan za vodjo in organizatorja politične organizacije “bele garde”, označen tudi za glavnega eksponenta londonske vlade, s katero je imel stike. To je bil za revolucionarno oblast celo večji “greh”, saj je to pomenilo, da je bil predstavnik jugoslovanske kraljeve oblasti v Sloveniji, oblasti, ki jo je želela komunistična partija oziroma narodnoosvobodilno gibanje zamenjati oziroma jo je zamenjalo septembra 1941 z ustanovitvijo SNOO. Z njegovo smrtjo pa je bil dejansko in tudi simbolično odstranjen najvišji predstavnik prejšnje jugoslovanske oblasti v Sloveniji.⁷²³

Kljub temu je bila zaradi negativnega odmeva v javnosti in povračilnih ukrepov italijanskih okupatorjev, ki so ustrelili 24 talcev, med katerimi so padli tudi nekateri vidni člani OF, kot npr. člani Sokola Janez Porenta, Lojze Lubej in Dušan Podgornik, to vseeno zadnja v nizu “justifikacij”, ki jih je izvedlo narodnoosvobodilno gibanje v letu 1942.⁷²⁴

Likvidacije so obsojali celo nekateri privrženci OF. Že Kocbek je predlog o likvidaciji dr. Lamberta Ehrlicha in dr. Marka Natlačena označil za neumestnega, “ker priča o nervozi, ki prihaja iz netočnega poznavanja bele garde in njene moči”, vendar je kasneje usmrtitve celo odobral. Med ljudi, ki so najbolj tankovestno razmišljali o teh vprašanjih, sodi Lojze Ude, ki si je prizadeval na obe nasprotujoči si strani vplivati pomirjevalno:⁷²⁵ “V razgovorih z Alešem (Stanovnikom) in Brecljem sem bil proti temu streljanju absolutno in brezpogojno, na zagotavljanje Breclja, da se vsak primer točno in natančno preišče, pa sem v referatu samem to stališče spremenil tako, da zasluži takojšnjo smrtno kazen oni izdajalec, ki s svojim izdajalskim nastopanjem ogroža življenje

⁷²² Kocbek, *Tovarišija*, str. 266, 267.

⁷²³ Čepič, *Nekaj stopinj revolucije v pluralni dobi*, str. 103.

⁷²⁴ ARS, AS 1643, t.e. 68, Tone Fajfar: *Osvobodilna fronta slovenskega naroda*.

⁷²⁵ Deželak Barič, *Osvobodilna fronta in dr. Lambert Ehrlich*, str. 349.

Slovencev. Enako stališče sem zastopal seveda nasproti Kidriču. Pozneje, aprila 1942, sem zlasti pod vtisom uredbe o talcih izpremenil svoje stališče zopet tako, da sem bil absolutno proti vsakemu streljanju.” Ude je bil namreč prepričan, da je z nepremišljenim in agresivnim nastopanjem OF dajala svojim nasprotnikom v roke argumente, ki so bili “brez primere bolj realni in učinkoviti kakor vsa antikomunistična gonja ali propaganda strahu za katoliško vero, za Jugoslavijo in monarhijo”.⁷²⁶

Lojze Ude, ki je imel kot posrednik pri poskusih pomiritve med obema taboroma veliko vlogo, je izrazil veselje ob pozivu vodstva OF “belogardistom”, “naj radi enotnosti slovenskega naroda prenehajo z borbo”, in ob njihovi obljubi, da bo “tistim belogardističnim voditeljem, ki bodo sledili temu pozivu, odpuščeno”. Prav tako je z velikim zadovoljstvom bral tako poročilo IOOF z dne 22. julija 1943 članom plenuma kot tudi letak z naslovom “Slovinci!” z dne 27. julija, katerih vsebina naj bi po njegovih besedah olajševala njegovo delo “za čim enotnejši nastop slovenskega naroda”. Vendar pa je že čez dva dni, 29. julija, IOOF zopet spremenil taktiko in v okrožnici, podpisani od organizacijskega tajnika za IOOF, Marijana Breclja, pozival na boj proti “beli gardi” in grozil s smrtjo “belogardističnim” voditeljem. Pri tem je Ude zapisal: “Kako je mogoče, da se v dveh dneh tako iz temelja izpreminjajo pogledi na položaj in smernice zastopanja! In kaj naj si mislimo o inteligenci propagande, ki letaku z naslovom ‘Slovenskemu narodu!’, v katerem čisto konkretno odreja splošno mobilizacijo za narodno osvobodilno vojsko, prilaga letaček, v katerem rohni na belo gardo, češ da laže, da je OF odredila mobilizacijo! Človek ima, kakor rečeno, čisto katastrofalne občutke. Občutek ima, da v najodločilnejši fazi slovenske narodno osvobodilne borbe vodstvo izgublja živce in glavo.”⁷²⁷

Ude je pozival vodstvo OF, naj proti domačim političnim nasprotnikom nastopa čim bolj premišljeno in

⁷²⁶ ARS, AS 1487, t.e. 23, Pismo Lojzeta Udeta iz Ljubljane, ki ga s pripisom z dne 18. avgusta 1943 pošilja Matevž (Vlado Krivic) CK KPS, 10. avgust 1943; Ude: Moje mnenje o položaju, str. 98–102.

⁷²⁷ Prav tam.

čim manj nasilno, kar je utemeljil s sledečim argumentom: "Tem bolj sklenjena bo notranja fronta slovenskega naroda in tem slabotnejše bodo pozicije reakcije, tem večji bodo uspehi narodnoosvobodilne borbe."⁷²⁸ Vendar pa se poskusi pogajanj, ki so potekali v strogi tajnosti, niso premaknili z mrtve točke in 20. avgusta 1943 je Lojze Ude v pismu Šmajdu svoje občutke ob tem izrazil z naslednjimi besedami: "S tem je moje delo, ki se je vršilo tudi v duhu teženj OF v zadnjih mesecih, končano. Nadaljnje posredništvo nima nobenega smisla več. V duhovnem ozračju ilegalnosti, najbolj nesmiselne tajinstvenosti in najbolj demagoške blebetavosti, sovraštva in splošnega vsestranskega nezaupanja človek nikdar ne ve, kaj je in kaj ni sporočeno na naslov, kamor spada. Ne ve pa tudi, kako in komu sploh naj človek to, kar ve, sporoča dalje. Gordijski vozle tega zadnjega pomisleka sicer presekavam s tem poročilom, v katerem navajam vse, kar bistvenega o stvari vem in mislim."⁷²⁹

Po kapitulaciji Italije so bile skoraj vse do konca vojne ob različnih priložnostih sicer še izrečene posamezne pobude in razmišljanja o potrebi po notranji pomiritvi, vendar je bila njihova vloga povsem obrobna. Uresničila pa se je Udetova napoved, da če ne bo doseženo premirje, "se bo, sodeč po današnji duhovni nastrojenosti, vnela po odhodu Italijanov, vsaj v ljubljanski pokrajini, še strašnejša državljanska vojna, kakor divja že danes".⁷³⁰

⁷²⁸ Prav tam.

⁷²⁹ Godeša, Kdor ni z nami, je proti nam, str. 240.

⁷³⁰ Godeša, Poskusi pomiritve med sovražnima taboroma, str. 683.

Odnos Osvobodilne fronte do sredine

V drugi polovici leta 1941 sta se torej počasi oblikovala antagonistična tabora, ki sta svoje nasprotje sprva izražala predvsem z agitacijo in propagando. Pri tem sta obe strani skušali na svojo stran pritegniti čim večji del slovenskega prebivalstva ali vsaj vplivnih političnih osebnosti, vendar je kljub poznejši tako rekoč nasilni diferenciaciji, ki sta jo izvajala oba tabora, velik del prebivalstva in vplivnih ljudi ostal zunaj izrecne opredelitve oziroma so obstali nekako na sredini med omenjenima taboroma.⁷³¹ Tako je oktobra 1941 Slovenski poročevalec s člankom "Naprej in samo naprej" pozval t. i. "sredino", naj se opredeli, saj se "tudi tisti ljudje, ki se zaradi neodločnosti, osebnih ambicij ali zaradi premajhne zgodovinske razvidnosti ne opredeljujejo niti za OF niti za narodno izdajalsko reakcijo in se zato gibljejo v nekaki 'sredini', ne bodo mogli dolgo vzdržati na svoji mrtvi točki in to zato ne, ker bodo morali vedno jasneje spoznavati, da s svojim počenjanjem dejansko krepijo le reakcijo in njeno protinarodno stališče".⁷³²

S problemom politične sredine se je vodstvo OF ukvarjalo že poleti 1941, ko je hotelo k sodelovanju pritegniti tudi katoliško skupino, katere najpomembnejša predstavnik sta bila Andrej Gosar in Jakob Šolar. Gosar, ki naj bi bil celo določen za voditelja SLS, je bil kriti-

⁷³¹ Mlakar, Oblikovanje politične sredine, str. 631.

⁷³² ARS, AS 1547, t.e. 69, Slovenski poročevalec, leto II, št. 20, 11. oktober 1941, *Naprej in samo naprej!*

čen do ravnanja Natlačenovnega kroga v začetnem obdobju italijanske okupacije, poleg tega pa je imel zelo svojevrstne in demokratične vizije o socialni in gospodarski ureditvi družbe. Vendar se na pogajanjih z vodstvom OF avgusta 1941 ta katoliška sredina ni odločila za pristop, saj sta jo motili prežgodnja odločitev za oborožen boj ter preveč poudarjena vodilna vloga komunistov.⁷³³ V pogovoru med Gosarjem in Kidričem je Gosar celo dejal, da se zaveda, da bo prišlo do državljanske vojne, v kateri bodo zmagali komunisti, a je pri tem dodal: "Toda kljub temu ne morem z vami ne danes ne takrat."⁷³⁴

Ko so se jeseni 1942 zaostrila nasprotja med taboroma, se je vodstvo osvobodilnega gibanja zavedalo tudi politične ofenzive protirevolucionarnega tabora, usmerjene v osamitev KPS in razbitje OF ter v odtegnitev srednjih slojev, zato se je odločilo razširiti socialne in družbene temelje celotnega gibanja. Tako so zopet začeli pozivati še neopredeljene, ki so bili najbolj izpostavljeni pritiskom nasprotnikove propagande, naj se pridružijo osvobodilnemu gibanju. Stike z njimi so predstavniki OF navezovali na različne načine, od osebnih obiskov v Ljubljani do pisem, ki so jih v Ljubljano pisali njihovi predvojni znanci, ki so že bili v partizanih.⁷³⁵

Tako je vodstvo krščanskosocialistične skupine 1. oktobra 1942 v pismu Šolarju zapisalo: "Bliža se to, česar OF nikoli ni hotela, niti zdaj niti pozneje, državljanska vojna. Njeni začetki so že tu. Velika skrb, iskrena in odločna volja OF je in bo ostala, da jo prepreči in zadrži. (...) Državljanška vojna je največja nevarnost za slovenski narod. Naloga vsega naroda je, da to nevarnost odpravi. V tej novi notranje politični bazi igra odločilno vlogo odgovornost, ki jo čuti OF in ki jo čutijo vsi pristni Slovenci izven OF. Na tej zelo stvarni bazi more priti do zelo stvarnega sodelovanja vseh tistih, ki so proti državljanski vojni. In v duhu te odgovornosti Vam izročamo vabilo vodstva OF, da se pridružite tej vsenarodni akciji zoper državljansko vojno. Vodstvu OF je mnogo do tega, da se ustvari realna povezanost vseh poštenih Slovencev

⁷³³ Mlakar, Oblikovanje politične sredine, str. 631.

⁷³⁴ Vidmar, Obrazi, str. 369.

⁷³⁵ Godeša, Utrditev Osvobodilne fronte in odnos do nove Jugoslavije, str. 673.

proti beli gardi kot netilki državljanske vojne in da se po iniciativi te politično moralne povezanosti vseh poštenih Slovencev ustvari novo ozračje na Slovenskem.”⁷³⁶

Pridobivanje sredincev je potekalo na več ravneh. Sokoli naj bi delovali med liberalno sredino, katoličani v OF pa med katoliško. Še posebej prizadeven je bil Kocbek, ki je z osebnimi pismi vabil k sodelovanju predvojne znanice in znane osebnosti iz katoliških vrst, kot so bili Frane Saleški Finžgar, dr. France Koblar, dr. Anton Trstenjak in Janez Janžekovič. Z nekaterimi sredinskimi politikimi so se v Ljubljani dogovarjali tudi komunisti Prežihov Voranc, Boris Zihlerl in Vladimir Krivic, ki so obiskovali in prepričevali ugledne ljudi, naj se priključijo OF. Pri tem so se izogibali postavljanju kakršnih koli idejnih zahtev, ki bi ovirale sodelovanje, in so za vključitev v OF zahtevali zgolj jasno obsodbo “bele garde” kot netilca državljanske vojne, vendar kljub temu pri pridobivanju sredinskih politikov niso bili uspešni.⁷³⁷

Vodstvo OF je celo skušalo ponovno pridobiti Gosarjevo skupino, vendar brez uspeha, saj je bila skupina že vpeta v delovanje protirevolucionarnega tabora in je priznavala avtoriteto Draže Mihailovića oziroma je dejavno delovala v okviru Slovenske zaveze. Idejno je torej ta skupina sodila v protirevolucionarni tabor in tako pravzaprav ni bila prava sredina. Prav tako neuspešna so bila zaradi vprašanja kontinuitete Jugoslavije, monarhije in Mihailovića tudi pogajanja z Mlado JNS.⁷³⁸ Takšen razplet pa ni bil pogodu vodstvu osvobodilnega gibanja. Če so avgusta 1941 vse tiste, ki so ostali zunaj OF, še imenovali “suhe veje na živem narodovem telesu”,⁷³⁹ jih je spomladi 1943 Kidrič v članku “Dejanska vloga „sredine““ označil za navaden privesek “bele garde” oziroma špekulante brez načel, za katere naj ne bi bilo prostora v tedanjih političnih razmerah.⁷⁴⁰

Tudi nekomunistični člani OF, kot sta bila npr. Kocbek in Fajfar, tedaj o politični sredini niso imeli dobrega mnenja. Tako je vodstvo krščanske skupine v OF

⁷³⁶ Zapuščina Jožeta Dolenca.

⁷³⁷ Godeša, Utrditev Osvobodilne fronte in odnos do nove Jugoslavije, str. 667.

⁷³⁸ Mlakar, Oblikovanje politične sredine, str. 631.

⁷³⁹ Tršan, OF v Ljubljani, str. 12.

⁷⁴⁰ Kidrič, Zbrano delo, knjiga 1, str. 299.

v svoji okrožnici številka 9 zapisalo, da tretjega izhoda ni, in dodalo, da "kdor misli, da se ne more odločiti in ga preganjajo utvare neke tretje odločitve, se s tem že odloča za reakcijo".⁷⁴¹ Težnja po poenotenju je namreč krepila nestrpno ozračje ideološkega izključevanja, ki ni dopuščalo pluralnosti ter različnih možnosti. Tako sta oba antagonistična tabora vodila politiko po načelu, kdor ni z nami, je proti nam, ki je bilo sicer geslo domobrancev, a so podoben odnos imeli do vseh, ki so ostali zunaj OF, tudi v revolucionarnem taboru.⁷⁴²

Maja 1943 je vodstvo OF obnovilo pogovore s sredino, ki pa prav tako niso dosegli zelenega uspeha. Izvršni odbor OF je 7. maja 1943 namreč izdal okrožnico, ki je govorila o odnosu do sredine in vnovični navezavi z njo, a če je bil še jeseni 1942 poglobitni namen OF odtegniti jo od oborožene protirevolucije, je bil spomladi 1943 osrednji razlog za vnovično navezavo stikov s sredinci onemogočiti jim, da bi postali samostojen politični dejavnik. Na podlagi ocene mednarodnega razvoja dogodkov se je zdela politična sredina vse nevarnejša in je bila tedaj celo ocenjena kot največji nasprotnik gibanja. Zato je okrožnica zapovedovala, da je "nujno potrebno (...) ločiti in diferencirati ‚sredince‘, ki omahujejo, od zagriženih sredinskih organizatorjev (...). Prve je treba pritegovati k sodelovanju, druge brezpogojno in brezobzirno razkrinkati kot pomočnike narodnih izdajalcev."⁷⁴³ Medtem ko je katoliški krog (Gosar, Šolar, Fabijan) neomajno vztrajal pri svojem odklonilnem stališču, so nekateri privrženci liberalne sredine sicer omahovali in se celo pridružili OF (dr. Dinko Puc), vendar vidnejših dosežkov tudi pri njih ni bilo.⁷⁴⁴

Če je "ljubljska sredina" idejno sodila v protirevolucionarni tabor, pa se je na Primorskem razvila sredina v pravem pomenu besede. Primorska sredina se je do OF opredelila pozitivno, vendar sta jo motila vodilna vloga komunistov in zanikanje Mihailovićeve avtoritete.

⁷⁴¹ ARS, AS 1502, t.e. 2, Okrožnica št. 9 vodstva krščanske skupine v OF – aktivistom krščanske skupine v osvobodilni fronti, 1. marec 1943.

⁷⁴² ARS, AS 1515, t.e. 3, Slovensko domobranstvo, leto I, št. 1 /3. VIII. 1944, Jasna beseda.

⁷⁴³ Godeša, Utrditev Osvobodilne fronte in odnos do nove Jugoslavije, str. 673.

⁷⁴⁴ Prav tam.

Po drugi strani pa je obsodila tudi nastanek in delovanje vaških straž in kasneje domobranstva. Z dosledno sredinsko držo je sredini v veliki meri uspelo preprečiti razvoj državljanske vojne na Primorskem, vendar je konec leta 1944 idejni voditelj sredine dr. Engelbert Besednjak ugotavljal, da ni več razlogov za nadaljnji obstoj in delovanje sredine, ter zahteval priključitev oziroma podporo OF in Titu. Tako je ob koncu vojne primorska sredina tudi javno podprla priključitev Primorske k tedaj že očitno komunistični Sloveniji oziroma Jugoslaviji.⁷⁴⁵

⁷⁴⁵ Mlakar, Goriška sredina, str. 325–333.

Odnos Osvobodilne fronte do duhovnikov, Cerkve in vere

Vodstvo OF je organiziralo tudi obširno akcijo za pridobivanje katoliških duhovnikov, ki naj bi potrdili vsenarodni značaj OF ter dokazali, da osvobodilno gibanje ni brezversko in da ni usmerjeno proti katoliški veri.⁷⁴⁶ Formalno gledano je OF kot organizacija in kot gibanje, ki je zajelo velik del slovenskega naroda, bila namreč že zaradi svoje množičnosti organizacija večinsko verujočih ljudi. Katolištvo je bilo tako močno zasedrano v slovenski družbi, da ga je vodstvo OF moralo upoštevati in se do posameznih vprašanj, povezanih z njim, javno opredeljevati.⁷⁴⁷

Vodstvo OF je zato večkrat poudarilo svoje svetovnonazorsko stališče in takšna naravnost je razvidna tudi v "Izjavi celotne Osvobodilne fronte", ki jo je objavil Slovenski poročevalec 14. februarja 1942 in se glasi: "Osvobodilna fronta slovenskega naroda se pravno in moralno obvezuje, da bo vedno in povsod spoštovala verska čustva katoličanov in dosledno dopuščala svobodno izpovedovanje krščanskega prepričanja ter praktično izvrševanje verskih in cerkvenih dolžnosti. Zato pa želimo, da se v skladu s potrebami novega življenja naroda katoliška cerkev na Slovenskem nasloni na svoje lastne sile ter svobodno in popolnoma zaživi iz njih. Kristjani in nekristjani OF so prepričani, da bo na ta način najboljše zavarovana svoboda verskega in cerkve-

⁷⁴⁶ Godeša, Utrditev Osvobodilne fronte in odnos do nove Jugoslavije, str. 667.

⁷⁴⁷ Deželak Barič, Škof dr. Gregorij Rožman v luči partizanske propagande, str. 355.

nega življenja kakor svoboda izpovedovanja svetovnih nazorov sploh.”⁷⁴⁸

Največje breme pri snubljenju duhovščine sta si razdelila KPS in krščanskosocialistična skupina. Da bi jih lažje pritegnili k sodelovanju z OF, je KPS ponovila načelne izjave o svobodi verskega izražanja, podprte z zagotovili iz sovjetske ustave iz leta 1936.⁷⁴⁹ V razmerah revolucijskega narodnoosvobodilnega boja je bilo namreč na splošno pa tudi znotraj same OF najpomembnejše, kakšno razmerje bo do verskega vprašanja vzpostavila KPS, zato je Centralni komite KPS 1. maja 1942 izdal “Izjavo CK Komunistične Partije Slovenije o svobodi svetovnega nazora in verskega udejstvovanja”. V tej izjavi je rečeno: “Kakor vse temeljne skupine v OF tako je tudi Komunistična Partija Slovenije v sporazumu Osvobodilne fronte slovenskega naroda zajamčila Slovencem v splošnem, slovenskim katoličanom pa še posebej svobodo svetovnega nazora in verskega udejstvovanja za sedanost in bodočnost.”⁷⁵⁰ Želeli so pokazati, da spoštujejo in upoštevajo verske običaje, zato so začeli tudi v partizanskih enotah praznovati božič, januarja 1943 pa so uvedli položaj verskega referenta pri Glavnem poveljstvu slovenskih partizanskih čet.⁷⁵¹

Komunisti so glede odnosa do vere namreč imeli naslednjo taktiko: z ničimer ne izkazovati nestrpnega ali celo sovražnega odnosa do vere ter verujočih in tako z osebnim vzgledom dokazovati, da je komunistom vsakršno bojevitvo brezbožništvo tuje. Večkrat so poudarjali, da vernost ni prepreka za vstop v partijo, obenem pa so bili prepričani ali pa so vsaj pričakovali, da bodo verni člani (in nasploh človeštvo) v novih in bolj prosvetljenih družbenih razmerah na osnovi “znanstvene utemeljenosti” sami, brez prisile, svetovni nazor spremenili, se pravi sprejeli materialistični pogled na svet

⁷⁴⁸ Deželak Barič, Osvobodilna fronta Slovenskega naroda in njen odnos do vere, str. 97, 98.

⁷⁴⁹ Godeša, Utrditev Osvobodilne fronte in odnos do nove Jugoslavije, str. 667.

⁷⁵⁰ ARS, AS 1643, t.e. 20, Izjava CK KPS o svobodi svetovnega nazora in verskega udejstvovanja, maj 1942; Delo, št. 2, str. 132.

⁷⁵¹ Godeša, Utrditev Osvobodilne fronte in odnos do nove Jugoslavije, str. 668.

in se odrekli veri kot nečemu nazadnjaškemu ali celo mračnjaškemu.⁷⁵²

Najbolj goreča za razčiščevanje versko-cerkvenih vprašanj pa je bila med frontnimi skupinami skupina krščanskih socialistov, ki je bila obenem tudi najbolj primerna, da se je v imenu OF obračala na krščansko javnost, ji tolmačila splošna frontna in lastna specifična tozadevna stališča ter vzdrževala stike s pomembnimi osebnostmi katoliško-cerkvenega življenja. Kot skupina "katoličanov v OF" je izdala tudi več spomenic. Ena izmed njih, iz konca leta 1942, ima naslov "Slovenski kristjan, v boj zoper belo gardo!" in predstavlja poziv k nastopu proti domačim nasprotnikom OF. V tej zvezi je rečeno: "Slovenski kristjani se z vso odločnostjo pridružujemo svojim tovarišem v OF, v borbi slovenskega ljudstva proti narodnim izdajalcem in netilcem državljanske vojne. V tej borbi nas od ostalih tovarišev v OF ne loči niti pičica razlike." Slovenski kristjani naj bi bili še posebej dolžni nastopiti proti "beli gardi", ker so odločni nasprotniki klerikalizma kot "največje nesreče za slovenski katolicizem", kajti "nihče mu ni toliko škodoval kakor izrabljanje vere v politične in družbene namene". Z retoričnim vprašanjem: "Ali je še kje večje nasprotje od tega, da se krščanski pripadniki slovenskega ljudstva v imenu krščanstva borijo proti slovenskemu krščanskemu ljudstvu?", pa je spomenica opozorila na usoden proces razkola med katoličani. Dalje spomenica pravi, da je govorjenje, da je vera v nevarnosti, ker da bodo komunisti porušili cerkve, da bodo partizani pomorili duhovnike, da bo OF prepovedala versko življenje, demagoško govorjenje. In zaključuje: "Ne verujte nikomur, ki prihaja z orožjem branit vero, verujte le tistemu, ki jo brani s svojim vzornim verskim življenjem. Versko in cerkveno življenje na Slovenskem nista in ne bosta ogroženi. Nasprotno, OF in Komunistična Partija sta dali slovesno izjavo, da bosta spoštovali in varovali javno in zasebno versko in cerkveno življenje na Slovenskem, in se to na povsem svobodnem ozemlju tudi izvaja. Nasprotno pa so Italijani, s katerimi sodeluje Bela garda, demolirali in oplenili že nekaj cerkva, da sploh

⁷⁵² Godeša, Kdor ni z nami, je proti nam, str. 189.

ne govorimo o njihovih nemških zaveznikih.” Množični izgoni duhovnikov in protikatoliške vsebine nacizma so bile namreč, po prepričanju OF, trden dokaz, da nemški okupator ne ogroža samo slovenskega naroda, ampak tudi njegovo vero.⁷⁵³

Na Gorenjskem in Štajerskem so okupatorji duhovnike skoraj brez izjeme izgnali, nekaj je bilo pobitih, marsikateri pa je končal v koncentracijskem taborišču, medtem ko so bili primorski duhovniki zaradi svoje predvojne izkušnje povečini izrazito protifašistično usmerjeni in so zato sodelovali z OF. Najbolj zaostreni odnosi med Cerkvijo in OF so torej vladali v Ljubljanski pokrajini.

Lojze Ude je duhovnikom očital, da glede sodelovanja s komunisti vedno znova citirajo sledeči odlomek iz okrožnice Divini Redemptoris papeža Pija XI.: “Komunizem je nekaj bistveno slabega, zato prav v nobeni reči ne bo z njim sodeloval, komur je mar krščanske kulture”, medtem ko glede odpora proti okupatorjem v najrazličnejših variacijah ponavljajo načelo, da je vsaka oblast od boga, da je tudi okupatorska oblast zakonita oblast in da se ji torej ni upirati.⁷⁵⁴ Skupina slovenskih katoličanov v OF pa je po drugi strani zavračala in obsojala vsakršno sodelovanje z okupacijskimi oblastmi in poudarjala dolžnost slovenskih kristjanov, da se fašizmu uprejo, ker da ta predstavlja ne le narodovo, temveč tudi duhovno smrt. Zatrjevala in dopovedovala je, da tisti, ki rešuje narod, rešuje tudi njegovo krščanstvo. Kdor pa, nasprotno, rešuje le krščanstvo brez skrbi za narod, ta v razmerah okupacije brezpogojno uničuje narod in osnovo, iz katere raste sleherno zdravo duhovno in versko življenje. Zato mora veljati za slovenske kristjane dvojni zakon samoobrambe, se pravi v verskem in nacionalnem pomenu, ker “fašizem enako ogroža slovenstvo in krščanstvo”.⁷⁵⁵ Kocbek je v svoj dnevnik tako zapisal, da je duh okrožnice Divini Redemptoris teoretičen, ozi-

⁷⁵³ Deželak Barič, Osvobodilna fronta Slovenskega naroda in njen odnos do vere, str. 98–103.

⁷⁵⁴ ARS, AS 1643, t.e. 17, Referat Lojzeta Udeti na skupnem sestanku belokranjskih duhovnikov in aktivistov OF v sredo, 13. septembra 1944, v Črnomlju; Ude, Moje mnenje o položaju, str. 142.

⁷⁵⁵ Deželak Barič, Skof dr. Gregorij Rožman v luči partizanske propagande, str. 357.

roma celo neživljenjski, saj je okrožnica omejena zgolj na ideološko razmerje med obema nazoroma, med krščanskim in dialektično materialističnim, ne obravnava pa družbenopolitičnega in moralnega aspekta. Krščanstva in komunizma namreč po Kocbekovem mnenju ni mogoče primerjati na isti ravni, ker imata različno naravo in različne smote. Od krščanstva kot religije tako ni mogoče pričakovati političnega in družbenega delovanja, od komunizma pa obratno ni mogoče pričakovati, da bi se polnoveljavno posvetil človekovim duhovnim težnjam in potrebam, ki presegajo čas in prostor.⁷⁵⁶

Odnosi med OF in Cerkvijo na Slovenskem so nezizogibno dobivali značaj političnega vprašanja. Osvobodilna fronta si je pri tem prizadevala pridobiti čim večje število duhovnikov oziroma vsaj doseči njihovo nevtralnost v razmerah razraščajočega se državlanskega spora,⁷⁵⁷ zato se je vodstvo OF januarja 1943 ponovno obrnilo neposredno na ljubljanskega škofa Rožmana s prošnjo, naj skuša duhovščini preprečiti delovanje proti njej.⁷⁵⁸

Vodstvo OF je sicer že leta 1941 želelo stopiti v stik s škofom in so mu 30. novembra tudi poslali daljšo spomenico, v kateri so opredelili svoje delo in cilje, a škof je odklanjal vsak osebni stik in pismen odgovor, odnosi med njimi pa so se še zaostрили, ko je škof po likvidaciji VOS-a Frančka Župca in Jaroslava Kiklja razglasil za "krščanska mučenika", češ da sta padla kot žrtvi protiverskega terorja, ter imel 20. marca v stolnici pridigo, v kateri je nastopil proti OF.⁷⁵⁹ Nedvoumna škofova obsodba umorov je bila za OF očitno tako šokantna in zaradi širokega ogorčenja Ljubljancanov nad usmrčitvami politično občutljiva, da je šla v širok javen protinapad.⁷⁶⁰

Kljub temu sta mu januarja 1943 zopet pisala najprej Metod Mikuž, ki je bil do kapitulacije Italije edini duhovnik, ki se je priključil partizanski vojski, in pa

⁷⁵⁶ Kocbek, *Tovarišija*, str. 366, 367.

⁷⁵⁷ Deželak Barič, *Osvobodilna fronta Slovenskega naroda in njen odnos do vere*, str. 103.

⁷⁵⁸ Godeša, *Kdor ni z nami, je proti nam*, str. 189.

⁷⁵⁹ ARS, AS 1670, t.e. 8, *Velikonočna poslanica katoličanov v Osvobodilni fronti*, 1942.

⁷⁶⁰ Deželak Barič, *Škof dr. Gregorij Rožman v luči partizanske propagande*, str. 357.

Edvard Kocbek.⁷⁶¹ Nato so mu februarja 1943 Centralni komite KPS, Glavno poveljstvo SPC in znova Mikuž napisali še tri pisma ter ga celo povabili na partizansko ozemlje na pogovor z vodilnimi ljudmi osvobodilnega gibanja, a je škof vabilo zavrnil. Potem je v listu Slovenec izšel pogovor s škofom Rožmanom, v katerem je ta še enkrat obsodil OF kot brezbožno in komunistično organizacijo,⁷⁶² Metoda Mikuža, ki je bil januarja 1943 imenovan za verskega referenta pri Glavnem poveljstvu slovenskih partizanskih čet, pa je junija istega leta suspendiral in prepovedal izvrševati verske obrede.⁷⁶³

Tako so vsi poskusi pridobivanja duhovnikov ostali bolj ali manj neuspešni, vendar je vodstvo Osvobodilne fronte spomladi 1944 zopet namenilo precejšnjo pozornost dokazovanju svojega strpnega odnosa do katoliške vere in duhovščine, saj je bilo prepričano, da je katoliško duhovščino še mogoče odtegniti od neposrednega delovanja proti osvobodilnemu gibanju oziroma nekatere izmed njih celo pritegniti. Kardelj in Kidrič sta tako v Ljudski pravici začrtala načelne smernice v odnosu do katoliške duhovščine in vere, v člankih pa sta zagotavljala, da narodna oblast ne izvaja protiverske propagande ter da v osvobodilnem boju lahko najde svoje mesto vsak duhovnik, kot sta ga že Metod Mikuž in Jože Lampret. Pri predsedstvu SNOS-a pa je bila spomladi 1944 ustanovljena tudi Verska komisija s predsednikom Lojzutom Udetom, ki je pričela delovati 16. septembra 1944.⁷⁶⁴ Glavne naloge komisije so bile: varovati nemoteno izvrševanje bogočastja, raziskovati in ugotavljati na vseh področjih javnega in zasebnega življenja "vsebinsko, vpliv in učinke dosedanjega razmerja med cerkvijo in slovensko narodno oblastjo na slovenskem ozemlju", sodelovati pri urejanju tega razmerja zlasti tako, da pri nastalih nesporazumih izreka mnenje, postavlja predloge in pomaga organom narodne oblasti pri reševanju konkretnih nalog, in nazadnje, skrbeti za dokončno ureditev razmerja med cerkvijo in slovensko narodno

⁷⁶¹ Griesser Pečar, Dolinar, Rožmanov proces, str. 300–307.

⁷⁶² Godeša, Utrditev Osvobodilne fronte in odnos do nove Jugoslavije, str. 668.

⁷⁶³ Deželak Barič, Škof dr. Gregorij Rožman v luči partizanske propagande, str. 361.

⁷⁶⁴ Godeša, Slovenci in drugo zasedanje Avnoja, str. 715.

oblastjo s tem, da daje pobudo, predloge in posreduje potrebno gradivo.⁷⁶⁵ Čeprav je bilo v Slovenskem poročevalcu 3. oktobra 1944 zatrjeno, da se z ustanovitvijo Verske komisije ne začanja novo obdobje v razmerju OF in slovenske narodne oblasti do vere in Cerkve, temveč se nadaljuje politika, ki jo je vodil IOOF od vsega začetka, pa je kljub temu prišlo spremembe pri vprašanju ločitve Cerkve od države in aprila 1945 je Lojze Ude zapisal: "Predsednik Verske komisije mora priznati, da ni vedel, da je v programu OF že od vsega početka tudi ločitev cerkve od države. Ve sicer, da je to v programu KPS, tudi sam je za ločitev cerkve od države, priznava tudi, da ves naš kulturni in politični razvoj iz preteklosti tendira v to rešitev in jo priporoča, ne da bi bilo seveda treba ločitev izvesti s pretirano sovražnostjo. Ne ve pa, kdaj in kje je Osvobodilna fronta postavila to programatično točko. Upa si celo trditi, da nekatera njena dejanja dokazujejo, da nima v svojem programu neke apriorne programatične točke za uzakonitev ločitve cerkve od države. Prav ustanovitev Verske komisije je glavni dokaz proti temu, da je v programu OF tudi ločitev cerkve od države. (...) Kjer je ločitev cerkve od države količkaj dosledno izvedena, takih Verskih komisij sploh ni, še manj ne verskih komisij s takimi nalogami, že celo pa ne verskih komisij kot organov državne oblasti v mešani sestavi, torej v sestavi laikov in duhovnikov (komisijo so sestavljali predsednik in osem članov iz vrst laikov in duhovnikov – op. avt.) prav kot duhovnikov in ne kot slučajnih zasebnikov."⁷⁶⁶

⁷⁶⁵ Mikuž, Pregled zgodovine NOB, knjiga 3, str. 218, 219.

⁷⁶⁶ ARS, AS 1643, t.e. 6, Verska komisija pri SNOS Predsedstvu SNOS, 17. april 1945.

Protirevolucionarni tabor po kapitulaciji Italije oziroma organizacija slovenskega domobranstva

Po padcu fašizma v Italiji se je tudi na Slovenskem začelo pripravljati na pričakovano spremembo razmer. Partizansko vodstvo je zbiralo partizanske enote v Ljubljanski pokrajini, da bi zagotovilo prevlado tudi na vojaškem področju in protirevolucionarnemu taboru preprečilo prevzem oblasti od italijanskega okupatorja. S približno tretjino svojih sil je partizanska vojska zasledovala in uničevala postojanke četnikov in vaških straž oz. MVAC, ki so se pred tem razglasile za Slovensko narodno vojsko.⁷⁶⁷ Na območju Dolenjske in Notranjske so partizanske enote tako začele odločno vojaško ofenzivo proti preostanku MVAC in v bojih v Grčaricah, na Turjaku, Zapotoku ter na Notranjskem so zajele veliko število njenih pripadnikov.⁷⁶⁸

Ker pa je število teh ujetnikov postajalo vse večje in s padcem Turjaka tudi doseglo svoj vrh in ker je šlo pri tem za boleč državljanski spopad, je jasno, da je problem ujetih pripadnikov vaških straž in četnikov postal prvovrsten politični problem. Zato je bilo razumljivo, da se je z njim moralo ukvarjati tudi vodstvo OF ter skušalo temu dati pravni okvir. Na 13. seji Vrhovnega plenuma OF 21. septembra 1943 so med drugim razpravljali in odločali prav o tem vprašanju. Po poročilu Borisa Kidriča naj bi bilo tedaj v partizanskih zaporih okrog 1.200 "belogardistov in plavogardistov", medtem ko so

⁷⁶⁷ Ferenc, *Razmere v Sloveniji 1943*, str. 686, 687.

⁷⁶⁸ Guštin, *Nasilje obeh nasprotujočih si slovenskih taborov*, str. 788.

po približnih ocenah partizanske enote ali civilni organi ujeli okoli 2.400 pripadnikov protirevolucionarnih enot. Plenum je sklenil, da se za "vidne voditelje in morilce" pripravi poseben javni proces, ki naj bi javnosti, tudi mednarodni, pokazal "vso globino in širino izdajstva bele in plave garde". Določili so tudi (vnaprejšnja) merila, koga je treba obsoditi na smrt, koga na prisilno delo itd.⁷⁶⁹

France Škerl je v članku z naslovom "Postojanke belogardistov so usahnile", ki ga je objavil Slovenski poročevalec 2. oktobra 1943, zapisal, da se z zmago nad Turjakom "začenja za nas resnično nov čas, čas novega, osvobojenega in sproščenega človeka, čas svobodnega, demokratičnega in ljudskega Slovenca".⁷⁷⁰ A ravno zaradi dogodkov v Grčaricah in na Turjaku, partizanskega obračuna z ujetniki, ki je temu sledil, številnih beguncev s partizanskega ozemlja ipd. je politično vodstvo protirevolucije, to je bilo predvsem vodstvo SLS, presodilo, da taktični razlogi za protipartizanski boj ostajajo. Tako se je pri delu prebivalstva in javnega mnenja utrdilo prepričanje, da je samoobrambni boj proti komunistični sili potreben še naprej, tokrat ob pomoči novega, nemškega okupatorja. Nastala je nova protipartizanska formacija, Slovensko domobranstvo, katere poveljnik je sprva postal general Rupnik.⁷⁷¹

Če je bil do zloma Italije spopad omejen zgolj na vojaško in politično področje, pa se je jeseni 1943 preselil še na upravno politično področje. Protirevolucionarni tabor si je namreč z ustanovitvijo slovenske pokrajinske uprave v okviru operacijskega območja Jadransko primorje zagotovil v Ljubljanski pokrajini upravno avtonomijo.⁷⁷²

Najbolj korenito se je pri tem spremenila vloga Ljubljane, saj je tam ves čas bivalo in delovalo slovensko protirevolucionarno vodstvo.⁷⁷³ Sicer je bilo že pred tem čutiti postopno zmanjševanje njenega pomena, saj se je

⁷⁶⁹ Mlakar, Slovensko domobranstvo 1943–1945, str. 66.

⁷⁷⁰ ARS, AS 1547, t.e. 70, Slovenski poročevalec, leto IV, št. 21, 2. oktober 1943, *Postojanke belogardistov so usahnile*.

⁷⁷¹ Mlakar, Slovensko domobranstvo, str. 697.

⁷⁷² Godeša, Kdor ni z nami, je proti nam, str. 246.

⁷⁷³ Mlakar, Slovensko domobranstvo 1943–1945, str. 121.

od prvotnega središča odporniškega gibanja, ko jo je jeseni 1941 Kidrič z vznesenimi besedami OF v mestu pomenoval "država v državi", do poletja 1943 že marsikaj spremenilo, kapitulacija Italije in vzpostavitev Rupnikove pokrajinske uprave pa sta pomenili v tem pogledu pravi prelom. Dejstva se je precej dobro zavedalo tudi slovensko partijsko vodstvo in v pismu z dne 15. januarja 1944 Miri Svetini, tedaj najodgovornejši osebnosti v ljubljanski partijski in frontovski organizaciji, je Boris Kidrič ugotavljal: "Zavedati se je treba, da se je splošni položaj seveda precej spremenil v primeri s položajem, kakršen je bil v Ljubljani pred in po kapitulaciji Italije. O tem morate voditi račun."⁷⁷⁴

Boleč udarec za OF pa ni pomenila samo izguba Ljubljane, ampak tudi protikomunistična spomenica, ki jo je delegacija zastopnikov javnega življenja dva dni pred božičem leta 1943 izročila prezidentu Rupniku. Celotna akcija je bila skrbno pripravljena in ko se je maja 1944 končala, je bilo zbranih 40.131 podpisov. Vodstvo osvobodilnega gibanja pa je bilo pri tem še posebej presenečeno, ker je niso podpisali le podporniki protirevolucionarnega tabora, temveč tudi mnogi privrženci OF.⁷⁷⁵

S polno silo so se od jeseni 1943 nadaljevali tudi boji na Dolenjskem in Notranjskem, saj sta se obe strani po kapitulaciji Italije okrepili – partizani so pobrali večino orožja umikajoče se italijanske vojske, nasprotniki pa so tudi z ustanovitvijo domobranskih enot postali pomemben vojaški dejavnik,⁷⁷⁶ saj je bilo Slovensko domobranstvo bolj organizirano in veliko bolj učinkovito kot vaše straže. Obe strani sta pri tem stremeli k totalnemu uničenju nasprotnika, posledica tega pa je bila totalna vojna.⁷⁷⁷

Vodstvo Osvobodilne fronte je skušalo domobrance, člane njihovih družin ter njihove privržence oslabiti in uničiti tudi z intenzivno in stalno propagandno, ki se je sklicevala predvsem na mednarodni položaj. Poudar-

⁷⁷⁴ Godeša, Kdor ni z nami, je proti nam, str. 249.

⁷⁷⁵ Prav tam, str. 250.

⁷⁷⁶ Prav tam, str. 246.

⁷⁷⁷ Mlakar, Oblike in razsežnosti nasilja v delovanju slovenskega protipartizanskega tabora med drugo svetovno vojno, str. 79.

jali so, da zahodni zavezniki za svoje zaveznike priznavajo zgolj partizansko vojsko, ne pa tudi Mihailovičevo Jugoslovansko vojsko ali celo katero drugo formacijo. Vztrajanje pri domobranskih pozicijah naj bi bilo zato brezizhodno in izdajalsko, domobranci, ki ne bodo zapustili svojih nemških zaveznikov, odpovedali pokorščine svojim voditeljem ter se priključili partizanski vojski, pa bodo kaznovani. Celotno prizadevanje za izločitev domobranstva iz boja z neoboroženimi sredstvi je partizanska stran poimenovala kot akcijo za t. i. razkroj domobranstva. Skupaj z drugimi represivnimi ukrepi proti domobranskim družinam, med katerimi so bili najodmevnejši izgoni v okupatorske postojanke in zaplembe imetja, naj bi se neposredni in posredni pritisk na domobrance same tako stopnjeval, da bi naposled dezertirali in bi domobranska formacija razpadla.

Jeseni 1944 ter pozimi 1945 sta sledili še dve veliki propagandni akciji, t. i. amnestijski kampanji, ki sta bili vsejugoslovanskega značaja in katerih cilj je bil doseči prehod vseh oboroženih domačih nasprotnikov na partizansko stran oziroma vsaj odložitev orožja. 30. avgusta 1944 je bil objavljen prvi Titov poziv, ki je postavil 15. september kot zadnji rok, do katerega se lahko domobranci in drugi "zapeljani okupatorjevi hlapci" priključijo NOVJ.⁷⁷⁸ Vendar je Kidrič pri tem opozoril, da bodo razlikovali pripadnike Osvobodilne fronte od tistih, "ki so bili doslej sovražni, pa tudi od onih, ki so doslej špekulirali in tako bolj ali manj očitno podpirali neposrednega sovražnika, sedaj bi se pa iz istih špekulantskih razlogov radi vrinili v naše vrste".⁷⁷⁹ Vsem tistim, ki bi se po tem pozivu še naprej bojevali proti NOVJ, pa je bilo zagroženo, da bodo izročeni sodišču, ki jim bo sodilo kot narodnim izdajalcem. Partizanski organi so nato sprožili vsestransko kampanjo, da bi dosegli ustrezen odziv, vendar tega, z izjemo določenega števila na Štajerskem ter ponekod v kar znatnem številu na Primorskem, ni bilo. Izvršni odbor OF je nato stališče do nasprotnikov zaostрил s sklepom o t. i. zaprtih vratih. Temu je sledil še

⁷⁷⁸ Mlakar, Dileme protirevolucionarnega tabora v pričakovanju konca vojne, str. 763, 764.

⁷⁷⁹ Kidrič, Zbrano delo, knjiga 2, str. 184.

nov amnestijski odlok, ki ga je novembra 1944 na Titov predlog izdalo predsedstvo Avnoja. Tudi tega je spremljala intenzivna amnestijska kampanja, rok vdaje za domobrance in druge pa je bil tokrat 15. januar 1945. Rezultat je bil še slabši kot septembra, čeprav so bili domobranec dobro seznanjeni s temi pozivi. A očitno niso verjeli v amnestijo ali pa se je državljanska vojna v Ljubljanski pokrajini že tako razvnela, da prepada med obema stranema ni bilo več mogoče premostiti.⁷⁸⁰

Veliko zmago nad protirevolucionarnim taborom, ki je priznaval kralja, londonsko vlado ter se skliceval na jugoslovansko legitimnost, pa je pomenil sporazum Tito-Šubašič. Šubašičeva vlada je namreč priznala vse pridobitve narodnoosvobodilnega boja, Avnoj, vse v Avnoj vključene nacionalne narodnoosvobodilne forume (torej tudi SNOS, OF itd.), NKOJ, NOV pod komando maršala Tita itd., zato je Kidrič v okrožnici IOOF pokrajinskim in okrožnim odborom poslal navodilo za organiziranje političnih sestankov in konferenc, na katerih naj propagirajo in tolmačijo sporazum.⁷⁸¹

Vodstvo OF si je ves čas prizadevalo dokazati politično nadmoč nad protirevolucionarnim taborom, zato je tudi v začetku leta 1944 okrožnim odborom poslalo opozorilo, naj ne izdajajo odlokov o prepovedi branja "sovražnega časopisja" (Slovenec, Domoljub, Slovenski narod, Slovenski dom, Jutro itd.), saj naj bi bili takšni odloki politično škodljivi. Izvršni odbor je sicer že 18. avgusta 1943 izdal odlok o prepovedi širjenja sovražnega tiska, ni pa izdal navodil glede prepovedi branja, ker bi to po eni strani pomenilo njihovo politično šibkost, češ da se bojijo nasprotne propagande, po drugi strani pa bi morali po navodilih izvršnega odbora aktivisti OF izrabiti "belogardistično" časopisje za dokazovanje nesmiselnosti in netočnosti nasprotne propagande.⁷⁸²

Glede na to, da je tekom leta 1944 postalo dokončno jasno, da je vojna za Nemčijo izgubljena, so se začeli oglašati tudi emigranti. Šele takrat so se zavzeli za

⁷⁸⁰ Mlakar, Dileme protirevolucionarnega tabora v pričakovanju konca vojne, str. 763, 764.

⁷⁸¹ ARS, AS 1502, t.e. 2, Okrožnica IOOF pokrajinskim in okrožnim odborom.

⁷⁸² ARS, AS 1734, 18/553B, Izvršni odbor Osvobodilne fronte slovenskega naroda vsem okrožnim odborom OF, 17. januar 1944.

pariteto s partizani in pogovore z OF, ki naj bi jih izvedli s posredovanjem Snoja.⁷⁸³ Dan po prihodu Rdeče armade na jugoslovanska tla, 8. septembra 1944, se je tako po londonskem radiu oglasil predstavnik SLS in dotedanji veliki nasprotnik OF dr. Alojzij Kuhar. Kidrič mu je odgovoril v Slovenskem poročevalcu 15. septembra in najprej poudaril, da je zatrobil v "rog OF", ko je povedal, da so domobranci narodni izdajalci, da je bila njihova prisega pod nemškim generalom narodno izdajstvo ("dan sramote in narodnega izdajstva"), da so se našli slovenski duhovniki, ki so 16. junija sprejeli vdanostno resolucijo nemškim oblastem itd. "Gospod dr. Alojzij Kuhar je torej 8. septembra 1944 obsodil narodno izdajstvo nekako z istimi besedami, s katerimi ga že tri leta obsoja Osvobodilna fronta", kar naj bi bil po Kidričevih besedah tako dokaz, da je zares vsega konec, kot tudi dokaz, kako velik mednarodni ugled ima nova Jugoslavija.

Na Kuharjevo napoved, da prihaja na sedež IOOF bivši minister Snój, pa je Kidrič odgovoril, da je IOOF res sprejel ponudbo, da pride Franc Snój iz tujine na partizansko ozemlje, sprejel pa naj bi jo zato, da bi lahko povedal zaslepljenim in zavedenim domobrancem, da je njihova edina rešitev – njihova vdaja z orožjem vred NOV.⁷⁸⁴

A bliže je bil konec vojne, manj je bila slovenska partija pripravljena odstopati od svoje začrtane poti prevzema oblasti, četudi je iz taktičnih razlogov včasih dajala drugačne izjave, zlasti za mednarodno javnost.

Čeprav je partija (oziroma vodstvo NOG) vstopila v pogajanja s kraljevo vlado in obljubila politično nevtralen prehodni čas iz vojne v povojni čas, je sočasno, z vednostjo in podporo Moskve, znotraj Jugoslavije sprožila popolnoma diametralen proces: začela je centralizirati državo, dejansko prevzemati v svoje roke državne ustanove in odstranjevati vsakršno politično opozicijo.

Partija se je od jeseni 1944 tudi javno vse bolj vračala na svoja tradicionalna ideološka izhodišča in poudarjala tesno zaveznitvo s Sovjetsko zvezo, s katero sta

⁷⁸³ Vodušek Starič, Vrtinec političnega spora, str. 45.

⁷⁸⁴ Mikuž, Pregled zgodovine NOB, knjiga 4, str. 162, 163.

stremeli k skupnemu cilju – zaščiti revolucije in njeni širitvi po Evropi. Za uresničitev tega cilja je kot revolucionarno telo ustanovila OZNO, po vzoru na NKVD (Ljudski komisariat za notranje zadeve je bila ruska varnostno-obveščevalna služba, znana kot Stalinova tajna policija, ki je izvajala poboje in usmrtitve političnih nasprotnikov), in ji kot glavno nalogo dala zaščito revolucije in obračun z njenimi nasprotniki. OZNA je torej že po kompetencah in vsebini nakazovala nastop nove faze revolucionarnega terorja.⁷⁸⁵

⁷⁸⁵ Vodušek Starič, Vrtinec političnega spora, str. 45.

Dolomitska izjava

Odnosi med ustanovnimi skupinami Osvobodilne fronte po italijanski ofenzivi do podpisa Dolomitske izjave

Po italijanski (t. i. "roški") ofenzivi poleti 1942 na Dolenjskem so se ožje vodstvo KPS, IOOF in vodilni del glavnega štaba preselili iz Roga v gozdove pri vasi Podlipoglav, od tam pa v Dolomite, takrat edino partizansko ozemlje na Slovenskem.⁷⁸⁶ Roška ofenziva je hudo prizadela osvobodilno gibanje, saj je bilo izgubljeno domala vse partizansko ozemlje in partizani so se morali spet umakniti v gozdove. Poleg tega naj bi se znotraj Osvobodilne fronte začeli javljati znaki neenotnosti, kar pa Godeša pripisuje bolj spremenjenemu pogledu komunistov na krščanske socialiste kot temu, da bi se krščanski socialisti v tem času v čem spremenili.⁷⁸⁷

Tako je Kardelj v članku "Dolomitsko obdobje vodstva Narodnoosvobodilne vojske Slovenije", ki je izšel leta 1974 kot predgovor h knjigi Rudolfa Hribernika - Svaruna "Dolomiti v narodnoosvobodilnem boju", zapisal: "Pogostejši so postali napadi na vodilno vlogo Komunistične partije v narodnoosvobodilni vstaji. Tudi v vrstah Osvobodilne fronte so posamezniki pričeli bolj ali manj odkrito obtoževati Komunistično partijo, da je kriva za izgubo svobodnega ozemlja in za žrtve okupatorjevega terorja, za pojav belogardistične vojske in za druge negativne posledice poletne ofenzive. Okrepile so se tendence, naj se Osvobodilna fronta, ki je bila enotno ljudsko gibanje na pozicijah narodnoosvobodilne vsta-

⁷⁸⁶ Liška, Kovač, Dolomitska republika, str. 3.

⁷⁸⁷ Godeša, Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno, str. 67.

je – spremeni v koalicijsko samostojnih političnih skupin ali strank, ki naj bi se organizirale od vrha do baze kot samostojne organizacije.”

“KP”, nadaljuje Kardelj, “se ni uprla takim težnjam zaradi tega, ker je kot avantgarda delavskega razreda morala braniti ne samo trenutne, ampak tudi prihodnje interese slovenskih delovnih ljudi, mest in vasi. Morali smo se upreti predvsem zaradi tega, ker bi takšne težnje pomenile ne le razpad Osvobodilne fronte, ampak tudi zlom narodnoosvobodilne oborožene vstaje in njene vojske. Kajti borci narodnoosvobodilne vstaje, ki so prihajali iz vrst delavcev, kmetov in progresivne inteligence in drugih delovnih ljudi, od zmage nad fašizmom niso pričakovali samo nacionalne, temveč tudi socialno osvoboditev.”⁷⁸⁸

Še pred tem je Kardelj v članku “Ob deseti obletnici Delavske enotnosti”, objavljenem novembra 1952, zapisal, da je jeseni 1942, po veliki italijanski poletni ofenzivi, prišlo do nesoglasij znotraj osvobodilnega gibanja, pri čemer je imel v mislih predvsem skupino katoliških intelektualcev v OF s Kocbekom na čelu. Prvi korak za premostitev teh težav naj bi bil sklic delavske konference 7. novembra 1942, na kateri so komunisti skupaj z delavskim krilom krščanskosocialistične skupine ustanovili Glavni odbor Delavske enotnosti, medtem ko naj bi katoliški intelektualci, zbrani okrog Kocbeka, nasprotovali sklepom te konference in ustanovitvi Glavnega odbora DE. S takim prikazom je Kardelj postavil ostro ločnico med delavskim (predvojna JSZ) in intelektualnim delom krščanskosocialistične skupine, saj naj bi se delavska skupina že takrat jasno opredelila za pot, ki jo je kasneje začrtala Dolomitska izjava, v nadaljnjem razčiščevanju odnosov v OF pa so morali po Kardeljevih besedah tudi krščanskosocialistični izobraženci priznati pravilnost tedanje odločitve ter podpisati izjavo, ki je bila po svojem bistvu le povzetek sklepov delavske konference. S tem naj bi bila zaključena faza razčiščevanja odnosov v OF, ki je trajala od jeseni 1942 do pomladi 1943.⁷⁸⁹

⁷⁸⁸ Hribernik, Dolomiti v NOB, str. 5–21.

⁷⁸⁹ Godeša, Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno, str. 70–71.

Vendar je Godeša mnenja, da si je KPS jeseni 1942 sicer hotela "utrđiti svoje pozicije", kakor se je izrazil Kidrič, vendar si ni prizadevala za formalno vodilno vlogo v OF, do svojih zaveznikov pa je vodila strpno politiko. Prav tako Edvard Kocbek ni bil tisti, ki je po veliki italijanski ofenzivi izzval spor, zaradi katerega je prišlo do podpisa izjave, temveč je Kardelj v članku, ki je nastal leta 1952, se pravi v času, ko je bil Kocbek izobčen iz političnega in javnega življenja nasploh, želel očrtniti političnega nasprotnika.⁷⁹⁰ Še v začetku leta 1943 pa je Kardelj poudarjal pomen OF, kar je razvidno iz njegove izjave, da če v Sloveniji ne bi bilo OF, bi bili po poletni ofenzivi in oboroženem nastopu protirevolucije slovenski komunisti in partizani potisnjeni iz dežele, tako kot se je to zgodilo v Srbiji, Črni gori in Hercegovini.⁷⁹¹

Tone Fajfar je v svojih spominih navedel, da naj bi bila okrožnica številka 6 krščanskosocialistične skupine v OF, ki je bila izdana 11. januarja 1943, tista, ki je vzpodbudila vodstvo KPS, da je dokončno razčistilo odnose s krščanskimi socialisti, saj so jo komunisti razumeli kot poskus organiziranja elitne skupine. V njej so krščanski socialisti namreč poudarili, da ob ustanovitvi OF niso zagovarjali koalicijskega načela, pač pa najtesnejše sodelovanje in povezovanje v enotno politično organizacijo s prizadevanjem po sintezi, po "zgraditvi enotne vodilne politične tvorbe". Sami pa so se po tej okrožnici odločili, da se bodo organizirali "v samostojni skupini, ki se kot elitna organizacija z lastnim vodstvom omejuje le na pridobivanje in vzgajanje aktivistov". Po osvoboditvi bi po njihovem mnenju OF morala postati enotna politična organizacija, "to je politična stranka s točno izdelanim narodnim, političnim, gospodarskim in družbenim programom", v katero bi se vključili tudi komunisti in sokoli, s čimer bi bila ukinjena samostojnost posameznih skupin. S tem naj bi posledično tudi KPS prenehala obstajati, čeprav to dejansko ni bilo zapisano. Če pa bi "nastopila načelna nasprotja v pogledih slovenske narodne in družbene ter politične ureditve",

⁷⁹⁰ Prav tam, str. 71–74.

⁷⁹¹ Prav tam, str. 99–100.

bi se krščanski socialisti morali odločiti za samostojno stranko.⁷⁹²

Kljub okrožnici, ki je med komunisti morda res povzročila vrsto ugibanj, pa partija po besedah Godeše v tem času ni razmišljala o kakršnih koli spremembah v OF, saj je še 17. januarja 1943 Kardelj v pismu Titu zapisal: "Kar zadeva prihodnost OF, nimamo nikakršnega strahu."⁷⁹³ K odločitvi za sprejetje izjave je pomembno prispevalo še napačno ocenjevanje mednarodnih razmer in pričakovanje hitrega konca vojne, ki se je izoblikovalo (predvsem) v Vrhovnem štabu NOV in POJ. Izjave o skorajšnjem koncu vojne so namreč pri vodstvu KPS sprožile težnjo po političnem poenotenju OF oziroma postale glavni razlog, zakaj je treba spremeniti odnose v OF. Najizraziteje so se težnje po poenotenju pokazale s prihodom Iva Lole Ribarja iz Vrhovnega štaba NOV in POJ v Slovenijo, kjer je ostal od januarja do aprila 1943. Na podlagi njegovih pripomb se je vodstvo slovenskih komunistov odločilo, da prisili zaveznike v Osvobodilni fronti k podpisu Dolomitske izjave.⁷⁹⁴

Pri tem s sokoli, ki so že v začetku izjavili, da se nimajo za politično organizacijo, partija ni imela večjih težav, drugače pa je bilo s krščanskimi socialisti. Prav tako pri sokolskih aktivistih, kot že rečeno, za prestop v partijo ni bilo pomislekov, saj je večina to storila že do konca leta 1942, medtem ko so bili prestopi krščanskih socialistov veliko redkejši, zato so jih komunisti marsikdaj kar izsilili. Tako se Radko Polič spominja, da je na sestanku novega Okrožnega komiteja KP za Kočevje, ki je potekal okoli 20. maja 1943, sekretar CK KPS Franc Leskošek - Luka poudaril, da bi moral sekretar Okrožnega odbora OF Kočevje, krščanski socialist Alojz Zalar, postati član partije, saj v nasprotnem primeru ne bi mogel biti več sekretar okrožja. Nato je Leskošek, po pričevanju Poliča, Zalarju razložil, kaj pomeni biti komunist, ter mu zažugal, da ne bo nikoli postal član partije, če "ga bo lomil in tudi odletel s sekretarskega

⁷⁹² ARS, AS 1670, t.e. 8, Okrožnica št. 6, Aktivistom krščanske skupine v Osvobodilni fronti, 11. 1. 1943; DLRS, knjiga 5, dok. 42; Tršan, Izvajanje Dolomitske izjave v Ljubljani, str. 217.

⁷⁹³ Godeša, Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno, str. 77.

⁷⁹⁴ Prav tam, str. 118, 361.

mesta, da se bo kar prašilo za njim". Polič pa je še dodal: "Kaže, da je bila ta hladna Lukova prha na Pugledu začetek konca kariere tega zanimivega sekretarja, zakaj v prihodnjih štirih mesecih, ki smo jih preživeli z njim pod isto streho, smo spremljali svojevrstno hiranje in preoblikovanje priletnega človeka, ki spoznava, da ni več kos kipečemu življenju okrog sebe in postaja vse bolj nebogljjen, dokler ga važen dogodek, kot je bila kapitulacija Italije, povsem ne podre. Ko smo prispeli v osvobojeno Kočevje, je Zalar odložil sekretarsko mesto in se vrnil v tišino gozdov nad Kolpo."⁷⁹⁵

Čeprav so bili prestopi krščanski socialistov v partijo torej redki, pa se "težave" v razmerju skupine do komunistične partije tudi v nasprotnem primeru ne bi zmanjšale. Medtem ko je sokol po vstopu v partijo še vedno lahko ostal sokol, je krščanski socialist z vstopom samega sebe izločil iz vrst krščanskih socialistov. Krščanski socialist z vstopom sicer ni zapustil točk, ki so vse skupine povezoval v Osvobodilni fronti, zapustil pa je tisto, kar je krščanske socialiste povezovalo med seboj. Zato se problem skupine krščanskih socialistov kot celote ni dal rešiti z vstopom nekaterih v partijo. Kar je krščanske socialiste ločilo od partije, ni bil osvobodilni boj slovenskega naroda, ni bil program socialne preobrazbe, ki naj bi jo prinesel zmagoviti osvobodilni boj in ki so jo krščanski socialisti sami tolikokrat izpovedovali kot enega od ciljev, za katere so se bojevali z Osvobodilno fronto. Problem je bil svetovni nazor oziroma svobodno izpovedovanje tega nazora. Problem je bil v enakopravnosti tega nazora z drugimi, kakor jo je zagotovil že ustanovni sestanek.⁷⁹⁶

Dolomitska izjava je bila torej zaradi pričakovanega konca vojne sredstvo za izvedbo revolucije oziroma težnja komunistične partije po notranji centralizaciji, to je tako po formalni hegemoniji partije v okviru ustanovnih skupin kot po ukinitvi slovenske specifikke oziroma poenotenju na jugoslovanski ravni, a ker so razlogi za ta akt krnili slovensko suverenost, na katero so bili nekommunisti v Osvobodilni fronti zelo občutljivi, so komu-

⁷⁹⁵ Polič, Čudežna pomlad, knjiga 2, str. 146, 147.

⁷⁹⁶ Škerl, Osvobodilna fronta in socialna preobrazba slovenskega naroda, str. 23.

nisti prave vzroke za njen podpis prikrili in odgovornost prevaili na pleča krščanskih socialistov.⁷⁹⁷ Tako je Kidrič potrebo po izjavi pojasnil s težnjami krščanskosocialistične skupine po lastni stranki, ki naj bi ogrozile enotnost OF,⁷⁹⁸ v pismu, ki ga je 17. februarja 1943 pisal Miri Svetini - Vlasti, pa je zapisal, da je ves pojav potrebno "razmotrivati skozi prizmo bližajočega se konca", saj bo zaradi tega vse več poskusov "opehariti delovno ljudstvo in njegovo avantgardo za sadove ogromnih žrtev v narodno osvobodilni borbi".⁷⁹⁹

Po njegovih besedah so bili pojavi, ki so jim dali misliti, da enotnost OF slabi in se rahlja, predvsem naslednji:

1. Njihov lov za pozicijami, lov kakršnega smo v prvih časih OF opazali le pri izrazito špekulantskih skupinah.
2. Delavnost za OF je na terenu pri večini njihovih aktivistov skoro povsem zastala, opazili pa smo intenzivno delavnost za njihovo lastno skupino.
3. Opaziti je bilo mogoče, da skušajo cele odbore DE izrabiti za afirmacijo lastne skupnosti – popolnoma v nasprotju za načelnimi in praktičnimi nalogami, ki smo jih tem odborom skupno namenili.
4. Vse jasneje se je v ravnanju njihovih aktivistov oblikovalo ponekod že čisto sovražno razpoloženje do Partije. Spuščali so se v konkurenco s Partijo. Menili so, da morajo nujno snovati svoje lastne pozicije, kjer koli se pojavi Partija in razširi svojo organizacijo.
5. Njihova linija na terenu je pričela hoditi navzkriž z oficielno linijo OF. Izredno so popuščali oportunističnim tendencam med civilnim prebivalstvom in skušali tudi na ta način pridobiti tudi med kmečkim ljudstvom simpatije zase. Zlasti se je to dogajalo zvezi s prisilno mobilizacijo, ki jo je IOOF odredil glede na bega in okupatorsko prisilno mobilizacijo.

⁷⁹⁷ Godeša, Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno, str. 361.

⁷⁹⁸ Kidrič, Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji, str. 37.

⁷⁹⁹ ARS, AS 1483, t.e. 3, Pismo Petra (Boris Kidrič) Vlasti (Mira Svetina), 17. februar 1943; DLRS, knjiga 5, dok. 163.

6. V njihovem zatrjevanju, da partija ne zna voditi pravilne politike v odnosu do kmeta, da se je OF preveč naslanjala na proletariat itd., se je zrcalilo tudi dejstvo, da skuša iskati svojo lastno razredno bazo za lastno politično stranko.”

Kidrič je sicer omenil, da glede na tedanjo etapo osvobodilne borbe ne bi prenehali z njimi sodelovati v okviru OF, tudi če bi se deklarirali za stranko, bi pa bili prisiljeni njihovo stranko na terenu likvidirati. Znotraj OF so se torej po njegovem mnenju “pričeli zelo nezdravi procesi, ki so samo OF vsebolj spreminjali v koalicijo, namesto, da bi se OF vse bolj razvijala v enotno ljudsko gibanje pod vodstvom naše Partije”.⁸⁰⁰

⁸⁰⁰ Prav tam.

Pogajanja in podpis Dolomitske izjave

11. februarja 1943 je Centralni komite KPS predložil Izvršnemu odboru OF v obravnavo vprašanje enotnosti. V več dni trajajoči razpravi na svojem sedežu v Polhograjskih Dolomitih je Izvršni odbor OF nadrobno proučil vprašanja notranjih odnosov v Osvobodilni fronti, pa tudi njenega nadaljnjega razvoja in njene politike po končani osvobodilni vojni. Plod teh razprav je bila izjava Komunistične partije Slovenije, slovenskega sokolstva in krščanskosocialistične skupine o krepitvi politične in organizacijske enotnosti Osvobodilne fronte pod vodstvom KPS. Ta izjava je pozneje dobila ime Dolomitska izjava, imenovana po predelu, na katerem so prebivali organi osvobodilnega gibanja, ko je izjava nastala.⁸⁰¹

Angela Vode je krivdo za nadaljnji razvoj oziroma hegemonijo partije pripisala predvsem obema voditeljema krščanskih socialistov, saj se kot voditelja največje skupine slovenskega naroda v OF nista zavedala svojega položaja ter svoje odgovornosti do njega. Po njenem mnenju bi morala še pred vstopom v OF postaviti komunistom zahtevo po enakopravnosti svoje stranke, izdelati bi morala svoj politični program ter zahtevati jamstvo, da se bo program spoštoval, da se bo spoštovalo prepričanje njihovih privrženecv.⁸⁰² Tudi Bučar posveča dosti pozornosti vprašanju, ali bi se stvari lahko razpletle drugače, kot so se, in ugotavlja, da bi se

⁸⁰¹ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 443.

⁸⁰² Vode, Skriti spomin, str. 72.

*Hiša na Babni gori v Dolomitih, kjer je bila podpisana
t. i. Dolomitska izjava (MNZS)*

lahko, če bi imela krščanskosocialistična komponenta znotraj OF oporo v Katoliški cerkvi in v množicah, ki so ji ostale zveste. Komunisti, o katerih meni, da niso bili brez smisla za realnost, bi se v tem primeru prilagodili razmeram na terenu, vendar pa so se komunisti, ko se je bojna sreča začela nagibati na stran protihitlerjanskih zaveznikov, resno bali, da pride do izkrcanja Anglo-Američanov v Istri in Dalmaciji, kar bi seveda močno okrepilo krščanskosocialno in liberalno komponento znotraj OF. Očitno je bilo, da ju je bilo treba politično in organizacijsko onemogočiti, dokler je bil še čas za to.⁸⁰³

V vseh razgovorih je bilo, kot že rečeno, praktično najvažnejše urediti razmerje krščanskosocialistične skupine do Osvobodilne fronte in KPS. Pri tem je pri pogajanjih šlo v glavnem za Kocbekova stališča, ne pa tudi za Brecljeva in Fajfarjeva, ki sta kasneje postala člana partije. Tako je Kocbek v imenu krščanske skupine tedaj izjavil, da hoče skupina "do svojih aktivistov ohraniti le tisti neposredni stik, ki izvira iz nazorskega značaja krščanske skupine in ki pravi, da je krščanski aktivist dolžan napredovati na celi črti, po eni strani

⁸⁰³ Bučar, Rojstvo države, Predgovor Jožeta Pirjevca.

kot politični in družbeni delavec, na drugi pa kot veren kristjan". Taka izjava je pokazala, da je pri organizacijskem problemu šlo za dve plati: za čisto organizacijsko plat in za izražanje nazora.⁸⁰⁴

Po Rusovem pričevanju Kocbek ni zahteval, naj se spremeni narava OF v koalicijo neodvisnih strank, saj mu je bilo jasno, da bi s tem prišlo do razkroja OF kot vsenarodne organizacije in do nevarnih cepitev v vojaških enotah. Izhajal pa je iz tega, da ima katolištvo svojo vlogo v svetu in tudi v NOB, zato naj bi bila po vojni krščanskosocialistična skupina nekakšen dedič slovenskega katolicizma. Tu pa je prišlo do različnih stališč med njim in komunisti kot tudi sokoli, ker so zagovarjali, da naj OF tudi po vojni ohrani dominantno vlogo, tako kot je bila opredeljena s Temeljnimi točkami OF že leta 1941.⁸⁰⁵

Osnutek, ki so ga obravnavali na seji Izvršnega odbora OF dne 24. februarja 1943, je pripravila partija, a se je drugim skupinam zdel pomanjkljiv, zato so ga še v marsičem popravili. Dokončno obliko izjave so sprejeli 28. februarja 1943.⁸⁰⁶

S tem je bilo konec pluralne dobe v OF glede organizacije. V imenu "enotnosti in učinkovitosti" Osvobodilne fronte sta se krščanskosocialistična in sokolska skupina odpovedali samostojni organizaciji aktivistov oziroma njihovi vzgoji. Le komunistični partiji so zaradi avantgardne vloge priznali pravico in potrebo po lastni organizaciji svojih aktivistov. Sicer so vsi drugi pripadali samo Osvobodilni fronti.⁸⁰⁷

V izjavi je bilo tudi zapisano, da so nacionalna, politična in socialna stremjenja krščanskih socialistov in sokolov istovetna s stremljenji KPS, pa tudi, da je "za slovensko nacionalno bodočnost pravilna samo pot, ki jo je že prehodil veliki ruski narod", torej uvedba socialističnega političnega in gospodarskega sistema. S tem so v resnici napovedali končni cilj revolucije in presegli le narodnoosvobodilni namen boja proti okupatorju.

⁸⁰⁴ Škerl, Osvobodilna fronta in socialna preobrazba slovenskega naroda, str. 24.

⁸⁰⁵ Rus, Zapiski iz življenja Josipa Rusa, str. 182.

⁸⁰⁶ Škerl, Osvobodilna fronta in socialna preobrazba slovenskega naroda, str. 24.

⁸⁰⁷ Prav tam.

Ustvarjen je bil položaj, da je Edvard Kardelj leto dni kasneje lahko ocenil stopnjo v revoluciji, ko ni bil več "nujen revolucionarni prehod, temveč je mogoča za izvedbo ciljev proletarske revolucije reformistična pot".⁸⁰⁸

Kocbek pa je v pogovoru z Borisom Pahorjem leta 1974 povedal, da je Dolomitsko izjavo podpisal zato, da bi preprečil sovražnosti med skupinami ter razdor v lastni skupini oziroma zato, da bi onemogočil psihično in fizično nasilje nad njimi. Podpisal naj bi jo po tem, ko je dosegel, da je skupina ohranila svoj nazorski značaj. Dotedanjemu političnemu značaju krščanskih socialstov, kar je bila glavna zahteva partije, se je še najlaže odrekel. Če so bili krščanski socialisti že dobrih deset let protiklerikalno usmerjeni in če jim je klerikalizem pomenil nedopustno vmešavanje Cerkve v politiko, potem si v teh okoliščinah namreč niso mogli dovoliti snovanja nove krščanske stranke. Zagovarjal pa je stališče, da nima nihče pravice ustvarjati politično enotnost tako, da odjemlje nazorski značaj in njemu ustrezno dejavnost. V to sta Kidrič in Kardelj sicer privolila, vendar sklepa niso vnesli v besedilo izjave. To naj bi storili s posebnim aktom, ki pa ga nikoli niso sprejeli. Izjavo je torej Kocbek podpisal šele, ko je dosegel, da krščansko-socialistična skupina ohrani kulturni značaj in specifične povojne naloge med slovenskimi kristjani.⁸⁰⁹

Verjetno pa se Kocbek v tistem trenutku niti ni zavedal daljnosežnega pomena Dolomitske izjave oziroma ji ni pripisoval važnejšega pomena, saj niti ni vedel za njene prave razloge. Ni vedel, da sta se Kardelj in Kidrič podredila pritisku jugoslovanskega vrhovnega štaba in centralnega komiteja, ki je v tem času zaostрил kritiko, češ da se slovenska partija nedopustno "utaplja" v Osvobodilni fronti, zato se mu vprašanje, podpisati izjavo ali ne, v bistvu sploh ni postavljalo. To vprašanje si je začel zastavljati šele trideset let pozneje, ko so se že pokazale vse njene daljnosežne posledice.⁸¹⁰

Zaradi svojega značaja Dolomitska izjava še danes ostaja ena izmed stalnic zanimanja poznavalcev in raz-

⁸⁰⁸ Čepič, Nekaj stopinj revolucije v pluralni dobi, str. 107, 108.

⁸⁰⁹ Kocbek, Svoboda in nužnost, str. 302, 303.

⁸¹⁰ Inkret, In stoletje bo zardelo, str. 192–194.

iskovalcev novejšje zgodovine. Tone Ferenc je na posvetu ob 60. obletnici ustanovitve Osvobodilne fronte celo dejal, da je prepričan, da bo prej umrl, preden bo prišlo do soglasja o njenem značaju, saj ga ni niti med takrat enakomislečimi, kaj šele med drugimi.⁸¹¹ Tako je tudi Kocbek v že omenjenem intervjuju s Pahorjem označil njen značaj kot pozitiven, pa tudi kot negativen: "Najprej pozitivnega. Prej ali slej je moralo priti v osvobodilnem gibanju do piramidalne strukture, spontano gibanje je moralo prej ali slej dobiti trdno notranjo zgradbo.

Za našo skupino lahko povem, da ni bila le pripravljena, ampak tudi sposobna, da se akcijski enotnosti Osvobodilne fronte v prid odreče svojim trenutnim in posebnim političnim koristim, o tem pričuje prav dolomitska izjava. Partija pa se je odločila, da enotnost Osvobodilne fronte preobrazi v svojem smislu, ker ni bila niti pripravljena niti sposobna stopiti iz ekskluzivnega prostora ozke oblastniške miselnosti v medčloveški prostor. Tu, s to nepripravljenostjo in nesposobnostjo za širše človeške dimenzije pa se začena negativni značaj Izjave. Prepričan sem, da bi to novo akcijsko enotnost lahko dosegli z ustrežnejšo strukturo osvobodilnega gibanja, če bi šlo samo za to. Glede na temeljne cilje Osvobodilne fronte bi bila namreč daleč učinkovitejša struktura, v kateri ne bi bilo politične diskriminacije in v kateri bi se mogel odpreti tak kohezijski proces, da bi v njem s svojo iniciativo ustvarjalno sodelovale vse tri temeljne skupine.

Najhujše je bilo dejstvo, da je partija pri tem opravilu uporabila nasilje. Naša skupina je doživela najusodnejši udarec. V ozračje OF se je vrnilo nekaj tujega in nevarnega, začutili smo nadslovenske in naddemokratske namene. Partija je ukinila osvobodilno enakopravnost in si začela graditi svojo izključno oblast. Začel je delovati tihi teror."⁸¹²

⁸¹¹ Ferenc: Razprava, str. 312.

⁸¹² Kocbek, Svoboda in nujnost, str. 300.

Izvajanje Dolomitske izjave in odmevi nanjo

Prvega marca so vse tri osnovne skupine svojim aktivistom poslale okrožnice, krščansko socialističnim in sokolskim aktivistom zadnje, ker poslej njihov aktiv ni več obstajal samostojno.

Centralni komite KPS je v svoji okrožnici o tolmačenju in izvajanju izjave, ki je bila pisana v zelo podobnem stilu kot že omenjeno Kidričevo pismo Miri Svetini - Vlasi, zapisal, da so se pri nekaterih krščanskih socialistih na terenu (torej ne v vodstvu skupine) začele pojavljati težnje, ki so slabile in rahljale enotnost OF, tako da je pretila nevarnost, da bi se iz enotnega vseljidskega gibanja spremenila v koalicijo. Pojave v skupini, pojasnjuje okrožnica, je potrebno razumevati z vidika dejstva, da je dosedanja politika londonskih beguncev propadla, da so se le-ti nujno morali zateči k manevriranju in da bo protirevolucija morala pričeti z iskanjem svojih postojank znotraj samega osvobodilnega gibanja. Trenutno seveda krščanski socialisti nimajo nobene zveze z begunsko vlado v Londonu, nadaljuje okrožnica, toda jasno je, kam vodijo nekateri procesi in kakšne posledice bi nastale, če Centralni komite KPS ne bi ukrepal. Po mnenju Centralnega komiteja KPS sta namreč obstajali dve možnosti: prva, da se krščanskosocialistična skupina dejansko ukine kot samostojna politična organizacija z lastnimi aktivisti in deluje izključno za širitev in utrditev OF, ter druga, manj ugodna, da se krščanski socialisti razglasijo za stranko, vendar je partiji, kakor

je iz izjave razvidno, uspelo doseči bazo za uresničenje prve možnosti.

Nato je Centralni komite KPS podal še praktični postopek za realizacijo izjave v osmih točkah, v katerih je med drugim poudaril, da je potrebno takoj napraviti praktične sklepe glede likvidacije tistih pojavov na terenu, ki se ne skladajo z izvajanjem izjave, ter da je izjava internega značaja, zato ne sme priti v roke sovražniku.⁸¹³

Okrožnica je bila po Godeševi oceni napisana nepričljivo, protislovno in dvoumno. Razvidna je preventivnost ukrepa, tj. podpisa izjave ("kakšne posledice bi nastale, če Centralni komite ne bi pravočasno reagiral"), ker se je, kot so bili v vodstvu KPS prepričani, naglo približeval konec vojne ("ves pojav je treba razmotrivati skozi prizmo bližajočega konca"). Po njihovem mnenju naj bi to nujno ("objektivno") pomenilo, da mora priti do poizkusa razdiranja osvobodilnega gibanja ("reakcija bo poskušala na vseh koncih in krajih izrabiti slabe postojanke osvobodilnega gibanja v svoje name-ne"), čeprav takrat še nič ni kazalo na to, kaj šele, da bi imeli komunisti kakšne konkretne dokaze za to ("pri krščanskosocialistični skupini stvar še ni prišla do kakih londonskih stremeljenj ali protislovnih pozicij").⁸¹⁴

Prav tako je svojim aktivistom poslalo okrožnico, peto po vrsti, vodstvo sokolstva. V njej so ponovno poudarili, da v OF niso vstopili kot politična stranka, zato v okviru Sokola ni mogoče kakršno koli politično organiziranje, ter da vsi delavci v OF odgovarjajo za svoje delo prvenstveno po liniji OF, kar pomeni, da so naloge v OF prvenstvenega značaja, zato ne smejo prevzemati nobenih drugih, posebno ne skupinskih nalog (tj. npr. dela v sokolskih društvih), ki bi jih pri delu na terenu, okraju ali v okrožju ovirale.⁸¹⁵

Na zadnji, deveti okrožnici, ki jo je vodstvo krščanske skupine v OF poslalo svojim aktivistom, je bil v zgornjem levem kotu z rdečo barvo odtisnjen znak krščanske skupine v OF: Triglav in kladivo s križem. V

⁸¹³ ARS, AS 1487, t.e. 8, Okrožnica CK KPS o težavah s krščanskimi socialisti v OF in navodila za delo v tem smislu – poverjeništvom CK in okrožnim komitetom KPS, 1. marec 1943; DLRS, knjiga 5, dok. 4.

⁸¹⁴ Godeša, Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno, str. 67, 68.

⁸¹⁵ DLRS, knjiga 6, dok. 6.

njej je bilo zapisano, da kristjani v OF "prepuščajo vodstvo politično družabnega procesa pravim današnjim političnim silam, sami pa se iz načelnih in zgodovinskih razlogov omejujejo le na čisto človeško dejavnost". Nato so se dotaknili še vprašanja organizacije lastnih aktivistov, političnih delavcev v OF. Njihovo opustitev je vodstvo kršćanske skupine objasnilo z naslednjimi besedami: "Od vsega početka, ko so se politični delavci OF rekrutirali iz skupin in ko OF še ni v vsem obsegu sprejela vzgojo aktivistov v svoje roke, je kršćanska skupina tiste aktiviste, ki so pripadali njenim vrstam, povezala v skupnost in jim z okrožnicami, poleg duhovnih, dajala tudi politične smernice. Pri tem je vodstvo skupine aktiviste stalno opozarjalo, da je njihovo delo krepitev OF in da nikoli ne smejo zapasti skušnjavi ter krepiti del na račun celote. Sčasoma pa se je vedno določneje kazala slabost take ureditve. Zaradi pomanjkanja trdnega skupnega vodstva in skupne ter enotne vzgoje, zaradi pomanjkanja skupnega okvira in rasti, ne samo, da ni prišlo do potrebnega človeškega zblizanja med aktivisti, ampak se je med njimi pojavljalo sektaštvo, nepravilna delitev dela in celo brezdjelje. Vsaka skupina se je brigala le za svoje aktiviste in kjer ti zaradi osebne nezrelosti ali skupinskega sektaštva niso ustvarili pogojev skupnega dela in pravega tovarišstva, tam so se med aktivisti najbližjih skupin pričeli odnosi koaliranih strank. Kar se naših aktivistov tiče, so se zaradi politične nezrelosti, preslabe revolucionarnosti in zaradi človeškega strahu pred drugimi tovariši, strahu, nevednega pravega kristjana, nevarno pomikali nazaj na stare pozicije in ustvarjali nevarno strankarsko politično razpoloženje. Osnovni kader aktivistov OF je zaradi tega pričel izgubljati na svoji enotnosti in na svojem skupnem avantgardnem značaju.

Potem, ko so vodstva ustanovnih treh skupin na podlagi primerov pretresla dejanski stan aktivistov OF, so prišla do zaključka, da je vprašanje aktivistov vseh skupin treba rešiti iz gledišča OF kot celote, ne pa iz skupinskih vidikov. Vse skupine popolnoma prepustijo svoje aktiviste izvršnemu odboru OF, da jih enotno vodi, vzgaja ter jim dodeljuje delo. S tem se skupine odrekajo svojim lastnim aktivistom, razen KP, ki ima do

lastnih aktivistov pravico in potrebo kot edina in vodilna stranka osvobodilnega gibanja.”

Na koncu okrožnice pa je vodstvo krščanskosocialistične skupine pozvalo vse kristjane v OF, da svoje delo uravnavajo v skladu z duhom okrožnice, ter obenem izrazilo popolno zaupanje v Komunistično partijo Slovenije, da bo s “prevzemom odgovornosti, ki ji jo nalaga slovenski razvoj, izpolnila vse nade revolucionarnih kristjanov”.⁸¹⁶

Izjavo so nato potrdili še konec aprila na zboru aktivistov na Pugledu. Glavni referat na zboru je imel Edvard Kardelj, ki je v svojem govoru poudaril, da je imela partija socializem že od začetka za svoj cilj, iz njegovega razmišljanja pa je tudi razvidno, da socializem kot cilj a priori vzpostavi vodilno vlogo komunistov nad ostalimi ljudmi. Iz tega razloga je bilo za njega logično in nujno, da pokorijo krščanske socialiste, ki so imeli svojo “razredno bazo” v vernem kmečkem prebivalstvu, kajti kmet ne more biti “vodnik tega osvobodilnega boja, je pa dober borec za njegove cilje”. Kardelj je torej sam poudaril, da je partija vnesla “v politično strukturo slovenske družbe novo diferenciacijo”, in sicer diferenciacijo glede na njen “razredni boj”, četudi so mnogi poudarjali, da je Dolomitska izjava pripomogla prav k večji enotnosti v OF.⁸¹⁷ Predsednik IOOF Josip Vidmar je na primer v svojem uvodnem govoru dejal, da “Izjava pomeni korak naprej, ne v načelnem, pač pa v konkretnem organizacijskem pogledu večje enotnosti našega dela na terenu”.⁸¹⁸

Kljub takšni predstavitvi pa je izjava naletela tudi na neodobranje. Kocbeku naj bi na zborovanju na Pugledu sicer uspelo zavriniti pomisleke nekaterih krščanskih socialistov (Jože Penca, Jože Brejc itd.), ki so svarili pred morebitno samovoljo in privilegiranim položajem komunistov,⁸¹⁹ vendar se je kljub temu s pod-

⁸¹⁶ ARS, AS 1502, t.e. 2, Okrožnica št. 9 vodstva krščanske skupine v OF – aktivistom krščanske skupine v Osvobodilni fronti, 1. marec 1943; DLRS, knjiga 6, dokument št. 5.

⁸¹⁷ Hribar, Posledice pokoritve krščanskih socialistov, str. 991–994.

⁸¹⁸ ARS, AS 1487, t.e. 43, Referat Josipa Vidmarja na posvetovanju aktivistov OF na Pugledu; DLRS, knjiga 6, dokument št. 118.

⁸¹⁹ Inkret, In stoletje bo zardelo, str. 197.

pisom Dolomitske izjave "bela garda" okrepila, saj so vanjo začeli vstopati tudi tisti, ki se niso mogli odločiti za eno ali drugo stran in ki niso verjeli v komunistično OF.⁸²⁰ Znan pa je tudi primer partizanskega komandanta Janeza Marna Črtomira, krščanskega socialista, ki je že pred tem želel svoj bataljon vezati na skupino krščanskih socialistov in ostati zunaj enotne vojaške organizacije, se pravi zunaj poveljstva glavnega štaba. Po kapitulaciji Italije naj bi mu dokazali zveze s protirevolucionarno organizacijo, zaradi česar so ga aretirali, v času nemške ofenzive oktobra in novembra 1943 pa je iz zaporov pobegnil in postal organizator svojega četniškega odreda, ki so ga partizani poimenovali "Črna roka".⁸²¹

Poleg tega so 16. marca člani skupine krščanskih socialistov iz Ljubljane (Tone Toman, Stane Kovač in Jožica Tomanova) poslali krščanskim socialistom v vodstvu OF Edvardu Kocbeku, Marijanu Breclju in Tonetu Fajfarju pismo, v katerem so zapisali, da se jim 9. okrožnica sicer zdi korak naprej v utrjevanju medsebojnih odnosov, a imajo pomisleke o tistem delu, ki govori o odpovedi aktivistov in nejasno formulira pravice o izražanju in združevanju krščanskih socialistov kot skupine. Krščanski socializem je namreč po njihovih besedah "edinstvena sila, ki predstavlja res napredne katoličane, ki so se odločili za nov red, zato si moramo ohraniti tudi v naprej nekako samostojno obliko skupine, ki ne bo organizirana v političnem smislu temveč nazorskem. Če pa hočemo ohraniti skupino, moramo ohraniti tudi sistem aktivistov, ali kakor ste napisali v okrožnici št. 7 princip aktivistov."⁸²²

Točka d v Dolomitski izjavi, ki pravi: "ker bo OF organizirala enotno vzgojo OF se KS (krščanski socialisti – op. avt.) skupina odreka sleherni posebni organizaciji lastnih aktivistov", se jim je tudi zdela v nasprotju z okrožnico št. 7, v kateri je bilo v končnem odstavku zapisano: "Postavili smo načela: ne politična organizacija v smislu stranke, ampak skupina z lastnim vod-

⁸²⁰ Hribar, Apologija politika Edvarda Kocbeka, str. 178.

⁸²¹ Lubej, Odločitve, str. 286.

⁸²² DOO NOG, knjiga 10, dok. 133.

stvom in aktivisti. Če smo se odpovedali množičnemu organiziranju in obdržali le princip aktivistov, ni seveda s tem še rečeno, da sme imeti naša skupina le toliko svojih sodelavcev, kolikor je po proporcju določeno mest za sestavo OF. Omejitev ni postavljena številčno ampak kvalitativno.”⁸²³

Nasprotovali so torej ukinitvi njihove skupine in s tem zvezano premajhno garancijo svobode združevanja in izražanja v nazorskem smislu ter izrazili vtis, da se “KP nekako boji resnega revolucionarnega tekmeča, ker smo, če pogledamo celotno naše delo za OF res veliko doprinesli in to bolj iz idealizma in notranje prepričanosti, kot pa iz kake disciplinske vezanosti. Upoštevati moramo, da smo KS, vse doprinašali in gradili za OF, medtem ko je KP gradila za svojo lastno politično stranko”.⁸²⁴

Na njihove očitke je odgovoril Kocbek v pismu, ki sta ga napisala skupaj z Brecljem 13. maja 1943. V njem je zapisal, da sta okrožnica št. 7 in izjava v nasprotju le za tistega, ki gleda na stvari statično in ne razvojno, kakor je edino pravilno, ter dodal: “Ne samo, da je ves politični razvoj pri nas zahteval tako organizacijsko formo OF, kakor je bila do konca lanskega leta, ampak tudi notranji razvoj osnovnih treh skupin ni mogel naenkrat pripeljati do take enotnosti, kakor je danes ustvarjena. (...) Če je razvoj pripeljal tako daleč, da smo mogli tudi praktično izvesti enotno vodstvo in vzgojo političnih delavcev osnovnih skupin, potem je to prav tako uresničenje naših ciljev, kakor npr. ciljev v KP.”⁸²⁵

Kocbek je vztrajal pri trditvi, da bi tisti, ki bi obravnaval zlitje skupinskih aktivističnih organizacij v skupno OF organizacijo pod vodstvom IO za krnitev skupinskih pravic ali teženj, dokazal, da ne razume narodne in napredne enotnosti. Pri tem pa je opozoril, da so aktivisti, ki so mislili, da gre za dejansko likvidacijo skupine, izjavo napačno razumeli: “Če smo namreč ugotovili, da po tej Izjavi nimamo več opravka s posameznimi skupinskimi aktivisti, temveč le še z aktivisti OF, ni s tem

⁸²³ Prav tam.

⁸²⁴ Prav tam.

⁸²⁵ Kocbek, Osvobodilni spisi I, str. 314, 315.

rečeno, da skupine ni več, in da skupina nima tako v sedanosti kakor v bodočnosti svojega razloga za obstoj in delo. Res je nasprotno, da naša skupina ni omejena le na aktiviste, ampak obsega vse vredne predstavnike nazorske kvalitete, ki so obenem revolucionarji, obenem pa je res, da naloge naše skupine niso omejene le na politično območje, ampak segajo na druga, še širša in globlja območja. Govoriti o likvidaciji krščanske skupine v OF pa bi se poleg tega še reklo nasprotovati osnovnim načelom OF, ki postavlja svobodo izpovedovanja nazorov na važno mesto.”⁸²⁶

Kocbek se je namreč v skladu s pogajanjem pred podpisom izjave (ki pa jih nikoli niso vnesli v besedilo), odrekel političnemu značaju krščanskih socialistov, vendar je želel ohraniti nazorski značaj skupine. Zato je 5. oktobra 1943 tudi organiziral zborovanje krščanskosocialistične skupine, čemur je Kidrič sprva močno nasprotoval, češ da nasprotuje “pugleški izjavi”, s katero so na zboru aktivistov na Pugledu potrdili Dolomitsko izjavo, vendar je kasneje popustil, nazadnje pa naj bi mu celo razodel (nekako) skrivno ljubezen do krščanske skupine ter dejal, da bo dokumentacija o kristjanih v slovenskem osvobodilnem boju odločilno vplivala na povojni razvoj ostalih komunističnih strank.⁸²⁷

Da bi krščanske socialiste, pri katerih je izjava nalletela na odpor, prepričal o njeni pomembnosti, je Izvršni odbor OF v Ljubljano poslal še Frančka Majcna. Poslali so ga zato, ker so verjeli, da bo on bolje kot kdorkoli od ljubljanskih krščanskosocialističnih aktivistov branil stališča izjave, in res se niso zmotili. Komunist Krivic in Šentjurčeva sta Kardelju pisala, da so ga bili veseli takoj po prvem razgovoru, da je veliko prispeval k izboljšanju v odnosih in da je “tako rekoč rešil situacijo med KS”.⁸²⁸

Stvar pa se je deloma zapletla tam, kjer Kardelj ni pričakoval – pri sokolih. Zoran Polič se je namreč postavil na stališče, da “Izjava ne velja za Ljubljano, da je ne gre rigorozno tolmačiti”, ter da “njihovi ljudje, ki delajo

⁸²⁶ Kocbek, Osvobodilni spisi II, str. 38, 39.

⁸²⁷ Kocbek, Listina, str. 339–342.

⁸²⁸ Tršan, OF in Dolomitska izjava.

s sredinskimi elementi, nimajo časa biti v OF". Krivic je poročal, da so se ostali vodilni sokoli pasivizirali že prej in da je situacija z njimi izven Ljubljane drugačna, ker "zunaj absolutno nič nimajo in vedo, da ne bodo imeli". Šentjurčeva je bila manj kategorična kot Krivic, ki je za Poliča celo zapisal, da sabotira izjavo. Menila je, da obstaja le nevarnost, da bi se nekateri bivši funkcionarji sokolov polastili vodilne vloge, predvsem v Mostah in Šiški, in da bi se mednje vrinili še mihailovičevci. Tudi zato je Kardelj naročil Šentjurčevi, naj pride Polič čim prej iz mesta k njim na osvobojeno ozemlje in naj zatem reorganizirajo frontno poverjenišтво v mestu tako, da bo sestavljeno le iz treh članov, in naj mu ne dajo prevelikih pravic odločanja. Partijsko poverjenišтво pa naj bi obšlo frontno tudi tako, da bi se v osnovnih vprašanjih neposredno posvetovalo z Izvršnim odborom OF, kateremu naj bi pismeno poročal tudi okrožni odbor OF, ne pa samo poverjeništvu tako kot dotlej. S tem naj bi ljubljansko poverjenišтво Izvršnega odbora OF postalo samo "splošno predstavništvo".⁸²⁹

Polič, ki je šel nato v partizane, a je še vedno bedel nad sokolsko dejavnostjo v Ljubljani, si je v juliju in avgustu stalno dopisoval z Viktorjem Repičem, članom poverjenišтва OF za Ljubljano, s katerim sta med drugim obravnavala tudi izjavo in medsebojne odnose, predvsem s komunisti, pri čemer sta ugotovitve, ki so bile zaupne, šifrirala. Repič je opazal pri sokolih, ki so bili vključeni v partijo in ki niso bili močnejše vezani na sokolsko skupnost, da imajo na odnose in sodelovanje z OF drugačne poglede kot sokoli, ki jim je bila "sokolska skupnost še vedno živa in trdna". Ti niso hoteli imeti posebnih povezav po sokolski liniji niti opravljati "izključno delo med Sokoli in nacionalno sredino". Po pogovorih s partijo pa so se zelo hitro razširile govorice o razpustu sokolske skupine in o njeni nepotrebnosti.⁸³⁰

⁸²⁹ Prav tam.

⁸³⁰ Tršan, OF in Dolomitska izjava.

PRILOGA

IZJAVA KOMUNISTIČNE PARTIJE SLOVENIJE, SLOVENSKEGA SOKOLSTVA IN KRŠČANSKIH SOCIALISTOV DNE 1. MARCA 1943 O OKREPITVI POLITIČNE IN ORGANIZACIJSKE ENOTNOSTI OSVOBODILNE FRONTE POD VODSTVOM KPS ⁸³¹

KPS, slovensko Sokolstvo in krščansko socialistična skupina ugotavljajo, da je njihovo dosedanje sodelovanje omogočilo uspešen, v slovenski narodni zgodovini edinstven slovenski nacionalni upor in da zahtevajo bodoče naloge slovenske osvobodilne borbe njihovo še tesnejšo strnitev. Zato podajajo naslednjo izjavo.

I.

Aprilski zlom 1941 je bil hkrati moralnopolitični in organizacijski polom vse legalne slovenske politike, vseh uradno priznanih političnih strank, pa tudi reakcionarnega in protiljudskega družbenega vodstva slovenske nacionalne usode.

Po aprilskem zlomu so borbo za osvoboditev in združitev slovenskega naroda nujno morale prevzeti nove sile.

Ustanovni sestanek Osvobodilne fronte, ki so se ga udeležili zastopniki Centralnega komiteta KPS, slovenskega Sokolstva, krščanskih socialistov in slovenskih kulturnih delavcev, je že po svoji sestavi izrazil temelje bodoče resnično nacionalne in ljudske slovenske politike. Sokolska skupina, ki se je že v predaprilski Jugoslaviji borila proti izkoriščanju Sokolstva v protinarodne in protiljudske namene, se je udeležila snovanja OF v smislu sokolskih narodno obrambnih nalog in smotrov ter je vključila slovensko Sokolstvo v Osvobodilno fronto, Krščansko socialistična skupina se je pridružila ustanovnemu sestanku OF kot izraz revolucionarno demokratičnih procesov med slovenskimi katoliškimi množicami, procesov, ki so se razvijali že v stari Jugoslaviji. Slovenska kultura je s svojim sodelovanjem manifestirala, da se hoče ob strani naj doslednejšega

⁸³¹ Objavljeno v DLRS, knjiga 6, dok. 3.

slovenskega nacionalnega in družbenega razreda – delavskega razreda Slovenije – boriti za osvoboditev in združitve slovenskega naroda ter za srečno bodočnost delovnega ljudstva Slovenije. KPS je kot stranka prevzela avantgardno vlogo v slovenskem narodnem osvobodilnem gibanju.

Komunistična Partija Slovenije je kot sestavni del Komunistične Partije Jugoslavije edina stranka, ki je aprilski zlom ni kompromitiral, ki je ves čas svojega obstoja pravilno razumevala ter zastopala slovensko nacionalno vprašanje in ki je zavzela pravilno stališče ob vseh odločilnih prekretnicah za slovensko nacionalno usodo. Glede na to dejstvo, dalje glede na dejstvo, da je Komunistična Partija Jugoslavije sekcija Komunistične Internacionalne – svetovne stranke mednarodnega proletariata, najnaprednejšega družbenega razreda v zgodovini človeštva – in pa glede na dejstvo, da je Sovjetska zveza vzela v svoje roke usodo zatiranih narodov ter stvar vsega svobodoljubnega človeštva, je bila za obstanek in bodočnost slovenskega naroda edina rešitev v tem, da prevzame Komunistična Partija Slovenije iniciativo za Osvobodilno fronto kot vsenarodno organizacijo za osvoboditev in združitve slovenskega naroda. V pobudi Komunistične Partije Slovenije se je tudi zrcalilo, da je družbeno vodstvo slovenskega naroda po polomu predaprilske protiljudske in protinacionalne politike prešlo na slovensko delovno ljudstvo z delavskim razredom na čelu. V dejanski slovenski politiki se je pričel tako uresničevati Cankarjev izrek: “Na tvojih plečih, na plečih delavca-proletarca, sloni bodočnost naroda, naroda proletarca.”

Ustanovni sestanek OF slovenskega naroda je pravilno ugotovil, da je resnična, končna in trajna rešitev slovenskega narodnega vprašanja zajamčena le s popolnim zlomom imperialističnega sistema, ki že desetletja v tej ali oni obliki uklepa slovenski narod in z naslonitvijo slovenskega naroda izključno na Sovjetsko Zvezo. Pravilnost teh ugotovitev je potrdil ves nadaljnji razvoj tako slovenske narodne osvobodilne borbe kakor svetovne osvobodilne vojne proti fašističnemu imperializmu in barbarstvu.

OF je bila od vsega početka zasnovana in zami-

šljena kot vsenarodna organizacija, v katero imajo ne glede na politične, svetovnonazorske, tradicionalne in družbene razlike enakopravni dostop vsi Slovenci in vse zares patriotične slovenske skupine, ki jih ni omadeževalo izdajstvo in sodelovanje z okupatorji. Vsenarodni značaj, ki ga zastopa OF, je omogočil združitev vseh pozitivnih slovenskih sil in je dokazal, da vodijo tako proletariat Slovenije kakor ustanovne skupine OF zares prístni nacionalni motivi.

Nastop bele garde, ki so jo spočeli in organizirali reakcionarni protinarodni in protiljudski, v predaprilski Jugoslaviji vladajoči krogi, kakor tudi izdajalska vloga tako imenovane sredine, ki je dejansko zgolj privesek bele garde, sta dokazala, da je protiljudska reakcija izdala slovenski narodni interes iz svojih razrednih razlogov.

Tudi s svoje plati sta potrdila pravilnost ugotovitve, da pripada družbeno vodstvo slovenskega naroda proletariatu Slovenije in da je za slovensko nacionalno bodočnost pravilna samo pot, ki jo je že prehodil veliki ruski narod.

II.

Enotnost osvobodilne borbe, ki jo bije slovenski narod na življenje in smrt, kakor tudi vsi drugi razlogi, naštetí v zgornjih ugotovitvah, zahtevajo, da se Osvobodilna fronta dosledno razvija v smeri vse krepkejšega in enotnega vseljidskega gibanja slovenskega naroda. Upoštevajoč to temeljno potrebo slovenske osvobodilne borbe in slovenske nacionalne ter ljudske bodočnosti, soglašajo ustanovne skupine OF v naslednjih dejstvih:

a) Osvobodilna fronta slovenskega naroda je enotna vseljidska politična in nacionalna organizacija slovenskega naroda. Vodi jo njen Izvršni odbor, ki predstavlja tudi enotno politično in organizacijsko vodstvo aktivistov Osvobodilne fronte.

b) Avantgardna vloga v slovenskem osvobodilnem gibanju pripada glede na njen program, organizacijsko strukturo, strategijo in taktiko Komunistični Partiji Slovenije kot avantgardi najnaprednejšega slovenskega družbenega razreda – proletariata Slovenije. Vse tri skupine ugotavljajo, da sta KPS in njeno vodstvo

avantgardno vlogo Partije s pravilno politično linijo in organizacijo osvobodilne borbe slovenskega naroda tudi dejansko izpričala. Nujna posledica vsega tega je, da se Komunistična Partija Slovenije, ki je zgrajena in vodenjena po organizacijskih in političnih načelih boljše vizma in ki predstavlja kot celota ter z vsako svojo organizacijsko postojanko avantgardno središče osvobodilnega boja, širi, razvija in utrjuje vsepovsod na slovenskem ozemlju in na vseh področjih slovenskega javnega življenja. Vsak član Partije kot avantgardne organizacije je že avtomatično aktivist OF.

Druge izmed ustanovnih skupin OF ne organizirajo samostojnih strank ali političnih organizacij. Ustrežajoče svojim nacionalnim, političnim in socialnim stremljenjem, ki so glede vseh temeljnih vprašanj istovetna s stremljenji KPS, ne čutijo in ne vidijo nobene potrebe za posebne lastne stranke ali politične organizacije.

c) Slovensko Sokolstvo je zaradi svojega narodno vzgojnega značaja vse od ustanovitve OF priznavalo KPS kot edino politično stranko, ki more po svojem programu, organizaciji in disciplini v osvobodilni borbi in v bodočnosti voditi politično življenje slovenskega naroda. Na tej osnovi je slovensko Sokolstvo v Osvobodilni fronti ustanovilo in ohranilo svoje razmerje do KPS ter ostaja pri svojem prvotnem sklepu, da ne organizira lastnih političnih aktivistov.

d) Razmerje med krščansko socialistično skupino in KPS je v skladu z dejanskim stanjem stvari in v interesu OF tako, da je in ostane krščansko socialistična skupina izraz prehajanja slovenskih katoliških množic na napredne nacionalne in družbene pozicije ter njihovega sodelovanja na takih pozicijah. Zaradi tega krščansko socialistična skupina ne organizira in ne bo organizirala posebnih lastnih političnih organizacij. Ker bo Osvobodilna fronta organizirala enotno vzgojo za aktiviste OF, se krščansko socialistična skupina odreka sleherni posebni organizaciji lastnih aktivistov. Njeni aktivisti se obvežejo, utrjevati in širiti izključno OF slovenskega naroda. V OF kot vseljudski politični in osvobodilni organizaciji slovenskega naroda ima slovenski kristjan polno možnost svojega vsestranskega političnega izživljanja. Vodstvo krščansko socialistične skupine

kot nazorske skupine ostaja idejno vodstvo prehajanja slovenskih katoliških množic na napredne pozicije in njihovega sodelovanja na takih pozicijah.

e) Kader aktivistov OF vodi v organizacijskem in političnem pogledu IOOF kot celota. Aktivisti odgovarjajo IOOF kot celoti. Posebni skupinsko politično organizacijski stiki s tem prenehajo (kar pa glede na točko b ne zadeva KPS kot stranke).

f) Uvede se enotna vzgoja za aktiviste OF po smernicah in na temelju materiala, ki ga določi IOOF.

g) Pri okrožnih odborih OF se osnujejo krožki aktivistov OF, ki imajo nalogo, da se bavijo z vzgojo aktivistov in da skujejo iz aktivistov organizacijsko, politično in moralno enoto. Kader KPS je dolžan posvetiti posebno skrb revolucionarni vzgoji vseh aktivistov. Stremeti mora za ustvaritvijo kar najpristnejšega vzdušja borbenega tovarištva.

Vse tri ustanovne skupine dvignejo kader aktivistov OF s tem, na višjo razvojno podlago. Kader aktivistov OF postane kader izbranih osvobodilnih borcev, ki ga enotno vodi IOOF.

Aktiviste OF postavlja IOOF. Za osvobodilne borce pomeni čast, biti sprejet med aktiviste OF.

Za KPS:

Edo Kardelj

Kidrič Boris

Leskošek Franc

Za slovensko Sokolstvo:

Andrej Hribar (Josip Rus)

Drejče Jaklič (Franjo Lubej)

Za krščansko socialistično skupino:

Edvard Kocbek

Fajfar Tone

Miha Borštnik (dr. Marijan Breclj)

Graditev ljudske oblasti

Zarodek najvišjega slovenskega zakonodajnega in izvršnega organa je bil vzpostavljen že v prvem okupacijskem letu, septembra 1941, ko se je Vrhovni plenum Osvobodilne fronte konstituiral v Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO) in tako dobil značaj najvišje narodne oblasti na slovenskem ozemlju. 27. junija 1942 ustanovljeni Narodnoosvobodilni svet na partizanskem ozemlju z osmimi poverjeništvii za posamezna upravna področja pa je Kidrič celo zanosno označil za vladu, medtem ko naj bi bil Zbor odposlancev narodnoosvobodilnih odborov, ki ga je IOOF pripravljajl avgusta 1942, a ga je onemogočila italijanska ofenziva, slovenski parlament. Vendar je bil Kardelj nekoliko manj evforičen in je sredi julija pisal o tej "vladi" kot "največji neumnosti" in "malce smešni opereti", za katero bi bilo bolje, da je ne bi bilo in da bi raje imeli le nekakšno "administrativno komisijo".⁸³²

Pravi mejnik v razvoju slovenske državnosti v novi Jugoslaviji je s svojimi sklepi postavilo zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora 19. in 20. februarja 1944 v Črnomlju. S sklicanjem v Kočevju izvoljenega Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora (SNOO) na prvo zasedanje v Črnomelj, na katerem se je preimenoval v Slovenski narodnoosvobodilni svet (SNOS), je ta namreč postal najvišji predstavniški organ slovenske državnosti v okviru Demokratične federativne

⁸³² Ferenc, *Oblikovanje slovenske (federalne) države 1941–1944*, str. 215, 216.

Jugoslavije (DFJ). V primerjavi s t. i. kočevskim zborom, ki je bil predvsem manifestativne in deklarativne narave, saj na njem ni bil sprejet noben sklep, ki bi jasno določal položaj slovenskega naroda v novi nastajajoči jugoslovanski skupnosti, je imelo črnomaljsko zasedanje SNOS-a izrazito konstitutivni značaj, njegovi odloki pa so bili temelj narodne oblasti.⁸³³ Po tem zasedanju se je slovenska ljudska oblast v okviru DFJ do osvoboditve vse dežele samo še dopolnjevala, saj je predsedstvo SNOS 5. maja 1945, tik pred osvoboditvijo, v Ajdovščini postavilo Narodno vlado Slovenije. V Črnomlju določena sestava najvišjih slovenskih državnih organov je, če ne upoštevamo postavitve slovenske vlade, ostala v bistvu nespremenjena do izglasovanja prve slovenske ustave 16. januarja 1947.⁸³⁴

⁸³³ Ferenc, Organizacija partizanske oblasti, uprave in samouprave, str. 721.

⁸³⁴ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 677.

Kočevski Zbor odposlancev slovenskega naroda

Z odlokom z dne 11. septembra 1943 je Izvršni odbor OF razpisal volitve odposlancev slovenskega naroda, ki so potekale med 20. in 25. septembrom.⁸³⁵ Odlok je določil, da se voli na 500 volivcev enega odposlanca, na vsak bataljon NOV pa dva odposlanca. Na prvem Zboru odposlancev slovenskega naroda, ki je potekal od 1. do 3. oktobra 1943 v Kočevju, je bilo tako prisotnih 572 izvoljenih odposlancev, 78 delegiranih odposlancev in nekaj predstavnikov osrednjih vodstvenih organov narodnoosvobodilnega gibanja Jugoslavije (Sretan Žujović, Vlada Zečević, Milovan Đilas, Vladimir Dedijer), med njimi predsednik Izvršnega odbora Avnoja dr. Ivan Ribar, zastopniki narodnoosvobodilnega gibanja hrvaškega naroda (dr. Pavle Gregorić, Andrija Hebrang, dr. Vladimir Bakarić, Čanica Opačić in Božidar Magovac) in vodja zavezniške oziroma anglo-ameriške vojaške misije za Slovenijo, major William Jones. Vsega skupaj je bilo udeleženih 650 oseb, to pa je po Ferencjevih besedah pojav, kakršnega ni zaslediti pri nobenem drugem odporniškem gibanju v Evropi med drugo svetovno vojno.⁸³⁶

Vendar je zbor, ki je potekal v dvorani bivšega Sokolskega doma (sedaj Šeškov dom), iz varnostnih razlogov potekal le ponoči. Tako je 1. oktobra 1943 ob deve-

⁸³⁵ Polič, Čudežna pomlad, knjiga 3, str. 38, op. 14.

⁸³⁶ Ferenc, Nekaj doneskov k problematiki zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, str. 405–412.

tih zvečer predsednik IOOF Josip Vidmar z odra, nad katerim je dominiral Cankarjev napis "Narod si bo pisal sodbo sam", pozdravil odposlance ter goste in nato na kratko orisal značaj in pomen zbora. Prebral je tudi odlok Izvršnega odbora OF o zasedanju Zbora odposlancev slovenskega naroda, ki je razglasil zasedanje zbora odposlancev za odprto in določil njegove naloge, to je, da kot ljudsko predstavništvo slovenskega naroda, ki enkratno zaseda, obravnavava vprašanje slovenskega narodnoosvobodilnega boja, sprejme sklep o predstavnstvu in vodstvu slovenskega narodnoosvobodilnega boja in začasnih organih ljudske oblasti slovenskega naroda v vojnem obdobju, izbere plenum in Izvršni odbor OF ter slovensko zastopstvo v Avnoju. Odlok je predpisal tudi dnevni red zbora odposlancev.⁸³⁷

*Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju
(Foto: Božidar Jakac, MNZS)*

Po izvolitvi predsednika Zbora odposlancev slovenskega naroda Bogdana Osolnika,⁸³⁸ ki je takoj začel vo-

⁸³⁷ Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem, knjiga 2, str. 72, 73.

⁸³⁸ ARS, AS 1712, t.e. 711D, Sklep Zbora odposlancev slovenskega naroda o predstavnstvu in vodstvu slovenske narodnoosvobodilne borbe in začasnih organih ljudske oblasti slovenskega naroda v vojnem razdobju.

diti zborovanje, so odposlance pozdravili predstavniki jugoslovanskega (dr. Ivan Ribar, Sreten Žujović, Milovan Đilas in Vlada Zečević), hrvaškega (dr. Pavle Gregorič) in slovenskega osvobodilnega gibanja (Jaka Avšič, Tone Kovač, Mara Rupena, Stane Kavčič) ter major Jones.⁸³⁹ Vendar pa je Kocbek zapisal, da so ga govorniki, predvsem "južni bratje", razočarali, saj niso govorili temperamentno in niso bili niti vsebinsko izvirni niti osebno prepričljivi. Še najbolj zanimiv se mu je zdel major Jones, ki se je poklonil slovenskemu junaštvu in slovenskim žrtvam ter ugotovil, da smo si Slovenci zaslužili častno mesto med narodi. Na koncu prve (slavnostne) seje so poslali pozdravno brzojavko predstavnikom treh velikih zavezniških držav (Stalinu, Churchillu in Rooseveltu) Josipu Brozu - Titu, Avnoju, ZAVNOH-u ter Ljubljani in Slovencem neosvobojene Slovenije.⁸⁴⁰

Ko se je drugi dan ob 21. uri začela druga (delovna) seja, so zbor pozdravili delegati iz Slovenskega primorja (Jože Grahor), Štajerske (Peter Stante), Gorenjske (Jože Sluga) in Ljubljane (Vlado Krivic). Kot takratni delovni predsednik zbora odposlancev se Bogdan Osolnik spominja, da so po pozdravu predstavnika primorskih Slovencev z velikim navdušenjem sprejeli poseben sklep o priključitvi Slovenskega Primorja in Istre k svobodni in združeni Sloveniji, s katerim so potrdili politično odločitev Vrhovnega plenuma OF, sprejeto 16. septembra 1943. Makso Šnuderl je teden dni kasneje na prvem kongresu slovenskih pravnikov na Suhorju v Beli krajini označil to dejanje kot uzakonitev enega najpomembnejših aktov Vrhovnega plenuma OF. Tudi v sklepnem proglasu zbora odposlancev je bilo zapisano, da je "Osvobodilna fronta storila zgodovinski korak, ko je s slovenskim aktom pripojila Slovensko Primorje k matični zemlji". Vendar pa sklep ni bil objavljen niti v poročilu o sprejetih dokumentih zbora v Slovenskem poročevalcu niti v posebni brošuri Izvršnega odbora OF o zasedanju. Osolnik predvideva, da so objavo takrat zadržali po posredovanju Edvarda Kardelja, kar sklepa po pismu, v katerem je kritiziral odločitev v Sloveniji in

⁸³⁹ Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem, knjiga 2, str. 74.

⁸⁴⁰ Kocbek, Listina, str. 323.

na Hrvaškem ter svetoval, naj se ti sklepi ne omenjajo v javnem delovanju. Kardelj je pri tem verjetno upošteval svarila iz Moskve, da se bodo vprašanja meja reševala po koncu vojne, pa tudi občutljive reakcije voditeljev italijanske komunistične stranke, s katerimi je vzdrževal pomembne politične stike. Kljub temu sklep zbora odposlancev o priključitvi potrjuje tudi dejstvo, da so ga upoštevali na drugem zasedanju Avnoja, ko so s posebnim odlokom potrdili sklepe kočevskega zbora in enakega hrvaškega organa, ZAVNOH-a, o priključitvi Istre in Slovenskega Primorja.⁸⁴¹

V nadaljevanju seje sta Boris Kidrič in Edvard Kardelj prebrala svoji poročili. Kidrič je najprej precej obširno govoril o vzrokih razpada stare Jugoslavije, njene vojske in političnih strank, o ustanovitvi Osvobodilne fronte, o prispevku in vlogi Komunistične partije Slovenije in delavskega razreda v osvobodilni vojni. Nato je, kot v brošuri "Dve leti Osvobodilne fronte", prikazal razvoj Osvobodilne fronte in razčlenil posamezna obdobja, ki jih je do kočevskega zbora naštel šest. Za prvo periodo, ki je trajala od začetka okupacije do nemškega napada na Sovjetsko zvezo, so bili značilni številni politični sestanki, vzpostavljeni so bili osnovni centri osvobodilnega gibanja ter izvedene tehnične in druge priprave za bodočo množično in oboroženo akcijo proti okupatorju. Drugo obdobje je segalo do pomladi leta 1942, ko so partizani dobili del slovenskega ozemlja. V tem času je prišlo do množičnega poleta osvobodilnega gibanja in nastopa slovenskih partizanov, ki so se s puško v roki borili proti tujemu okupatorju. Z napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo se je namreč začela oborožena vstaja, a Kidrič je očitke protirevolucije, da je Osvobodilna fronta začela s partizanskim gibanjem šele, ko je prenehal pakt Hitler-Stalin, zavrnil z izjavo, da je "Sovjetska zveza tisti činitelj, ki je omogočil nastanek, rast in zmago naše narodnoosvobodilne vojske, ki nam bo omogočil dokončen obračun z našim najhujšim sovražnikom, z nemškim fašističnim imperializmom". V tretjem obdobju, obdobju "prvega slovenskega svobodnega ozemlja", ki je segalo do italijanske ofenzive, je OF pokazala, kako si

⁸⁴¹ Osolnik, Z ljubeznijo skozi surovi čas, str. 468, 469.

predstavlja ljudsko demokracijo. Prve svobodne volitve in takojšnja razdelitev veleposestniške zemlje, ki je bila v rokah tujih okupatorskih posestnikov, so po Kidričevih besedah najboljši dokaz dosledne ljudske demokracije. Česar ni zmogla stara Jugoslavija v 23 letih, je OF izvedla v dveh tednih. Četrto periodo je Kidrič poimenoval periodo "belogardizma", a pri tem je poudaril, da okupatorju in njegovim pomočnikom ni uspelo uničiti vojske, organizacije in gibanja Osvobodilne fronte. Peto obdobje je bilo obdobje spomladanskega poleta 1943, v zadnjem, šestem obdobju pa je OF ponovno osvobodila skoraj polovico Slovenije. Na koncu je Kidrič v svojem referatu še poudaril, da je prvi in temeljni rezultat dveletnega osvobodilnega boja slovenskega naroda njegova narodnoosvobodilna vojska, druga pa je organizacija Osvobodilne fronte oziroma enotnost slovenskih ljudskih množic, utelešena v Osvobodilni fronti.⁸⁴²

Edvard Kardelj je v referatu "O političnem položaju in nalogah osvobodilne borbe" najprej označil narodnoosvobodilni boj. Za njegovo prvo značilnost je navedel pripravljenost slovenskega naroda za boj ter ljudski značaj narodnoosvobodilnega gibanja. Druga značilnost pa je bila v tem, da so znotraj slovenskega naroda obstajali dejavniki, ki so znali spontano prebujene borbene sile slovenskega naroda zbrati in jih povesti v boj: prvi takšen dejavnik je bila Komunistična partija Slovenije, drugi pa skupine slovenskih demokratov in svobodoljubnih ljudi. Nato je Kardelj govoril o programu Osvobodilne fronte in povedal, da je Osvobodilna fronta v dveh letih izvedla vrsto ukrepov, ki naj bi pokazali slovenskemu narodu, kako OF v resnici izpolnjuje svoj program, ter pri tem omenil odlok o razlastitvi veleposestnikov iz pomladi 1942. Glede programa za prihodnost je poudaril, da morajo ogromne žrtve, ki jih slovenski narod prispeva v boju z okupatorjem, prinesiti socialne koristi, da mora zmaga nacionalne svobode biti obenem zmaga demokratične ljudske oblasti ter da glede odnosov slovenskega naroda z drugimi jugoslovanskimi

⁸⁴² ARS, AS 1547, t.e. 70, Slovenski poročevalec, leto IV, št. 24, 17. oktober 1943, *Iz govora tov. Borisa Kidriča; Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju*, str. 126–141.

narodi veljata načelo pravice do samoodločbe in načelo enakopravnosti slovenskega naroda v skupni južnoslovenski domovini.

Pri razčlembi političnih razmer v svetu je Kardelj poudaril predvsem dve značilnosti: prvo, da nihče več ne dvomi o Hitlerjevem zlomu, in drugo, da s tem v zvezi stopa v ospredje vprašanje povojne ureditve in povojnih odnosov med narodi in velesilami ter vprašanje raznih socialnih sprememb. Ustavil se je tudi pri raznih procesih, razpravljal o razširjanju oborožene vstaje po vsej Evropi, vse močnejših zahtevah po drugi fronti itd. ter pokazal, kako ti procesi odmevajo tudi v Jugoslaviji.

Proti koncu svojega poročila je izpostavil nekaj najpomembnejših nalog: organizacijo obrambe osvobojenega ozemlja in razširjanje vojaških operacij na vso Slovenijo, mobilizacijo vseh za orožje sposobnih ljudi v narodnoosvobodilno vojsko, krepitev bojne pripravljenosti Osvobodilne fronte, krepitev ljudske oblasti, sistematično organizacijo narodnega gospodarstva ter pomoč tistim delom Slovenije, kjer se osvobodilno gibanje iz lastnih sil še ni moglo dovolj široko razmahniti.

Na koncu je Kardelj še označil pomen zbora odposlancev, pri čemer je poudaril, da bo ta zbor ostal v osvobodilnem boju slovenskega naroda med najpomembnejšimi mejniki. Pomemben bo za ves nadaljnji razvoj narodnoosvobodilnega boja predvsem iz dveh razlogov: "ker živo potrjuje pravilnost dotedanjšega boja" in "ker je položil najvažnejše temelje za svobodno in demokratično prihodnost slovenskega naroda".⁸⁴³

V razpravi po obeh referatih je sodelovalo 31 odposlancev iz okrožij in vojaških enot, a največji vtis je na zborovalce naredila kmetica Marija Ivančič iz Bara pri Ribnici, ki jim je zaupala svojo življenjsko zgodbo: "Ne morem si kaj, da tudi jaz ne bi povedala nekaj stavkov. Moža sem izgubila v prvi svetovni vojni. Pustil mi je devet nepreskrbljenih otrok. S trpljenjem in muko sem jih spravila, da so zrasli v zveste (dobre) državljane, v zveste podanike slovenske domovine. Tedaj pa se je izvršil nad njimi zločin. Okupatorji (Italijani) so mi pobili štiri

⁸⁴³ Ferenc, *Ljudska oblast na Slovenskem*, knjiga 2, str. 76–78; Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, str. 143–159.

sinove. Tri na travniku, ko so kosili, četrtega pa doma. In ko bi jih bili vsaj samo ustrelili! Mučili so jih, odrezali so jim roke, porezali so jim nosove, tako so jih izmučili, da niso bili podobni ljudem. To so dokazi, kaj delajo izdajalci, kaj so storili okupatorji. Zanje ne predlagam smrti, temveč pečat za vse življenje, kajti smrt je predobra in prehitra! Razumeli me boste, s kakšno tugo sem spremljala štiri rakve. Razumeli me boste, da sem to prenesla zato, ker sem vedela, da sem dala svoje otroke v dar domovini, za osvoboditev slovenskega naroda. Svetu in vsem narodom povem, da za svobodo domovine ni prevelika nobena žrtev. Sinovi in hčere Slovenije! Pojdite z veseljem na klic naše domovine! Ne pustite brez maščevanja krvi, ki je bila po nedolžnem prelita! Vsi žrtvujmo do popolne svobode svoje moči, da bo naša domovina postala čista! Krivci pa, kateri so tako daleč pripeljali, da je toliko žrtev, naj se kaznujejo! Slava tem, ki so prelili kri za našo svobodno slovensko domovino!” Kocbek je zapisal, da je po končanem govoru nastala svečana ekstaza, ko je dvorana kot en mož vstala in viharo zaploskala, nekje notri pa so postali “plemenito zadoščeni”, kakor da so “dosegli največjo zgodovinsko posvetitev”.⁸⁴⁴ Skozi tovrstna pričevanja se je namreč izkazovalo, da so se ljudje lahko množično identificirali z odporniškim gibanjem, ker so v njem razpoznavali možnost učinkovitega boja za svobodo.

Zbor je ta dan sprejel še sklep, da odreka begunski vladi pravico zakonitega predstavnika slovenskega naroda, ter sprejel zaupnico in priznanje delu IOOF, nato pa potrdil IOOF oziroma predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora v dotedanji sestavi desetih članov: Vidmar, Kardelj, Kidrič, Kocbek, Fajfar, Rus, Lubej, Leskošek, Brecelj in Polič.⁸⁴⁵

Na tretji (delovni) seji, ki se je začela 3. oktobra ob 21. uri, je zbor odposlancev najprej sprejel sklep o splošni mobilizaciji vseh ljudskih in gmotnih sredstev slovenskega naroda, pooblastil Izvršni odbor OF, da jo izvaja, njen obseg in način pa prilagodi vsakokratnim potrebam. Nato so odposlanci poslušali poročili Zora-

⁸⁴⁴ Kocbek, Listina, str. 328, 329.

⁸⁴⁵ Mikuž, Pregled zgodovine NOB, knjiga 3, str. 92.

na Poliča o graditvi nove ljudske oblasti in dr. Marijana Breclja o gospodarstvu, financah in prehrani.

Zoran Polič je v začetku ugotovil, da je Vrhovni plenum OF postavil med Temeljne točke Osvobodilne fronte tudi sklep, da prevzame po osvoboditvi vso oblast Osvobodilna fronta kot celota. Zato je Osvobodilna fronta v skladu s to temeljno točko na osvobojeni polovici slovenskega ozemlja organizirala ljudsko oblast tako, da je v Ljubljanski pokrajini kot njen nosilec postavila že obstoječe odbore in organizirala Upravno komisijo za osvobojeno slovensko ozemlje, v Slovenskem primorju pa Narodnoosvobodilni svet, ki sta bila oba podrejena Izvršnemu odboru OF. Nato je navedel smernice za organiziranje terenskih odborov OF kot osnovnih organov ljudske oblasti, npr. pritegovanje vsega prebivalstva k sodelovanju, organiziranju tajništev in odsekov kot izvršilnih organov odbora itd., razmejil pristojnosti med njimi in organi zaledne vojaške oblasti. Naštel je tudi nekaj najpomembnejših nalog, kot ustanavljanje Narodne zaščite, skrb za zaščito civilnega prebivalstva, skrb za propagando, preusmeritev industrije in obrti v vojne namene, boj proti peti koloni in izdajalcem itd.⁸⁴⁶

Dr. Marijan Breclj je najprej podal kratek pregled dotedanjega gospodarskega prizadevanja v okviru osvobodilnega gibanja. Govoril je o začetni skrbi Osvobodilne fronte, da zagotovi osvobodilnemu gibanju najpotrebnejša gmotna sredstva, o njegovih uspešnih pozivih za vpisovanje posojila svobode, plačevanje narodnega davka, dajanje denarnih in drugih prispevkov itd., kar ji je omogočilo, da je krila vse vojaške in organizacijske potrebe in celo podpirala žrtve okupatorjevega nasilja. Nato je Breclj orisal hierarhijo gospodarskih organov od terenskega gospodarskega odbora do osrednje gospodarske komisije in prikazal gospodarske razmere, ki so nastale na osvobojenem ozemlju, ko je Osvobodilna fronta prevzela oblast, npr. prenehanje preskrbe, trgovine, odrezanost od drugih pokrajin itd. Pojasnil je načela za reševanje gospodarskih, finančnih in prehrabnenih vprašanj na osvobojenem ozemlju ter utemeljil nujnost

⁸⁴⁶ Ferenc, *Ljudska oblast na Slovenskem*, knjiga 2, str. 78, 79; Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, str. 177–184.

najpotrebnejših gospodarskih ukrepov, npr. ustavitve prodaje vsega blaga, racioniranja živil, določitve najvišjih cen itd., da se zagotovi gospodarsko življenje na osvobojenem ozemlju.⁸⁴⁷

Nato je besedo prevzel Boris Kidrič in prebral predlog 120 članov za Vrhovni plenum OF oziroma Slovenski narodnoosvobodilni odbor in 42 članov delegacije za Avnojo. Predsednik zbora Bogdan Osolnik se spominja, da so na zboru izvolili le 40 delegatov, a ker so se krščanski socialisti pritožili, da je iz njihovih vrst pre malo delegatov, je Boris Kidrič odločil, naj se v delegacijo vključita še Jožko Zemljak in Jože Penca. Brošura, ki so jo izdali po zboru, ima imena 40 delegatov, obstaja pa Kidričevo sporočilo, da sta omenjena delegata izpadla pri tiskanju brošure.⁸⁴⁸

Po volitvah je zbor sprejel sklep o predstavnštvu in vodstvu slovenskega narodnoosvobodilnega boja in o začasnih organih ljudske oblasti slovenskega naroda v vojnem obdobju. Sklep je poudaril, da se je OF "po nujnosti dogajanja ter v korist slovenskega naroda razvila hkrati v slovensko narodno oblast". Temeljni organi te ljudske oblasti so "terenski in ostali odbori OF oziroma NOO, ki bodo izvoljeni po principu ljudske demokracije in vključeni v OF". Sklep dalje pravi, da je OF na slovenskem ozemlju edini zakoniti predstavnik slovenskega naroda in da izvaja njen na novo izvoljeni plenum kot SNOO vrhovno ljudsko oblast slovenskega naroda v okviru Jugoslavije kot državne celote z enotnim predstavnštvom vseh narodov Jugoslavije ter enotnim vodstvom njihovega osvobodilnega gibanja in državne skupnosti. Zato izvršuje plenum OF kot SNOO v okviru Jugoslavije in splošnih sklepov Avnoja zakonodajno in izvršno oblast slovenskega naroda s pravico postavljati vse potrebne organe ljudske oblasti slovenskega naroda. Zasedanje plenuma OF sklicuje in vodi IOOF, ki je izvršni organ plenuma OF; kot izvršni organ SNOO pa nosi ime predsedstvo SNOO. V času med zasedanji plenuma

⁸⁴⁷ ARS, AS 1487, t.e. 43, Stenografski zapisniki o zasedanju Zbora odposlancev v Kočevju, 1.–3. oktober 1943; Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, str. 184–194.

⁸⁴⁸ Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem, knjiga 2, str. 80, 81; Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, str. 199–201.

OF (SNOO) ima IOOF (predsedstvo SNOO) vse pravice plenuma oziroma SNOO. IOOF (predsedstvo SNOO) ima deset članov, med temi predsednika, tri podpredsednike in sekretarja.

Edvard Kocbek je nato prebral razglas zbora, ki je poudaril, da je slovenski narod na varni in gotovi poti v svobodo in da je "danes končno veljavno vstopil v krog suverenih narodov". Posebej je razglas poudaril, da je IOOF v imenu slovenskega naroda vstopil v Avnoj, ki družijo vsa južnoslovanska narodnoosvobodilna gibanja v tesno politično skupnost z namenom graditi novo Jugoslavijo.⁸⁴⁹

Po razglasu so sprejeli še resolucijo, ki jo je prebral Kidrič. V njenem prvem delu so ugotavljali zgodovinske zasluge Osvobodilne fronte v organiziranju, vodenju in širjenju narodnoosvobodilnega boja, organiziranju ljudske oblasti in vključevanju slovenskega naroda v "enakopravno domovino jugoslovanskih narodov". V drugem delu so obsodili "belo" in "plavo" gardo kot izdajalska pomočnika okupatorja ter netilca državljanske vojne ter določili slovenski ljudski oblasti nalogo, da neusmiljeno zatira njune ostanke. V tretjem delu resolucije je zbor odposlancev potrdil vse dotedanje vojne, politične in upravne ukrepe Izvršnega odbora OF v boju proti zunanjemu in notranjemu sovražniku slovenskega naroda ter v graditvi nove ljudske oblasti. V četrtem delu je izrekel svojo hvaležnost ruskemu narodu, v petem pa ugotovil, da so narodi Jugoslavije s svojim bojem izpolnili in še izpolnjujejo svoje dolžnosti do skupnega zavezniškega tabora, in zato upravičeno zahtevajo drugo fronto na zahodu, ki naj pomaga skrajšati vojno in omejiti žrtve malih narodov.⁸⁵⁰

Na koncu sta spregovorila še dr. Ivan Ribar in Josip Vidmar in ob 3. uri po polnoči končala zbor odposlancev. Nato je partizanska igralska skupina uprizorila dramo Mileta Klopčiča Mati.⁸⁵¹

Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju je bil manifestacija, ki je zaradi velikega števila odpo-

⁸⁴⁹ Mikuž, Pregled zgodovine NOB, knjiga 3, str. 93, 94.

⁸⁵⁰ Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, str. 210–212.

⁸⁵¹ Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem, knjiga 2, str. 81.

slancev, svoje vsebinske pomembnosti in navdušenja odposlancev marsikoga presenetil. Tako je predsednik IOOF Vidmar v svojem sklepnem govoru dejal: "Te tri dni je vladal v tej dvorani in v tem zboru duh, kakršen je osnovni pogoj za ustvaritev tistega, kar mi vsi hočemo. Bil je to duh volje, energije, razuma in tvornega hotenja, tistega tvornega hotenja, ki hoče dokončno urediti uso-do tega naroda."⁸⁵²

PRILOGA

OSNOVNI ZAKON O ORGANIH LJUDSKE OBLASTI SLOVENSKEGA NARODA⁸⁵³

VRHOVNI ORGANI LJUDSKE OBLASTI IN NJIH SESTAVA

Čl. 1

Organi ljudske oblasti so:

- 1) Zbor odposlancev slovenskega naroda
- 2) Plenum Osvobodilne fronte slovenskega naroda,

ki šteje začasno 120 članov

Plenum je sestavljen iz predsedstva in zbora članov plenuma

Čl. 2

Predsedstvo plenuma sestavljajo:

- 1) Predsednik Osvobodilne fronte, ki je hkrati predsednik Izvršnega odbora
- 2) Izvršni odbor (IO), to je devet članov IO kot zastopnikov ustanovnih skupin OF po trije za vsako od treh ustanovnih skupin
- 3) Iz po enega zastopnika skupin, ki so bile zastopane v dosedanjem plenumu OF

Po potrebi ima predsedstvo pravico izmed izvoljenih članov plenuma pozvati nadaljne člane v predsedstvo.

⁸⁵² Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem, knjiga 2, str. 81, 82.

⁸⁵³ ARS, AS 1670, t.e. 7, Osnovni zakon o organih ljudske oblasti slovenskega naroda.

Čl. 3

Na čelu predsedstva plenuma je predsedništvo, ki ga sestavljajo

- 1) Predsednik IO
- 2) Dva namestnika predsednika
- 3) Tajnik, ki je hkrati tajnik IO

Čl. 4

Izvršni odbor je sestavni del predsedstva

Čl. 5

Vse nižje organe oblasti in druge potrebne ustanove ustanavljajo na podlagi svoje zakonodajne in izvršne oblasti s tem zakonom postavljeni vrhovni organi.

PRISTOJNOST VRHOVNIH ORGANOV LJUDSKE OBLASTI

I. Zbor odposlancev slovenskega naroda

Čl. 6

Zbor odposlancev slovenskega naroda je ljudsko predstavništvo slovenskega naroda z nalogo, da

- 1) sprejme osnovni zakon o organih ljudske oblasti slovenskega naroda
- 2) da z izvolitvijo dopolni plenum z nadaljnjimi člani na število 120. Iz ozemlja, ki se bo še osvobodilo, se člani plenuma dopolnijo po enakem postopku, kakor velja za to dopolnitev plenuma.

II. Plenum

Čl. 7

Plenum predstavlja vrhovno ljudsko oblast slovenskega naroda dotlej, ko bo mogoče po popolni osvoboditvi slovenskega naroda svobodna narodna odločitev.

Plenum je edini zakonodajni organ na slovenskem ozemlju. Zaseda redno dvakrat na leto in sprejema zakone z večino glasov. Na redna in izredna zasedanja ga sklicuje predsedstvo.

Predsedstvo ima pravico amnestije in pomilostitve

III. Predsedstvo plenuma

Čl. 8

Predsedstvo plenuma je vrhovni organ ljudske

oblasti slovenskega naroda in ima v prvi vrsti sledeče naloge:

a) predstavlja vrhovno oblast slovenskega naroda na zunaj,

b) v času, kadar plenum ne zaseda, vrši vso zakonodajno oblast. Vse uredbe splošnega značaja pa mora dati ob prvem zasedanju plenuma v potrditev in uzakonitev,

c) vodi v smislu določil tega zakona vse posle javne uprave in Narodne vojske, postavlja potrebne organe in izbere izmed članov predsedstva poročevalce zanje.

Za izvrševalce posameznih organov predsedstva, jih izbere izmed ostalih članov plenuma.

č) vodi upravne posle plenuma samega in sklicuje seje predsedstva in plenuma.

d) Sklepe sprejema z večino glasov. Sklep postane veljaven s podpisom predsedništva, pristojnega poročevalca in IO ter obvezen z objavo v "Slovenskem poročevalcu".

IV. Izvršni odbor

Čl. 9

Izvršni odbor

a) vodi politiko in organizacijo slovenskega osvobodilnega gibanja OF. V to svrhu si samostojno ustanavlja potrebne organe za razširjevanje idej OF, za vključenje slovenskega ljudstva v to gibanje, ter imenuje tudi sam poročevalce za te organe.

b) Sodeluje v predsedstvu plenuma kot sestavni del v celoti in s posameznimi člani IO

c) Sopodpisuje vse ukrepe, izdane po predsedstvu plenuma ali po posameznih poročevalcih.

d) Vodi vse posle, združene s članstvom v AVNOJ-u in o njih stalno poroča predsedstvu plenuma. Za vse odločitve splošnega značaja zvezane s temi posli, pa mora predhodno poiskati sklepe predsedstva plenuma.

e) Na enak način vodi vse posle združene z vojsko NOV in PO.

V. Predsedstvo plenuma

Čl. 10

Predsedništvo plenuma sestoji iz predsednika,

dveh namestnikov predsednika, iz tajnika in njegovega namestnika.

Predsedništvo sklicuje seje plenuma ter jih vodi in zaključuje. Svojo notranjo ureditev si organizira samo.

Na utemeljen predlog ene četrtine članov plenuma mora predsedništvo sklicati v teku enega meseca sejo plenuma.

Predsedstvo plenuma sklicuje in vodi seje.

VI. Slovenska Narodna osvobodilna vojska

Čl. 11

Slovensko Narodno Osvobodilno vojsko vodi glavni štab NOV in POS po smernicah Vrhovnega štaba in v soglasju z IO.

VII. Zaključna odredba

Čl. 12

Ta osnovni zakon zadobi svojo moč, ko ga sprejme Zbor odposlancev slovenskega naroda in postane obvezen, ko ga podpiše predsedstvo plenuma in objavi v "Slovenskem poročevalcu".

Črnomaljsko zasedanje

Prvo zasedanje SNOS je potekalo 19. in 20. februarja 1944 v Črnomlju. Po drugem zasedanju Avnoja je bilo treba v duhu njegovih sklepov začeti graditi tudi slovensko državo v okviru federativne demokratične Jugoslavije. Kidrič je v brošuri "Prvo zasedanje slovenskega narodnoosvobodilnega sveta", ki jo je izdalo predsedstvo SNOS, napisal uvod, v katerem je poudaril, da je prvo zasedanje SNOS mejnik v razvoju slovenskega osvobodilnega gibanja, saj je zasedanje "neposredno in ustvarjalno razpravljalo zlasti o graditvi narodne oblasti in slovenske državnosti v okviru federativne Jugoslavije". Kidrič je nato analiziral troje dokumentov zasedanja, deklaracijo o postavitvi Nacionalnega komiteja osvoboditve Slovenije (vlade), deklaracijo o pravicah in dolžnostih slovenskega ljudstva ter odlok o razpisu volitev v NOO. Prvi odlok je bil po Kidričevem mnenju jasen obris narodne oblasti in slovenske državnosti v okviru federativne Jugoslavije, ostala dva pa sta dajela osnove pristne ljudske demokracije, govorila o istočasnosti zakonodajne oziroma naredbodajne in izvršne oblasti, o samoupravi, o rasti višjih samoupravnih organov na temelju nižjih, o odgovornosti navzgor in navzdol ter o resničnem jamstvu za ljudsko kontrolo nad delom ljudskih predstavnikov in predstavništev.⁸⁵⁴

Zasedanje je sklicalo predsedstvo SNOO z odlokom 5. februarja, in to "v kraju, ki bo članom posebej spo-

⁸⁵⁴ Mikuž, Pregled zgodovine NOB, knjiga 3, str. 215.

*Boris Kidrič med govorom v Črnomlju
(Risba Božidarja Jakca, MNZS)*

ročen”. Predsednik Vidmar je prvo zasedanje, ki se ga je od 120 izvoljenih članov udeležilo 85, šest pa jih je medtem padlo v boju, odprl in objavil obširen, trideset točk obsegajoči dnevni red.⁸⁵⁵ V verifikacijsko komisijo so bili izvoljeni dr. Darko Černež, Lidija Šentjurc in Jože Zemljak, za zapisnikarja zasedanja pa sta bila izvoljena Vladimir Krivic in Janez Stanovnik. Nato so sprejeli poslovnik za delo SNOO; po tem poslovniku naj bi SNOO zasedal dvakrat na leto, izredno pa v primeru potrebe oziroma na predlog četrtnine članov SNOO. Za veljavno sklepanje je zadostovala navzočnost nad polovico članov, predlog pa je bil sprejet, če je zanj glasovalo nad polovico navzočih članov. Na vsakem zasedanju je bilo treba tudi izvoliti najmanj dva zapisnikarja. O

⁸⁵⁵ ARS, AS 1487, t.e. 3, Depesha št. 266, Birk Dedu: O zasedanju SNOS-a, 26. februar 1944.

vsaki točki dnevnega reda se je razpravljalo in sklepa-
lo posebej. SNOO je imel pravico izključiti člana, če je
zagrešil kaznivo dejanje ali če je neopravičeno izostajal
od zasedanj in ni opravljal naloženih mu dolžnosti. Čla-
ni SNOO pa po drugi strani niso mogli biti ne priprti,
ne izročeni sodišču brez predhodnega pristanka SNOO
oziroma brez pristanka predsedstva SNOO v času za-
sedanja.⁸⁵⁶

Po Kardeljevem referatu o pomenu drugega zase-
danja Avnoja za slovenski narod in Kidričevem referatu
o graditvi narodne oblasti in slovenske državnosti v
okviru federativne Jugoslavije je bil sprejet sklep o pre-
imenovanju SNOO "zaradi oblikovanja organov narodne
oblasti" v Slovenski narodnoosvobodilni svet (SNOS).
Kidrič je namreč v svojem referatu poudaril, da so vo-
litve v kočevski zbor in sam kočevski zbor predstavljali
velikanski korak naprej v razvoju slovenskega parla-
menta, v razvoju iz parlamentarnega zarodka, vzposta-
vljenega leta 1941, ko se je Vrhovni plenum OF konsti-
tuiral v SNOO, v izvoljeni parlament.⁸⁵⁷ Izraz "odbor" je
torej po njegovem mnenju zadostoval za dobo, ko je imel
Vrhovni plenum OF 18 članov in ko so se pojavljali šele
prvi zarodki narodne oblasti, na kočevskem zboru pa se
je število članov dvignilo na 120 in na zasedanju v Čr-
nomlju, kjer je bil sprejet tudi parlamentarni poslovnik
in ustvarjena imuniteta delegatov, celo na 180 članov.
Zaradi tega je po njegovih besedah narodno predstavi-
štvo postalo več kot samo "odbor" in ga je bilo umestno
preimenovati v "svet".⁸⁵⁸

V Črnemlju so torej sklenili, naj bi s šestdesetimi
novimi člani ob priložnosti dopolnili SNOS, in določili,
s koliko člani s katerega območja – s Štajerske in Prek-
murja z 21 člani, s Primorske z 20 člani ter z Gorenjske
in Koroške z 19 člani. Vendar se to ni zgodilo med vojno,
saj naj bi njihovo izvolitev izvedle okrožne narodnoosvo-

⁸⁵⁶ Mikuž, Pregled zgodovine NOB, knjiga 3, str. 215, 216.

⁸⁵⁷ ARS, AS 1643, t.e. 1, Prvo zasedanje Slovenskega narodnega osvobodilnega sve-
ta, Boris Kidrič: O graditvi narodne oblasti in slovenske državnosti v okviru federa-
tivne Jugoslavije, 1944; Prvo in drugo zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilne-
ga sveta, str. 47–60.

⁸⁵⁸ ARS, AS 1643, t.e. 14, Spomenica o prvem zboru slovenskih pravnikov.

bodilne skupščine “postopno z osvoboditvijo slovenskega ozemlja”.⁸⁵⁹

Izven dnevnega reda je SNOS sprejel Deklaracijo o potrditvi dela slovenske delegacije na drugem zasedanju Avnoja, v kateri je poudaril, da se je slovenski narod združil z narodi Srbije, Hrvaške, Makedonije, Črne gore ter Bosne in Hercegovine v federativno demokratično Jugoslavijo, “svobodno, po lastni volji, na temelju pravice slehernega naroda do samoodločbe, vključno pravice do odcepitve pa tudi združitve z drugimi narodi”.⁸⁶⁰

Nato je bil sprejet prvi ustavni dokument nove slovenske države v okviru federativne demokratične Jugoslavije, Izjava SNOS o pravicah in dolžnostih slovenskega ljudstva, ki je med drugim poudarila, da se slovensko narodnoosvobodilno gibanje bori za zakonitost, enakopravnost (ne glede na spol, narodnost in raso), svobodo vesti, besede, tiska, zborovanja in združevanja, da je obramba domovine temeljna dolžnost vsakega državljanja ter da je posledica narodnega izdajstva poleg drugih kazni tudi izguba državljanskih pravic.

Pobudniki za sprejetje takšnega dokumenta so bili pravniki v vrstah Vrhovnega plenuma OF: Makso Šnuderl, Lado Vavpetič in Darko Černej, ki so pripravljali večino dokumentov za to zasedanje. Zapletlo pa se je pri naslovu in vsebini izjave. Izjava se je namreč sprva imenovala Izjava SNOS o pravicah državljanov in je torej govorila o individualnih pravicah, vendar je bila spremenjena po Kardeljevem naročilu. Sprememba je izražala Kardeljevo gledanje, ki je prišlo do izraza tudi v njegovem povojnem odnosu do vprašanja človekovih pravic, ko je dajal prednost kolektivnim pravicam pred individualnimi.⁸⁶¹

Čim je bilo formirano slovensko narodno predstavništvo, je nastalo tudi vprašanje slovenske vlade kot izvršnega organa. Te funkcije je do takrat izvrševal IOOF kot predsedstvo SNOS in pri tem uporabljal poseben strokovni organ, Upravno komisijo za osvobojeno slovensko ozemlje. Na črnomaljskem zasedanju pa je bila

⁸⁵⁹ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 679.

⁸⁶⁰ Mikuž, Pregled zgodovine NOB, knjiga 3, str. 216.

⁸⁶¹ Osolnik, Z ljubeznijo skozi surovi čas, str. 470.

sprejeta Deklaracija SNOS o vzpostavitvi Nacionalnega komiteja osvoboditve Slovenije (NKOS – vlade), vendar naj bi bil NKOS vzpostavljen šele, ko bi bili dani za to potrebni pogoji. Do takrat naj bi njegove funkcije, to je funkcije vlade, opravljalo predsedstvo SNOS, katerega naloga je bila, da takoj preide k organizaciji in vodstvu svojih upravnih odsekov, ki bi bili spremenjeni v poverjenišтва, brž ko bi bil vzpostavljen NKOS. Tako so 12. marca ustanovili osem odsekov (za izgradnjo oblasti, za notranje zadeve, za prosveto, za gospodarstvo, za finance, za obnovo, za zdravstvo, za informacije in propagando) in 17. maja še odsek za socialno skrbstvo.⁸⁶² Novembra 1944 pa je predsedstvo SNOS zaradi političnega in gospodarskega razvoja ter zaradi prilagajanja odsekov poverjeništvom NKOJ-a odločilo, da bodo v bodoče pri predsedstvu SNOS delovali naslednji odseki: personalni odsek, odsek za izgradnjo narodne oblasti, odsek za notranje zadeve, odsek za prosveto, odsek za kmetijstvo z oddelkom za veterino, odsek za obrt in industrijo, odsek za trgovino, odsek za gozdarstvo, odsek za prehrano, odsek za finance, odsek za socialno skrbstvo, odsek za promet, odsek za gradnjo, odsek za sodstvo, odsek za obnovo.⁸⁶³ Poleg tega so pri predsedstvu SNOS delovale razne institucije in komisije (Študijska komisija, Komisija za upravljanje narodne imovine, Denarni zavod Slovenije, Znanstveni institut, Glavni javni tožilec, Urad za statistiko), na črnomaljskem zasedanju pa so sprejeli tudi sklep o ustanovitvi Zakonodajnega odbora SNOS, Komisije pri predsedstvu SNOS za ugotovitev zločinov okupatorjev in njegovih pomagačev (v smislu moskovske deklaracije oktobra 1943 in odloka predsedstva Avnoja 30. novembra 1943) ter Verske komisije pri SNOS.⁸⁶⁴

Naloga Zakonodajnega odbora SNOS je bila sodelovati pri izgraditvi pravnega reda, skrbeti za njegovo

⁸⁶² ARS, AS 1643, t.e. 35, Poročilo o organizaciji in sestavi, dosedanjem delu in načrtih odsekov, komisij in institucij pri slovenskem narodnoosvobodilnem svetu ter njegovem predsedstvu; Prvo in drugo zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, str. 80, 81.

⁸⁶³ ARS, AS 1643, t.e. 29, Predsedstvo Slovenskega narodnega osvobodilnega sveta vsem pokrajinskim in okrožnim noo odborom ter pokrajinskim in okrožnim odborom OF, 19. november 1944.

⁸⁶⁴ ARS, AS 1670, t.e. 9, dr. Marijan Breclj: O izgradnji slovenske narodne oblasti, referat na II. zboru aktivistov OF, 5. september 1944.

skladnost z osnovnimi demokratičnimi načeli ureditve Slovenije in Jugoslavije ter varovati zakonitost in temeljne pravice državljanov. Zato je imel zakonodajni odbor pravico do zakonodajne pobude, poleg tega je razpravljajl o vsakem predlogu ter ugotavljajl skladnost odlokov splošnega značaja, ki so jih izdajali organi ljudske oblasti, z uveljavljenimi zakoni.

Verska komisija je bila edina komisija, ki je bila vezana direktno na SNOS (vse druge komisije so bile zaradi svoje pomembnosti vezane na predsedstvo SNOS). Črnomaljsko zasedanje še ni izvedlo ločitve Cerkve od države, osnovna naloga Verske komisije pa je bila "zavarovati nemoteno bogočastje in da bi se brez težav uredili odnosi med slovensko narodno oblastjo in cerkvijo". Seveda je bilo izvrševanje te naloge močno odvisno od osvobojenega ozemlja. Svoj praktični pomen je odlok imel le v Beli krajini, kjer je ljubljanski škof prav po prizadevanju Verske komisije imenoval enega od župnikov za generalnega vikarja za Belo krajino.⁸⁶⁵

Med pomembnimi sklepi zasedanja je bila tudi odprava Varnostno-obveščevalne službe OF. Ukinitev je odlok utemeljil s prizadevanjem SNOS, da pospeši ter izgradi demokracijo na vseh področjih javnega življenja, in spričo dejstva, da t. i. narodni izdajalci vse bolj izgubljajo tudi poslednje korenine med narodom. Njene dotedanje naloge je prevzel odsek za notranje zadeve.⁸⁶⁶

Nato je SNOS sprejel odlok o razpisu volitev v krajevne, okrajne in okrožne NOO. Okrajni in okrožni NOO so imeli svoje skupščine, te pa svoje izvršne odbore. NOO so bile samoupravne enote, ki so po načelih slovenske in jugoslovanske narodne oblasti imele sočasno zakonodajno in izvršno oblast. Odlok je uvedel splošno, aktivno in pasivno volilno pravico za vse državljane od 18. leta starosti dalje. Volitve v krajevne NOO so bile neposredne in prav tako volitve v okrajne skupščine, te pa so iz svoje srede izvolile svoje izvršne odbore. Okrajne skupščine so volile iz svoje srede okrožno skupščino. Okrajni NOO so bili za svoje delo odgovorni svojim okrajnim skupščinam in okrožnemu NOO, ti pa svojim

⁸⁶⁵ Mikuz, Pregled zgodovine NOB, knjiga 3, str. 218, 219.

⁸⁶⁶ Ferenc, Organizacija partizanske oblasti, uprave in samouprave, str. 722.

okrožnim skupščinam in predsedstvu SNOS. Vsak neposredno izvoljeni odbornik in član skupščine je moral poročati svojim volivcem o delu in je bil lahko vsak čas odpoklican, če je to sklenila večina volivcev po postopku, ki ga je določilo predsedstvo SNOS.⁸⁶⁷

Pogled v dvorano med prvim zasedanjem SNOS v Črnomlju (MNZS)

Po referatih Marijana Breclja o gospodarskih, finančnih in zdravstvenih problemih in nalogah ter Franja Lubeja o prosveti je SNOS sprejel nekaj odlokov o konkretnih ukrepih na gospodarskem in prosvetnem področju.⁸⁶⁸

Na predlog okrožij Ljubljana in Gorica sta bila izvoljena še dva nova člana SNOS, nato pa je SNOS sprejel odlok o razpustitvi NOS za Slovensko Primorje z dne 13. januarja 1944, prenesel njegovo dotedanjo pristojnost na predsedstvo SNOS ter ga izpolnil z enim članom s Primorske. Tako je SNOS kot enajstega člana predsedstva SNOS (IOOF) izvolil Franceta Bevka kot vidnega slovenskega kulturnega in političnega delavca.⁸⁶⁹

⁸⁶⁷ Mikuž, Pregled zgodovine NOB, knjiga 3, str. 217, 218.

⁸⁶⁸ Prav tam, str. 219.

⁸⁶⁹ Breclj, Pomen razširitve Izvršnega odbora Osvobodilne fronte v septembru 1944, str. 423, 427.

Na kočevskem zboru je SNOO, razširjen na 120 članov, dobil zakonodajno in izvršilno oblast, ostal pa je identičen z Vrhovnim plenumom OF, ki je opravljal dvojno funkcijo, dokler se ni na prvem zasedanju SNOO v Črnomlju spremenil v SNOS in se osamosvojil kot zakonodajna skupščina. Po drugi strani je IOOF ostal hkrati predsedstvo SNOO tudi še po zasedanju SNOS v Črnomlju. Po črnomaljskem zasedanju SNOS-a je imelo namreč njegovo predsedstvo tri funkcije: bilo je predsedstvo zakonodajnega telesa SNOS-a; s svojimi odseki, komisijami in zavodi je bilo izvršilni upravni organ; kot Izvršni odbor OF je bilo hkrati izvršilni organ politične organizacije OF, in to vse do razširitve Izvršnega odbora OF z 11 na 27 članov, ko sta mu ostali le še prva in druga funkcija.⁸⁷⁰

V zvezi z razširitvijo IOOF 23. septembra 1944 pa sta bili na Bazi 20 na Rogu dve pomembni seji Izvršnega odbora OF. Na prvi so bili v izvršni odbor predlagani prvotni člani Vrhovnega plenuma OF iz leta 1941 in posamezni že znani predvojni politični delavci, ki so se od ustanovitve Osvobodilne fronte vodstveno udeleževali političnega in vojaškega dela v osvobodilnem gibanju, na drugi seji pa je Boris Kidrič v imenu dotedanjega Izvršnega odbora OF predložil seznam novih članov ter ob tej priložnosti še posebej poudaril, da pomeni vstop v izvršni odbor za vsakega od novih članov, posebno za tiste, ki so sodelovali v vrhovnem plenumu kot predstavniki posameznih političnih skupin, soglasje za enotnost Osvobodilne fronte, in to ne samo glede splošne politične linije, ampak tudi v organizacijskem pogledu. Vsak, ki je vstopil v razširjeni izvršni odbor, se je tako moral odreči snovanju samostojnih političnih skupin in sprejeti Osvobodilno fronto kot bodočo osnovo slovenskega političnega in ekonomskega življenja.⁸⁷¹

V 15. številki Slovenskega poročevalca oktobra 1944 je izšel sklep IOOF, da se glede na dejstvo dovršenega razvoja Osvobodilne fronte v enotno politično vseljusko osvobodilno gibanje slovenskega naroda in

⁸⁷⁰ Šnuderl, *Osvobodilna fronta slovenskega naroda – država v državi*, str. 383.

⁸⁷¹ Brecelj, *Pomen razširitve izvršnega odbora Osvobodilne fronte v septembru 1944*, str. 429–430.

glede na potrebo organizacijskega odvajanja političnega vodstva od organov narodne oblasti "Izvršni odbor Osvobodilne fronte razširi z naslednjimi, v Sloveniji živečimi, prisotnimi člani nekdanjega Vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte in z naslednjimi začetnimi vidnimi graditelji Osvobodilne fronte: dr. Aleksej Bebler, Julij Beltram, dr. Darko Černež, Josip Jeras, Stane Kovač, Boris Kraigher, Maks Krmelj, Ivan Maček, Miha Marinko, Angela Ocepek, Franc Svetek, dr. Makso Šnuderl, Tone Toman, Edmund Turnher, dr. Lado Vavpetič in Jože Zemljak."⁸⁷² V isti številki je Boris Kidrič razširitev izvršnega odbora označil kot manifestacijo, da je Osvobodilna fronta popolnoma enotna in da je edina politična sila na Slovenskem, ki ima pravico predstavljati slovensko politično življenje in govoriti v imenu slovenskega naroda.⁸⁷³

Razširitev izvršnega odbora v septembru 1944 je torej pomenila konec procesa, ki je dejansko potekal med samim osvobodilnim gibanjem, namreč proces spajanja vseh skupin v enotno Osvobodilno fronto kot vsenarodno politično organizacijo, ki ga je od vsega začetka zagovarjala Komunistična partija Slovenije, in se je med ustanovnimi skupinami, se pravi v vrhu, končal že s podpisom Dolomitske izjave in potrditvijo na prvem zboru aktivistov na Pugledu.⁸⁷⁴ Boris Kidrič pa je zapisal, da so že na prvem zasedanju SNOS napovedali, da bo nastopil čas, ko IOOF, izvoljen na kočevskem Zboru odposlancev slovenskega naroda hkrati kot predsedstvo SNOS, ne bo mogel več opravljati vseh treh funkcij – funkcije političnega vodstva, funkcije parlamentarnega predsedstva in dejanske funkcije slovenske nacionalne vlade. Razširitev Izvršnega odbora OF je tako pomenila prvi korak v tehničnem in organizacijskem odvajanju političnega vodstva od parlamentarnega predsedstva, medtem ko je o ločitvi političnih organizacij in narodne oblasti na terenu jasno spregovoril tudi drugi zbor aktivistov.⁸⁷⁵

⁸⁷² Prav tam, str. 430.

⁸⁷³ ARS, AS 1487, t.e. 9, Razširitev Izvršnega odbora.

⁸⁷⁴ Breclj, Pomen razširitve izvršnega odbora Osvobodilne fronte v septembru 1944, str. 431, 432.

⁸⁷⁵ ARS, AS 1487, t.e. 9, Razširitev Izvršnega odbora.

Tako kot na zboru odposlancev v Kočevju oktobra 1943, ko je s sklepom o splošni mobilizaciji mobilizacija postala obveza za vse, je tudi zasedanju v Črnomlju sledil poslednji poziv vsem vojnim obveznikom iz Ljubljanske pokrajine in slovenske Istre, naj se vključijo v NOVJ. V tem pozivu, ki ga je februarja 1944 izdal štab 7. korpusa, je pisalo, da kdor se temu pozivu ne bi odzval, bo kaznovan kot dezerter, proti vsem, ki bi vojne ubežnike skrivali ali k skrivanju nagovarjali, kar velja posebej za družine vojnih obveznikov, pa se bo ukrepalo najstrožje, se jih v posebnih primerih postavilo pred vojno sodišče in kaznovalo z zaplenbo imovine ali izgonom s slovenskega ozemlja. Predsedstvo SNOS je 9. junija 1944 v okrožnici narodnoosvobodilnim odbrom ponovno poudarilo obveznost mobilizacije, ki da je dolžnost slehernega Slovenca. Utemeljevalo jo je s tem, da sta jugoslovanska in slovenska narodna oblast pred domačo in svetovno javnostjo odgovorni za upor proti okupatorju. Okrožnica je tako opozorila, da so minili časi, ko je Osvobodilna fronta organizirala svojo vojsko s prepričevanjem in političnim delom in pri tem vztrajala pri prostovoljnem načelu, zato je bila naloga vseh NOO, da se borijo proti skrivačem in dezerterjem ter da proti njim uporabijo vsa sredstva. Borili pa naj bi se tudi proti tistim, ki so take podpirali, ter jih opozarjali, da bodo tudi proti njim uporabili najstrožje ukrepe.⁸⁷⁶

Vsako izmikanje je bilo torej enako dezerterstvu in kaznovano s smrtjo. Preraščanje narodnoosvobodilnega gibanja v državo po drugem zasedanju Avnoja in v Sloveniji po črnomaljskem zasedanju je namreč dvignilo vse odloke in predpise na višjo raven – dalo jim je pomen zakonodaje nove države. Kot taki so vedno bolj postajali obvezni za vse prebivalstvo. Sankcije, ki so jih vsebovali, je nova državna oblast izvajala prek svojih organov. K njihovem priznavanju kot nove zakonodaje je še dodatno pripomoglo priznanje narodnoosvobodilnega gibanja, zlasti vojaške sile NOG, tj. NOV in POJ, ki jo je priznala velika trojica v Teheranu. To je po eni strani obvezovalo narodnoosvobodilno vojsko, ji je pa tudi omogočalo, da se vede kot redna oziroma enako-

⁸⁷⁶ Vodušek Starič, *Prevzem oblasti 1944–1946*, str. 22.

pravna zavezniška vojska.⁸⁷⁷ A mobilizacija kljub temu ni dosegla zelenega cilja niti po vseh teh pozivih in spremljajočih ukrepih Narodne zaščite, saj je Edvard Kardelj v imenu CK KPJ in vrhovnega štaba 29. julija 1944 posebej opozoril slovenski CK, da v Sloveniji zaostajajo z mobilizacijo.⁸⁷⁸

⁸⁷⁷ Prav tam, str. 21.

⁸⁷⁸ Prav tam, str. 23.

Iz Osvobodilne fronte
slovenskega naroda
v Socialistično zvezo
delovnega ljudstva
Slovenije

Narodna vlada Slovenije

Prvo zasedanje SNOS-a je, kot že rečeno, predvidevalo, da se bo slej ko prej po zgledu NKOJ-a v Sloveniji izoblikoval Nacionalni komite osvoboditve Slovenije (NKOS), na katerega bi predsedstvo SNOS-a preneslo izvršilno funkcijo. Kaže, da so to nameravali storiti, ko bi zavezniki priznali NKOJ kot zakonito jugoslovansko vlado, vendar se to ni zgodilo. O sestavi slovenske federalne vlade je bilo med Kardeljem v Beogradu in CK KPS izmenjanih več radijskih brzojavk o tem, koga predlagati v vlado, kje jo ustanoviti in kdaj. Sprva so jo nameravali ustanoviti 27. aprila 1945 v Črnomlju (kar bi imelo tudi simboličen pomen), vendar se je Kardelj odločil, da je potrebno počakati na uspeh vojaških operacij, ki bi dal razglasitvi vlade še večji pomen. Potem so jo hoteli ustanoviti v Trstu, končno pa so jo – kot zadnjo federalno vlado v Jugoslaviji – ustanovili na zasedanju predsedstva SNOS-a v Ajdovščini 5. maja 1945.⁸⁷⁹ Poleg predsednika Borisa Kidriča in podpredsednika dr. Marijana Breclja je imela Narodna vlada Slovenije, kot so jo tedaj poimenovali, dvanajst ministrov: minister za notranje zadeve Zoran Polič, minister za pravosodje dr. Jože Pokorn, minister za prosveto dr. Ferdo Kozak, minister za finance dr. Aleš Bebler, minister za industrijo in rudarstvo Franc Leskošek, minister za trgovino in obrt dr. Lado Vavpetič, minister za poljedelstvo Janez Hribar, minister za gozdarstvo Tone Fajfar, ministrica

⁸⁷⁹ Mikuž, Pregled zgodovine NOB, knjiga 5, str. 10–11.

za socialno politiko Vida Tomšič, minister za narodno zdravje dr. Marijan Ahčin, minister za gradnjo dr. Miha Kambič in minister za lokalni promet Franc Snoj.⁸⁸⁰ Kidrič je imel na svečani seji tudi svoj prvi predsedniški govor. Poudaril je štiri bistvene sestavine političnega trenutka: zmago narodnoosvobodilnih vojsk in načela enakopravnosti narodov, poraz hitlerizma, zmago narodne demokracije in zgodovinski preobrat v zgodovini slovanstva pod vodstvom velikega ruskega naroda in še, da je slovenska vlada vlada enotne Osvobodilne fronte.⁸⁸¹ Vlada in drugi osrednji upravni organi ter zavodi so se 10. maja 1945 preselili v Ljubljano. Ob tej priložnosti je imel Kidrič govor, v katerem je poudaril, da je Osvobodilna fronta predstavljala osnovno vsebino in obliko združitve ter enotnosti ljudskih sil, brez katerih ne bi bilo zmage, zato je njihova glavna naloga varovati enotnost Osvobodilne fronte, varovati njen "ljudski demokratični značaj".⁸⁸²

Od prihoda slovenske vlade v Ljubljano je predsedstvo SNOS-a samo še predsedovalo SNOS-u kot zakonodajnemu organu,⁸⁸³ le-ta pa je deloval do svojega drugega zasedanja in razpustitve 9. in 10. septembra 1946 oziroma je do izvolitve ustavodajne skupščine Ljudske republike Slovenije 18. novembra 1946 v njegovem imenu deloval prezidij SNOS.

⁸⁸⁰ ARS, AS 1547, t.e. 72, Slovenski poročevalec, št. 1, Ljubljana, Na dan osvoboditve, *Zakon o ustanovitvi Narodne vlade Slovenije*.

⁸⁸¹ Vodušek Starič, *Prevzem oblasti*, str. 214.

⁸⁸² Govor Borisa Kidriča v Ljubljani dne 10. maja 1945 ob prihodu prve slovenske vlade, str. 374.

⁸⁸³ Mikuž, *Pregled zgodovine NOB*, knjiga 5, str. 12

“Homogenost” slovenskega političnega prostora po drugi svetovni vojni

Predvojne meščanske stranke, ki so se, kot rečeno, med vojno večinoma kompromitirale s sodelovanjem z okupatorji, po vojni niso imele praktično nobenega vpliva niti možnosti, da se ponovno organizirajo, Osvobodilna fronta pa je svoj koalicijski značaj med vojno, še zlasti pa po Dolomitski izjavi, izgubila. V Sloveniji tudi ni bilo uglednejše politične osebnosti, ki bi lahko povezala manjše skupine, zato poskusi nekomunističnih politikov, da bi v Sloveniji oblikovali močnejši politični blok, niso obrodili nikakršnih sadov. Poleg tega so bili nekateri politiki, kar velja zlasti za voditelje Mlade JNS (Jože Rus, Branko Alujevič, Branko Vrčon itd.), že v zaporih novega režima in so bili obsojeni na prvem velikem političnem procesu, t. i. božičnem procesu 23. decembra 1945.⁸⁸⁴

Vendar nihče ni pričakoval, da bo komunistom uspelo popolnoma prevzeti oblast. Izvenfrontovski politiki so pri tem precej stavili tudi na povezovanje s pomembnejšimi nekomunisti v OF, kar pa ni prineslo zaželenih uspehov. Pogovor med Nagodetom in Francem Snojem 22. junija 1945 je sicer izzvenel v optimističnem, a nerealnem duhu. Snaj je menil, da bo “KP pustila, ali pa bo šla v katastrofo”, saj naj bi od zunaj odločno pritisnili na Titovo Jugoslavijo.⁸⁸⁵ Predvideval je, da bo Tito pod pritiskom zahodnih velesil prisiljen

⁸⁸⁴ Gabrič, *Opozicija v Sloveniji po letu 1945*, str. 103, 104.

⁸⁸⁵ Prav tam, str. 107.

popuščati, pri tem pa je očitno računal na uspešnost Šubašičevega posredovanja pri voditeljih velikih zmagovalk vojne. Tudi Juraj Koce, eden od treh Slovencev, ki so bili avgusta 1945 kot predvojni poslanci sprejeti v razširjeni Avnoj, je pričakoval hiter zaton komunistične vladavine na Slovenskem, češ da je večina Slovencev prozahodno usmerjena. Toda vsa ta predvidevanja so se hitro izkazala za nerealna. V pripravah na volitve so se izvenfrontovski politiki v pričakovanju enotne akcije opozicije vse bolj obračali k nekomunističnemu delu vladajoče OF in upali na odločno akcijo Franca Snolja, Edvarda Kocbeka in Lada Vavpetiča, a Osvobodilna fronta je bila notranje enotna, te enotnosti pa omenjena trojica in drugi nekomunistični politiki v OF niso niti poskušali rušiti.⁸⁸⁶

To se je pokazalo tudi na sestanku 6. septembra 1945, na katerem so se zbrali politiki, ki so hoteli povezati opozicijo. Vendar pa nekdanji sodelavci OF, ki jim sicer ni prijalo komunistično vodstvo fronte, niso hoteli sodelovati s tistimi politiki, ki so sodelovali z okupatorji. Ti so bili kritični tako do novega režima kot tudi do politikov nasprotnega tabora in so zavrnilo možnost sodelovanja s političnimi emigranti, saj "z zunanjo 'vlado' nočejo imeti nič skupnega".⁸⁸⁷

Dva meseca po koncu bojov v Sloveniji, 15. in 16. julija 1945, ko so pripravili prvi kongres Osvobodilne fronte Slovenije, kakor so na njem preimenovali Osvobodilno fronto slovenskega naroda, je v uvodnem govoru predsednik Izvršnega odbora OF Josip Vidmar poudaril, da je ta organizacija sprva sestavljala "jako pestro družbo, sestavljeno iz pripadnikov 18 različnih strank, skupin, frakcij", vendar je do prvega kongresa "ta pestra družba izginila", sedaj pa so vsi ena sama družina pripadnikov Osvobodilne fronte. Zasluge za zlitje v enotno fronto pripadajo vsem skupinam, predvsem komunistični partiji, je dodal Vidmar. Boris Kidrič se je na omenjenem kongresu ozrl na prehojeno pot od koalicije do enotnega vseljidskega gibanja,⁸⁸⁸ Edvard Kardelj pa

⁸⁸⁶ Gabrič, Nemoč opozicije, str. 850–851.

⁸⁸⁷ Gabrič, Opozicija v Sloveniji po letu 1945, str. 107.

⁸⁸⁸ Gabrič, Ljudska fronta, str. 847.

je v obširnem poročilu poudaril, da se zopet pojavljajo stranke, ki so zakrivile katastrofo leta 1941. Sicer naj bi imele drugačna imena in drugačne vodilne garniture, vendar je bilo po njegovih besedah ravno zato potrebno naučiti ljudi, da jih bodo znali hitro prepoznavati. Na koncu programa so še poudarili že v referatih izrečene misli, da v Sloveniji ne bodo trpeli politične konkurence: "Osvobodilna fronta kot ustvarjalca enotnosti ima edina moralno pravico, da predstavlja slovenski narod in njegovo ljudstvo." Izrazito črno-belo slikanje političnih načel, ki ni dovoljevalo srednje poti, je bila torej, kot že v času vojne, značilnost tudi povojnega časa.⁸⁸⁹

Kongres je tako utrdil enotnost Osvobodilne fronte, ki sta jo na samostojnih zborovanjih potrdili še dve ustanovni skupini OF; sokoli so se zbrali 8. julija, kulturni delavci pa 2. avgusta 1945.

Politično enotnost, kakršna je vladala v Sloveniji v OF, pa je bilo treba na jugoslovanski ravni šele ustvariti. Zaradi očitne razlike med homogenostjo Osvobodilne

*Prvi kongres Osvobodilne fronte Slovenije julija 1945. Člani vodstva od leve proti desni: Edvard Kocbek, Edvard Kardelj, Josip Vidmar, Josip Rus in Boris Kidrič
(Foto: Viktor Kramar, MNZS)*

⁸⁸⁹ Gabrič, *Opozicija v Sloveniji po letu 1945*, str. 103.

*Simbol Osvobodilne fronte pred Univerzo v Ljubljani v času prvega kongresa Osvobodilne fronte Slovenije
(Foto: Viktor Kramar, MNZS)*

fronte Slovenije in heterogenostjo Ljudske fronte Jugoslavije (LFJ) so se slovenski predstavniki radi pohvalili, da so v Sloveniji že davno dosegli enotnost, ki jo v Ljudski fronti šele gradijo.⁸⁹⁰ Na konferenci sekretarjev okrajnih in rajonskih komitejev KPS, ki je potekala 14. decembra 1948, se je tako Boris Kraigher pohvalil, da ima Ljudska fronta v Sloveniji mnogo daljšo tradicijo kakor drugod ter da se je v Sloveniji pravzaprav preko Osvobodilne fronte organizirala narodna vstaja in ni Osvobodilna fronta izšla iz narodne vstaje. “Obstoj Osvobodilne fronte v Sloveniji je omogočil organiziranje narodne vstaje v Sloveniji. V skoro vseh drugih pokrajinah, kot v Bosni, Srbiji, Hrvaški itd, pa se je Ljudska fronta razvijala iz narodne vstaje. Iz teh razlogov ima Osvobodilna fronta pri nas še mnogo večje tradicije, ki jih moramo vztrajno gojiti.” Poudaril je tudi, da se je potrebno zato odločno boriti proti praksi, da se Ljudska fronta zreducira na organizacijo za prirejanje mitingov, za izobešanje zastav ob praznikih, za mobiliziranje delovne sile in za prostovoljne akcije. “Absolutno moramo doseči, da bo OF organizacija, ki bo omogočila

⁸⁹⁰ Gabrič, Ljudska fronta, str. 848.

vztrajno politizacijo množic. (...) Če imamo tako OF, ki je birokratska organizacija, ne pa politična organizacija za politično mobilizacijo množic v naši razredni borbi, potem se nam bo razredna borba na vasi nujno izrodila v administrativno akcijo, kar ima lahko zelo težke posledice.”⁸⁹¹

V monopolizaciji oblasti je slovenska KP torej že med vojno prehitela druge dele države, izgubila pa se je tudi vsaj navidezna pluralnost znotraj Osvobodilne fronte, tako da je bila poleg prave opozicije šibkejša tudi znotrajfrontovska. Potencialna opozicija pa ni bila paralizirana le zaradi komunističnega terorja, temveč je precej pripomogla k temu sama že v prejšnjih letih, ko se tedaj še vladajoče stranke niso znale ustrezno odzivati na politične in družbene izzive časa. Na dejstvo, da so bile stranke brez močnejših vodij in da so bila vodstva deloma v emigraciji že od leta 1941, komunisti namreč niso imeli vpliva. Politično delovanje Osvobodilne fronte med vojno, zlasti odpor okupatorju, je odtegnilo nekdam najmočnejšim strankam precejšen del prebivalstva, ki jim je bil prej naklonjen.⁸⁹²

To je bil po eni strani eden poglavitnih vzrokov za porast moči in ugleda Osvobodilne fronte, po drugi strani pa je oblast zato naletela na šibkejši odpor realne ali potencialne opozicije, kar je bilo čutiti tudi v izjavah tako komunističnih kot nekomunističnih politikov v fronti, ki so se zavedali širine OF. Josip Vidmar je npr. na ustanovnem kongresu Ljudske fronte Jugoslavije 6. avgusta 1945 poudaril, da se je na 1. kongresu v Ljubljani jasno pokazalo, “da je ljudstvo popolnoma edino, da v bodočnosti ne želi nikoli več nobene stranke, temveč da želi samo enotno ljudsko voljo”.⁸⁹³

Tudi slovenski poslanec Dušan Kveder je dejal, da so Slovenci, od komunistov do najbolj desnih elementov, prepričani, da v Sloveniji ni drugih strank razen Osvobodilne fronte (KPS je bila seveda izvzeta) in da jih tudi ni potrebno ustanavljati. Kveder je tudi ugovarjal

⁸⁹¹ ARS, AS 1589/III, t.e. 3, Zapisnik konference okrajnih in rajonskih komitejev KPS, 14. december 1948, str. 3.

⁸⁹² Gabrič, Opozicija v Sloveniji po letu 1945, str. 106.

⁸⁹³ Prav tam, str. 105.

Dragoljubu Jovanoviću, ki se je kot predstavnik t. i. znotrajfrontovske opozicije zavzemal za večstrankarski pluralizem v Ljudski fronti na celotnem ozemlju Jugoslavije in bil zato leta 1947 obsojen na deset let zapora. Jovanović je 24. avgusta 1945 ob obravnavanju zakona o združevanjih in zborovanjih poudaril, da združevanje v LF ne sme obnavljati tradicije predvojnih režimov JNS in JRZ oziroma uvajati enopartijskega sistema, saj ta ne ustreza ljudstvu, navajenem večstrankarstva. Ob tem je poudaril posebnosti posameznih delov države: "Prav tako v Sloveniji obstaja globoka tradicija in ne verjamem, da je premoščena, čeprav Slovenci žive danes v zanosu združevanja, ker se bodo po tolikih stotinah let znašli vsi skupaj v svoji domovini. Oni se sedaj v pijanosti navdušujejo nad združevanjem in pozabljajo delitve, ki so jih prej delile. Toda vse to bo oživel."⁸⁹⁴

Dušan Kveder je sicer Jovanoviću priznal, da njegova stališča ustrezajo razmeram drugod po državi, da pa se moti, kar se tiče Slovenije. Razvoj OF naj bi po Kvedrovem mnenju pokazal, da je to že enotna fronta, ki združuje Slovence vseh političnih nazorov, in da se tudi znotraj fronte ne želijo deliti po skupinah: "Mi Slovenci v Ljudski skupščini zagovarjamo stališče, da vsi, začeni od komunistov pa do najbolj desničarskih elementov, menimo, da v Sloveniji ni drugih političnih partij razen Fronte in da jih ni niti potrebno ustvarjati."⁸⁹⁵

⁸⁹⁴ Prav tam, str. 105, 106.

⁸⁹⁵ Prav tam, str. 106.

Konec tovarišije

Osmega julija je bil na Taboru zbor sokolskih delegatov. Sklicali so ga na pobudo Josipa Rusa, ki je Kidriča prosil, naj se "sokolska zadeva dokonča na reden in formalen način". Menil je namreč, da bi morali sokolsko organizacijo razpustiti, saj je v resnici že tako ni bilo več. Ker sta Polič in Lubej kot člana partije dejansko odgovarjala njej, hkrati pa sta bila vsaj formalno še vedno tudi člana sokolskega vodstva, so bila notranja razmerja porušena ter onemogočeno kakršnokoli odgovorno vodenje Sokola.⁸⁹⁶

Tudi Lubej, ki je kot član partije razhod Sokolov sicer videl nekoliko drugače, je zapisal, da so se borci, ki so prišli iz sokolskih vrst, večinoma vrnili kot komunisti. Kot priznanje demokratičnemu krilu sokolske organizacije pa naj bi novo narodno vodstvo sklenilo, da ta organizacija po osvoboditvi ne izgine brez sledu, temveč se po opravljenem poslanstvu sama prostovoljno in "častno" razide.⁸⁹⁷

Na zboru, ki ga je vodil Lubej, je sodelovalo 317 uradnih delegatov sokolskih društev iz vse Slovenije in 300 sokolskih nedelegatov iz vojske ter množičnih organizacij. Kot častni gostje so mu prisostvovali najvišji predstavniki državnih, političnih, družbenih in vojaških organov, med njimi predsednik Izvršnega odbora Osvobodilne fronte Josip Vidmar, predsednik narodne vlade

⁸⁹⁶ Rus, Zapiski iz življenja Josipa Rusa, str. 209.

⁸⁹⁷ Lubej, Odločitve, str. 328.

Boris Kidrič, osem članov vlade, organizacijski sekretar IOOF in podpredsednik slovenske vlade dr. Marijan Breclj ter člani SNOS in IOOF.⁸⁹⁸

V uvodnem govoru je Lubej poudaril, da je zbor "manifestacija dosežene enotnosti slovenskega naroda, h kateri je tudi slovensko Sokolstvo v okviru OF prispevalo svoj delež", ter izrazil svobode, "v kateri ima vsak Slovenec in vsaka skupina, ki je do naroda in države izpolnila svojo dolžnost, pravico združevanja in zborovanja, sklepanja in soodločanja o vseh vprašanjih slovenskega naroda".⁸⁹⁹

S tem je sokolski zbor končal svoje delo, Lubej pa je še zapisal, da je vse, "kar je bilo v njem resnično vrednega in neminljivega, to je kulturnega, je ali pa še bo vsrkala nova družba pri gradnji boljšega, to je pravičnega življenja za vse, socializma".⁹⁰⁰

Drugače kot sokoli, ki so večinoma prestopili v partijo in razpustili svojo organizacijo, je Kocbek 22. septembra 1945 v pogovoru s Kidričem o značaju OF še vedno verjel, da bo mogoče iz OF ustvariti veliko koalicijo, veliko ljudsko gibanje z upoštevanjem pobud od spodaj, brez komandirja z vrha. Toda Kocbek se je vnovič pustil "prepričati" Kidriču, ki je dejal, da se v načelu strinja, da pa politični trenutek ni najugodnejši za uresničevanje zahtev, ki bi lahko na zunaj kazale neenotnost OF.⁹⁰¹ V resnici pa je bil Kidrič prepričan, da so bili zadnji ostanki koalicije v IOOF izbrisani že na plenumu OF septembra 1944 (teren naj bi bil enoten že prej), zato opozicija v Sloveniji ni bila možna.⁹⁰²

Poleti 1946 je Kocbeka zmeraj bolj vznemirjalo dogajanje v družbi. Načenjal je intenzivne, tudi polemične politične razprave z vodilnimi ljudmi, zlasti s Kidričem, ki ga je skušal prepričati – seveda zaman –, da je treba prenehati z ekskluzivnim privilegiranjem komunistov in poniževanjem nepartijcev, da je partija dolžna, v skladu s svojimi medvojnimi zagotovili, uresničiti tisto "novo demokracijo", kjer ne bo več "avtokratičnega in po

⁸⁹⁸ Prav tam, str. 329.

⁸⁹⁹ Prav tam, str. 329.

⁹⁰⁰ Prav tam, str. 331.

⁹⁰¹ Gabrič, *Opozicija v Sloveniji po letu 1945*, str. 109.

⁹⁰² Repe, "Liberalizem" v Sloveniji, str. 688.

privilegirancih izvajanege dirigiranja od zgoraj navzdol”. Opozarjal ga je, da Osvobodilna fronta nevarno izgublja demokratično širino, da postaja “votla, prazna, mrtva organizacija, ki kot reprezentativni plašč pokriva partijo, partiji pomeni torej le nekaj pomožnega, razvojno in taktično potrebnega”.⁹⁰³ Svoje misli oziroma nezadovoljstvo je v imenu “raznih ljudi v Osvobodilni fronti, posebno kristjanov”, izrazil tudi na seji CK KPS 4. oktobra 1946, ki so jo sklicali na njegovo željo.⁹⁰⁴

Kocbek je na seji partijsko vodstvo opozoril, da na Slovenskem obstaja množično nezadovoljstvo, ki ne izhaja niti iz nostalgije po “starih političnih strankah in starem političnem redu” kot tudi ne iz gospodarskih razlogov, saj so v enem letu gospodarsko, finančno in tehnično napredovali bolj kot kjer koli drugod v Jugoslaviji, temveč iz življenjske negotovosti. Negotovost je imela po njegovih besedah vzroke v tem, da je pri “čiščenju terena” izginilo mnogo ljudi, da ni bila znana usoda vrnjenih domobrancev ter da je bila uvedena tajna policija, ki je storila mnogo napak. Zaradi bojzani se je v ljudeh začel pojavljati dualizem: na zunaj so pritrjevali novi oblasti, na znotraj pa so postali dvomljivci in zanikovalci. Poleg tega se je razvijala nepristna in neumestna sociološka diferenciacija, ki pa je bila načrtovana. Opozoril je na način podržavljenja privatne lastnine in izvedbo agrarne reforme ter še na vrsto drugih tedanjih napak v praksi, med drugim prenašanje sovjetske prakse in na zoževanje osebnih svoboščin v javnem izražanju, tisku, svetovnonazorski sferi in kulturnem področju. Bistveno za obravnavano temo pa je bilo njegovo opozorilo, da je OF sicer teoretično najvišja in najvažnejša politična organizacija, v resnici pa v imenu ljudstva vso oblast nosi in izvaja poseben krog ljudi, ki ga ljudstvo ne more kontrolirati. Poudarjajo se sicer splošni in delovnemu človeku skupni interesi, vendar se v resnici daje prvenstvo ideološkim interesom, ki ljudi razdvajajo. Ker se ceni le delo najožje partijsko povezanih ljudi, medtem ko drugi za svoje de-

⁹⁰³ Inkret, *In stoletje bo zardelo*, str. 258, 259.

⁹⁰⁴ Repe, “Liberalizem” v Sloveniji, str. 688.

lo ne dobijo priznanja, se ljudje po njegovih besedah ljudske oblasti bojijo bolj kot katere koli druge oblasti. OF po njegovem mnenju tako ni postala tista skupna in osrednja narodna politična organizacija, kot je bila pojmovana od začetka narodnoosvobodilnega boja in kakršna bi zaradi svojstvenih pogledov in potreb morala biti, zato imajo ljudje občutek, da so prevarani in ogoljufani. Kot vsakdanja resnica pa naj bi krožila tudi ugotovitev, da je OF le taktična stavba, ki bo obstajala toliko časa, dokler bo prijala partiji.⁹⁰⁵ Pri tem je Kocbek dodal: "Komunistična stranka ima v rokah vso državno oblast, zakonodajno in izvršilno, ima odločujoč vpliv na sodišča, vojsko, v njenih rokah je tajna politična policija, ona vodi uradno politično organizacijo, postavlja sekretarje vseh OF odborov, ki dejansko odločajo v vseh krajih, okrajih in okrožjih. Partija ima v rokah vse množične organizacije, tako OF, AFŽ in ZMS. V rokah ima ves tisk, kar ga je. Uravnava sindikate, fizkulturo. S posebno vnamo se posveča šolstvu in vzgoji. Partijski obvladujejo vse ključne gospodarske postojanke, ki so prešle v državno last. Izven partije ne obstoja niti ena samostojna in od nje neodvisna organizacija. Oblast partije je torej totalna."⁹⁰⁶

V nadaljevanju se je Kocbek osredotočil še na odnos komunistov do Cerkve in pri tem pozval partijo, naj se izjasni, "ali je le proti reakciji v katoliški Cerkvi in proti izrabljanju vere v korist starega reda, ali pa je sploh proti verskemu pojavu in proti Cerkvi". Na koncu pa je poudaril, da je pugleška izjava priznala krščanske socialiste v OF kot nazorsko skupino, vendar je "po osvoboditvi nastal v partiji preokret, ki se je pokazal v tem, da partija ni hotela praktično priznati niti značaja skupine naprednim kristjanom niti nazorskega značaja take skupine in njenih nalog". Ker so bili po njegovih besedah krščanski socialisti odrezani od vsega, je za svojo nazorsko skupino zahteval pravico soodločanja pri pomembnih družbenih zadevah ter najodločneje protestiral proti logiki, da ne samo politično, ampak ce-

⁹⁰⁵ Repe, "Liberalizem" v Sloveniji, str. 688–689.

⁹⁰⁶ Kocbek: Govor v CK KP Slovenije 4. oktobra 1946, str. 222.

lo duhovno samostojno nastopanje naprednih kristjanov "po logiki stvari" neogibno vodi v reakcijo.⁹⁰⁷

To je bil v štiridesetih in verjetno tudi petdesetih letih najbolj artikuliran "opozicijski" nastop, čeprav Kocbek vodilne vloge partije ni zanikal, temveč je zahteval le minimum pravic za svojo in druge nekdanje skupine v OF. Vendar pa je partija Kocbeka še potrebovala tako zaradi notranjepolitičnih kot zunanjepolitičnih razmer, zato je do popolnega razkola med njimi prišlo šele v letih 1951–1952.⁹⁰⁸ Najprej je Kocbek na III. kongresu Oslobojilne fronte Slovenije, ki je potekal v veliki Unionski dvorani od 26. do 28. aprila 1951, "pokvaril" dobro in skrbno organizirano predstavo o popolni enotnosti fronte,⁹⁰⁹ ko je oktobra 1951 izšla še zbirka štirih novel z naslovom Strah in pogum, pa je slovenski partijski vrh dobil priložnost, da se Kocbeka reši. Očitali so mu, da v novelah s partizansko tematiko vsem – partizanom in domobrancem – priznava enak delež krivde, na kar je v pogovoru s partijskim sekretarjem Miho Marinkom 20. februarja 1952 odgovoril: "Ali ti smem povedati, kaj je osnovni, že pravzaprav podzavesti duh mojega pisanja: hotel sem pokazati na duševno dogajanje ljudi, ki so jih razmere nenadoma postavile pred težke, usodne naloge (...) Človekovo odločanje sem hotel osvetliti v razmerju do vzornega sveta človečnosti, ki slehernika vznemirja kot zaukazani cilj, ne samo kristjana. Zato pri meni niti ni govora o kaki krivdi, ker nisem imel nikakega drugega namena, najmanj pa takšnega, s katerim bi hotel komu škodovati." Politbiro je po tem sprožil val kritik in Kocbeka so prisilili, da se je odpovedal vsem političnim funkcijam, za več kot deset let pa se je moral umakniti tudi na kulturnem področju.⁹¹⁰ S tem obračunom je želela partija "zlomiti" ostanke nekdanje krščanskosocialistične skupine, iz katere bi pod Kocbekovim vodstvom lahko zrasla nova stranka.⁹¹¹

⁹⁰⁷ Repe, "Liberalizem" v Sloveniji, str. 689; Kocbek, Govor v CK KP Slovenije 4. oktobra 1946, str. 224–232.

⁹⁰⁸ Repe, "Liberalizem" v Sloveniji, str. 689.

⁹⁰⁹ Omerza, Edvard Kocbek, str. 48.

⁹¹⁰ Inkret, Primer Kocbek, str. 281–306.

⁹¹¹ Repe, "Liberalizem" v Sloveniji, str. 690.

Preraščanje Ljudske fronte v Socialistično zvezo delovnega ljudstva

Po sporu z informburojem so bili jugoslovanski voditelji prisiljeni in odločeni, da bodo poiskali alternativo sovjetskemu modelu socializma, zato so v nasprotju s centralizmom sovjetskega tipa poudarjali decentralizacijo ter uvedbo samoupravljanja in družbene lastnine. Oblast je sklenila poenostaviti tudi orjaški državni aparat, ki se je po sporu z informburojem neznansko razbohotil. V sozvočju s kampanjo proti birokratizmu, ki je poleg tako imenovane reakcije veljal za najhujšega sovražnika socializma, so bila leta 1951 ukinjena številna delovna mesta v zvezni administraciji, odpravljene pa bili tudi nekateri privilegiji partijske elite,⁹¹² saj je kritika stalinizma in sovjetskega modela socializma spodbudila tudi razmišljanja o ločitvi partijske in državne oblasti. V skladu s takšno politiko je novembra 1952 prišlo najprej do preimenovanja Komunistične partije Jugoslavije (KPJ) v Zvezo komunistov Jugoslavije (ZKJ), kar naj bi uvedlo tudi nekaj sprememb v organiziranost partije. Njena temeljna naloga je postalo politično in ideološko delo oziroma "vzgoja množic v duhu socializma", ZKJ pa naj bi tudi izgubila vlogo avantgarde in vodilne sile ter postala zgolj progresivna in zavestna sila delavskega gibanja. S konkretnimi političnimi nalogami naj bi se namesto partije ukvarjala Socialistična zveza delovnega ljudstva (SZDL), kakor naj bi se po sklepu, ki je bil sprejet na VI. kongresu KPJ (ZKJ), preimenovala Ljudska fronta.

⁹¹² Režek, Politične spremembe v začetku petdesetih let, str. 940.

Ljudska fronta namreč po besedah Tita ni več opravičevala svojega obstoja, saj so ljudje postali pasivni, in 16. decembra 1952 je v Smederevski Palanki dejal: "Poprej so delali prostovoljno, zdaj že imamo sredstva, da delo lahko plačamo. Zakaj naj bi ljudje delali zastonj? Vladalo je mnenje, da je vloga Ljudske fronte samo mobilizirati ljudi, da vzamejo v roke krampe in kopljejo. Njena vloga pa ni samo v tem. Iz velike politične organizacije hočemo narediti zavesten politični organizem, organizem zavednih državljanov naše države, ki gradijo socializem. Ni potrebno, da so komunisti. Pri tem ne delam velike razlike, če si prizadevajo za socializem. Povedal sem že, kaj je poglobitna vloga komunistov: njihova naloga je, da bo ta fronta idejno in politično na kar najvišji ravni. Ta naša nova ljudska fronta se torej spreminja zdaj v novo organizacijo, v velikansko družbeno organizacijo s političnimi nalogami, v socialistično organizacijo, ki bo zajela poleg komunistov tudi druge ljudi in ki bo imela pomembno vlogo tako znotraj države kakor tudi zunaj nje."⁹¹³ V skladu s spremembo organizacijske oblike pa bi morala dobiti tudi ustrezen naziv.

Prav tako je tudi v Sloveniji Osvobodilna fronta Slovenije po vojni postajala vse bolj pasivna, oziroma kot jo je označil Josip Vidmar, je vse bolj začela postajati tako imenovani privesek, ne pa samostojna ustvarjalna sila. Zato so bili nekateri politični voditelji mnenja, da se že predolgo uporablja ime Osvobodilna fronta, ki je že zdavnaj zastarelo za samo vsebino političnega dela in življenja.⁹¹⁴

Vloga Osvobodilne fronte je bila po besedah Edvarda Kardelja med vojno bistveno drugačna, kakor je bila njena vloga po vojni. OF je bila namreč med vojno široka množična organizacija delovnih ljudi, ki pa je večinoma dobivala podporo in linijo, ki jo je dajala in gradila KP. Od leta 1946–47 naprej pa se je začel menjati odnos med partijo in OF oziroma Ljudsko fronto v tem smislu, da je OF postajala vse bolj pasivna: "Vsi veste, da je na

⁹¹³ Broz Tito: Nastanek in razvoj Ljudske fronte in Socialistične zveze delovnega ljudstva Jugoslavije, str. 481, 482.

⁹¹⁴ ARS, AS 537, t.e. 25, Seja Izvršnega odbora OF Slovenije, 12. december 1952, str. 7.

terenu nastala neka pasivnost in da so bile že tudi močne tendence po likvidaciji OF. Mislim, da so te tendence šle paralelno z drugo tendenco, namreč z birokratiziranjem tudi državnega sistema, gospodarstva itd.”⁹¹⁵

Miha Marinko je na seji Izvršnega odbora Osvobodilne fronte Slovenije, ki je potekala 12. decembra 1952, poudaril: “Tudi če primerjamo to, da imajo v ostalih republikah Ljudsko fronto, tudi to samo po sebi ne odraža dovolj vse sedanje vsebine naše bitke na znotraj v razvijanju našega gospodarskega in celotnega družbenega življenja in se tu jasno postavlja, da mora ob tej stopnji biti določen jasen kriterij, da gre za graditev socializma. Iz tega vidika je torej povsem utemeljena Socialistična zveza delovnih ljudi.”⁹¹⁶

Kljub temu so nekateri izrazili dvom o samem imenu. Ivan Regent se na primer ni strinjal s prilastkom “delovnih ljudi”. Zdelo se mu je namreč, da “prilastek ne spada poleg, zlasti pri nas v Jugoslaviji, če izvenzame mo majhno število ljudi, ki so špekulanti, so menda vsi delovni ljudje. Tako bi lahko bilo preprosto ime Socialistična zveza Jugoslavije. Nekdaj sem nasprotoval tudi takim imenom kot so bila: social-demokratska delavska stranka ali pa samo delavska stranka.”⁹¹⁷ Vendar pa je Miha Marinko odvrnil, da v Socialistični zvezi ne bodo samo delavci iz tovarn, ampak tudi drugi ljudje. “Če gremo iz tega stališča, potem je tudi jasno, da ni pravilno, če imenujemo to Zvezo samo Socialistično zvezo. Če bi jo kakorkoli drugače imenovali, bi jo imenovali zvezo delovnega ljudstva ne pa Socialistično zvezo. Socialistična zveza je politični termin in ima smisel, če ga postavimo proti buržoazni partiji. Buržoazne partije so kapitalistične organizacije, medtem ko je to socialistična organizacija. One se bore za to in to, mi se pa borimo za socializem. Ta organizacija pa se ne bori za socializem, ker je socializem že tu. Bori se seveda za napredek socializma, vendar pa je gibalo političnega življenja vse-

⁹¹⁵ ARS, AS 537, t.e. 25, Seja Izvršnega odbora OF Slovenije, 2. februar 1953, str. 1–2.

⁹¹⁶ ARS, AS 537, t.e. 25, Seja Izvršnega odbora OF Slovenije, 12. december 1952, str. 7.

⁹¹⁷ ARS, AS 537, t.e. 25, Seja Izvršnega odbora OF Slovenije, 2. februar 1953, str. 11.

ga naroda. Če rečemo Socialistična zveza, označujemo samo karakter, to se pravi, ljudje, ki so šli v to organizacijo, so se zavezali, da bodo dali vse sile za izgradnjo socializma.”⁹¹⁸ Vida Tomšič je v zvezi s spremembo imena OF naglasila, “da ime organizacije ne more biti stvar, ki bi motila. Če je organizacija pod starim imenom razvijala veliko aktivnost, je izprememba imena le potrditev dejstva, ki se je že izvršilo in bi npr. ime ‚socialistična fronta‘ pomenilo, da je organizacija prevzela v svoj program več socialističnih elementov kot pa OF.” Prav tako je Miha Marinko poudaril, da ni važno ime, “ampak dejstvo, da je OF politično masovno gibanje, masovna politična stranka našega delovnega ljudstva”.⁹¹⁹

⁹¹⁸ Prav tam, str. 35.

⁹¹⁹ ARS, AS 1589/III, t.e. 4, Zapisnik konference OK oz. MK, 11. 10. 1952, str. 4.

Preimenovanje Ljudske fronte v Socialistično zvezo delovnega ljudstva in kongres Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije

Ljudska fronta Jugoslavije (LFJ) se je uradno preimenovala na svojem četrtem kongresu, ki je potekal med 22. in 25. februarjem 1953 v Beogradu. Novo ime naj bi tudi navzven poudarilo drugačnost in spremenjeno vlogo najbolj množične organizacije v Jugoslaviji. Vloga Ljudske fronte je bila namreč omejena zgolj na uresničevanje partijske politike, njeno podrejanje partijskim in državnim interesom pa se je nenehno stopnjevalo, saj je leta 1949 celo sprejela program KPJ za svojega.

Ko so se komunisti na svojem šestem kongresu vsaj navidez odrekli neposredni oblasti in si zadali predvsem nalogo idejnega usmerjanja, so odločanje o konkretnih političnih zadevah nameravali prepustiti SZDL.⁹²⁰ Tako naj bi Socialistična zveza delovnega ljudstva Jugoslavije po besedah vodilnih jugoslovanskih politikov predstavlja samostojno politično zvezo, ki se bori za socializem, zvezo, v kateri so vsi njeni člani popolnoma enakopravni in združeni na podlagi skupnega socialističnega smotra. Opredelili so jo kot "politično tribuno, na kateri prihajajo do izraza različna pojmovanja v boju za naš nadaljnji socialistični razvoj", poglobitni načeli njenega delovanja pa sta bila boj za socializem in demokracijo, neodvisnost Jugoslavije in enakopravnost jugoslovanskih narodov ter prizadevanje za mir in sodelovanje med narodi.⁹²¹

⁹²⁰ Režek, *Med resničnostjo in iluzijo*, str. 55.

⁹²¹ Socialistična zveza, str. 39–43.

Vendar partijski vrh očitno ni bil pripravljen na novo razporeditev politične moči, saj je bil koncept delovanja SZDL precej nedorečen. Pristojnosti Socialistične zveze delovnega ljudstva in Zveze komunistov namreč niso bile natančno razmejene, kar nenazadnje dokazuje tudi dejstvo, da so ključne položaje v obeh organizacijah običajno zasedali isti ljudje oziroma so vodstvo SZDLJ izvolili iz vrst komunistov – predsednik je postal generalni sekretar CK ZKJ Josip Broz Tito, generalni sekretar pa sekretar Izvršnega komiteja CK ZKJ Edvard Kardelj.⁹²²

Preimenovanje je vzbudilo pri ljudeh različne občutke; kljub temu da je v tistem času prevladovalo mnenje, da “ne more biti nekdo patriot in zaveden Slovenec, če ni obenem tudi socialist”,⁹²³ so nekateri izjavili, da so proti SZDL, ker ima socialističen program, da pa so za OF. Po drugi strani pa so bili nekateri nad spremembo imena navdušeni, še posebej na Štajerskem, kjer je OF dobila prizvok “Kulturbunda”, ker se je “sprejemalo v organizacijo ljudi preveč široko in so bili med člani tudi taki, ki v OF sploh ne bi smeli biti”. Kar 97 odstotkov prebivalstva v Mariboru naj bi bilo včlanjenega v OF, čeprav naj bi “procent socializmu predanih ljudi” v tem mestu ne dosegal te številke. “Ker je izprememba imena zelo dobro odjeknila med proletariatom, smatramo, da bo lažje utrjevati Soc. zvezo delovnih ljudi, kot se čuti iz obravnavanj na terenu.”⁹²⁴

Kardelj pa je opozoril, da v zvezi s preimenovanjem Ljudske fronte pretita predvsem dve nevarnosti: “Prva nevarnost je, da bi samo spremenili ime, da bi pa sama Ljudska fronta ostala taka, kakršna je, in druga nevarnost, da bi se iz te Ljudske fronte napravila nekakšna, poenostavljeno govoreč, režimska organizacija, ki bi več ali manj agitirala za tisto, kar bi že v naprej sklenili. Namen predloga, ki ga je dal tovariš Tito na VI. kongresu KPJ pa je popolnoma drugačen. Socialistična zveza je v formi, ki si jo danes zamišljamo nujno dopolnilo vsem spremembam, ki so pri nas že izvršene na področju go-

⁹²² Režek, Politične spremembe v Sloveniji v začetku petdesetih let, str. 194.

⁹²³ ARS, AS 1589/III, t.e. 3, Zapisnik seje Organizacijskega sekretariata CK ZKS, 8. januar 1953, str. 7.

⁹²⁴ ARS, AS 1589/III, t.e. 4, Zapisnik seje Organizacijskega sekretariata CK ZKS, 27. januar 1953, str. 6.

spodarstva, na področju državne izgradnje in na področju družbenih funkcij ali pa ki so sedaj v teku nove reorganizacije, postavljene na nove osnove.”⁹²⁵

Odnos med komunisti in SZDL je bila pogosto tema diskusije. Boris Kraigher je na posvetovanju vodilnega aktiva komunistov na CK ZKS dne 5. junija 1953 dejal: “Mislim, da je tudi precej birokratska diskusija o odnosih med Zvezo komunistov in SZDL. Tudi tu diskusija kaže, da naši ljudje mislijo, da je glavno vprašanje vodstva in vprašanje različnih kompetenc, vprašanje drobnih organizacijskih vprašanj. Mislim, da je treba postaviti vprašanje dejanskega političnega vodstva in se pri tem zavedati tega, kar je bilo postavljeno na VI. kongresu, da mora ZK imeti vodstvo v borbi za socializem. Če hočejo komunisti imeti vodstvo v borbi za socializem, morajo razpravljati o vseh političnih vprašanjih in zavzeti svoje stališče. Vsa politična borba se mora vršiti v Socialistični zvezi in nihče ne more imeti zaradi tega, ker je komunist, kakršnih koli privilegijev. Vso našo politično borbo mora voditi Socialistična zveza, naloga komunistov pa je, da v tej borbi odigrajo odločilno vlogo, vlogo borcev za enotnost in borcev za najširšo koncepcijo, da znajo gledati na vsa vprašanja z enotnega stališča.”⁹²⁶ Dejal je še, da je potrebno Socialistično zvezo delovnih ljudi postaviti kot politično organizacijo delovnega ljudstva ter prekiniti z miselnostjo, da je fronta ena izmed množičnih organizacij, ki je sicer najpomembnejša, a vendar ena izmed množičnih organizacij, preko katere izvajajo sklepe partije. “Treba je zato s tem odločno prelomiti, da ničesar ne izvajamo preko Fronte, ampak nasprotno Fronta izvaja te stvari in da v Fronti diskutiramo in sklepamo o teh stvareh. Zato se mi zdi važno to, (...) da ni potrebe po tem, da bi imeli veliko prehodnih sestankov komunistov, kjer bi komunisti zavzemali določeno stališče.”⁹²⁷

Čeprav je bil Franc Leskošek prepričan, da v Sloveniji ni ne enopartijskega ne večpartijskega sistema,

⁹²⁵ Prav tam.

⁹²⁶ ARS, AS 1589/III, t.e. 4, Zapisnik posvetovanja vodilnega aktiva komunistov na CK ZKS, 5. junij 1953, str. 17.

⁹²⁷ ARS, AS 537, t.e. 25, Seja Izvršnega odbora OF Slovenije, 12. decembra 1952, str. 15.

temveč "več-organizacijski sistem, ki se nekako povezuje v Socialistični zvezi in kjer se ljudje na demokratični osnovi sporazumevajo",⁹²⁸ pa je večino članic zahodnega socialističnega gibanja oziroma Socialistične internacionale oblika vladavine v Jugoslaviji, tj. enostrankarski sistem, tako motila, da so nasprotovale vzpostavitev uradnih stikov in ko je bilo novembra 1952 napovedano zблиževanje, nekatere članice zaradi jugoslovanskega odnosa do demokracije in politične opozicije niso hotele niti slišati o vključitvi SZDLJ v Socialistično internacionalo.⁹²⁹

Četrtemu kongresu LFJ (SZDLJ) so sledili republiški kongresi. Vsi so bili determinirani z zveznim in v marsičem le njegova ponovitev, čeprav naj bi natančneje opredelili naloge te organizacije. Na seji Izvršnega odbora OF Slovenije, ki je potekala 13. marca 1953, so razpravljali o pripravah na republiško konferenco SZDLS. Takrat se je še predvideval dvojen naslov kongresa – IV. kongres Osvobodilne fronte Slovenije – Socialistične zveze delovnih ljudi Slovenije, ki bi poudaril preimenovanje Osvobodilne fronte Slovenije v Socialistično zvezo delovnih ljudi Slovenije, vendar so kasneje dvojen naslov opustili. Na seji so sklenili tudi, da bo kongres po tradiciji potekal ob obletnici ustanovitve OF, aprila 1953, in sicer v Unionski dvorani v Ljubljani.⁹³⁰

Kongres je trajal tri dni – od 25. do 27. aprila. Prvi dan je dr. Marijan Breclj v svojem referatu podal organizacijsko politično poročilo Osvobodilne fronte Slovenije med III. in IV. kongresom ter poudaril, da so sredi leta 1950 z zakonom o upravljanju podjetij po delovnih kolektivih začeli novo dobo v povojnem političnem življenju, saj so prešli v borbo za ustvarjanje socialističnih odnosov na vseh področjih javnega udejstvovanja. Dve leti med III. in IV. kongresom sta bili po njegovih besedah velikega pomena za borbo proti birokratizmu, proti administrativnim in državno-kapitalističnim tendencam v gospodarskem in upravno-političnem življenju.

⁹²⁸ ARS, AS 537, t.e. 25, Seja Izvršnega odbora OF Slovenije, 2. februar 1953, str. 12.

⁹²⁹ Režek, Med resničnostjo in iluzijo, str. 56, 57.

⁹³⁰ ARS, AS 537, t.e. 25, Seja Izvršnega odbora OF Slovenije, 13. marec 1953, str. 1.–2.

S tem pa sta bili odločilni tudi za razvoj in poglobljanje socialistične demokracije. Poleg notranjepolitičnega razvoja pa je bila ta doba pomembna tudi za utrditev Jugoslavije v mednarodnih odnosih.⁹³¹

Najpomembnejša naloga kongresa je bila, da na osnovi materiala IV. kongresa Socialistične zveze delovnega ljudstva Jugoslavije in na podlagi enotnega statuta, sprejetega na tem kongresu, sprejme sklepe predvsem v sledečih sedmih vprašanjih:

1. Socialistična zveza delovnega ljudstva Slovenije mora ohraniti tradicionalno širino Osvobodilne fronte in jo razvijati. V njo spada vsak, ki priznava njen osnovni program in sicer: borbo za mir in sožitje med narodi na osnovi priznanja enakopravnosti in pravice, svobodno odločati o družbenem in političnem redu v svoji državi, in ki sprejema graditev socializma in utrjevanje socialističnih odnosov kot borbo za svobodo človeka v obrambi proti izkoriščanju v kakršnikoli obliki. Zato je treba odločno zavrniti tiste namere, ki hočejo že v naprej zožiti Socialistično zvezo, češ da bo kriterij zanjo ostrejši kot je bil za Fronto. (...) Prejšnja pripadnost političnim strankam, svetovni nazor in versko prepričanje ne morejo biti ovira za včlanjenje v Socialistično zvezo, če je odnos človeka, ki hoče v njene vrste, do naše stvarnosti pozitiven. (...)
2. Socialistična zveza kot celota in vsaka od njenih organizacij mora postati resnično in konkretno središče političnega življenja. Njena osnovna naloga je graditev socializma in utrjevanje socialističnih odnosov na vseh področjih javnega udejstvovanja. To nalogo bo izvrševala tako, da bo svoje članstvo politično vzgajala, mu pomagala in ga kritizirala v njegovem delu na kakršnem koli področju ga bo pač izvrševalo. (...)
3. Način dela v organizacijah Socialistične zveze mora biti v skladu z njeno funkcijo v političnem življenju. Potrebno je pospeševati svobodno razpravo in svobodno iznašanje mnenj ne samo o lokalnih vpraša-

⁹³¹ ARS, AS 537, t.e. 6, IV. Kongres Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, 25.-27. april 1953, str. 10.

njih, ampak prav tako v zunanji politični, notranje politični, o gospodarski in o vsaki drugi problematiki. (...)

4. Podatki nam kažejo, da je aktivna udeležba delavcev v organizacijah Osvobodilne fronte premajhna. Če naj ostanejo organizacije Socialistične zveze odločujoč politični činitelj na svojem območju, potem je razumljivo, da mora v njih ne samo sodelovati delavski razred, ampak da mora v njih predstavljati dejansko vodilno silo. (...)
5. Vzgoja mladine v političnem in moralnem pogledu spada med prve naloge Socialistične zveze. (...)
6. Z ozirom na bodoče naloge Socialistične zveze in z ozirom na nekatere spremembe v organizacijski strukturi dosedanje Osvobodilne fronte bo potrebno takoj po izvršenem kongresu pristopiti k volitvam v osnovne, občinske, okrajne in mestne odbore Socialistične zveze. Funkcijo odborov ne bomo smeli podcenjevati. Dolžnost našega članstva bo, da v te odbore izvoli take ljudi, ki bodo iskreni pristaši programa Socialistične zveze in resnični predstavniki političnega življenja na njihovem območju. (...)
7. Delovanje organizacij Socialistične zveze ne smemo utesnjevati s kakršnimi koli podrobnimi organizacijskimi in poslovnimi predpisi. Statut v celoti zahtuje za organizacijo sleherne vaške, občinske, okrajne in mestne organizacije Socialistične zveze. (...)⁹³²

Na kongresu so bile tudi volitve Glavnega in Nadzornega odbora Socialistične zveze delovnih ljudi Slovenije, ob koncu pa so za predsednika SZDLS izvolili slovenskega partijskega voditelja Miho Marinka, medtem ko je sekretar postal član Izvršnega komiteja CK ZKS Boris Kraigher. Vodilne funkcije so tako zopet zasedli partijski voditelji, kljub poudarjanju vloge SZDL v političnem življenju pa je Zveza komunistov Slovenije v svojih rokah obdržala vse vzvode oblasti, medtem ko je načelo ločitve partije od državnega aparata ostalo zgolj

⁹³² ARS, AS 537, t.e. 6, IV. Kongres Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, 25.-27. april 1953, str. 22-26.

na papirju.⁹³³ Tako se je nadaljeval proces, ki se je začel že z Dolomitsko izjavo, namreč proces partijskega izenačevanja OF, za kar pa je Kocbek v že večkrat omenjenem pogovoru z Borisom Pahorjem dejal: "Dejstvo je, da je partija s svojim ekskluzivizmom pokopala pomen in moč Osvobodilne fronte, saj je prevzela njen celotni kader. Vendar se je s tem izpostavila kvarnim posledicam monopola, ki siromaši ustvarjalnost in vodi v enostranska in nekontrolirana dejanja."⁹³⁴

Tudi France Perovšek, ki je bil med vojno v partizanih in je deloval v vodstvenih organih OF in KPS, je ob praznovanju 47-letnice ustanovitve Osvobodilne fronte zapisal, da je v Dolomitski izjavi poudarjena vloga Komunistične partije Slovenije sicer blokirala sektaše v lastnih vrstah in v Komunistični partiji Jugoslavije, vendar je bil kasnejši razvoj Osvobodilne fronte v tem smislu prekinjen. Vpliv Komunistične partije Jugoslavije in Komunistične partije Slovenije je bil namreč tolikšen, da je nastajanje enopartijskega političnega sistema tudi v Sloveniji dobilo krila v znanih povojnih letih, zato je Dolomitska izjava v tistem času lahko delovala kot prevara, nekomunisti v Osvobodilni fronti pa so se počutili kot žrtve manipulacije. Čeprav je Zveza komunistov Slovenije po Perovškovem mnenju to razmeroma zgodaj spoznala, pa iz tega spoznanja ni potegnila pravih sklepov. Namesto da bi odprla proces renesanse Osvobodilne fronte oziroma SZDL ter prispevala, da bi frontovska organizacija postala učinkovita in z uveljavljanjem resničnega samoupravljanja avtoritativna, je zapadla v nedelavnost in v nekakšno iskateljstvo svojega poslanstva. Nato je Perovšek še dodal, da "če SZDL kot dedič Osvobodilne fronte tega stanja ne bo kmalu preseгла, bomo lahko samo še govorili, da je plamen Osvobodilne fronte na Slovenskem dokončno ugasnil". Zato bi po njegovih besedah Zveza komunistov Slovenije morala dati pobudo, da se "SZDL Slovenije spet preimenuje v Osvobodilno fronto, ki bi bila tako kot sedaj slovenska socialistična zveza sestavni del Socialistične zveze delovnega ljudstva Jugoslavije". Zaključil je z na-

⁹³³ Režek, Med resničnostjo in iluzijo, str. 59.

⁹³⁴ Kocbek, Svoboda in nujnost, str. 302.

slednjo mislijo: "Povratak k izvornemu nazivu, k Osvobodilni fronti, v trenutku, ko bi zaživel spontan proces nestrankarskega političnega življenja, bi obenem pripeljal komuniste v položaj, ko jim popolnoma samostojna organiziranost ne bi bila več potrebna. Osvobodilna fronta bi doživela renesanso, ki ne bi bila pomembna samo za slovenski politični prostor."⁹³⁵

Seveda Osvobodilna fronta ni nikoli doživela renesanse, čeprav so bile težnje po pluralizmu v Sloveniji ves čas prisotne in je tudi med nekdanjimi zavezniki KPS v OF tlelo tiho nezadovoljstvo zaradi partijske uzurpacije oblasti. Vendar je do politične in družbene spremembe prišlo šele v osemdesetih letih, zlasti v letu 1988 je bila že opazna splošna volja po spremembah, dokler niso bile leta 1990 izvedene večstrankarske volitve, kar je omogočilo nastanek strankarskega parlamentarizma in restavracije klasične demokracije.

⁹³⁵ Perovšek, Osvobodilna fronta in večstrankarski politični sistem, str. 3–12.

Zaključek – odnos
do Osvobodilne
fronte v slovenskem
zgodovinopisju,
javnosti in politiki po
padcu komunizma

Značaj Osvobodilne fronte je od preloma s komunističnim režimom tako v slovenski strokovni kot tudi širši javnosti tesno povezan z vprašanjem t. i. narodne sprave, pojmom, ki od leta 1984, ko ga je Spomenka Hribar v eseju *Krivda in greh prvič vzpostavila*,⁹³⁶ pa do današnjih dni razburja in deli slovensko javnost. V odnosu do tega vprašanja, ki se najtesneje povezuje s problemom partizanstva in domobranstva, pa svojo identiteto do neke mere oblikujejo celo slovenske politične stranke.

Leta 1990 se je razprava o narodni spravi najbolj razmahnila, saj je sprava spričo zgodovinskih sprememb, ki so se pripravljale in delno že potekale v Sloveniji, postala pravi nacionalni program. Povezovali so jo z zahtevami po pluralistični družbi in večji liberalizaciji oziroma z uvedbo demokracije, kot nujnost pa so jo sprejele tako nove stranke kot tudi nekdanji komunisti. V ospredju tako ni bilo več vprašanje, ali je sprava pomembna, temveč kako jo doseči in kaj naj pomeni.

France Bučar je ob izvolitvi za predsednika nove skupščine leta 1990 izrazil svoje upe, da bo demokratična izvolitev parlamenta pomenila tudi konec državljanske vojne. A zgodilo so je ravno nasprotno od pričakovanega – odprla se je Pandorina skrinjica in razprave o spravi so postale nekakšen kanal za izražanje lastnih stisk in izkušenj, kar pa se je kmalu prelevilo v med-

⁹³⁶ Zaradi cenzure je bil članek objavljen šele tri leta kasneje.

sebojno obtoževanje in pravo besedno vojno na relaciji partizani–domobranci. Pri tem je vsaka stran navajala svoje argumente, zakaj je bila njena stran v vojni prava, druga pa ne, in je pri tem vse bolj napadalno in agresivno hotela vsiliti svojo resnico. Ob (pre)nizki kulturi dialoga se je namreč premalo poslušalo in poskušalo razumeti razloge, stališča in občutja navidezno nasprotnne politične opcije. Ponavljanje istih argumentov brez usklajevanja vrednot in brez iskanja skupne osnove za nadaljevanje dialoga je postalo samo sebi namen.

Levo usmerjena smer je tako večinoma zagovarjala mnenje, da je imela KPS ne glede na zločine, ki jih je počenjala (povojni poboji, politični procesi po koncu vojne ...), zaslugo, da je začela boj proti okupatorju in ga tudi zmagovito končala, medtem ko predvojna SLS kot najmočnejša stranka v Sloveniji ni začela boja proti okupatorju. Poleg tega se je poudarjalo, da so bili domobranci narodni izdajalci, ker so sprejeli okupatorjevo orožje, z njim kolaborirali in mu prisegli. Čeprav se je Milan Kučan na zadnjem kongresu ZKS leta 1987 pred izidom 57. številke Nove revije, v kateri je izšel esej Spomenke Hribar Krivda in greh, v imenu komunistov opravičil za storjene krivice v preteklosti, so nekateri likvidacije še vedno imeli za upravičene. Franc Gaber, predsednik IO Združenja borcev in udeležencev NOB občine Škofja Loka, jih je leta 1994 na primer opredelil tako: “Likvidacije niso bile nikakršno maščevanje nad drugače mislečimi, marveč za tiste čase in razmere edino primeren in nujen ukrep proti tistim, ki so se udinjali okupatorju, ovajali privržence OF in imeli pomembno vlogo pri nastajanju kontrarevolucije, še zlasti oborožene.”⁹³⁷

Na drugi strani pa so kot izključnega krivca za državljanski spopad izpostavljali KP (torej tudi OF, ki so jo enačili s KP) in partizansko vojsko. Očitali so jim, da boj partizanov sploh ni bil narodnoosvobodilni, temveč le boj partije za oblast, OF pa je bila “instrumentalizirana za partijski prevzem oblasti”, kakor je v nedavnem intervjuju povedal Lojze Peterle.⁹³⁸ Ko so se razprave o

⁹³⁷ Sedlaček, Slovenska narodna sprava v ogledalu časopisja, str. 431–446; Sedlaček, Narodna sprava v slovenskih časopisih, str. 9–60.

⁹³⁸ Peterle, Intervjuji, str. 10–13.

narodni spravi vse bolj zaostrovale, tudi niso več sprejemali le opravičil za storjene krivice, temveč so se začele pojavljati vedno glasnejše zahteve po moralni rehabilitaciji domobranstva, zaradi česar je ponovno posredovala Spomenka Hribar, ki je razpravo sprožila, in poudarila, da je treba pretiran pohod desnice, ki med drugim ogroža narodno spravo, ustaviti.

Še najbolj spravljivi so bili tisti, ki so zagovarjali nekakšno "sredinsko" mnenje, namreč da prevzem okupatorjevega orožja ni bilo častno dejanje, vendar pa je bilo do neke mere upravičeno, saj so bila življenja nasprotnikov komunizma resnično ogrožena in je vsaka druga izbira – tudi če bi šli v gozdove – zanje pomenila smrt. Vendar partizani niso krivi za to, kar je v imenu revolucije delala KP, in je torej treba razlikovati med partizani in vodilnimi komunisti oziroma posamezniki, ki NOB v celoti niso dajali osnovnega značaja. Povojni poboj domobrancev je torej treba priznati, vendar to po njihovem mnenju nič ne zmanjšuje pomembnosti NOB.

Razpravljanja so se vrtela v začaranem krogu in se ukvarjala predvsem s tem, kdo bi se še moral opravičiti in kdo je pravzaprav moralni zmagovalec – ali je bil večji zločin sodelovanje z okupatorjem ali povojni poboji. Vedno več ljudi je ob tem opozarjalo, da so Slovenci še bolj sprti, kot so bili, in da se morajo sovražnosti nehati. Novinar Dela Boris Jež, ki je takšno prepiranje označil celo za nadaljevanje državljanske vojne, je izjavil, da je sicer prav, da se izve vsa resnica o naši zgodovini, vendar že dolgo ne gre več le za to, temveč se v imenu resnice le še seje sovraštvo. Menil je, da bi bilo bolj koristno, če bi začeli razmišljati o sedanjosti in prihodnosti, namesto da se ves čas obračamo v preteklost. Vendar se mnogi ne strinjajo niti s takšnim stališčem, saj so prepričani, da se rane iz minule vojne še niso zacelile, zato je treba stvari iz preteklosti pač razčistiti, ker bodo rane skelele, dokler bo živel še kateri teh, ki so bili prizadeti, na tej ali oni strani.⁹³⁹

Po petinštiridesetih letih pisanja ene, pristranske zgodovine in črno-belega slikanja se je po ideološki

⁹³⁹ Sedlaček, Slovenska narodna sprava v ogledalu časopisja, str. 431–446; Sedlaček, Narodna sprava v slovenskih časopisih, str. 9–60.

sprostitvi v marsičem spremenilo tudi slovensko zgodovino-pisje, ki je postalo bolj kompleksno in kritično. Ivo Žajdela je sicer leta 1998 o zgodovino-pisju podal naslednjo oceno: "Od preloma s komunističnim režimom je poteklo devet let. Ali je zgodovino-pisje, ki je bilo tolikokrat pozvano, naj opravi svoje delo, to tudi naredilo? Žal moramo ugotoviti, da ne. To tudi ni bil namen vseh tistih, ki so se zatekli po pomoč k ‚stroki‘. Ti so namreč dobro vedeli, kakšna je ta naša stroka. Vedeli so, da je bila velika večina zgodovinarjev izšolana in kadrovana v komunističnem režimu, pri čemer so se vršila razna preverjanja. Povečini pa ta sploh niso bila potrebna, saj sta indoktrinacija in vpliv okolja (samoumevnost nekega političnega sistema oziroma razmišljanja) naredila svoje."⁹⁴⁰

Vendar pa so v tem času nastale številne kvalitetne raziskave, ki so podale sliko o t. i. protirevolucionarnem taboru ter načenjale v prejšnjem režimu prepovedane teme. Poleg tega so začeli izhajati ponatisi del slovenske politične emigracije, v katerih je bilo obravnavano dogajanje med drugo svetovno vojno na Slovenskem in takoj po njej ter spomini domobrancev, vendar je pri tem potrebno poudariti, da perspektiva "žrtve" prav tako poudarja le en vidik in je zato prav tako pristranska kot perspektiva "zmagovalca". Da ocena Ive Žajdele ni povsem točna, da ne gre za "indoktrinacijo", temveč za osebno prepričanje, dokazuje tudi dejstvo, da se je pogled na Osvobodilno fronto močno spremenil tudi pri posameznih zgodovinarjih, ki so pisali že v času komunističnega režima. Tako je Prunk leta 1977 v svoji monografiji *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda* v zadnjem odstavku politično organizacijo označil z naslednjimi besedami: "Kot je znano, se je krščankosocialistično delavstvo takoj odzvalo pozivu KPS in s svojim predstavnikom Tonetom Fajfarjem 27. aprila 1941 sodelovalo pri ustanovitvi Protiimperialistične fronte, ki je postala pod imenom Osvobodilna fronta (od junija dalje) največja politična stvaritev v zgodovini slovenskega naroda." Krščanski socialisti JSZ so torej ob "usodni narodni preizkušnji" našli "pot do najtesnej-

⁹⁴⁰ Žajdela, "Z zgodovino naj se ukvarjajo zgodovinarji", str. 359.

šega sodelovanja s partijo” v Osvobodilni fronti, ko se je poleti v Osvobodilno fronto vključila tudi skupina krščanskih socialistov okoli revije Dejanje, pa se je s tem po njegovih besedah “celotno krščanskosocialistično gibanje znašlo v napredni politični organizaciji, ki se je borila za novo slovensko družbo in za novega slovenskega človeka”.⁹⁴¹ Na posvetu ob 60-letnici začetka vojne na Slovenskem leta 2001 pa je svojo oceno spremenil in v razpravi poudarjal predvsem komunistično revolucionarno plat ter uveljavitev komunizma prek OF: “Moja ocena je, da je pri nas v času okupacije od prvega dne potekala revolucija, da je bil projekt Protiimperialistične fronte, ki jo je zasnovala KP, revolucionaren in to socialistično boljševiskega tipa in da se je ta zasnova potem dejansko nadaljevala tudi v Osvobodilni fronti. (...) So se pa slovenski komunisti v času okupacije Slovenije zavedali, da revolucije ne morejo uspešno izpeljati do zmage, dokler je Slovenija okupirana. Zato so se tudi odločili za protiokupatorski boj. Gre jim zasluga, da so kot prva slovenska politična sila opazili protiokupatorsko razpoloženje in pripravljenost slovenskega naroda na boj. Oni so ta boj organizirali in spodbujali. Seveda pa so svojo vlogo in simpatije, ki so jih zanj pridobili med delom Slovencev (pripadnikov OF), izkoristili za izvedbo socialistične revolucije in vzpostavitev komunističnega režima.”⁹⁴² V nadaljevanju razprave pa je še omenil: “Mislim, da se je bilo okupatorju treba upreti in da je bilo za tak upor kar precej Slovencev. KP in OF sta to razpoloženje zaznali, ga spodbujali in organizirali, s tem pa ojačali svojo politično moč, ki sta jo izrabili za revolucijo.”⁹⁴³

V tem kontekstu je tudi ime praznika, ki je bil prej znan kot dan Osvobodilne fronte ali dan OF in ga od leta 1992 naprej praznujemo pod imenom dan upora proti okupatorju, Prunk označil kot dobro izbrano ime, saj leta 1941 ni bilo nikogar, ki bi bil za okupacijo, medtem ko naj bi bilo poimenovanje praznika po OF bolj pro-

⁹⁴¹ Prunk, Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda, str. 204

⁹⁴² Prunk, Razpravljanja, str. 292.

⁹⁴³ Prav tam, str. 295.

blematično, saj je bila OF po njegovih besedah “organizacija protiokupatorskega odpora”, kar je nedvomno pozitivno dejanje v zgodovini slovenskega naroda, vendar je bila OF tudi “spodbujevalec, začetnik in potem izvajalec socialistične revolucije in povzročitelj državljanske vojne”.⁹⁴⁴ Po drugi strani se Repetu novo ime ne zdi najbolj posrečeno, saj “takrat še ni bilo organiziranega odpora, ampak je bila ustanovljena fronta, ki pa je bila kasneje organizatorica upora”, vendar so pri prejšnjem imenu praznika prevladali politični zadržki.⁹⁴⁵

Repe je namreč mnenja, da na slovenskem ozemlju med drugo svetovno vojno sicer ni bil samo odpor, ampak je bila v nekaterih delih tudi državljanska vojna, vendar pa kljub temu pozitivne vloge Osvobodilne vloge ne zanika in poudari, da to dejstvo slovenskega upora in njegovega praznovanja ne zmanjšuje, saj je Osvobodilna fronta v osnovi delovala povezovalno za veliko večino Slovencev, stališče, da je zgolj delila, pa po njegovih besedah ni upravičeno in nima zgodovinske osnove: “Fronta je povezovala različno misleče, čeprav ne smemo poveličevati samo ene plati in zamolčevati druge. Odnosi v Osvobodilni fronti so se razvijali tako, da so na koncu prevladali komunisti. Vendar noben zgodovinski proces ni enoznačen: vsi imajo v sebi nekaj pozitivnega in nekaj negativnega. Vendar je za zrele narode značilno, da znajo poudarjati pozitivno, zlasti tisto, kar je pripeljalo do napredka, tudi do ustanovitve države. To velja oziroma bi moralo veljati tudi za Slovenijo. V Franciji, kjer se je med vojno dogajalo tudi marsikaj hudega, ne boste našli državnika, ki se ne bi udeležil proslave, povezane z odporom. Tudi če je drugačnega mnenja ali so bili njegovi sorodniki ali predniki na nasprotni strani.”⁹⁴⁶

Kljub takšnim pozivom Repeta pa slovenska politika pri praznovanju tega pomembnega praznika še vedno ne nastopa enotno, kar se je še zlasti pokazalo ob praznovanju 20. obletnice samostojnosti, ko so trije

⁹⁴⁴ 27. april – dan upora proti okupatorju: <http://www.rtv slo.si/slovenija/27-april-dan-upora-proti-okupatorju/228887> (28. 3. 2011).

⁹⁴⁵ Repe, Brez upora bi bili kvečjemu banovina v jugoslovanski kraljevini, str. 3.

⁹⁴⁶ Repe, Brez upora bi bili kvečjemu banovina v jugoslovanski kraljevini, str. 3.

nekdanji predsedniki vlade, Lojze Peterle, Andrej Bajuk in Janez Janša, članstvo v častnem odboru za obeležitev obletnice odklonili zaradi projekta Stisni roko v pest, ki povezuje praznovanje 20-letnice samostojnosti s 70. obletnico ustanovitve OF. Povezovanje obeh obletnic namreč po mnenju enega izmed ustanovitvenih članov organizacije Veterani slovenske osamosvojitve Lojzeta Peterleta ni primerno zaradi "temne dimenzije" Osvobodilne fronte.

Prav zaradi politiziranja Osvobodilne fronte pa je še vedno težko pisati ideološko neopredeljeno in so tudi še v mlajši (povojni in po Žajdelovi oceni "neindoktrinirani") generaciji nagibanja v levo in desno smer in s tem tudi opredeljevanja za ali proti OF.

Strinjala bi se z oceno Repeta, da pač ni popolnega sistema. To bi bilo podcenjevanje kompleksnosti človeške narave in življenja nasploh. Zmeraj bodo obstajala protislovja in različni pogledi na njihovo reševanje, prav tako kot bodo v vsakem sistemu obstajali privilegirani in manj privilegirani ali celo zatirani. Vse to je del zgodovinskega procesa, ki se ga je treba spominjati in sprejemati ter ob ustrezni refleksiji korigirati smer in načine delovanja. Nekateri Slovenci se tako sramujejo komunističnega režima, da bi ta del zgodovine najraje pometli pod preprogo, vendar pa zanikanje in obtoževanje brez razumevanja ne more predstavljati zdrave osnove za prihodnost; če že sprava določenih nasprotnih strani (predvsem med partizanstvom in domobranstvom) ni možna, saj se iz dveh različnih kolektivnih spominov ne da zvariti skupnega, kakor je poudaril Bernard Nežmah,⁹⁴⁷ pa morajo v vsaki demokratični državi soobstajati prostori za različne kolektivne spomine. Ljudje se namreč lahko soočijo in spravijo z bolečinami svojih spominov v svojih osebnih zgodovinah le tako, da se jih spominjajo. Kolektivni spomin sicer ni objektivna slika o preteklosti, vendar pa je spominjanje v prostoru javnega izredno pomembno, saj edino lahko prinese večjo odprtost in demokratičnost med ljudmi in na svoj način kaže tudi na razvitost neke družbe.

⁹⁴⁷ Nežmah, Maurice Habwachs: Kolektivni spomin, str. 66.

Ob poplavi različnih interpretacij glede vsakega koraka v razvoju Osvobodilne fronte, pri čemer je Ferenc na posvetu ob 60-letnici Osvobodilne fronte dejal, da je prepričan, da bo prej umrl, preden bo prišlo do soglasja o značaju Dolomitske izjave, saj ga ni niti med takrat isto mislečimi, kaj šele med drugimi, se torej tudi pri splošni oceni te politične organizacije mnenja razhajajo, saj kljub izčrpnosti in obširni polemiki, ki se je razvila po padcu komunizma, Osvobodilna fronta oziroma odnos do nje še danes ostaja tema, ki ločuje Slovence.

Kljub temu se težko strinjam z oceno, ki se tudi pojavlja v slovenskem javnem prostoru, namreč da za konec vojne ni mogoče uporabiti oznako osvoboditev, ker da naj bi takrat eno represijo zamenjala druga. Čeprav je bila druga svetovna vojna obdobje mnogih protislovnih dogajanj in je imel slovenski narodnoosvobodilni boj tudi temne plati, je bila KPS ob začetku vojne le marginalna stranka. Slovensko ljudstvo pa se je zaradi svoje protifašistične usmerjenosti tako množično odzvalo na njene pozive k odporniškemu gibanju, ker razen komunistične ni bilo nobene druge iniciative za upor. Osvobodilni boj je bil torej predvsem boj slovenskega ljudstva, združenega v Osvobodilni fronti, ki je bil edinstven zaradi svojega obsega, saj je bilo eno najmočnejših odporniških gibanj v tedaj okupirani Evropi.

Povzetek

Komunistična partija se je že po VII. kongresu Kominterne leta 1935 začela v boju zoper fašizem povezovati ne le z drugimi delavskimi, temveč tudi z meščanskimi skupinami, vendar zaradi ilegalnosti komunistične partije in zaradi pakta Hitler-Stalin leta 1939, ko so komunisti opustili protifašistična gesla, ljudskofrontno gibanje v Sloveniji ni povsem zaživelo. Šele v času Društva prijateljev Sovjetske zveze oziroma po 5. partijski konferenci jeseni 1940, na kateri so sklenili braniti Jugoslavijo ob morebitnem napadu nanjo, so komunisti sklenili akcijski sporazum s krščanskosocialistično skupino in levim krilom Sokola, se pravi s skupinama, ki sta bili kasneje med ustanoviteljicami Osvobodilne fronte.

Po kratki aprilski vojni, ko je Kraljevina Jugoslavija že 11 dni po napadu s strani sil osi, 17. aprila 1941, podpisala kapitulacijo, so se na pobudo Komunistične partije Slovenije (KPS) v Vidmarjevi hiši v Rožni dolini zbrali Boris Kidrič, Boris Zihelr in Aleš Bebler v imenu Komunistične partije Slovenije, Josip Rus v imenu levega krila Sokolov, Tone Fajfar v imenu krščanskosocialističnega sindikata Jugoslovanske strokovne zveze (JSZ) in Ferdo Kozak, Franc Šturm in Josip Vidmar v imenu slovenskih kulturnih delavcev ter ustanovili novo politično organizacijo.

Vendar se udeleženci v tistem trenutku verjetno niso zavedali pomembnosti oziroma zgodovinskega pomena tega sestanka, zato si takrat nihče ni pisal sklepov.

Tako ne obstaja primarni vir, dokument ali listina, temveč se moramo zanašati na sekundarne vire, na poznejša poročila, pripovedi in spomine udeležencev sestanka. Zaradi tega pa so se pojavile tudi mnoge nejasnosti v zvezi s tem sestankom, med katerimi sta že datum ustanovitve in ime, s katerim so sklenili takrat poimenovati osvobodilno organizacijo. V času praznovanja druge obletnice so na podlagi nepopolnih ugotovitev sprejeli 27. april za ustanovni datum, ki je postal tradicionalen in ga danes praznujemo kot državni praznik, čeprav je že sredi 50. let prejšnjega stoletja dr. France Škerl na podlagi pričevanj udeležencev dokazal, da je bila Osvobodilna fronta ustanovljena 26., in ne 27. aprila 1941.

Po padcu komunizma je mnogo diskusij povzročilo tudi prvotno ime organizacije, saj so mnogi protikomunistično usmerjeni pisci s samim imenom Protiimperialistična fronta dokazovali, da ni šlo za narodnoosvobodilno organizacijo, temveč za transmisijo komunistične organizacije z razrednimi revolucionarnimi nameni. Takrat je namreč še veljal pakt med Hitlerjem in Stalinom in KPS je v skladu s politično linijo Kominterne sprejela oceno značaja svetovne vojne kot vojne dveh imperializmov, zahodne države pa razglasila za glavno nevarnost. A čeprav so mnogi ustanovitelji (z izjemo Josipa Rusa) v kasnejših spominih zapisali, da so tisti dan, 26. aprila 1941, ustanovili Protiimperialistično fronto, so organizacijo imeli sprva namen imenovati osvobodilna fronta in so jo šele po kasnejšem posegu, verjetno Kardeljevem, ki je bil tisti čas v Zagrebu, preimenovali v protiimperialistično fronto. To ime je bilo sprejeto zlasti med komunisti, medtem ko med nekaterimi nekomunisti, še posebej v krogu, ki je sestavljala organizacijo, ni bilo niti omenjeno. Usklajevanje med organizacijami je bilo namreč vse težje, zato so se med seboj povezovali v glavnem prek Kidriča, IOOF in plenuma, sicer pa so delovale samostojno in tako tudi niso vedeli, kaj se dogaja v organizacijah drugih dveh ustanovnih skupin. Šele 22. junija 1941, ko je nacistična Nemčija napadla Sovjetsko zvezo, se je Protiimperialistična fronta brez posebnega akta preimenovala v Osvobodilno fronto slovenskega naroda (OF SN) ter pozvala ljudi k oboroženi vstaji. Z organiziranjem zgodnjega odpora, ki je temeljil na pre-

pričanju, da bo vojna kratka, in na veri v moč Rdeče armade, pa so prehiteli tradicionalne politične stranke.

Ob začetni kompromitiranosti predvojne politične elite s kolaboracijo z italijanskim okupatorjem in ob njeni pasivni drži pri organiziranju odporniške dejavnosti so torej razmere omogočile do takrat marginalni stranki Komunistični partiji Slovenije, da je uspešno organizirala množično odporniško gibanje. Slovensko ljudstvo se je namreč zaradi svoje protifašistične usmerjenosti množično odzvalo na njene pozive k odporu, ki je imel tudi simbolični pomen, saj so Slovenci z njim jasno pokazali, da hočejo živeti v svobodi in demokraciji. Organizacija se je začela hitro širiti in že jeseni 1941 je v Ljubljanski pokrajini postala "država v državi", kakor jo je sicer nekoliko pretiranimi besedami označil Boris Kidrič. Odporniško gibanje se je v Ljubljani razvilo do takega obsega, da predstavlja svojevrsten fenomen, saj je preseglo dotedanje politične in socialne ločnice: vsaka ulica, tovarna in ustanova je dobila svoj odbor, v katerem so aktivisti treh osnovnih skupin skrbeli za neposredno, tako rekoč osebno politično nagovarjanje svoje okolice, razpečevali ilegalno literaturo, zlasti tendenskega Slovenskega poročevalca, zbirali prispevke in narodni davek. Do pomladi 1942 je bilo v Ljubljani že skoraj 400 odborov Osvobodilne fronte.

S tem pa je OF začela odvezemati pozicije predvojnemu političnemu vodstvu, ki je nasprotovalo takšnemu odporniškemu gibanju, predvsem zato, ker je nasprotovalo vodstvu komunistov v njem. Po drugi strani so komunisti za poraz države v aprilski vojni krivili uradno politiko in zavračali sodelovanje s tradicionalnimi meščanskimi strankami. Vrhovni plenum Osvobodilne fronte slovenskega naroda je na svojem tretjem zasedanju 16. septembra 1941, v navzočnosti predstavnikov 15 skupin, sprejel sklep, da se konstituira v Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO). Glavni namen ustanovitve SNOO je bil predvsem omajati legitimnost predvojne politične elite in hkrati predstaviti OF kot novo silo, ki lahko predstavlja prave slovenske interese. V drugem členu sklepa je bilo namreč zapisano, da SNOO med osvobodilno borbo edini predstavlja, zastopa, organizira in vodi slovenski narod na vsem njego-

vem ozemlju. Vsako organiziranje izven okvira OF SN med tujčevo okupacijo pa definira kot škodljivo borbi za narodno svobodo, kar je še zlasti potrdil eden izmed štirih odlokov, ki so jih sprejeli na zasedanju, in sicer odlok o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitev, v katerem so bile določene smrtne kazni za narodno izdajo, denunciantstvo in aktivno podpora okupatorju. S tem se je začelo vse večje obračunavanje s političnimi nasprotniki in jeseni 1941 je začela Varnostnoobveščevalna služba (VOS) obračunavati z vsemi, ki so jih šteli za narodne izdajalce in nasprotnike OF. To je vplivalo na zaostrovanje razmer, ki je doseglo vrh jeseni 1942 z usmrčitvijo nekdanjega bana dr. Marka Natlačena. Zaradi povračilnih ukrepov italijanske oblasti, ki je odgovorila z usmrčitvijo kar 24 talcev, in zaradi negativnega odmeva v javnosti, ko je marsikdo prenehal podpirati odporniško gibanje oziroma ga celo zapustil, pa so se v vodstvu KPS odločili, da VOS ne bo več izvajal takšnih dejanj.

Svojo moč in upravičenost prevzema oblasti je Osvobodilna fronta poskušala dokazati tudi s "plebiscitnimi akcijami", ki jih je organizirala 29. oktobra in 1. decembra 1941 ter 3. januarja 1942. Takrat so se ulice za eno uro povsem spraznile, aktivisti pa so trosili propagandne letake in po zidovih risali simbol Osvobodilne fronte – Triglav z začetnicama imena organizacije O in F. Njihov uspeh naj bi dokazoval priljubljenost OF med ljudstvom, saj so podobne plebiscitne akcije poskušale organizirati tudi meščanske stranke, vendar ljudstvo njihovim pozivom ni sledilo.

Program in organizacijska struktura Osvobodilne fronte sta se torej razvijala postopoma in dozorela šele decembra 1941. Več mesecev trajajoči proces organizacijske izgradnje je potekal tako v vrhu organizacije kot tudi na terenu. Med skupinami Osvobodilne fronte so se razlikovale tiste, ki so aprila 1941 ustanovile fronto, in te, ki so se Osvobodilni fronti priključile kasneje. Prve, med katerimi so bile Komunistična partija Slovenije, levo krilo Sokola, skupina krščanskih socialistov in skupina kulturnih delavcev, so se na prvem plenumu fronte, ki je bil najverjetneje v nedeljo, 15. junija 1941, razglasile za temeljne, ustanovne ali osnovne skupine

osvobodilnega gibanja, medtem ko so predstavniki drugih skupin, ki se jih je do jeseni 1941 v Osvobodilni fronti zbralo že okoli 18 oziroma po nekaterih podatkih celo prek 20, sestavljali Vrhovni plenum novega gibanja. Vrhovni plenum Osvobodilne fronte je začel delovati kot vrhovno vodstvo gibanja, njegov izvršni organ pa je bil Izvršni odbor Osvobodilne fronte (IOOF), izbran na drugem zasedanju Vrhovnega plenuma OF 28. julija 1941, v katerem so bile prek svojih predstavnikov zastopane le temeljne skupine. Njegovi člani so bili sprva Josip Vidmar za kulturniško skupino, Boris Kidrič in Edvard Kardelj za KPS, Tone Fajfar in Edvard Kocbek za krščanske socialiste ter Josip Rus in Franjo Lubej za sokolsko skupino.

Da bi osvobodilno gibanje zajelo kar najširši krog prebivalstva, pa so v okviru Osvobodilne fronte delovale tudi množične organizacije – delavstvo v tovarnah je bilo združeno v Delavski enotnosti (DE), Antifašistična ženska zveza (AŽZ), imenovana tudi Slovenska protifašistična ženska zveza (SPŽZ), je združevala ženske in ostarele, Zveza slovenske mladine mladino (ZSM), medtem ko je Slovenska narodna pomoč (SNP) skrbela za materialno pomoč žrtvam okupatorja in njihovim družinam. V Ljubljani so ustanovili tudi Narodno zaščito (NZ), oboroženo silo, katere pripadniki so opravljali manjše sabotažne in napisne akcije ter zbirali in odvzemali orožje. Deset ljubljanskih bataljonov je združevalo okoli tri tisoč zaščitnikov, ki bi v skrajnem primeru lahko obvladali mesto.

Osvobodilna fronta se je razširila po vsem slovenskem ozemlju in nastala je razvejana organizacijska mreža, od terenskih prek rajonskih, okrožnih in pokrajinskih odborov do vrhovnega plenuma in izvršnega odbora.

V Ljubljanski pokrajini, kjer je v začetnem obdobju imela poseben položaj zlasti Ljubljana oziroma ljubljansko okrožje, ki je bilo sprva središče celotnega gibanja, saj je tam do maja 1942 bivalo vodstvo osvobodilnega gibanja, je blažji italijanski okupacijski režim v začetnem obdobju omogočil, da se je organizacija OF jeseni 1941 že precej razširila. Uveljavila se je razdelitev pokrajine na okrožja OF, v njih pa so delovali tudi rajonski

odbori. S tem pa je bila ustvarjena podlaga za načrtno širjenje terenskih odborov, katerih vloga je bila zlasti pomembna pri ustvarjanju množičnega značaja OF kot gibanja. Ob začetni visoki stopnji enotnosti in splošnem protiokupatorskem razpoloženju prebivalstva je ob neposredni vzpodbudi osrednjega vodstva OF in KPS mreža organizacij hitro zajela vse večje kraje in se širila na podeželje. Za celotno osvobodilno organizacijo pa sta bili pomembni predvsem dve prelomnici – obžičenje mesta februarja 1942 in vzpostavitev osvobojenega ozemlja, ki naj bi obsegalo kar dve tretjini Ljubljanske pokrajine oziroma celotno Dolenjsko in Notranjsko, razen mest in večjih trgov ter krajev ob železnici. Ko je vodenje osvobodilnega gibanja iz Ljubljane postajalo čedalje težavnejše, se je vloga Ljubljane zaradi tega namreč začela zmanjševati, po drugi strani pa se je spomladi 1942 povečal pomen osvobojenega ozemlja, ki je po prihodu večine vodstva in večjega števila aktivistov postalo središče celotnega osvobodilnega gibanja.

Čeprav je bilo slovensko ozemlje razdeljeno med tri okupatorje – nemški okupator je zasedel Štajersko in Gorenjsko, Italijani Dolenjsko in Notranjsko, Prekmurje pa so zasedli Madžari – si je osrednje vodstvo OF od vsega začetka prizadevalo ustvariti enotno in enakomerno razširjeno mrežo organizacij OF po vseh pokrajinah, ne glede na razkosanost slovenskega ozemlja. Na organizacijski ravni trdno utemeljena organizacija naj bi bila pomembna podlaga za širše seznanjanje ljudi s cilji OF, to pa naj bi ji pomagalo prerasti v širše gibanje ter ji tako zagotovilo stabilnost. V vseh pokrajinah so organizacije OF sicer začeli vzpostavljati približno sočasno, vendar so se v posameznih pokrajinah zaradi različnih dejavnikov, kot so bili ostrina okupacijskega režima, zgodovinske okoliščine oziroma odsotnost KPS, razširjenost, učinkovitost ali porazi partizanskih enot, razvijale zelo različno, zaradi odhodov njenih članov v partizane pa so se pogosto tudi spreminjale.

Tudi program se je izoblikoval postopoma. Štiri točke razglasa, ki so ga na pobudo KPS sprejeli na ustanovnem sestanku, so predstavljale zametek programa razvijajoče se organizacije. Na prvem plenumu takrat še Protiimperialistične fronte 15. junija 1941 so bila verje-

tno sprejeta t. i. "Gesla našega osvobodilnega boja", ki jih je sestavil Boris Kidrič in so bila objavljena v Slovenskem poročevalcu 22. junija 1941, se pravi na dan napada na SZ. Na četrtem zasedanju Vrhovnega plenuma OF, 1. novembra 1941, pa so formulirali tretji program OF, t. i. "Temeljne točke OF". Program je bil sprva izražen v sedmih točkah, katerim so 21. decembra 1941, po kampanji proti Mihailoviču in po razkolu s Staro pravdo ter Mlado JNS, ki sta zagovarjali jugoslovansko kontinuiteto, dodali še dve točki. Takšen program je nato ostal nespremenjen do konca vojne.

V programu so se skupine tudi obvezale, da bodo lojalne v medsebojnih odnosih, a čeprav je imela do Dolomitske izjave Osvobodilna fronta nekaj koalicijskih značilnosti, ni nikoli bila koalicija enakovrednih partnerjev, saj je imela KPS od začetka organiziranja odpora dejansko vodilno vlogo.

V času bivanja vodstva OF v Ljubljani, v času vzpostavljanja organizacije, ko je bila lojalnost pogoj za trdnost OF in sta bili obe strani odvisni druga od druge oziroma potrebni druga drugi, so bili odnosi med ustanovnimi skupinami v glavnem dobri. V sokolski in krščanskosocialistični organizaciji so komunisti videli opozicijski skupini dveh tradicionalnih taborov oziroma sredstvo za pridobivanje množic teh taborov ter za sočasno osamitev vodstev tedanjih političnih strank.

Do nove faze v medskupinskih odnosih je prišlo spomladi 1942, ko je jugoslovansko partijsko vodstvo priporočalo slovenskemu t. i. drugo etapo revolucije, kar je v resnici pomenilo napotilo za vzpostavitev vodilnega, če ne kar monopolnega položaja partije v osvobodilnem gibanju. S tem je na partizanskem ozemlju komunistična partija začela najbolj odkrito vnašanje revolucionarnih prvin v odporniško gibanje v celotnem vojnem obdobju, začel se je notranji boj v Osvobodilni fronti, pri čemer so bili najbolj na preizkušnji odnosi med partijo in krščanskimi socialisti. Komunisti so namreč pričakovali, da bodo t. i. zavezniki, kakor so začeli označevati vse nekomunistične pripadnike OF in s tem poudarjali neenakopravnost med skupinami, postopoma postali člani partije. Medtem ko pri sokolskih aktivistih za prestop v partijo ni bilo pomislekov, saj je večina to storila že

do konca leta 1942, so bili prestopi krščanskih socialistov veliko redkejši, kar je partiji zbuvalo nezaupanje. Krščanskim socialistom je njihov svetovni nazor preprečeval prestop v partijo, kar je še zlasti veljalo za intelektualni krog, zbran okrog Edvarda Kocbeka. Kocbek si je s svojimi stališči do španske državljanske vojne in z revijo Dejanje med katoliškimi intelektualci pridobil velik ugled, zato je partija menila, da je s pridobitvijo Kocbeka, ko se je le-ta julija 1941 vključil v OF, dosegla velik uspeh, in mu priznala položaj idejnega voditelja, zanemarila pa nekoliko razredno usmerjenost krščanskosocialističnega delavstva s Tonetom Fajfarjem na čelu. V tem je prišlo do razlikovanj med samimi krščanskimi socialisti oziroma katoliško skupino v OF, kakor je v skladu s svojo vizijo skupino leta 1943 preimenoval Edvard Kocbek, saj je za Kocbeka osvobodilni boj predstavljal edinstveno priložnost za to, da bi kristjani v OF iniciativno vplivali na reformo slovenske Cerkve in izoblikovali nov tip slovenskega kristjana, medtem ko je krščanskosocialistično delavstvo hotelo socialno revolucijo in enotnost delavskega razreda. Šele z ustanovitvijo Glavnega odbora Delavske enotnosti 7. novembra 1942 je vidnejšo vlogo dobil Tone Fajfar. Kocbekova ideja, da razširi področje skupine od krščanskih socialistov na vse slovensko krščansko ljudstvo, da prepelje slovenske katoličane na napredne pozicije in navsezadnje obdrži to idejno vodstvo tudi v povojnem (porevolucionarnem) obdobju, je ves čas osvobodilnega boja povzročala mnoga trenja s komunisti, ki so se bali, da bo postala krščanska skupina nova katoliška stranka. V zvezi s tem se spleta cela vrsta ugibanj okoli smrti krščanskega socialista Aleša Stanovnika, zagovornika organiziranja krščanskosocialistične skupine v samostojno politično stranko, ki je bil 2. junija 1942 ustreljen kot talec. Mnogi protikomunistični pisci namreč s tem dokazujejo, da so komunisti v imenu revolucije in prevzema oblasti bili pripravljene izdati tudi člane Osvobodilne fronte, saj je po Stanovnikovi smrti prevladalo stališče zagovornikov nestrankarskega razvoja skupine. A trdni dokazi o tem, kdo ga je izdal, ostajajo skriti.

Vsekakor je pri gradnji "ljudske oblasti" prihajala do izraza težnja komunistične partije, da znotraj giba-

nja obdrži nadzor in že med vojno pripravi izhodišče za revolucionarni prevzem oblasti. Ob pričakovanju konca vojne in možnosti revolucije, pa zaradi nevarnosti nadaljevanja in širjenja državljanskega spopada, je vodstvo komunistične partije hotelo poenotiti OF in si jo podrediti. S tem so hoteli preprečiti, da bi po vojni izgubili vodilni položaj. Z Dolomitsko izjavo, izjavo treh ustanovnih skupin Osvobodilne fronte (KPS, sokoli, krščanski socialisti) o enotnosti OF, ki je bila sprejeta 28. februarja 1943, je bila tudi formalno priznana vodilna vloga KPS in odpravljene določene prvine koalicijske narave OF, saj sta se morali ostali skupini na račun enotnosti odpovedati posebni organiziranosti, svojemu aktivističnemu kadru in nameri, da bi kdaj ustanovili svoji stranki. To je omogočilo kasnejšo vpeljavo enopartijskega sistema in absolutne partijske hegemonije. Po drugi svetovni vojni je KPS tako prevzela oblast ter uvedla diktaturo, kar je posledično pomenilo prepoved delovanja vseh političnih strank.

Konec aprila so na prvem zboru aktivistov OF na Pugledu potrdili še enotnost na terenu. Kot enega izmed dosežkov osvobodilnega boja so, napram oblasti v predaprilski Jugoslaviji, ki so jo označevali za "proti-ljudsko", ves čas poudarjali nov tip političnega delavca z "aktiviziranjem" oziroma politično vzgojo ljudskih množic, vendar so bili do Dolomitske izjave pogosti spori zlasti med komunističnimi in krščanskosocialističnimi aktivisti na terenu, saj je bil pri komunističnih aktivistih opazen vzvišen odnos do drugih skupin, krščanske socialiste pa je to navdajalo z nekakšnim nezaupanjem.

Čeprav naj bi bila Dolomitska izjava na prvem zboru aktivistov sprejeta z navdušenjem, se je kljub manifestativnemu pritrjevanju dogodil incident z Janezom Marnom - Črtomirom, krščanskim socialistom in kasnejšim organizatorjem t. i. Črne roke. Prav tako je Dolomitska izjava naletela na neodobranje pri krščanskih socialistih v Ljubljani kot tudi pri sokolih, zlasti Zoranu Poliču, članu poverjenišтва IOOF za Ljubljano, ki je bil zato poslan v partizane, frontno poverjenišтво pa so reorganizirali tako, da so mu dali manj veljave oziroma ga je partijsko poverjenišтво večkrat zaobšlo.

Proces graditve ljudske oblasti je pospešeno stekel

zlasti po kapitulaciji Italije 8. septembra 1943, ko je bil ponovno osvobojen večji del ozemlja. Že 11. septembra 1943 je Izvršni odbor OF razpisal volitve odposlancev slovenskega naroda, ki so potekale med 20. in 25. septembrom. Na Zboru odposlancev slovenskega naroda, ki je potekal od 1. do 3. oktobra 1943 v Kočevju, je bilo izvoljenih 120 članov za Vrhovni plenum OF oziroma SNOO. Odbor, ki je bil neke vrste konstituenta, je postal vrhovni predstavniški in zakonodajni organ slovenskega naroda, njegov izvršni organ pa je bil IOOF oziroma predsedstvo SNOO, ki je imelo deset članov (Vidmar, Kardelj, Kidrič, Kocbek, Fajfar, Rus, Lubej, Leskošek, Breclj in Polič), med temi predsednika, tri podpredsednike in sekretarja.

Poleg tega so na zboru izvolili še 40 članov delegacije za Avnoj (dva delegata je še naknadno določil IOOF). Na kočevskem zboru je bilo sicer poudarjeno, da vstopa slovenski narod v novo Jugoslavijo, vendar na zborovanju ni bil sprejet noben sklep, ki bi jasno določal položaj slovenskega naroda v novonastajajoči jugoslovanski skupnosti.

Čeprav je bila Jugoslavija omenjena že v tretji točki programa Osvobodilne fronte, so po razkolu z unitarnimi liberalci in Staro pravdo, ki so zagovarjali jugoslovansko kontinuiteto, sprejeli še osmo točko, ki je bila v delnem protislovju s tretjo in je poudarjala slovensko narodno individualnost. KPS sicer ni izrecno nasprotovala jugoslovanski državi, vendar je vse do leta 1942, ko je po prvem zasedanju Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (Avnoj) v Bihaću 26. in 27. novembra 1942 Kardelj spoznal, da se bo Slovenija mednarodno najlaže utrdila prek jugoslovanske države, puščala to vprašanje odprto. Med Slovenci je bila izredno globoko občutena potreba po oblikovanju lastne državnosti, kakor je opazil celo Milovan Đilas na zborovanju v Kočevju, vendar je od jeseni 1942 v osrednjem jugoslovanskem vodstvu vedno bolj naraščala težnja po centralizaciji osvobodilnih gibanj iz posameznih jugoslovanskih pokrajin. Na svojem drugem zasedanju v Jajcu 29. novembra 1943, katerega se je od 42 izvoljenih delegatov udeležilo le 17 slovenskih odposlancev, se je Avnoj konstituiral v vrhovno zakonodajno in izvršno

predstavniško telo nove Jugoslavije. Razglašen je bil Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije (NKOJ) s pooblastili narodne vlade, prek katere naj bi protifašistični svet opravljal svojo izvršno funkcijo. Na drugem zasedanju Avnoja je bil na podlagi pravice do samoodločbe narodov sprejet tudi odlok o federativni ureditvi nove države, vendar odlok ni bistveno spremenil potekajoče centralizacije in poenotenja posameznih gibanj, čemur ni mogla uiti niti slovenska OF, ki je bila posebnost v jugoslovanskem prostoru, kjer je skoraj izključno prevladoval tradicionalni vojaški vidik. Ta proces se je po vojni še stopnjeval, dokler se ni v začetku petdesetih let prejšnjega stoletja, ko se je OF preimenovala v Socialistično zvezo delovnega ljudstva (SZDL), z organizacijami iz ostalih jugoslovanskih pokrajin izenačila še po imenu.

19. februar 1944 je bil mejnik v razvoju slovenske državnosti v novi Jugoslaviji, ki so jo začeli graditi v duhu avnojskih sklepov. S sklicanjem v Kočevju izvoljenega Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora (SNOO) na prvo zasedanje v Črnomelj, na katerem se je preimenoval v Slovenski narodnoosvobodilni svet (SNOS), je ta namreč postal najvišji predstavniški organ slovenske državnosti v okviru Demokratične federativne Jugoslavije (DFJ). Črnomaljsko zasedanje je imelo za razliko od kočevskega zbora izrazito konstitutiven značaj, njegovi odloki pa so bili temelj narodne oblasti.

Pri predsedstvu SNOS (pred tem IOOF) so ustanovili odseke, ki jih je bilo sprva osem, kasneje pa zaradi političnega in gospodarskega razvoja ter zaradi prilaganja odsekov poverjeništvom NKOJ-a petnajst, Poleg tega so pri predsedstvu SNOS delovale razne institucije in komisije. Slovensko osvobodilno gibanje je obdržalo tako oblikovano sestavo in ni, tako kot so drugod po Jugoslaviji, ustanovilo Nacionalnega komiteja osvoboditve Slovenije (NKOS). Narodno vlado je predsedstvo SNOS postavilo šele tik pred osvoboditvijo, 5. maja 1945, v Ajdovščini.

Slovenski politični prostor je bil takrat že precej homogen, saj predvojne meščanske stranke po vojni niso imele praktično nobenega vpliva niti možnosti, da se ponovno organizirajo, Osvobodilna fronta pa je svoj koalicijski značaj, še zlasti po Dolomitski izjavi, izgubila.

8. julija 1945 so razpustili sokolsko organizacijo, saj so njeni člani že med vojno večinoma prestopili v partijo, v letih 1950–1952 pa je prišlo tudi do razkola z Edvardom Kocbekom, ki je sicer že leta 1946 izrazil nezadovoljstvo zaradi vse večje partijske uzurpacije oblasti in zahteval nekaj pravic za svojo in druge nekdanje skupine v OF, vendar je partija Kocbeka takrat še potrebovala tako zaradi notranjepolitičnih kot zunanjepolitičnih razmer.

Vloga Osvobodilne fronte Slovenije, kakor so jo preimenovali julija 1945, je po vojni postajala vse bolj pasivna. Da bi ji povrnili nekaj pristojnosti, so jo leta 1953 preimenovali v Socialistično zvezo delovnega ljudstva (SZDL), ki naj bi se namesto partije ukvarjala s konkretnimi političnimi nalogami, vendar so komunisti v svojih rokah obdržali vse vzvode oblasti. Načelo ločitve partije od državnega aparata je tako ostalo zgolj na papirju, SZDL pa je ostala transmisija partije.

Summary

The Slovene Resistance Movement. The Liberation Front of the Slovene Nation from 1941 to 1945

Already after the VII Congress of the Comintern in 1935 the Communist Party, in the struggle against fascism, started establishing contacts not only with other labour groups, but also with bourgeois organisations. However, due to the illegality of the Communist Party and because of the 1939 Hitler-Stalin pact, when the communists denounced the antifascist mottos, the people's front movement had not yet come to life completely in Slovenia. Only in the time of the Association of Friends of the Soviet Union and after the 5th Party Conference in the autumn of 1940, where a decision was reached to defend Yugoslavia from a possible attack, the communists concluded an action agreement with the Christian Socialist group and the left wing of the Sokoli organisation (a patriotic gymnastic society); namely, with the groups which later cofounded the Liberation Front.

After the short war in April, when the Kingdom of Yugoslavia capitulated on 17 April 1941 – as soon as 11 days after the invasion by the Axis powers – at the initiative of the Communist Party of Slovenia the following people gathered in the house of Josip Vidmar in Rožna dolina in Ljubljana and established the new liberation organisation: Boris Kidrič, Boris Zihl and Aleš Bebler in the name of the Communist Party of Slovenia; Josip Rus in the name of the left wing of the Sokoli society; Tone Fajfar in the name of the Christian Socialist trade union, Yugoslav Labour Association; and Ferdo Kozak,

Franc Šturm and Josip Vidmar in the name of the Slovenian cultural workers.

However, at that moment the participants were probably not aware of the importance or the historical significance of this meeting, so nobody wrote down the decisions. Thus no primary sources or documents exist with regard to this meeting and we have to rely on the secondary sources, subsequent reports, accounts and memories of the participants. Consequently many issues with regard to this meeting remain unclear, among them also the date of the establishment of the liberation organisation and the name given to it at that time. At the second anniversary 27 April was accepted as the date of establishment on the basis of incomplete findings. This date became traditional and is today celebrated as a state holiday, even though as early as in the 1950s Dr. France Škerl proved – on the basis of the testimonies of the participants – that the Liberation Front was established on 26 and not 27 April 1941.

After the fall of communism the initial name of the organisation also gave rise to many discussions, since many anticommunist writers attempted to prove with the very name (Antiimperialist Front) that this was not a national liberation organisation, but an extension of the communist organisation with classoriented revolutionary intentions. Namely, at that time the pact between Hitler and Stalin still held, so the Communist Party of Slovenia, in accordance with the policy of the Comintern, adopted the standpoint that the World War was a war between two imperialisms, and the Western powers were pronounced as the main culprit. However, even if many founders (with the exception of Josip Rus) later wrote in their memoirs that on that day, 26 April 1941, the Antiimperialist Front was founded, they initially wanted to name the organisation Liberation Front. Only after a subsequent intervention, probably by Kardelj who was in Zagreb at the time, was it renamed as Antiimperialist Front. This name was accepted especially among the communists, while it was not even mentioned among certain noncommunists, especially in the circle which made up the organisation. Namely, the coordination between the organisations be-

came increasingly harder, so they mostly established connections through Kidrič, the Executive Committee of the Liberation Front and the Plenum. Otherwise they acted independently, hence the activities of the other two founding groups were unknown. On 22 June 1941, when the Nazi Germany invaded the Soviet Union, the Antiimperialist Front was renamed as Liberation Front of the Slovenian Nation without the adoption of a specific act, and the people were called on to take part in the armed uprising. By organising an early resistance, based on the conviction that the war would be short and the belief in the power of the Red Army, it foreran any traditional political parties.

The initial damage to the reputation of the prewar political elite, caused by its collaboration with the Italian occupier and its passive attitude towards the organisation of the resistance, made it possible for the previously marginal Communist Party of Slovenia to successfully organise a mass resistance movement. Namely, due to their antifascist orientation the Slovenian people responded extensively to the calls of the resistance movement, which also had symbolic significance, since with it Slovenians showed clearly that they wished to live in freedom and democracy. The organisation spread quickly and in the Ljubljana Province already in the autumn of 1941 it became a kind of a „state within the state“ – that is how Boris Kidrič referred to it in a somewhat exaggerated manner. In Ljubljana the resistance movement developed to such a degree as to represent a certain kind of a phenomenon, since it transcended all the previous political and social divisions. Every street, factory and institution had its committee, where the activists of at least three basic groups ensured the direct, virtually personal political addressing of their environment. Illegal literature, especially the weekly Slovenski poročevalec newspaper was disseminated, contributions and national tax were collected. Until the spring of 1942 almost as many as 400 Liberation Front committees operated in Ljubljana.

Thus the Liberation Front started taking away the power of the prewar political leadership, which opposed such resistance movement especially because it

opposed the leadership of the communists involved in it. On the other hand the communists blamed the official politics for the state's defeat in the April war and rejected any cooperation with the traditional bourgeois parties. At its third session on 16 September 1941, the Supreme Plenum of the Liberation Front of the Slovenian Nation adopted a decision to constitute the Slovenian National Liberation Committee. Representatives of 15 groups were present at this meeting. The main purpose of the establishment of the Slovenian National Liberation Committee was to diminish the legitimacy of the prewar political elite and simultaneously present the Liberation Front as a new force which could represent the true Slovenian interests. Namely, Article 2 of the decision stated that during the liberation struggle the Slovenian National Liberation Committee was the only body to represent, organise and lead the Slovenian nation in all its territory. Any organisation outside the context of the Liberation Front of the Slovenian Nation was defined as detrimental to the struggle for the national freedom, which was specifically confirmed by one of the decrees adopted at the session, namely the decree on the protection of the Slovenian nation and its liberation and unification movement, setting out the death penalties for national treason, denunciation and provision of active support to the occupiers. Thus the increasingly serious retaliation against the political opponents began. In the autumn of 1941 the Security Intelligence Service started settling the score with everyone seen as national traitors and opponents of the Liberation Front. That caused the situation to intensify and reach its peak in the autumn of 1942 with the execution of the former Ban, Dr. Marko Natlačen. Due to the reprisals of the Italian authorities involving the execution of as many as 24 hostages and because of the negative public impact, when many people stopped supporting the resistance movement or even left it, the leadership of the Communist Party of Slovenia decided that the Security Intelligence Service would no longer carry out such actions.

The Liberation Front also wanted to prove its power and justify its takeover of power by organising „plebi-

scite actions“ on 29 October and 1 December 1941 and on 3 January 1942. On those occasions the streets emptied completely for a period of one hour, while the activists disseminated propaganda leaflets and drew the symbol of the Liberation Front on the walls – the Triglav mountain with the initials of the organisation (O and F). The success of these actions supposedly proved the popularity of the Liberation Front among the people, since the bourgeois parties tried to organise similar plebiscite actions which the people did not follow.

The programme and the organisational structure of the Liberation Front developed gradually and only became finalised in December 1941. The process of the organisational development, lasting for several months, took place within the leadership of the organisation as well as in the field. Among the Liberation Front groups, those who established the Front in April 1941 distinguished themselves from the ones which joined the Liberation Front subsequently. At the first plenum of the Liberation Front, which most likely took place on Sunday, 15 June 1941, the first groups – the Communist Party of Slovenia, the democratic wing of the Sokoli organisation, the Christian Socialist group and the group of progressive cultural workers – declared themselves as the fundamental, founding or basic groups of the liberation movement. The representatives of the other groups (until the autumn of 1941 as many as 18 or, according to other sources even more than 20) made up the Supreme Plenum of the new movement. The Supreme Plenum of the Liberation Front started operating as the supreme leadership of the movement, and the Executive Committee of the Liberation Front, appointed at the 2nd session of the Supreme Plenum of the Liberation Front on 28 July 1941, in which only the founding groups were represented, was its executive body. Its members were initially Josip Vidmar for the group of cultural workers, Boris Kidrič and Edvard Kardelj for the Communist Party of Slovenia, Tone Fajfar and Edvard Kocbek for the Christian Socialists, and Josip Rus and Franjo Lubej for the Sokoli group.

In order for the liberation movement to include the widest population possible, mass organisations also op-

erated in the context of the Liberation Front – factory workers were brought together in the Worker's Unity organisation; the Antifascist Women's Association (also called the Slovenian Antifascist Women's Association) brought together women and the elderly; the Slovenian Youth Association included the youth; while the Slovenian National Aid provided material assistance to the victims of the occupiers and their families. National Protection was also established in Ljubljana – this was an armed force whose members carried out smallscale sabotage and propaganda actions as well as collected and confiscated weapons. Ten Ljubljana battalions contained around three thousand National Protection members, who could take control of the city as a last resort.

The Liberation Front spread throughout the Slovenian territory and an intricate organisational network of field, regional, district and provincial committees as well as the Supreme Plenum and the Executive Committee was established.

The centre of the whole movement was initially in the Ljubljana Province, where the city of Ljubljana or the Ljubljana district had a special position. There the leadership of the resistance movement was located until May 1942, since the less strict Italian occupation regime in the first period made it possible for the organisation of the Liberation Front to spread significantly in the autumn of 1941. The division of the territory into Liberation Front districts was introduced, where the district committees also operated. Thus the grounds for the wellplanned expansion of the field committees, whose role was especially important in the creation of the mass character of the Liberation Front as a movement, were established. Due to the initial high level of unity and the general antioccupier sentiment of the population, the network of organisations quickly encompassed all larger towns and also spread to the rural areas. This was encouraged directly by the central leadership of the Liberation Front and the Communist Party of Slovenia. Two turning points were especially important for the whole liberation organisation: the surrounding of the city of Ljubljana with wire in 1942,

and the creation of the liberated territory, which was to include as much as two thirds of the Ljubljana Province or the whole Dolenjska and Notranjska regions, except for the cities, larger towns and towns which lied by the railroad. As the leadership of the liberation movement from Ljubljana became increasingly difficult, the role of Ljubljana started diminishing. On the other hand in the spring of 1942 the importance of the liberated territory increased, since after the arrival of the majority of the leadership and a large number of activists this territory became the centre of the whole liberation movement.

Even though the Slovenian territory was divided among three occupiers (the Germans occupied the Štajerska and Gorenjska regions, Italians Dolenjska and Notranjska, while the Prekmurje region was occupied by the Hungarians), the central Liberation Front leadership strived, from the very beginning, to create a single and equally distributed network of Liberation Front organisations throughout the Slovenian territory, regardless of the division. At the organisational level the wellfounded organisation was supposed to be an important way of informing people about the goals of the Liberation Front, which would enable it to develop into a wider movement and ensure its stability. In all the provinces the Liberation Front organisations were established more or less simultaneously. However, in the individual regions they developed very differently due to various factors like the strictness of the occupation regime, historical circumstances or the absence of the Communist Party of Slovenia, extent, efficiency or defeats of the partisan units, or due to its members joining the partisan units.

The programme was also formed gradually. The four points adopted at the founding meeting at the initiative of the Communist Party of Slovenia represented the basis for the programme of the developing organisation. At the first plenum of what was at that time still the Antiimperialist Front on 15 June 1941, the „mottos of our liberation struggle“ were most probably adopted, written by Boris Kidrič and published in the Slovenski poročevalec newspaper on 22 June 1941 (the day of the attack against the Soviet Union). At the fourth session

of the Supreme Plenum of the Liberation Front on 1 November 1941 the third programme of the Liberation Front was formed (the so-called „basic points of the Liberation Front“). The programme was initially expressed in seven points, to which two points were added on 21 December 1941, after the campaign against Mihailović and the dispute with the Old Justice and the Young Yugoslav National Party which argued for the Yugoslav continuity. This programme remained unchanged until the end of the war.

In this programme the groups also undertook that they would remain loyal in their mutual relations, but even though until the Dolomites Declaration the Liberation Front had certain characteristics of a coalition, it was never a coalition of equal partners – ever since the initial organisation of the resistance the Communist Party of Slovenia actually played a leading role in it.

While the leadership of the Liberation Front was still located in Ljubljana (while the organisation was being established, loyalty was the condition for the stability of the Liberation Front and both sides depended and needed each other), the relations between the founding groups were good. In the Sokoli and Christian Socialist organisations the communists saw opposing groups of two traditional camps or the means for acquiring the masses backing these camps, as well as the means for the simultaneous isolation of the other political parties' leaderships at that time.

In the spring of 1942 a new stage of the relations between the groups took place, as the Yugoslav Party leadership recommended the so-called second stage of the revolution to the Slovenian leadership. In reality these were the instructions to establish the leading if not completely monopoly position of the Party in the context of the liberation movement. Thus, in the partisan-controlled territory, the Communist Party started introducing the revolutionary elements into the resistance movement most obviously in the entire wartime period. The internal struggle in the Liberation Front started, testing especially the relations between the Party and Christian Socialists. Namely, the communists expected that their so-called allies (as they referred to all noncom-

munist adherents of the Liberation Front, emphasising the nonequality among the groups) would gradually become members of the Party. While the Sokoli activists had no reservations with regard to joining the Party (most of them did that as soon as until the end of 1942), Christian Socialists joined the communists much more rarely, which made the Party suspicious. The Christian Socialists were prevented from joining the Party because of their world view, which was especially true of the intellectuals gathered around Edvard Kocbek. With his views of the Spanish Civil War and the *Dejanje* magazine Kocbek had acquired a great reputation among the Catholic intellectuals, so the Party considered the alliance with Kocbek, who joined the Liberation Front in July of 1941, as a great success. The Party acknowledged Kocbek's position as an ideological leader, but neglected the somewhat class-related orientation of the Christian Socialist workers headed by Tone Fajfar. Thus Christian Socialists themselves or the Catholic group within the Liberation Front (as Edvard Kocbek renamed the group in line with his vision in 1943) became divided. Namely, for Kocbek the liberation struggle represented a unique opportunity for the Christians within the Liberation Front to influence the reform of the Slovenian Church and form a new kind of Slovenian Christians, while the Christian Socialist workers strived for a social revolution and unity of the working class. Only after the establishment of the central committee of the Workers' Unity on 7 November 1942 did Tone Fajfar acquire a more prominent role. The Kocbek's idea to extend the scope of his group from the Christian Socialists to all the Slovenian Christian people and put the Slovenian Catholics in the leading positions as well as keep the ideological leadership also in the postwar (and postrevolutionary) period, caused many conflicts with the communists throughout the liberation struggle. Namely, the communists were afraid that the Christian group would become a new Catholic party. In connection to this a lot of suspicions exist about the death of the Christian Socialist Aleš Stanovnik, who argued for the organisation of the Christian Socialist group as an individual political party and was shot as a hostage on

2 June 1942. Namely, many anticommunist writers use this example to prove that the communists were also prepared to betray the members of the Liberation Front in the name of the revolution and the takeover of power, since after Stanovnik's death the standpoint of those who argued for the nonparty development of the Christian Socialist group prevailed. However, evidence of who betrayed Aleš Stanovnik remains hidden.

By all means, during the formation of the „people's authorities“ the aspiration of the Communist Party to preserve control within the movement and prepare the grounds for the revolutionary takeover of power already during the war was evident. As it expected the end of the war and the possibility for the revolution as well as due to the danger of the continued and spreading civil war, the leadership of the Communist Party wanted to unite and subordinate the Liberation Front. Thus it wanted to prevent losing the leading position after the war. With the Dolomites Declaration of the three founding groups of the Liberation front (Communist Party of Slovenia, Sokoli, Christian Socialists) about the unity of the Liberation Front, adopted on 28 February 1943, the leading role of the Communist Party of Slovenia was also acknowledged formally and the coalition nature of the Liberation Front was abolished. The other two groups had to give up their own organisation, activist staff and the intention of ever forming their own political parties. Later this allowed for the introduction of the singleparty system and the absolute Party hegemony. Thus the Communist Party of Slovenia took over the power after World War II and introduced a dictatorship, involving the outlawing of any other political parties.

In the end of April the unity was also confirmed in the field, at the first gathering of the Liberation Front activists at the Pugled hill. The new type of the political worker with the „activation“ or political education of the masses kept being emphasised as one of the achievements of the liberation struggle, unlike the authorities in the preApril Yugoslavia, which were deemed as „antipeople“. However, until the Dolomites Declaration the conflicts between the communist and the Christian Socialist activists in the field were frequent, since the com-

unist activists felt superior to other groups, which caused mistrust among the Christian Socialists.

Even though the Dolomites Declaration was adopted with enthusiasm at the first gathering of the activists, an incident with Janez Marn – Črtomir, a Christian Socialist and later the organiser of the so-called Black Hand, a Home Guard police force, took place despite the apparent agreement.

Furthermore, the Dolomites Declaration was disapproved by the Christian Socialists in Ljubljana as well as in the Sokoli organisation, especially by Zoran Polič, a member of the commission of the Executive Committee of the Liberation Front for the city of Ljubljana. Consequently Zoran Polič was sent to the partisans, while the Front commission was reorganised in such a way as to diminish its importance, and it was also bypassed by the Party commission frequently.

The process of the establishment of the people's power especially accelerated after the Italian offensive and the capitulation of Italy on 8 September 1943, when a large part of the territory was liberated once again. Already on 11 September 1943 the Executive Committee of the Liberation Front organised the elections of the deputies of the Slovenian nation, carried out between 20 and 25 September. At the Assembly of the Deputies of the Slovenian Nation, taking place from 1 to 3 October 1943 in Kočevje, 120 members of the Supreme Plenum of the Liberation Front or the Slovenian National Liberation Committee were elected. The Committee, which was a kind of a Constituent Assembly, became the leading representative and legislative body of the Slovenian nation. Its executive body was the Executive Committee of the Liberation Front or the presidency of the Slovenian National Liberation Committee, which consisted of 10 members (Vidmar, Kardelj, Kidrič, Kocbek, Fajfar, Rus, Lubej, Leskošek, Breclj in Polič), including the president, three vicepresidents and the secretary.

Furthermore, 40 members of the delegation for the AntiFascist Council of National Liberation of Yugoslavia were elected (2 additional delegates were subsequently appointed by the Executive Committee of the Liberation Front). At the Kočevje meeting it was emphasised

that the Slovenian nation was entering a new Yugoslavia, but no decisions were adopted which would clearly specify the position of the Slovenian nation in the newly formed Yugoslav community.

Even though Yugoslavia was already mentioned in point 3 of the Liberation Front programme, after the dispute with the unitarian liberals and the Old Justice, arguing for the Yugoslav continuity, point 8 was also adopted, which was partially in conflict with point 3 and emphasised the Slovenian national individuality. The Communist Party of Slovenia did not expressly oppose the Yugoslav state. However, this issue remained open until as late as 1942, when at the first session of the AntiFascist Council of National Liberation of Yugoslavia (AVNOJ) in Bihac on 26 and 27 November Kardelj realised that it would be easier for Slovenia to affirm itself internationally through the Yugoslav state. Slovenians felt a very strong need to establish their own statehood, which was even noted by Milovan Djilas at the meeting in Kočevje. However, since the autumn of 1942 the central Yugoslav leadership developed an increasing inclination towards the centralisation of liberation movements from individual Yugoslav provinces. At the second session in Jajce on 29 November 1943, where only 17 Slovenian deputies were present out of 42 elected delegates, AntiFascist Council of National Liberation of Yugoslavia constituted itself as the supreme legislative and executive representative body of the new Yugoslavia. The National Committee for the Liberation of Yugoslavia (NKOJ) was proclaimed with the mandate of the national government, through which the AntiFascist Council would carry out its executive function. At the second session of the AVNOJ the decree on the federal system of the new state was adopted on the basis of the right to the selfdetermination of the nations. However, this decree did not significantly influence the ongoing centralisation and unification of individual movements, which even the Slovenian Liberation Front could not avoid. This was a specialty in the Yugoslav space, where the traditional military aspect prevailed almost exclusively. This process even intensified after the war, until in the beginning of the 1950s, when the Liberation

Front was renamed as the Socialist Alliance of Working People, it also got the same name as the organisations in the other Yugoslav provinces.

19 February 1944 was a new milestone in the development of the Slovenian statehood in the new Yugoslavia, built in the spirit of the AVNOJ decisions. By calling the Slovenian National Liberation Committee, elected in Kočevje, to the first session in Črnomelj, when it was renamed as the Slovenian People's Liberation Council, this Council became the highest representative body of the Slovenian statehood in the context of the Democratic Federal Yugoslavia. Unlike the Kočevje gathering, the Črnomelj meeting had an evident constitutive character and its decisions represented the basis for the people's authority.

Several sections – eight, initially – were established within the presidency of the Slovenian People's Liberation Council (previously Executive Committee of the Liberation Front). Later fifteen sections as well as various institutions and commissions existed due to the political and economic development and the adaptation of the sections to the commissions of the National Committee for the Liberation of Yugoslavia. The Slovenian liberation movement retained such organisation and did not establish the National Committee for the Liberation of Slovenia as in the rest of Yugoslavia. The presidency of the Slovenian People's Liberation Council only appointed the national government shortly before the liberation: on 5 May 1945 in Ajdovščina.

At that time the Slovenian political space was already quite homogenous, since after the war the prewar bourgeois parties had practically no influence or possibilities to reorganise, while the Liberation Front lost its coalition character, especially after the Dolomites Declaration. On 8 July 1945 the Sokoli organisation was abolished, since its members mostly joined the Communist Party already during the war. In the years between 1950 and 1952 the dispute with Edvard Kocbek took place, who had otherwise expressed his dissatisfaction with the increasingly evident Party usurpation of power as early as in 1946 and demanded some rights for his and for other former groups within the Libera-

tion Front. However, at that time the Party still needed Kocbek due to the domestic as well as foreign political circumstances.

The role of the Liberation Front of Slovenia, as it was renamed in July 1945, kept becoming increasingly passive after the war. In order to restore some of its competences, it was renamed as the Socialist Alliance of Working People in 1953. It was supposed to deal with concrete political tasks instead of the Party, but the communists held on to all the means of authority. The principle of the separation of the Party from the state apparatus thus only remained on paper, as the Socialist Alliance of Working People remained an extension of the Party.

Seznam kratic

- AFŽ – Antifašistična fronta žena
- ARS – Arhiv Republike Slovenije
- AVNOJ – Antifašistično vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije
- AŽZ – Antifašistična ženska zveza
- CK – Centralni komite
- CK VOS – Centralna komisija Varnostnoobveščevalne službe
- CT – Centralna tehnika
- DE – Delavska enotnost
- DFJ – Demokratična federativna Jugoslavija
- DPSZ – Društvo prijateljev Sovjetske zveze
- IOOF – Izvršni odbor Osvobodilne fronte
- JNS – Jugoslovanska nacionalna stranka
- JRZ – Jugoslovanska radikalna zajednica
- JSZ – Jugoslovanska strokovna zveza
- KDG – Kmečko delavsko gibanje
- KI – Kominterni
- KPJ – Komunistična partija Jugoslavije
- KPS – Komunistična partija Slovenije
- KS – Krščanski socialisti
- LFJ – Ljudska fronta Jugoslavije
- MNZS – Muzej novejšje zgodovine Slovenije
- MVAC – Milizia volontaria anticomunista
- NKOJ – Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije
- NKOS – Nacionalni komite osvoboditve Slovenije
- NOB – Narodnoosvobodilni boj
- NOO – Narodnoosvobodilni odbor

NOPOJ – Narodnoosvobodilni partizanski oddelki Jugoslavije
NOS – Narodnoosvobodilni svet
NOV – Narodnoosvobodilna vojna
NZ – Narodna zaščita
OF SN – Osvobodilna fronta slovenskega naroda
OVRA – fašistična policija v Italiji (kratično oznako zanjso so razvezovali različno – Opera di vigilanza e repressione antifascista; Opera volontaria di repressione antifascista; Organo di vigilanza dei reati antistatali)
OZNA – Odelenje za zaščito naroda (Oddelek za zaščito ljudstva)
PIF – Protiimperialistična fronta
PK KPS – Pokrajinski komite Komunistične partije Slovenije
SKDS – Slovenska kmečko-delavska stranka
SKOJ – Savez komunističke omladine Jugoslavije
SLS – Slovenska ljudska stranka
SNOO – Slovenski narodnoosvobodilni odbor
SNOS – Slovenski narodnoosvobodilni svet
SNP – Slovenska narodna pomoč
SPČ – Slovenske partizanske čete
SPŽŽ – Slovenska protifašistična ženska zveza
SZ – Sovjetska zveza
SZDL – Socialistična zveza delovnega ljudstva
TIGR – Trst, Istra, Gorica, Reka
VOS – Varnostnoobveščevalna služba
VP – Vrhovno poveljstvo
ZAVNO – Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja
ZDLS – Zveza delovnega ljudstva Slovenije
ZKJ – Zveza komunistov Jugoslavije
ZSM – Zveza slovenske mladine
ZSSR – Zveza socialističnih sovjetskih republik
ZZD – Zveza združenih delavcev

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana

- AS 537 – Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije
- AS 1476 – Predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta
- AS 1483 – Centralna komisija Varnostno obveščevalne službe
- AS 1487 – Centralni komite Komunistične partije Slovenije
- AS 1502 – Izvršni odbor Osvobodilne fronte slovenskega naroda
- AS 1515 – Zbirka dokumentov o nasprotnikih partizanstva
- AS 1547 – Slovenski poročevalec, Ljudska pravica
- AS 1589/III – Centralni komite Zveze komunistov Slovenije
- AS 1637 – Oblastni komite KPS za Koroško
- AS 1643 – Predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta
- AS 1670 – Izvršni odbor Osvobodilne fronte slovenskega naroda
- AS 1709 – Zbirka Okrožje Ljubljana 1941–1945
- AS 1710 – Notranjsko okrožje
- AS 1712 – Okrožje Novo mesto
- AS 1721 – Okrožje Celje
- AS 1724 – Okrožje Ljutomer

AS 1734 - Pokrajinski odbor OF za Slovensko primorje
AS 1735 - Pokrajinski odbor OF za Štajersko
AS 1736 - Pokrajinski odbor OF za Gorenjsko
AS 1755 - Uredništvo Ljudske pravice
AS 1887 - Zbirka tiska NOB - letaki
Zasebni arhiv Jože Dolenca

Muzej novejše zgodovine Slovenije

MNZS, fototeka

Časopisje

Delo
Ljudska pravica
Slovenski poročevalec

Literatura

- Ahačič, Draga. *Osvobodilna ali državljanska vojna?* Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.
- Ambrožič ml., Lado. *Novljanovo stoletje: 1908–2004*. Ljubljana: Modrijan, 2006.
- Ambrožič, Vlado. *Politični profil Edvarda Kocbeka: Kocbek kot akter, kot objekt, kot homo duplex, kot politik*. 2000: globoko zgoraj: zbornik o Edvardu Kocbeku, 2005, št. 174/176, str. 71–93.
- Arnič, Blaž. *Delo med kulturniki*. V: Čepe, Marica et. al. (ur.). *Ljubljana v ilegali: knjiga 1: v odločilnih dneh*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1960, str. 262–266.
- Avsič, Jaka. *Organizacija Osvobodilne fronte med oficirji*. V: Čepe, Marica et. al. (ur.). *Junaška Ljubljana 1941–1945: knjiga 1*. Ljubljana: DZS, MK in CZ, 1985, str. 227–234.
- Bajt, Aleksander. *Bermanov dosje*. Ljubljana: MK, 1999.
- Bevc, Ladislav. *Spomini*. Ljubljana: Založništvo JUTRO, 2006.
- Brecelj, Marijan. *Pomen razširitve izvršnega odbora Osvobodilne fronte v septembru 1944*. Prispевki za zgodovino delavskega gibanja: zbornik razprav in obravnjav znanstvenega posvetovanja o Osvobodilni

- fronti slovenskega naroda ob njeni 25-letnici v Ljubljani od 28. do 30. aprila 1966, letnik VI, 1966, št. 1–2, str. 427–433.
- Broz Tito, Josip. *Nastanek in razvoj Ljudske fronte in Socialistične zveze delovnega ljudstva*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Bučar, France. *Rojstvo države: izpred praga narodove smrti v lastno državnost*. Radovljica: Didakta, 2007.
- Cesar, Emil. *Kulturni molk*. V: Naš zbornik. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1996, str. 82–89.
- Cesar, Emil. *Slovenska kultura v obdobju okupacije in narodnoosvobodilnega boja: od aprila 1941 do 8. septembra 1943*. Ljubljana: Etnost, 1996.
- Cesar, Emil. *Slovenska kultura v obdobju okupacije in narodnoosvobodilnega boja: od 8. septembra 1943 do 9. maja 1945*. Ljubljana: Svobodna misel, 2007.
- Čepe, Marica. *Rdeča pomoč – Ljudska pomoč*. V: Čepe, Marica. (ur.), Luštek, Miroslav (ur.). Ljubljana v ilegali: knjiga 2: država v državi. Ljubljana: DZS, 1961, str. 434–449.
- Čepič, Zdenko. *Nekaj stopinj revolucije v pluralni dobi Osvobodilne fronte*. Prispjevki za novejšo zgodovino, letnik XXXVIII, 1998, št. 1–2, str. 89–110.
- Čepič, Zdenko. *Revolucijsko v letu 1941*. Prispjevki za novejšo zgodovino: Slovenci in leto 1941: znanstveni posvet: šestdeset let od začetka druge svetovne vojne na Slovenskem, letnik XLI, 11. –12. april 2001, št. 2, str. 169–189.
- Čepič, Zdenko, Guštin, Damijan, Ivanič, Martin. *Podobe iz življenja Slovencev v drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005.
- Črne bukve: o delu komunistične osvobodilne fronte proti slovenskemu narodu. Ljubljana: 1944.
- Delo: glasilo Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije 1941–1942: ponatis ilegalnih izdaj Dela iz let 1941–1942*. Ljubljana: CZ, 1947.
- Deželak Barič, Vida. *Komunisti od ustanovitve KPS do vojne*. V: Fischer, Jasna et. al (ur.). Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije

- 1848–1992: knjiga 1. Ljubljana: Mladinska knjiga, INZ, 2005, str. 386–389.
- Deželak Barič, Vida. *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941–1943*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007.
- Deželak Barič, Vida. *Komunistična partija Slovenije v začetnem obdobju okupacije*. V: Fischer, Jasna et. al (ur.). Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: knjiga 1. Ljubljana: Mladinska, INZ, knjiga, 2005, str. 615–618.
- Deželak, Vida. *Konferenca Komunistične partije Slovenije na Činku julija 1942*. Ljubljana: Komunist, 1982.
- Deželak Barič, Vida. *Obnavljanje in širjenje Osvobodilne fronte po pokrajinah*. V: Fischer, Jasna et. al (ur.). Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: knjiga 1. Ljubljana: Mladinska knjiga, INZ, 2005, str. 674–676.
- Deželak Barič, Vida. *Odnos Komunistične partije Slovenije do narodnorevolucionarne organizacije TIGR med drugo svetovno vojno*. Prispevki za novejšo zgodovino, letnik XL, 2000, št. 1, str. 181–196.
- Deželak Barič, Vida. *Osvobodilna fronta in dr. Lambert Ehrlich*. V: Škulj, Edo (ur.). Ehrlichov simpozij v Rimu. Celje: Mohorjeva družba, 2002, str. 343–354.
- Deželak Barič, Vida. *Osvobodilna fronta Slovenskega naroda in njen odnos do vere*. V: Čepič, Zdenko et. al. (ur.). Mikužev zbornik. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 1999, str. 97–112.
- Deželak Barič, Vida. *Osvobodilna fronta, temelj ljudske oblasti*. V: Fischer, Jasna et. al (ur.). Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: knjiga 1. Ljubljana: Mladinska knjiga, INZ, 2005, str. 743–750.
- Deželak Barič, Vida. *Plime in oseke v razvoju Osvobodilne fronte*. V: Fischer, Jasna et. al (ur.). Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: knjiga 1. Ljubljana: Mladinska knjiga, INZ, 2005, str. 643–647.

- Deželak Barič, Vida. *Protiimperialistična in Osvobodilna fronta slovenskega naroda*. V: Janez Stanovnik et. al. (ur.). Narodnoosvobodilni boj v slovenskem narodovem spominu: slovenski zbornik 2007. Ljubljana: GO ZZB NOB Slovenije, 2007, str. 107–114.
- Deželak Barič, Vida. *Razmere po pokrajinah*. V: Fischer, Jasna et. al (ur.). Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: knjiga 1. Ljubljana: Mladinska knjiga, INZ, 2005, str. 745–750.
- Deželak Barič, Vida. *Širitev Osvobodilne fronte po pokrajinah*. V: Fischer, Jasna et. al (ur.). Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: knjiga 1. Ljubljana: Mladinska knjiga, INZ, 2005, str. 618–621.
- Deželak Barič, Vida. *Škof dr. Gregorij Rožman v luči partizanske propagande*. V: Škulj, Edo (ur.). Ehrlichov simpozij v Rimu. Celje: Mohorjeva družba, 2002, str. 355–366.
- Deželak Barič, Vida. *Vloga in značaj Komunistične partije Slovenije med drugo svetovno vojno*. V: Čepič, Zdenko (ur.). Preteklost sodobnosti: izbrana poglavja slovenske novejše zgodovine. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino; Pijava Gorica: Aristoteles Žlahtič, 1999, str. 95–108.
- Deželak Barič, Vida. *Vloga in značaj Osvobodilne fronte slovenskega naroda*. Prispevki za novejšo zgodovino: Slovenci in leto 1941: znanstveni posvet: šestdeset let od začetka druge svetovne vojne na Slovenskem, letnik XLI, 11. –12. april 2001, št. 2, str. 157–169.
- Deželak Barič, Vida. *Vloga, metode in mesto Komunistične partije Slovenije v organiziranju oboroženega upora leta 1941*. Prispevki za novejšo zgodovino, letnik XXXII, 1992, št. 1–2, str. 93–108.
- Deželak Barič, Vida. *Vloga žensk na Slovenskem v narodnoosvobodilnem boju in revoluciji 1941–1945*. V: Antić, Milica G. (ur.). Naše žene volijo. Ljubljana: Urad za žensko politiko, 1999, str. 21–40.

- Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji: knjiga I–VII.* Tone Fernec et. al. (ur.). Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1962–1989.
- Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji: knjiga VIII–X.* Marjeta Adamič et. al. (ur.). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2001–2005.
- Dokumenti o Varnostno-obveščevalni službi OF, Narodni zaščiti in pravosodju 1941–1945.* Čertalič, Jože (ur.), Novak, Jože (ur.). Ljubljana: Republiški sekretariat za notranje zadeve Slovenije, 1976.
- Fajfar, Tone. *Obrazložitve. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja: zbornik razprav in obravnjav znanstvenega posvetovanja o Osvobodilni fronti slovenskega naroda ob njeni 25-letnici v Ljubljani od 28. do 30. aprila 1966, letnik VI, 1966, št. 1–2, str. 259–263.*
- Fajfar, Tone. *Odločitev: spomini in partizanski dnevnik,* Ljubljana: Založba Borec, 1981.
- Ferenc, Tone. *Kratek pregled razvoja KPS in OF v Slovenskem Primorju od decembra 1942 do septembra 1943.* Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, letnik I, 1960, št. 1, str. 105–170.
- Ferenc, Tone. *Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945: knjiga 1: država v državi.* Ljubljana: Borec, Partizanska knjiga, 1987.
- Ferenc, Tone. *Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945: knjiga 2: narod si bo pisal sodbo sam.* Ljubljana: Borec, Partizanska knjiga, 1985.
- Ferenc, Tone. *Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945: knjiga 3: mi volimo.* Ljubljana: Mladika, 1991.
- Ferenc, Tone. *Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo in njegovo delo.* Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS v Ljubljani, leto 1, 1957, str. 7–39.
- Ferenc, Tone. *Nekaj doneskov k problematiki zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju.* Prispevki za zgodovino delavskega gibanja: zbornik razprav in obravnjav znanstvenega posvetovanja o Osvobodilni fronti slovenskega naroda ob njeni 25-letnici v Ljubljani od 28. do 30. aprila 1966, letnik VI, 1966, št. 1–2, str. 401–413.

- Ferenc, Tone. *Nekaj značilnosti narodnoosvobodilnega boja na Gorenjskem*. Zgodovinski časopis, letnik 31, 1977, št. 1–2, str. 119–131.
- Ferenc, Tone. *Oblikovanje slovenske (federalne) države 1941–1944*. V: Grafenauer, Bogo et. al. (ur.). Sloveni in država: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU: od 9. do 11. novembra 1994. Ljubljana: SAZU, 1995, str. 213–223.
- Ferenc, Tone. *Organizacija partizanske oblasti, uprave in samouprave*. V: Fischer, Jasna et. al. (ur.). Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: knjiga 1. Ljubljana: Mladinska knjiga, INZ, 2005, str. 647–648.
- Ferenc, Tone. *Partizanska uprava in samouprava na Dolenjskem in Notranjskem*. V: Fischer, Jasna et. al. (ur.). Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: knjiga 1. Ljubljana: Mladinska knjiga, INZ, 2005, str. 647–648.
- Ferenc, Tone. *Razmere v Sloveniji 1943*. V: Fischer, Jasna et. al. (ur.). Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: knjiga 1. Ljubljana: Mladinska knjiga, INZ, 2005, str. 686–696.
- Ferenc, Tone. *Razprava*. V: Čepič, Zdenko (ur.), Velagič, Tanja (ur.). Odpor 1941: zbornik s posveta ob 60. obletnici Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Ljubljana: Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, GO ZZB NOB Slovenije, 2001, str. 312–313.
- Filipič, France. *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939, knjiga 2*. Ljubljana: Borec, 1981.
- Filipič, France. *Politična usmeritev KPS od sredine 1940 do aprila 1941*. V: Gestrin, Ferdo (ur.), Grafenauer, Bogo (ur.), Pleterski, Janko (ur.). Slovenski upor 1941: Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja: zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneh 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani. Ljubljana: SAZU, 1991, str. 51–68.

- Fischer, Ferdo. *Organizacijske oblike in delovne metode slovenskih kulturnih delavcev v Osvobodilni fronti v okupirani Ljubljani*. Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja: zbornik razprav in obravnav znanstvenega posvetovanja o Osvobodilni fronti slovenskega naroda ob njeni 25-letnici v Ljubljani od 28. do 30. aprila 1966, letnik VI, 1966, št. 1–2, str. 353–361.
- Fujs, Metka. *Izhodišča madžarske okupacijske politike v Prekmurju*. Prispjevki za novejšo zgodovino: Ferencčev zbornik, letnik XXXVII, 1997, št. 2, str. 175–186.
- Fujs, Metka. *Osvoboditev ali okupacija, Madžari, Vendi ali Slovenci*. V: Balažič, Janez (ur.), Kerman, Brancko (ur.). Katalog stalne razstave. Murska Sobota: Pokrajinski muzej Murska Sobota, 1997, str. 297–306.
- Gabrič, Aleš. *Kulturni molk*. Prispjevki za novejšo zgodovino, letnik XXIX, 1989, št. 2, str. 385–413.
- Gabrič, Aleš. *Ljudska fronta*. V: Fischer, Jasna et. al (ur.). Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: knjiga 2. Ljubljana: Mladinska knjiga, INZ, 2005, str. 847–849.
- Gabrič, Aleš. *Na ostrem robu med pozicijo in opozicijo*. V: Grafenauer, Bogo (ur.). Krogi navznoter, krogi navzven: Kocbekov zbornik. Ljubljana Nova revija, 2004, str. 146–159.
- Gabrič, Aleš. *Opozicija v Sloveniji po letu 1945*. Prispjevki za novejšo zgodovino, letnik XLV, 2005, št. 2, str. 97–120.
- Gabrič, Aleš. *Nemoč opozicije*. V: Fischer, Jasna et. al (ur.). Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: knjiga 2. Ljubljana: Mladinska knjiga, INZ, 2005, str. 848–852.
- Gašparič, Jure. *SLS ob začetku druge svetovne vojne*. V: Fischer, Jasna et. al (ur.). Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: knjiga 1. Ljubljana: Mladinska knjiga, INZ, 2005, str. 412.

- Godeša, Bojan. *Delavska enotnost v narodnoosvobodilnem boju na Slovenskem: magistrsko delo*. Ljubljana, 1989.
- Godeša, Bojan: *Dileme glede državnopravnega položaja Slovenije med drugo svetovno vojno*. V: Keber, Katarina (ur.), Šter, Katarina (ur.). *Historični seminar 6*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008, str. 139–156.
- Godeša, Bojan. *Kdor ni z nami, je proti nam: slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995.
- Godeša, Bojan. *Kocbekov in Fajfarjev pogled na vlogo krščanskih socialistov v OF*. V: Grafenauer, Bogo (ur.). *Krogi navznoter, krogi navzven: Kocbekov zbornik*. Ljubljana Nova revija, 2004, str. 169–175.
- Godeša, Bojan. *Krščanski socialisti in ustanovitev enotnih sindikatov*. *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik XXXVIII, 1998, št. 1–2, str. 75–87.
- Godeša, Bojan. *Madžarski okupator v Prekmurju in slovenski izobraženci*. *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik XXXIV, 1994, št. 2, str. 193–202.
- Godeša, Bojan. *Osvobodilna fronta slovenskega naroda med posebnostjo in jugoslovanskim razvojem*. V: Granda, Stane (ur.), Šatej, Barbara (ur.). *Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti: mednarodni znanstveni simpozij, (organizatorja) Univerza v Mariboru, Zveza zgodovinskih društev Slovenije*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 320–326.
- Godeša, Bojan. *Osvobodilna fronta v prvi polovici leta 1942*. V: Fischer, Jasna et. al (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: knjiga 1*. Ljubljana: Mladinska knjiga, INZ, 2005, str. 635–638.
- Godeša, Bojan. *Poskusi pomiritve med sovražnima taboroma*. V: Fischer, Jasna et. al (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: knjiga 1*. Ljubljana: Mladinska knjiga, INZ, 2005, str. 680–683.

- Godeša, Bojan. *Priprave na revolucijo ali NOB?* V: Gestrin, Ferdo (ur.), Grafenauer, Bogo (ur.), Pleterški, Janko (ur.). Slovenski upor 1941: Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja: zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneh 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani. Ljubljana: SAZU, 1991, str. 69–85.
- Godeša, Bojan. *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: INZ, 2006.
- Godeša, Bojan. *Ustanovitev SNOO in pomen njegovih odlokov za nadaljnji razvoj v Sloveniji*. V: Golob, Janvit et. al. (ur.). Žrtve vojne in revolucije: zbornik: referati in razprava s posveta v Državnem svetu 11. in 12. novembra 2004, ki sta ga pripravila Državni svet Republike Slovenije in Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani. Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije, 2005, str. 29–34.
- Godeša, Bojan. *Utrditev Osvobodilne fronte in odnos do nove Jugoslavije*. V: Fischer, Jasna et. al. (ur.). Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: knjiga 1. Ljubljana: Mladinska knjiga, INZ, 2005, str. 666–674.
- Godeša, Bojan. *Slovinci in drugo zasedanje Avnoja*. V: Fischer, Jasna et. al. (ur.). Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: knjiga 1. Ljubljana: Mladinska knjiga, INZ, 2005, str. 707–721.
- Godina, Ferdo. *Prekmurje 1941–1945: prispevek k zgodovini NOB*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1980.
- Govor Borisa Kidriča v Ljubljani dne 10. maja 1945 ob prihodu prve slovenske vlade*. V: Čepe, Marica et. al. (ur.). Junaška Ljubljana 1941–1945: knjiga 2. Ljubljana: DZS, CZ in MK, 1985, str. 370–374.
- Grdina, Igor. *Kocbek med ptolemajskimi in galilejevskimi krogi*. V: Mihelič, Darja (ur.). Ad fontes: Otorepčev zbornik. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005, str. 481–489.
- Griesser - Pečar, Tamara. *Razdvojeni narod: Slovenija 1941–1945: okupacija, kolaboracija, državljan-*

- ska vojna, revolucija. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.
- Griesser Pečar, Tamara; Dolinar, France Martin. *Rožmanov proces*. Ljubljana: Družina, 1996.
- Guštin, Damijan. *Nasilje obeh nasprotujočih si slovenskih taborov*. V: Fischer, Jasna et. al (ur.). Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: knjiga 1. Ljubljana: Mladinska knjiga, INZ, 2005, str. 787–789.
- Hribar, Spomenka. *Apologija politika Edvarda Kocbeka*. V: Grafenauer, Bogo (ur.). Krogi navznoter, krogi navzven: Kocbekov zbornik. Ljubljana Nova revija, 2004, str. 176–191.
- Hribar, Spomenka. *Dolomitska izjava*. Ljubljana: Nova revija, 1991.
- Hribar, Spomenka. *Posledice pokoritve krščanskih socialistov*. Nova revija, letnik 8, 1989, št. 87/88, str. 983–1005.
- Hribernik, Rudolf - Svarun. *Dolomiti v NOB*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1974.
- Hvala, Franc - Peter. *Organizacija in delo med NOB na Primorskem 1941–1945: prispevek k zgodovini Narodne zaščite na Slovenskem*. Ljubljana: Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS: Odbor skupnosti bork in borcev Narodne zaščite za Primorsko, 1988.
- Inkret, Andrej. *In stoletje bo zardelo, Kocbek, življenje in delo*. Ljubljana: Modrijan, 2011.
- Inkret, Andrej. *Primer Kocbek*. V: Jančar, Drago (ur.). Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990: zbornik člankov in dokumentov. Ljubljana: Nova revija, 1998, str. 281–306.
- Javoršek, Jože. *Radio Osvobodilna fronta*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1979.
- Jeraj, Mateja. *Slovenke na prehodu v socializem. Vloga in položaj ženske v Sloveniji 1945–1953*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2005.
- Jeršek, Davorin. *Plebiscitne akcije Osvobodilne fronte v Ljubljani v letih 1941–1942*. Kronika, letnik IX, 1961, 2. zvezek, str. 65–82.

- Jesen 1942: korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča.* Tone Ferenc et al. (ur.). Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1963.
- Kardelj, Edvard. *Pot nove Jugoslavije: članki in govori iz narodnoosvobodilne borbe 1941–1945.* Ljubljana: DZS, 1946.
- Kidrič, Boris. *Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji.* Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, letnik I, 1960, št. 1, str. 7–51.
- Kidrič, Boris. *Zbrano delo: članki in razprave 1933–1943: 1. knjiga.* Ljubljana: Cankarjeva založba, 1958.
- Kidrič, Boris. *Zbrano delo: govori, članki in razprave 1944–1946: 2. knjiga.* Ljubljana: Cankarjeva založba, 1959.
- Klanjšček, Zdravko. *Osvobodilna fronta slovenskega naroda in oboroženi boj v letih 1941–1942.* V: Gestrin, Ferdo (ur.), Grafenauer, Bogo (ur.), Pleterski, Janko (ur.). *Slovenski upor 1941: Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja: zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneh 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani.* Ljubljana: SAZU, 1991, str. 173–187.
- Kocbek, Edvard. *Govor v CK KP Slovenije 4. oktobra 1946.* Revija 2000, 1990, št. 50/51, str. 215–232.
- Kocbek, Edvard. *Osvobodilni spisi I.* Ljubljana: Društvo 2000, 1991.
- Kocbek, Edvard. *Osvobodilni spisi II.* Ljubljana: Društvo 2000, 1993.
- Kocbek, Edvard. *Pred viharjem.* Ljubljana: Slovenska matica, 1980.
- Kocbek, Edvard. *Premišljevanje o Španiji.* V: Dom in svet, 1937, št. 1–2, str. 90–105.
- Kocbek, Edvard. *Svoboda in nujnost: pričevanja.* Celje: Mohorjeva družba, 1989.
- Kocbek, Edvard. *Zbrano delo: knjiga 6.* Ljubljana: DZS, 1996.
- Kocbek, Edvard. *Zbrano delo: knjiga 7 (prvi del): listina, prve objave.* Ljubljana: DZS, 2000.
- Kocbek, Edvard. *Tovarišija: dnevniški zapiski od 17. maja 1942 do 1. maja 1943.* Ljubljana: DZS, 2004.

- Komunistička internacionala: stenogrami i dokumenti kongresa: knjiga 8–10.* Bosić, Milovan et. al. (ur.). Gornji Milanovac: Kulturni centar, JUR "Privredna knjiga", 1982.
- Komunistička internacionala: stenogrami i dokumenti kongresa: knjiga 11–12.* Bosić, Milovan et. al. (ur.). Gornji Milanovac: Kulturni centar, JUR "Privredna knjiga", 1983.
- Košmrlj, Drago. *Pot v Osvobodilno fronto.* V: Košmrlj, Drago (ur.), Liška, Janko (ur.). Pot kmečkega ljudstva v OF. Ljubljana: ČZP Kmečki glas, 1986, str. 141–150
- Kozak, Juš. *Zbrano delo: knjiga 6: lesena žlica I.* Ljubljana: DZS, 1993.
- Krall, Jože. *Partizanske tiskarne na Slovenskem: knjiga 1: osrednje tiskarne.* Ljubljana: Partizanska knjiga, 1972.
- Kresal, France, Nedog, Alenka, Prunk, Janko, Stiplovesek, Mirko. *Proučevanje delavskega gibanja v Sloveniji 1918–1941.* Ljubljana: ČZP Komunist, 1975.
- Krivic, Vladimir. *O nekaterih značilnostih in problemih ljubljanske organizacije OF v letu 1941.* V: Čepe, Marica. (ur.), Luštek, Miroslav (ur.). Ljubljana v ilegali: knjiga 2: država v državi. Ljubljana: DZS, 1961, str. 30–71.
- Kriza revije "Dom in svet" leta 1937: zbornik dokumentov.* Marjan Dolgan (ur.). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001.
- Križnar, Ivan. *Jeseniško okrožje med nacistično okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem.* Jesenice: Okrožni odbor aktivistov OF pri Področnem odboru Združenja borcev in udeležencev NOB občin Jesenice, Kranjska Gora in Žirovnica; Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 2000.
- Križnar, Ivan. *Kranjsko okrožje med nemško okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem 1941–1945.* Kranj: Območno združenje borcev in udeležencev NOB; Tržič: Občinski odbor ZB NOV, 2007.
- Križnar, Ivan. *Škofjeloško okrožje v narodnoosvobodilnem boju 1941–1945.* Škofja Loka: Območno združenje borcev in udeležencev NOB, 2003.

- Lešnik, Avgust. *Tretja internacionala – Kominternu*. Ljubljana: Komunist, 1988.
- Lešnik, Doroteja, Tomc, Gregor. *Rdeče in črno: slovensko partizanstvo in domobranstvo*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1995.
- Linasi, Marjan. *Koroški partizani: protinacistični odpor na dvojezičnem Koroškem v okviru Osvobodilne fronte*. Celovec: Mohorjeva založba, 2010.
- Liška, Janko, Kovač, Irena. *Dolomitska republika*. Ljubljana: Komunist, 1983.
- Lubej, France - Drejče. *Odločitve: boj za demokratizacijo sokolstva na Slovenskem: ob 40-letnici procesa na Taboru*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1980.
- Luštek, Miroslav. *Delavska enotnost in Osvobodilna fronta*. Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja: zbornik razprav in obravnnav znanstvenega posvetovanja o Osvobodilni fronti slovenskega naroda ob njeni 25-letnici v Ljubljani od 28. do 30. aprila 1966, letnik VI, 1966, št. 1–2, str. 307–313.
- Maček, Ivan - Matija. *Spomini*. Zagreb: Globus, 1981.
- Mally, Eva. *Matthew Cobb: The Resistance: The French Fight Against the Nazis*. Prispjevki za novejšo zgodovino, letnik XLVIX, 2009, št. 2, str. 254–257.
- Mikuž, Metod. *Donesek k zgodovini Osvobodilne fronte*. Zgodovinski časopis, letnik XXV, 1971, zvezek 1–2, str. 3–30.
- Mikuž, Metod. *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1965.
- Mikuž, Metod. *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, knjiga I–V*. Ljubljana: CZ, 1960–1973.
- Mlakar, Boris. *Goriška sredina*. Prispjevki za novejšo zgodovino: Ferencčev zbornik, letnik XXXVII, 1997, št. 2, str. 325–337.
- Mlakar, Boris. *Ilegalna odporniška dejavnost “meščanskega tabora”*. V: Fischer, Jasna et. al (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: knjiga 1*. Ljubljana: Mladinska knjiga, INZ, 2005, str. 607–608.

- Mlakar, Boris. *Nekaj splošnih razmišljanj ter vprašanj o pojavu kolaboracije*. Teorija in praksa, letnik XXIII, 1986, št. 9–10, str. 995–1002.
- Mlakar, Boris. *O političnih programih slovenske kontra-revolucije 1941–1945*. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, letnik XXII, 1982, št. 1–2, str. 211–221.
- Mlakar, Boris. *Oblike in razsežnosti nasilja v delovanju slovenskega protipartizanskega tabora med drugo svetovno vojno*. V: Kokalj Kočevar, Monika (ur.). Kolo nasilja. Ljubljana: Muzej novejša zgodovine, 2004, str. 77–82.
- Mlakar, Boris. *Oblikovanje politične sredine*. V: Fischer, Jasna et. al (ur.). Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: knjiga 1. Ljubljana: Mladinska knjiga, INZ, 2005, str. 631–632.
- Mlakar, Boris. *Slovenska protirevolucija s posebnim ozikom na konec vojne*. Prispevki za novejšo zgodovino, letnik XXX, 1990, št. 1–2, str. 107–119.
- Mlakar, Boris. *Slovensko domobranstvo*. V: Fischer, Jasna et. al (ur.). Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: knjiga 1. Ljubljana: Mladinska knjiga, INZ, 2005, str. 696–702.
- Mlakar, Boris. *Slovensko domobranstvo 1943–1945: ustanovitev, organizacija, idejno ozadje*. Ljubljana: Slovenska matica, 2003.
- Mlakar, Boris. *Ustaši in slovenska protirevolucija*. Borec, letnik XXXVI, 1984, št. 5, str. 361–371.
- Mlakar, Boris. *Vaške straže in prostovoljna protikomunistična milica*. V: Kokalj Kočevar, Monika (ur.). Mati, Domovina, Bog. Ljubljana: Muzej novejša zgodovine, 1999, str. 8–10.
- Mlakar, Boris. *Vzroki in oblike nasprotovanja Osvobodilni fronti v letu 1941/1942*. Sodobnost, letnik XXXIX, 1991, št. 8/9, str. 868–873.
- Mlakar, Boris. *Začetki oboroženih oddelkov protirevolucionarnega tabora v Ljubljanski pokrajini*. V: Fischer, Jasna et. al (ur.). Slovenska novejša zgodovina: od

- programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: knjiga 1. Ljubljana: Mladinska knjiga, INZ, 2005, str. 656–661.
- Mlakar, Boris. *Zaostrovanje odnosov med slovenskima političnima taboroma*. V: Fischer, Jasna et. al (ur.). Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: knjiga 1. Ljubljana: Mladinska knjiga, INZ, 2005, str. 629–631.
- Mrvič, Irena: *Obveščevalno varnostna služba OF*. V: Gestrin, Ferdo (ur.), Grafenauer, Bogo (ur.), Pleterški, Janko (ur.). Slovenski upor 1941: Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja: zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneh 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani. Ljubljana: SAZU, 1991, str. 256–280
- Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945*. Zdravko Klanjšček (ur.). Ljubljana: Partizanska knjiga, 1976.
- Nedog, Alenka. *Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji: od leta 1935 do 1941*. Ljubljana: Borec, 1978.
- Nedog, Alenka. *Nekatera vprašanja iz ljudskofrontnega gibanja na Slovenskem v letih 1935–1937*. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja: zbornik razprav in obravnnav znanstvenega posvetovanja o Osvobodilni fronti slovenskega naroda ob njeni 25-letnici v Ljubljani od 28. do 30. aprila 1966, letnik VI, 1966, št. 1–2, str. 77–85.
- Nežmah, Bernard. *Maurice Habwachs: kolektivni spomin*. Mladina, 2. april 2001, št. 13, str. 66.
- Omerza, Igor. *Edvard Kocbek: osebni dosje št. 584*. Ljubljana: Karantanija, 2010.
- Osolnik, Bogdan. *Z ljubeznijo skozi surovi čas: dopolnjena izdaja*. Novo mesto: Založba GOGA, 2010.
- Pelikan, Egon. *JSZ: ZZZD*. V: Marjan Drnovšek, Drago Bajt (ur.). Slovenska kronika XX. stoletja. knjiga 1: 1900–1941. Ljubljana: Nova revija, 1995, str. 400.
- Perovšek, France. *Osvobodilna fronta in večstrankarski politični sistem*. Borec, letnik XLI, 1989, št. 1, str. 3–12.

- Perovšek, Jurij. *Jugoslovanska nacionalna stranka in narodno vprašanje v letih 1935–1936*. Prispevki za novejšo zgodovino, letnik XLIV, 2004, št. 1, str. 1–16.
- Perovšek, Jurij. *Korošec in temeljna vprašanja jugoslovanske države*. Časopis za zgodovino in narodopisje, letnik 77 – nova vrsta 42, 2006, št. 2–3, str. 92–103.
- Perovšek, Jurij. *Slovenska republikanska stranka, Združenje slovenskih avtonomistov*. V: Fischer, Jasna et. al (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: knjiga 1*. Ljubljana: Mladinska knjiga, INZ, 2005, str. 257–260.
- Peta zemaljska konferencija KPJ (19.–23. oktober 1940)*. V: Damjanović, Pero (ur.), Bosić, Milovan (ur.), Lazarević, Dragica (ur.). *Izvori za istoriju SKJ (Serija A: Dokumenti centralnih organa KPJ/SKJ; I: Kongresi, konferencije, plenumi CK KPJ/SKJ, knjiga 10)*. Beograd: Komunist, 1980.
- Peterle, Lojze. *Intervjuji*. Dnevnik: Dnevnikov Objektiv, letnik LX, 11. december 2010, št. 288, str. 10–13.
- Pirjevec, Jože. *Jugoslavija 1918–1992: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Lipa, 1995.
- Pirjevec, Jože. *Sklep sekretariata Izvršnega komiteja Komunistične internacionale št. 688, z dne 15. septembra 1940*. Prispevki za novejšo zgodovino: Ferencjev zbornik, letnik XXXVII, 1997, št. 2, str. 117–122.
- Plahuta, Slavica. *Srednjeprimorsko okrožje 1941–1945*. Nova Gorica: Goriški muzej, 1981.
- Plahuta, Slavica. *Začetki OF na Goriškem*. V: Gestrin, Ferdo (ur.), Grafenauer, Bogo (ur.), Pleterski, Janko (ur.). *Slovenski upor 1941: Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja: zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneh 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani*. Ljubljana: SAZU, 1991, str. 135–147.
- Pletherski, Janko. *Narodi, Jugoslavija, revolucija*. Ljubljana: DZS, 1986.
- Pletherski, Janko. *Osvobodilna fronta slovenskega naroda in program Zedinjene Slovenije*. Prispevki za

- zgodovino delavskega gibanja: zbornik razprav in obravnav znanstvenega posvetovanja o Osvobodilni fronti slovenskega naroda ob njeni 25-letnici v Ljubljani od 28. do 30. aprila 1966, letnik VI, 1966, št. 1–2, str. 233–253.
- Pleterski, Janko. *Temelji jugoslovanske federacije*. V: Grafenauer, Bogo (ur.). *Osvoboditev Slovenije 1945: referati znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975*. Ljubljana: Založba Borec, 1977, str. 37–60.
- Polič, Radko. *Čudežna pomlad: knjiga 2: žita zorijo: zapis osvobodilnega boja v stiškem in kočevskem okrožju 1942–1943*. Ljubljana: Borec, 1960.
- Polič, Radko. *Čudežna pomlad: knjiga 3: sonce in ceste: zapis osvobodilnega boja 1943–1945*. Ljubljana: Borec, 1961.
- Polič, Zoran. *Rešena je bila čast slovenskega naroda: utrinki o nastajanju in delovanju Osvobodilne fronte*. V: Naš zbornik. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1996, str. 7–16.
- Požun, Lojze. *Trbovlje v NOB 1941–1942*. Trbovlje: Občinski zbor ZZB NOV, 1986.
- Pregnanstvo in upor: ob 40. obletnici preganstva koroških Slovencev in njihove vključitve v boj proti naci-fašizmu*. Domej, Teodor et. al. (ur.). Celovec: Zveza slovenskih izseljencev, 1982.
- Prunk, Janko. *Boj za enotnost delavskega razreda (Prizadevanja komunistične partije v Sloveniji za delavsko enotnost v letih 1935–1941 in Titova vloga pri tem)*. Teorija in praksa, letnik 14, 1977, št. 5–6, str. 490–496.
- Prunk, Janko. *Medskupinsko razmerje v OF v odnosu na strategijo in taktiko*. V: Gestrin, Ferdo (ur.), Grafenauer, Bogo (ur.), Pleterski, Janko (ur.). *Slovenski upor 1941: Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja: zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneh 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani*. Ljubljana: SAZU, 1991, str. 249–254.
- Prunk, Janko. *Pot krščanskih socialistov v osvobodilno fronto slovenskega naroda*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1977.

- Prunk, Janko. *Razpravljanja*. Prispevki za novejšo zgodovino: Slovenci in leto 1941, letnik XLI, 11. –12. april 2001, št. 2, str. 281–301.
- Prunk, Janko. *Slovenski narodni vzpon: narodna politika 1768–1992*. Ljubljana: DZS, 1992.
- Prunk, Janko in Vidovič-Miklavčič, Anka. Španska državljanska vojna kot dejavnik diferenciacije političnega življenja. Prispevki za novejšo zgodovino, letnik XXVII, 1987, št. 1–2, str. 65–80.
- Prvo in drugo zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta: Črnomelj 19. in 20. februarja 1944, Ljubljana 9. in 10. septembra 1946*. Megušar Borut, Milan (ur.). Ljubljana: 1993.
- Reisp, Sonja. *Kričac: radio Osvobodilne fronte 1941–1942*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1975.
- Repe, Božo. *Brez upora bi bili kvečjemu banovina v jugoslovanski kraljevini*. Gorenjski glas, letnik LII, 23. april 1999, št. 32, str. 3.
- Repe, Božo. *Društvo prijateljev Sovjetske zveze*. Borec, letnik XLI, 1989, št. 9, str. 900–919.
- Repe, Božo. "Liberalizem" v Sloveniji. Ljubljana: RO ZZB NOV Slovenije, 1992.
- Repe, Božo. *Liberation Front of the Slovene Nation*. V: Pirjevec, Jože (ur.), Repe, Božo (ur.). Resistance, Suffering, Hope: The Slovene Partisan Movement 1941–1945. Ljubljana: ZZB NOB Slovenije; Trst: ZIT, 2008, str. 36–47.
- Režek, Mateja. *Med resničnostjo in iluzijo: slovenska in jugoslovanska politika v desetletju po sporu z Informbirojem (1948–1958)*. Ljubljana: Modrijan, 2005.
- Režek, Mateja. *Politične spremembe v Sloveniji v začetku petdesetih let*. V: Čepič, Zdenko (ur.). Preteklost sodobnosti: izbrana poglavja slovenske novejšje zgodovine. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino; Pijava Gorica: Aristoteles Žlahtič, 1999, str. 189–198.
- Režek, Mateja. *Politične spremembe v začetku petdesetih let*. V: Fischer, Jasna et. al (ur.). Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: knjiga 2. Ljubljana: Mladinska knjiga, INZ, 2005, str. 939–947.

- Rus, Josip - Andrej. *Pričevanja in spomini: o sokolstvu, Osvobodilni fronti in novi Jugoslaviji*. Ljubljana: Založba Borec, 1989.
- Rus, Josip. *Prispevek k obravnavi na znanstvenem posvetovanju o Osvobodilni fronti slovenskega naroda ob njeni 25-letnici*. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja: zbornik razprav in obravnjav znanstvenega posvetovanja o Osvobodilni fronti slovenskega naroda ob njeni 25-letnici v Ljubljani od 28. do 30. aprila 1966, letnik VI, 1966, št. 1–2, str. 269–276.
- Rus, Veljko. *Pomen temeljnih točk Osvobodilne fronte*. V: Stanovnik, Janez et. al. (ur.). *Narodnoosvobodilni boj v slovenskem narodovem spominu: slovenski zbornik 2007*. Ljubljana: GO ZZB NOB Slovenije, 2007, str. 103–106
- Rus, Veljko. *Prispevek Josipa Rusa in slovenskega Sokola k nastanku Osvobodilne fronte*. V: Čepič, Zdenko (ur.), Velagič, Tanja (ur.). *Odpor 1941. Zbornik s posveta ob 60. obletnici Osvobodilne fronte slovenskega naroda*. Ljubljana: Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, GO ZZB NOB Slovenije, 2001, str. 227–235.
- Rus, Veljko. *Zapiski iz življenja Josipa Rusa*. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB, 1992.
- Saje, Franček. *Nastajanje enotnosti demokratičnih sil slovenskega naroda pred vojno*. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja: zbornik razprav in obravnjav znanstvenega posvetovanja o Osvobodilni fronti slovenskega naroda ob njeni 25-letnici v Ljubljani od 28. do 30. aprila 1966, letnik VI, 1966, str. 13–41.
- Sedlaček, Janja. *Narodna sprava v slovenskih časopisih*. Borec, letnik LVIII, 2006, št. 630–634, str. 9–60.
- Sedlaček, Janja. *Slovenska narodna sprava v ogledalu časopisja (1984–1997)*. Prispevki za novejšo zgodovino: Kresalov zbornik, letnik XLVI, 2006, št. 1, str. 431–446.
- Sima, Valentin. *Z odporom preživeti: Koroški Slovenci v konfrontaciji z nacizmom – o nekaterih aspektih partizanskega odpora na Koroškem*. V: Domej, Theodor (ur.). *Problemfelder der Geschichte und Geschichtsschreibung der Kärntner Slovenen: problem-*

- ska polja zgodovine in zgodovinopisja koroških Slovencev. Celovec: založba, 1995, str. 105–124.
- Sirc, Ljubo. *Boris Furlan – moj profesor in soobsojenec*. V: Vodopivec, Peter (ur.). *Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev: Angela Vode in Boris Furlan, žrtvi Nagodetovega procesa*. Ljubljana: Slovenska matica, 2001, str. 99–109.
- Sirc, Ljubo. *Med Hitlerjem in Titom*. Ljubljana: DZS, 1992.
- Slovenke v Narodnoosvobodilnem boju: zbirka dokumentov, člankov in spominov: knjiga 1*. Gerk, Stana et. al. (ur.). Ljubljana: zavod "Borec", 1970.
- Slovenke v Narodnoosvobodilnem boju: zbirka dokumentov, člankov in spominov: knjiga 2/1*. Gerk, Stana et. al. (ur.). Ljubljana: zavod "Borec", 1970.
- Socialistična zveza: zbornik dokumentov 1945–1969*. Boro, Vasilije (ur.). Beograd: Export – press, 1969.
- Stanovnik, Janez. *Aleš Stanovnik in njegov čas*. Ljubljana: Zveza združenj borcev in udeležencev NOB, 2003.
- Stanovnik, Janez. *Edvard Kocbek in Dolomitska izjava*. 2000: globoko zgoraj: zbornik o Edvardu Kocbeku, 2005, št. 174/176, str. 94–106.
- Stanovnik, Janez. *Razprava*. V: Čepič, Zdenko (ur.), Velagič, Tanja (ur.). *Odpor 1941: zbornik s posveta ob 60. obletnici Osvobodilne fronte slovenskega naroda*. Ljubljana: Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, GO ZZB NOB Slovenije, 2001, str. 292–295.
- Strle, Franci. *Tomšičeva brigada 1942–1943*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1986.
- Škerl, France. *Jugoslovanska ideja pri Slovencih v dobi narodnoosvobodilnega boja do drugega zasedanja AVNOJ*. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, letnik XIV, 1974, št. 1–2, str. 203–239.
- Škerl, France. *Kdaj je bila ustanovljena Osvobodilna fronta?* Borec, letnik IX, 1957, št. 4, str. 185–186.
- Škerl, France. *Osvobodilna fronta in socialna preobrazba slovenskega naroda (1941–1943)*. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, letnik XI–XII, 1971–1972, št. 1–2, str. 7–28.

- Škerl, France. *Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja*. Zgodovinski časopis, letnik V, 1951, št. 1–4, str. 7–86.
- Škerl, France. *Vloga in pomen Osvobodilne fronte slovenskega naroda (1941–1943)*. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja: zbornik razprav in obravnjav znanstvenega posvetovanja o Osvobodilni fronti slovenskega naroda ob njeni 25-letnici v Ljubljani od 28. do 30. aprila 1966, letnik VI, 1966, št. 1–2, str. 149–215.
- Šnuderl, Makso. *Dnevnik 1941–1945: knjiga 1: v okupirani Ljubljani*. Maribor: Založba obzorja, 1993.
- Šnuderl, Makso. *Osvobodilna fronta slovenskega naroda – država v državi*. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja: zbornik razprav in obravnjav znanstvenega posvetovanja o Osvobodilni fronti slovenskega naroda ob njeni 25-letnici v Ljubljani od 28. do 30. aprila 1966, letnik VI, 1966, št. 1–2, str. 371–391.
- Šnuderl, Makso. Štajerski begunci v Ljubljani – ena od 18 skupin Vrhovnega plenuma OF od 1941 do 1943: po zapiskih iz «Dnevnika 1941–1945». Časopis za zgodovino in narodopisje, letnik 53 – nova vrsta 18, 1982, št. 2, str. 35–42.
- Šnuderl, Makso. *Zgodovina ljudske oblasti*. Ljubljana: DZS, 1950.
- Šmicberger, Đuro. *Partizanska sedma sila: tisk in novinarstvo v NOB*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1988.
- Tršan, Lojz. *Izvajanje Dolomitske izjave v Ljubljani*. V: Prispevki za novejšo zgodovino, letnik XXXI, 1991, št. 2, str. 217–227.
- Tršan, Lojze. *OF in Dolomitska izjava: kaj se je v resnici zgodilo*. Evropa, 9. V. 1991, št. 40–6. VI. 1991, št. 44.
- Tršan, Lojz. *OF v Ljubljani: organiziranost v času italijanske okupacije 1941–1943*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1995.
- Tršan, Lojz. *Razbitje OF in partije v Ljubljani v zadnjem obdobju nemške okupacije*. V: Viri: št. 10. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1996.
- Ude, Lojze. *Moje mnenje o položaju, članki in pisma 1941–1944*. Ljubljana: Slovenska matica, 1994.

- Varnostna obveščevalna služba – močna opora osvobodilnega gibanja*. V: Čepe, Marica. (ur.), Luštek, Miroslov (ur.). Ljubljana v ilegali: knjiga 2: država v državi. Ljubljana: DZS, 1961, 276–293.
- Vidmar, Josip. *Obrazi*. Ljubljana, DZS, 1979.
- Vidmar, Josip. *Srečanje z zgodovino*. Maribor: Obzorja, 1963.
- Vidmar, Josip. *Ustanovitev OF*. V: Liška, Janko (ur.). Zgodovinska vloga Osvobodilne fronte. Ljubljana: Komunist, 1981.
- Vidmar, Živa. *Razprava*. V: Čepič, Zdenko (ur.), Velagič, Tanja (ur.). Odpor 1941: zbornik s posveta ob 60. obletnici Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Ljubljana: Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, GO ZZB NOB Slovenije, 2001, str. 296–300.
- Vidovič-Miklavčič, Anka. *Nekatere politične in idejne značilnosti na Slovenskem (1929–1941)*. V: Čepič, Zdenko (ur.). Preteklost sodobnosti: izbrana poglavja slovenske novejšje zgodovine. Ljubljana: Inštitut za novejšjo zgodovino; Pijava Gorica: Aristoteles Žlahtič, 1999, str. 75–84.
- Vidovič-Miklavčič, Anka. *Slovenska politika v letih pred aprilskim zlomom*. V: Naš zbornik. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1996, str. 29–37.
- Vode, Angela. *Skriti spomin*. Ljubljana: Nova revija, 2004.
- Vodopivec, Peter. *Angela Vode (1892–1985)*. V: Vodopivec, Peter (ur.). Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev: Angela Vode in Boris Furlan, žrtvi Nagodetovega procesa. Ljubljana: Slovenska matica, 2001, str. 9–16.
- Vodopivec, Peter. *Moč in nemoč ideje in politike ljudske fronte*. Prispevki za novejšjo zgodovino: Slovenci in leto 1941, letnik XLI, 11. –12. april 2001, št. 2, str. 31–42.
- Vodušek Starič, Jera. *Prevzem oblasti 1944–1946*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.
- Vodušek Starič, Jerca. *Vrtinec političnega spora*. V: Golob, Janvit et. al. (ur.). Žrtve vojne in revolucije: zbornik: referati in razprava s posveta v Državnem

- svetu 11. in 12. novembra 2004, ki sta ga pripravila Državni svet Republike Slovenije in Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani. Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije, 2005, str. 35–46.
- Vošnjak, Mitja. *Od mladinske OF do Zveze slovenske mladine*. V: Krivic, Vladimir (ur.). Ljubljana v ilegali: knjiga 3: mesto v žici. Ljubljana: DZS, 1967, str. 389–399.
- Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, 1.–4. 10. 1943: dokumenti: ob šestdesetletnici*. Tone Ferenc (ur.). Kočevje: Občina 2003.
- Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije*. Ljubljana: Komunist, Državna založba Slovenije 1986.
- Zurc, Janez. *Aleš Stanovnik: kdo ga je izdal?* Svobodna misel, letnik XXXIII, 9. junij 1995, št. 11.
- Žajdela, Ivo. "Z zgodovino naj se ukvarjajo zgodovinarji". V: Jančar, Drago (ur.). *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990: zbornik člankov in dokumentov*. Ljubljana: Nova revija, 1998, str. 359–364.
- Ževart, Milan. *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1977.
- Ževart, Milan. *Osvobodilna fronta in narodnoosvobodilni boj na slovenskem Štajerskem, v Mežiški dolini, na območju Dravograda in v Prekmurju 1941 leta z orisom nadaljnjega razvoja*. V: Gestrin, Ferdo (ur.), Grafenauer, Bogo (ur.), Pleterski, Janko (ur.). *Slovenski upor 1941: Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja: zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneh 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani*. Ljubljana: SAZU, 1991, str. 87–104.
- Žnidarič, Marjan. *Nekatere posebnosti in razlike osvobodilnega boja po slovenskih regijah*. V: Stanovnik, Janez et. al. (ur.). *Narodnoosvobodilni boj v slovenskem narodovem spominu: slovenski zbornik 2007*. Ljubljana: GO ZZB NOB Slovenije, 2007, str. 121–133.

Internetna stran

27. april – dan upora proti okupatorju: <http://www.rtv slo.si/slovenija/27-april-dan-upora-proti-okupatorju/228887> (28. 3. 2011).

Imensko kazalo

A

Ahačič, Draga 43
Ahčin, Marijan 396
Alujevič, Branko 397
Ambrožič, Lado 65
Ambrožič, Vlado 66, 147, 149, 151
Arnič, Blaž 97
Avsenek, Franc 106
Avšič, Jaka 78, 105–107, 369

B

Babič, Branko 231
Bagar, Mirko 244
Bajt, Aleksander 106
Bajuk, Andrej 429
Bakarič, Vladimir 367
Bebler, Aleš 44, 51, 54, 72, 91, 92, 157, 209, 231,
235, 246, 309, 389, 395, 431
Beltram, Julij 389
Bertoncelj, Ivan 236, 237
Besednjak, Engelbert 320
Bevc, Ladislav 90, 91
Bevk, France 231, 387
Borc, Mavricij 150
Božič, Socerb 76, 78, 105
Brajnik, Edo 176
Bratko, Ivan 99
Bravničar, Dušan 192

Brecelj, Anton 29, 78, 104, 130
Brecelj, Marijan 78, 84, 114, 121, 147, 150, 160, 201,
202, 267, 268, 313, 314, 345, 353, 354, 361, 373,
374, 385, 387–389, 395, 404, 415, 440
Brejc, Jože 216, 352
Brejc, Tomo 229, 231
Breljih, Miloš 90, 92, 94
Broz, Josip - Tito 28, 64, 81, 82, 96, 100, 102, 104,
106, 109, 113, 137, 138, 140, 144, 151, 153–155,
176, 178, 217, 230, 233, 242, 261, 285, 294, 320,
331, 332, 340, 369, 397, 409, 413
Bučar, France 311, 344, 345, 423

C

Cankar, Ivan 261, 358, 368
Cerar, Franc 265
Cesar, Emil 96
Churchill, Winston 127, 369
Cobb, Matthew 11, 12
Colja, Pavla 231
Cvetković, Dragiša 33, 34, 44, 47, 51

Č

Čamernik, Tone 147
Čepe, Marica 193
Čepič, Zdenko 78, 137, 138, 140, 181, 304–306, 313,
347
Černež, Darko 78, 382, 384, 389
Červan, Olga 245

D

Dedijer, Vladimir 367
Dermastja, Marjan 91
Deželak Barič, Vida 13, 40, 47, 52, 62–64, 77, 79–81,
103, 110, 120, 135, 136, 146, 150, 156, 168, 176,
187, 190, 191, 198, 199, 203–206, 225, 228, 229,
233, 237, 239, 240, 246, 304, 306, 308, 310, 313,
321, 322, 324–326
Dimitrov, Georgi 20–22, 170
Dobovnišek, Rudolf 29
Dolenc, Jože 318
Dolinar, France Martin 326

Dovč, Ivan 99
Draksler, Marija 189

Đ

Đilas, Milovan 288, 367, 369, 440

E

Ehrlich, Lambert 37, 178, 303, 304, 307, 308, 313
Emmer, Fanouš 177
Erjavec, Fran 104

F

Fabijan, Janez 319
Fajfar, Tone 40–43, 46, 52, 54, 55, 57, 59, 65, 68, 78,
83–88, 96–98, 101, 102, 110, 113, 114, 116, 122,
143, 145, 147, 150, 151, 169, 170, 172, 173, 185,
186, 200, 209, 256, 262, 276, 290, 313, 318, 339,
345, 353, 361, 373, 395, 426, 431, 435, 438, 440
Ferenc, Mitja 15
Ferenc, Tone 12, 13, 114, 121, 131, 199, 200, 203,
204, 210, 211, 217, 230, 232, 261, 328, 348,
365–369, 372, 374–377, 386, 430
Filipič, France 31, 39
Finžgar, Frane Saleški 318
Fischer, Ferdo 97
Fujs, Metka 243, 246
Furlan, Boris 102
Furlan, Tomaž 84

G

Gaber, Franc 424
Gabrič, Aleš 15, 98, 161, 397–401, 404
Gašparič, Jure 47
Godeša, Bojan 13, 25, 26, 45, 46, 63, 64, 68, 70, 77,
109, 110, 115, 122, 123, 135, 139, 151, 170–172,
174, 180, 198, 243, 271–273, 277, 279–281,
285–287, 290–292, 296, 297, 302, 304, 307, 315,
317–319, 321–323, 325, 326, 329, 330, 337–339,
340, 350
Godina, Ferdo 99, 244–246
Golouh, Rudolf 109
Gorjanc, Franc 121

Gosar, Andrej 316–319
Grahor, Jože 369
Grazioli, Emilio 223
Grdina, Igor 84
Gregorič, Pavle 367, 369
Griesser – Pečar, Tamara 306, 326
Guštin, Damijan 78, 328

H

Habwachs, Maurice 429
Hacin, Lovro 177
Hafner, Tone 232, 235–237
Hebrang, Andrija 367
Hedžet, Jože 244
Hitler, Adolf 19, 22, 37, 39, 41, 44, 46, 51, 57, 66,
102, 372, 431, 432
Hočevar, Franja 110
Horvatič, Rezika 99
Hribar, Ivan 43
Hribar, Janez 235, 395
Hribar, Spomenka 143, 145, 155, 312, 352, 353,
423–425
Hribernik, Rudolf 337, 338

I

Inkret, Andrej 58, 103, 347, 352, 405, 407
Ivančič 71
Ivančič, Marija 372
Ivanič, Martin 78

J

Jakac, Božidar 71, 227, 368, 382
Jakac, Tatjana 227
Jakhel, Adolf 209
Janša, Janez 429
Janžekovič, Janez 318
Javoršek, Jože 143, 224
Jelačin, Stanislav 106
Jelenc, Celestin 109
Jenko, Marjan 78
Jeraj, Mateja 189
Jeras, Josip 78, 108, 130, 227, 389

Jereb, Dušan 218
Jeršek, Davorin 123
Jeršič, Miro 116, 118, 148, 149
Jevtić, Bogoljub 47
Jež, Boris 425
Jones, William 227, 367, 369
Jovanović, Arso 157, 287
Jovanović, Dragoljub 402
Jurancič, Jože 240, 245

K

Kambič, Miha 396
Karađorđević, Aleksander 123
Karađorđević, Peter II. 51, 123
Kardelj, Edvard 28–30, 41, 45, 61, 64, 65, 69–71,
77, 82, 92, 93, 96, 100, 104, 109, 113, 114, 121,
122, 130, 137–141, 144, 151, 153, 157, 160, 161,
170, 171, 176, 178–180, 186, 187, 200, 202, 203,
217, 221, 224, 233, 253, 261, 262, 265, 266, 272,
279, 280, 285, 286, 289, 292, 296, 304, 309, 311,
312, 326, 337–340, 347, 352, 355, 356, 361, 365,
369–373, 383, 384, 391, 395, 398, 399, 409, 413,
432, 435, 440
Kavčič, France 236
Kavčič, Ivan 261
Kavčič, Stane 369
Kazafura, Krsto 107
Kersnik, Stane 236
Kidrič, Boris 27, 43, 44, 46, 53–57, 59–62, 64, 66,
69–71, 75, 76, 81, 92, 94, 99–109, 113, 114, 116,
119, 120, 122, 123, 128, 130, 131, 136, 140, 143–
147, 149, 151, 153–160, 169, 170, 172, 186–189,
193, 200, 201, 205, 206, 220, 221, 224–226, 230,
250–256, 260–262, 265–267, 276, 277, 282, 287,
288, 295, 303, 305, 307, 311, 314, 317, 318, 326,
328, 330–333, 339, 342, 343, 347, 349, 361, 365,
370, 371, 373, 375, 376, 381–383, 388, 389, 395,
396, 398, 399, 403, 404, 431–433, 435, 437, 440
Kidrič, France 42, 307
Kidrič, Zdenka 51, 149, 176, 177, 179, 218
Kiklelj, Jaroslav 178, 325
Klančnik, Gregor 240

Klanjšček, Zdravko 175
Klopčič, Mile 376
Kobe, Božo 119, 200, 201, 253, 254
Koblar, France 318
Kocbek, Edvard 36, 37, 43, 57, 63, 79, 80, 83–87, 90,
96, 97, 103, 113, 114, 127–129, 136, 143–147,
149, 150–153, 161–163, 169, 172, 173, 200, 220,
221, 223, 258, 261, 263, 289, 310–313, 318, 324–
326, 338, 339, 345–348, 352–355, 361, 369, 373,
376, 398, 399, 404–407, 418, 435, 438, 440, 442
Koče, Juraj 398
Koncilja, Janez 237
Koprivec, Ignac 97
Korošec, Anton 47, 91, 103
Košir, Mirko 30
Košmrlj, Drago 100
Kovač, Irena 337
Kovač, Stane 147, 148, 170, 353, 389
Kovač, Štefan 244, 245
Kovač, Tone 369
Kozak, Ferdo 42, 54, 96, 307, 395, 431
Kozak, Juš 146, 147, 307
Kraigher, Boris 45, 77, 216, 235, 261, 389, 400, 414,
417
Kraigher, Dušan 219
Kraigher, Sergej 240
Kraigher, Uroš 105
Kraigher, Vito 176
Krall, Jože 221
Kramar, Jože 245
Kramar, Viktor 399
Kremelj, Matija 237
Kresal, France 26
Krivic, Vladimir 216, 219, 318, 355, 356, 369, 382
Krivic, Vlado 314
Križnar, Ivan 232–236
Krmelj, Maks 235, 236, 389
Kučan, Milan 424
Kuhar, Alojzij 333
Kuhar, Štefan 244
Kukovec, Vekoslav 28
Kulovec, Fran 47

Kumbatovič, Filip 97
Kumelj, Metod 108
Kuusinen, Otto Wille 20
Kveder, Dušan 401, 402

L

Lampret, Jože 326
Lasič, Andrej 218
Leban, Mihael 231
Lenin, Vladimir Iljič 63, 251
Leskošek, Franc 51, 68, 92, 114, 121, 157, 170, 200,
226, 267, 312, 340, 341, 361, 373, 395, 414, 440
Lešnik, Avgust 22, 23
Lešnik, Doroteja 51, 79, 90
Letonja, Ela 245
Levstik, Vladimir 43
Linasi, Marjan 240–243
Liška, Janko 337
Lokar, Danilo 231
Lončar, Dragotin 28, 29, 32, 34, 40, 289
Lubej, Franjo 43, 44, 52, 79, 90–92, 94, 113, 114,
139, 186, 200, 216, 217, 263, 353, 361, 373, 387,
403, 404, 435, 440
Lubej, Lojze 90, 91, 94, 216, 313
Lukič 308
Luštek, Miroslav 169, 170

M

Maček, Ivan 121, 138, 169, 254, 312, 389
Maček, Vladimir 28, 32, 34, 51, 100
Magovac, Božidar 367
Mahnič, Angela 190, 235–237
Mahnič, Rudi 232
Majcen, Franček 355
Majcen, Ivo 130
Majcen, Milan 99
Majhen, Vlado 78, 109, 245
Mally, Eva 12
Manuilski, Dimitri 20
Marinček, Tone 43, 84
Marinko, Miha 64, 68, 92, 160, 192, 389, 407, 410,
411, 417

Marn, Janez 353, 439
Marn, Jože 241
Marušič, Darko 232
Marušič, Drago 78, 103, 105, 106, 127
Megla, Vinko 244
Mencej, Martin 192
Mihailović, Draža 102, 106, 126, 128, 282, 310, 318,
319, 331, 437
Mikuž, Metod 13, 27, 43, 52, 59, 61, 65, 91, 106, 118,
121, 123, 124, 128–130, 138, 217, 239, 243, 306,
307, 325–327, 333, 373, 376, 381, 383, 384, 386,
387, 395, 396
Mišigoj, Dana 189
Mlakar, Boris 15, 301–303, 306–311, 316–318, 320,
329–332
Möderndorfer, Vinko 122
Mohorič, Jaka 104
Moškrič, Jože 218
Moulin, Jean 11
Mrhar, Stane 241
Mrvič, Irena 176

N

Nagode, Črtomir 43, 44, 75, 101–103, 108, 110, 160,
279, 308, 309, 397
Nahlik, Maks 91
Nartnik, Tone 236
Natlačen, Marko 43, 47, 123, 130, 178–181, 302, 305,
312, 313, 317, 434
Nećak, Dušan 15
Nedog, Alenka 20, 22–24, 26, 28–31, 33, 35, 37, 38,
40, 43
Nemec, Ivan 75, 99, 200, 217, 240
Nežmah, Bernard 429
Novačan, Anton 289
Novak, Fran 78, 103
Novak, Ivan 143, 158
Novak, Karel 105, 106, 310

O

Ocepek, Angela 189, 389
Omerza, Igor 407

Opačić, Čanica 367
Osolnik, Bogdan 204, 234, 235, 237, 368–370, 375,
384

P

Pahor, Boris 63, 152, 311, 347, 348, 418
Pasterk, Jurij 241
Pavlič, Jernej 106
Pavšič, Vladimir -Bor, Matej 221
Pehaček, Rado 158
Pelikan, Egon 26, 29
Penca, Jože 352, 375
Perovšek, France 235, 237, 418, 419
Perovšek, Jurij 47, 91, 93, 289
Pestotnik, Pavel 90
Petain, Henri-Philippe 12
Petejan, Josip 109
Peterle, Lojze 424, 429
Peternel, Minka 236
Pijade, Moša 295
Pij XI (papež) 324
Pirjevec, Jože 70, 180
Plahuta, Slavica 229
Pleterski, Janko 118, 271–273, 275, 276, 279, 288,
289, 291, 293, 295–297
Podgornik, Dušan 90, 91, 94, 313
Pokorn, Jože 84, 395
Polič, Radko 220, 225, 226, 340, 341, 367
Polič, Zoran 67, 90, 91, 94, 95, 108, 114, 130, 154,
155, 170, 200, 218, 249, 250, 355, 356, 373, 374,
395, 403, 439, 440
Popit, Franc 158
Popivoda, Pero 261
Popović, Vladimir 309
Porenta, Janez 90, 92, 313
Potočnik, Miha 150, 237
Požun, Lojze 239
Praprotnik, Avgust 178
Praprotnik, Cvetka 245
Prelovec, Rado 92
Prepeluh, Albin 289
Prešeren, France 223, 261

Prevojniki 233
Prunk, Janko 26, 27, 32, 34–37, 39, 40, 61, 84, 137,
142, 146, 147, 149, 153, 162, 172, 181, 426, 427
Prušnik, Karl 241, 242
Puc, Dinko 319
Pucelj, Ivan 99, 123
Puhar, Helena 189

R

Ravnikar, Jože 91
Regent, Ivan 131, 410
Reisp, Sonja 224
Repe, Božo 15, 42, 45, 102, 226, 404–407, 428, 429
Repič, Viktor 90, 92, 94, 122, 192, 356
Režek, Mateja 408, 412, 413, 415, 418
Ribar, Ivan 295, 367, 369, 376
Ribar, Ivo-Lola 140, 287, 340
Ribičič, Josip 119, 126, 127
Robotti, Mario 308
Ročnik, Dana 244
Roosevelt, Franklin 127, 369
Rožman, Gregorij 321, 324–326, 386
Rupena, Mara 189, 261, 369
Rupnik, Leon 177, 329, 330
Rus, Ciril 78, 105
Rus, Josip 43, 44, 46, 52, 54, 57, 60, 61, 65, 66, 68–
70, 75, 78, 91–94, 97, 102, 105, 109, 113–115,
121, 122, 127, 136, 145, 147, 153, 156–158, 160,
162, 163, 176, 200, 209, 346, 361, 373, 399, 403,
431, 432, 435, 440
Rus, Jože 397
Rus, Veljko 44, 56, 60, 65, 67, 69, 70, 75, 78, 92, 94,
97, 105, 109, 113–115, 122, 127, 136, 147, 157,
158, 160, 163, 176, 209, 346, 403

S

Sedlaček, Janja 424, 425
Selan 232
Sernec, Dušan 78, 103, 105, 130, 227
Sima, Valentin 241
Sirc, Ljubo 75, 101, 102
Slokar, Ludvik 231

Sluga, Jože 369
Smersu, Rudolf 147
Snoj, Franc 333, 396–398
Srebrnič, Jože 232
Stalin, Josif Visarionovič 37, 39, 41, 46, 57, 63, 65,
66, 118, 127, 251, 261, 304, 334, 369, 431, 432
Stanovnik, Aleš 37, 70, 84, 127, 146, 147, 148, 149,
160, 218, 313, 438
Stanovnik, Ivan 29, 78, 104
Stanovnik, Janez 37, 63, 70, 87, 148–150, 160, 261,
382
Stante, Peter 369
Stegnar, Andrej 237
Stegnar, Anton 236
Stiplovšek, Mirko 26
Stojadinovič, Milan 57, 104
Stopar, Viktor 186
Strle, Franci 138, 139
Svetek, France 40, 77, 109, 110, 170, 227, 389
Svetina, Mira 330, 342, 349

Š

Šentjurg, Lidija 185, 186, 235, 355, 356, 382
Šercer, Ljubo 221
Škerl, France 13, 59, 60–62, 65, 71, 75, 89, 94, 95,
138, 171, 220, 271–273, 275–279, 281, 282, 284,
285, 287–291, 294, 297, 305, 329, 341, 346, 432
Škodlar, Črtomir 85
Šlander, Mica 189
Šlander, Slavko 244
Šlandrer, Slavko 221
Šmajd, Albin 315
Šnuderl, Makso 78, 107, 108, 119, 120, 130, 131,
159, 160, 182, 206, 227, 369, 384, 388, 389
Šober, Francka 189
Šolar, Jakob 316, 317, 319
Špacapan, Miro 231
Štebi, Anton 31, 122
Štrukelj, Jože 231
Štucin, Jaka 231, 235–237
Šturm, France 42, 43, 54, 96, 130, 431
Šubašič, Ivan 332, 398

Šumenjak, Dane 245
Švegel, Ivan Krizostom 104

T

Tanasković, Rajko 261
Tavčar, Franja 110
Tavčar, Ivan 110
Tejkal, Jože 231, 232
Tit, Vidmar 60
Togliatti, Palmiro 22, 23
Toman, Jožica 353
Toman, Tone 169, 170, 192, 353, 389
Tomc, Gregor 51, 79, 90
Tomšič, Mira 130
Tomšič, Tone 51, 64, 72, 139, 177, 209, 219–221, 251
Tomšič, Vida 51, 396, 411
Trampuž, Boris-Čož 78, 104, 105
Trstenjak, Anton 318
Tršan, Lojz 64, 68, 95, 96, 114, 146, 184, 188–190,
193, 216, 218, 219, 224, 318, 340, 355, 356
Turnher, Edo 261, 389
Tyrš, Miroslav 90, 91

U

Ude, Lojze 140, 313–315, 324, 326, 327
Umek 148, 149

V

Vauhnik, Miloš 107
Vavpetič, Lado 75, 100, 384, 389, 395, 398
Velušček, Anton 231
Verbič, Andrej 99
Vidmar, Ciril 122, 218
Vidmar, Josip 42, 43, 53–55, 57, 60, 64, 68, 80, 96–
98, 113–115, 209, 226, 261, 266, 277, 317, 352,
368, 373, 376, 377, 382, 398, 399, 401, 403, 409,
431, 435, 440
Vidmar, Stane 122
Vidmar, Živa 60
Vidovič-Miklavčič, Anka 27, 35, 37, 42
Vilfan, Jože 231
Vilfan, Marija 220

Vilko Pitako 216
Vode, Angela 78, 110, 148, 309, 344
Vodopivec, Peter 19, 20, 22, 31, 40, 43, 46, 110, 147
Vodušek Starič, Jerca 333, 334, 390, 396
Voranc, Prežihov 97, 107, 108, 318
Vošnjak, Mitja 187
Vrčon, Branko 397
Vrščaj Holy, Zima 189
Vujačić, Marko 295

Z

Zalar, Alojz 261, 340, 341
Zečević, Vlada 367, 369
Zemljak, Jože 43, 61, 84, 147, 186, 375, 382, 389
Zibelnik, Pavle 233
Ziherl, Ana 192
Ziherl, Boris 54, 65, 108, 220, 221, 318, 431
Zlatnar, Milan 232
Zurc, Janez 146

Ž

Žajdela, Ivo 426, 429
Žebot, Ciril 43, 307
Ževart, Milan 238, 240, 242, 244, 245
Žnidarič, Marjan 228, 238, 240
Žnidaršič 169, 170
Žujović, Sretan 367, 369
Županc, Ivan 241
Župcec, Franc 178, 325

O avtorici

Eva Mally, rojena 19. julija 1978 v Ljubljani, je na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani študirala zgodovino in sinologijo. Zanimala jo je kitajska zgodovina, zato je svoje znanje poglobljala na Tajvanu in Kitajskem. V študijskem letu 1999/2000 ji je štipendija omogočila enoletno izobraževanje na tajvanski univerzi (National Taiwan normal university: Center of chinese language and culture:

Mandarin training center), leta 2004 pa je na Kitajskem na Univerzi v Kunmingu (Yunnan overseas culture and education center) zbirala literaturo za diplomsko nalogo z naslovom Boksarska vstaja: s posebnim ozirom na moderno kitajsko zgodovino. Leta 2005 je diplomirala in se naslednje leto zaposlila kot mlada raziskovalka na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani, kjer se je raziskovalno poglobljala v delovanje Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Svoje raziskave je objavljala v znanstvenih člankih, največ v inštitutski reviji Prispjevki za novejšo zgodovino. Leta 2011 je doktorirala na ljubljanski Filozofski fakulteti.

V zbirki
RAZPOZNAVANJA /
RECOGNITIONES so
doslej izšle naslednje
knjige:

1. Jurij Perovšek: Na poti v moderno : poglavja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja. Ljubljana 2005.
2. Bojan Godeša: Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno. Ljubljana 2006.
3. Aleš Gabrič: Šolska reforma 1953-1963. Ljubljana 2006.
4. Damijan Guštin: Za zapahi : prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941-1945. Ljubljana 2006.
5. Peter Vodopivec: O gospodarskih in socialnih nazorih na Slovenskem v 19. stoletju. Ljubljana 2006.
6. Mojca Šorn: Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno. Ljubljana 2007.
7. Vida Deželak-Barič: Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941-1943. Ljubljana 2007.
8. Žarko Lazarevič, Aleksander Lorenčič (ur.): Podobe modernizacije : poglavja iz gospodarske in socialne modernizacije Slovenije v 19. in 20. stoletju. Ljubljana 2009.
9. Jurij Perovšek: »V zaželjeni deželi« : slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo 1918-1941. Ljubljana 2009.
10. Žarko Lazarevič: Plasti prostora in časa : iz gospodarske zgodovine Slovenije prve polovice 20. stoletja. Ljubljana 2009.

11. Ervin Dolenc: Med kulturo in politiko : kulturnopolitična razhajanja v Sloveniji med svetovnima vojnama. Ljubljana 2010.
12. Jurij Hadalin: Boj za Albanijo : propad jugoslovanske širitve na Balkan. Ljubljana 2011.
13. Maja Gombač: "Modni pêle mële" slovenske družbe med svetovnima vojnama. Ljubljana 2011.

Več o publikacijah Inštituta za novejšo zgodovino na:
<http://www.inz.si/razpoznavanja.php>